

VILÁGOSTÓL TRIANONIG

A MAI MAGYARORSZÁG
KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE

ÍRTA

PETHŐ SÁNDOR

BUDAPEST, 1925
ENCIKLOPÉDIA R-T. KIADÁSA

Minden jogot fentartunk

HUNGÁRIA HIRLAPNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG BUDAPEST

T A R T A L O M

A MAGYARSÁG ÉLETTÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA 1849-ig. A nomád államtól a demokratikus királyságig.

A nomád-állam. — A szentistváni monarchia. — Szent István rendszerének bomlása. — A magyar feudalizmus. — A magyar hűbériség nem képes szervezni a nemzetet a török ellen. — A magyar állam összetartásáért és államiséga helyreállításáért. — Keleti vagy nyugati orientáció? — A török-német egyensúlyozás! politika véget ér. — Magyarország, mint a Habsburg-monarchia súlypontja. — A Habsburgok szociál- és kultúrpolitikája. — A magyarság szembenáll a nemzetiségek koalíciójával és a császári hatalommal. — A szabadságharc bukása.....	3
---	---

VILÁGOSTÓL TRIANONIG.

Magyarország a császári összmonarchiában.

I. Különbőség az osztrák politika módszerében 1711 és 1849 után. — Az egységes Ausztria vezető államférfiai. A Bach-rendszer alkotásai és támaszai. — Az abszolút rendszer belső gyöngesége	45
II. A magyarság ellenállásának frontjai: 1. az ökonzer- vativek. 2. A magyar középosztály passzív rezisztén- ciája. 3. Az emigráció. — Az abszolút rendszer belső és külső elszigetelődése. — Az egységes császári abszolutizmus összeomlása. — Kísérlet a 47-es alkot- mány visszaállításával. — Deák szerint a restitutio in integrum a 48-as törvények visszaállítása. — Az ó- konzervatív kísérlet bukása; a provizórium. — Az emigráció tervei is összeomlanak. — A középnemes- ség anyagilag lejtőre jut. — A kiegyező hajlandóság fent is erősödik. — Deák nehéz helyzete 1865-ben. A kiegyezés a monarchia erőviszonyainak egyensúlyán épült fel.....	58

Magyarország a kettős monarchiában és a hármas szövetségben.

III. A kiegyezési mű zátonyai. — Az osztrák-szlávok ellen- ségei a magyar „szupremácia”-nak. — „Revanche pour Sadova.” — A belső nehézségek: a pénzügyi helyzet; a Deák-párt dekadenciája. — Sennyey vagy Tisza Kálmán? — Deák visszavonul. Tisza Kálmán a háta-	
--	--

lom birtokában. — Lappangó ellentétek Andrásy és Tisza Kálmán politikai módszereiben. — A dualizmus látszólag megszilárdul. — A magyar értelmiség kiábrándul a kiegyezésből. A Hatvanhét dekadenciája.

A Tisza-rendszer válsága és bukása..... 81

IV. Az egyházpolitikai reformok. — Ferenc József kedvetlenül enged a Wekerle—Szilágyi nyomásnak. Bánffy nemzeti- és közjogi politikája. — Magyarország megünni ipli ezeréves fennállásának ünnepét..... 98

Az osztrák-magyar monarchia és a kiegyezési mű válsága.

V. Ausztriában csak a 14. §-sal lehet fentartani a dualizmust. — A szabadelvű párt sülyedése: az erőszak és a korrupció. — Bánffy irtó hadjárata a közép-pártok és a nemzetiségek ellen. — Az első nagy obstrukció. — A Széll-paktum: „jog, törvény, igazság”. — Súrlődások a kormányparti frakciók között. A Széll-kormány válsága: a katonai kérdés. — Az ellenzék nemzeti irányú követeléseinek teljesítésétől teszi függővé a felemelt újoncjavaslat megszavazását. Az ő-szabadelvűek palotaforradalma Széll ellen. — Az obstrukció célt ér: a felemelt újoncjavaslatot visszavonják. Khuen-Héderváry küldetése és bukása. — A szabadelvű párt belső széthullása. — A chlopy-i hadiparancs. — A szabadelvű párt katonai programmot dolgoz ki az obstrukció ellensúlyozására. — A konfliktus a király és a nemzet viszályává élesedik. Az „erős kéz”. — Apponyi kilép a kormánypártból. Az ugrai levél. — Apponyi újból megalakítja a nemzeti pártot, Bánffy szintén 67-es alapon az új-pártot. A november 18-i hárszabálycsíny. Az ellenzéki szövetség proklamálja a nemzeti küzdelmet Tisza ellen. Apponyi a 48-as pártban. — A szabadelvű párt és Tisza István bukása..... 109

VI. A kiegyezés válságának okai. — A zsidóság gazdasági és kulturális előnyomulása. — A szociáldemokrácia. A magyar polgári radikálisok. — A nemzetiségi kérdés, mint a magyar állam archimedesi pontja. — Elborul a monarchia külpolitikai égalja. — A nemzetiségek dulakodása Ausztriában. — Horvátországban összeomlik az unionista párt. — Ferenc József személye. — A császári és királyi hadsereg. — Az osztrák-magyar kapitalizmus 125

A világháború előestéjén.

VII. Kísérletek a monarchia megmentésére. — Ferenc Ferdinánd politikája: a trializmus és a demokrácia. Tisza István gróf felfogása és módszere: az erő és a konzervatív gondolat kapcsolata. — Andrásy iránya és taktikája 139

VIII. Az ellenzéki többség megindítja a nemzeti küzdelmet a magyar vezényszóért. — Imparlamentáris kormány alakul. — A „darabontok”. — A kormány a radikálisokkal és a szocialistáikkal szövetkezik a koalíció

ellen. — A vármegyei ellenállás ellankad. — Fabri-
 cius ezredes katonasága az országgyűlés üléstermé-
 ben. — A bécsi paktum választójogi alapon. — A koa-
 líció uralma. — Az alkotmánybiztosítékok és az isko-
 lai törvények. — A koalíciós kormányzat zátonyai.
 A koalíció válságának elemei: a választójog, a kato-
 nai kérdés és az önálló bank. — A koalíció bukása.

Az ó-hatvanhetes párt restaurálása..... 149

- IX. A nemzeti munkapárt győzelme. — A külpolitikai
 helyzet. — Bosznia annexiója. — A megtizedelt ellen-
 zék új parlamenti harcra indul a katonai javaslatok
 ellen. — Kísérletek az obstrukció elszigetelésére.
 Merénylet Tisza ellen. — Désy panamavádjá Lukács
 László ellen. — A törvényszék fölmenti Dést. — Lu-
 kács bukása. — Tisza István gróf második kormány-
 olnöksége. — A központi szövetség diplomáciai vere-
 ségei. — A balkáni háború. — A függetlenségi párt
 egy része az orosz-francia szövetség felé tájékozik.
 Tisza tárgyalása a román komitéval. — A magyar tör-
 léncmi pártok hibái. — A szerajevói merénylet. — A
 monarchia külpolitikájának felelőssége a világ-
 háborúért. — Tisza és a Berchtold-féle ultimátum..... 162

Közép-Európa felbomlása és a történelmi Magyarország összeomlása.

- X. Kitér a világháború. — Az olasz semlegességi tárgya-
 lások. — A pártközi béke meglazul, az ellenzék akciót
 kezd a kormány ellen. — Károlyi és csoportja el-
 szakad a függetlenségi párt zömétől. — A közép-
 európai szövetség letéri Romániát. — A központi ha-
 talmak és Wilson elnök békeakciója meghiúsul. — A
 korlátlan buvárhajóharc. — Amerika hadüzenete.
 Az orosz forradalom. — Tisza István bukása. — A
 választójogi kormány. — A fáradság és gyöngülés
 jelei a monarchiában. — „Ausztria magtára és
 kaszárnyája”. — A választójogi küzdelem a magyar
 parlamenti pártok között. — A radikális blok kiválik
 a kormányból. — Károlyi békepropagandája. — Béke-
 tárgyalás az orosz bolsevikokkal. — Wilson 14 pontja.
 A magyar szocialisták elszakadnak a nemzeti pár-
 toktól. — Károlyi a forradalmi erők vezére. — Bul-
 gária összeomlása. — Megindul az általános bomlás.
 „Ezt a háborút elvesztettük.” — Az összeomlás.
 Tisza István meggyilkoltatása..... 185

- XI. A forradalmi kormány új fegyverszünetet köt.
 Jásziék nemzetiségi autonómiákkal akarják meg-
 gátolni az ellenséges beözönlést. — A frontkatonaság
 leszerelése. — Csehek, szerbek, románok megszáll-
 ják az általuk igényelt területeket. — A „népköztár-
 saság” kikiáltása. — Feltűnnek a bolsevikok. — A
 forradalom csődje. — Felelőtlen szocializálások. — A
 forradalom bukása. — Hazaáruló volt-e Károlyi? 202

- XII. Megalakul a tanácsköztársaság. — A vörös terror.
 A falu passzív ellenállása. — Ellenforradalmi moz-
 galmak. — A vörös hadsereg sikerei. — Ellenlétek a

volt szociáldemokraták és a kommunisták között.
A románok ellen végrehajtott vörös támadás kudarca.

A vörös diktatúra bukása 212

XIII. A Peidl-kormányt ellenforradalmi erők eltávolítják.
A nemzeti és keresztény irányzat. — Küzdelem a jog-
rend helyreállításáért. A pártközi kormány nemzet-
gyűlést hív össze. — A magyar béke delegáció átveszi
a békefeltételeket. — Horthyt kormányzóvá választ-
ják. — Simonyi-Semadam Sándor parlamentáris kor-
mányt alakít. — A magyar kormány megbízottjai alá-
írják a békét. — A király-kérdés. — IV. Károly király
első visszatérése. — Megalakul a kis-entente.
IV. Károly király másodszeri visszatérése. — Buda-
örs. — A detronizációs törvény. — Az első nemzet-
gyűlés mandátuma lejár. — A választójogi oktroy.
Bethlen pártjának győzelme a választásokon. — A
gazdasági helyzet szanálása. — A magyar középosz-
tály anyagi tönkrementése..... 218

Minél távolabbi vidékekre kalandozik el a vándor a magyar mult térségein s minél messzebbre tágítja látóhatárának peremét, szeme annál inkább belevész a mondák és a legendák sűrű bozótjaiba, ahol költészet és valóság szétválaszthatatlan elemekben olvad össze a romantika kék virágainak illatos erdőjében. Valamikor a racionális és liberális történetszemlélet valami rideg következetességgel abban kereste kedvét, hogy egyszerűen kitépedeste a történelmi köztudat kertjéből a nemzeti monda és a legenda gyökereit s a maga szektárius buzgóságával máglyára ítélte a hagyomány igazságait, amelyeket a maga történetszemléletének mérlegén oly súlytalanul könnyűeknek talált. Mindaz, ami a XIX. század kriticizmusa előtt csodás elemnek látszott vagy éppen olyannak, amit a tiszta és józan értelem rideg világításában valószínűtlennek és megfoghatatlannak tartott, értéktelen limlom volt, amelynek számára nem ismert kegyelmet. A „valóság égi képmása”, a hagyomány költészete megvetett és elítélt babona volt, amire úgy tekintetek, mint valamikor a Névtelen Jegyző „a nép együgyű csacsogásaira”. Minél érthetlenebbé és komplikáltabbá vált e racionális bűvárok szemében a valóság, minél több ellentmondást és zűrzavart halmoztak össze e céhbeli perzekutorok saját külön, hiteles hipotéziseik védelmére, minél inkább elkövetkezett e szilaj tudományos inkuizíció csődje s minél rövidebb életűek lettek az egymás sarkára hágó tudományos elméletek és fölfedezések szenzációi, egyszóval minél inkább elfáradt az értelem e rengeteg ellenmondás feloldásán és összehangolásán: annál üdébb színekben pompázott a tudományos feltevések romjain a halálraitélt legendák borostyánja. A mai kor historikusa már óvatosabb. Tudatára ébredt saját eredményei viszonylagosságának s kiábrándult tulajdon csalatkozhatatlanságának dőlőféből. A mai kor megbecsüli és értéke szerint mérlegeli a XIX. század hatalmas analíziseit, de a történelmi megismerés kutforrásai között nem sétál el oly könnyű szívvel s oly gögös közönnnyel a hagyomány csobogó hegyipatakjai mellett. Tudja, hogy egy nemzet öntudatában és hitében gyakran nagyobb histó

VIII

riai igazság rejlik, mint a racionális tudomány ványadt okoskodásaiban és hervadt dialektikájában. Ma már nem szégyen többé, ha hiszünk a hun-magyar vérrokonság tradíciójában, a székelység eredetének és zárt életének ehhez a turáni invázióhoz fűződő jogfolytonosságában. A modern történetiszemlélet nem veti ugyan el a múlt század hatalmas vizsgálódásainak és kételkedéseinek eredményeit, de nem tekint többé félvállról azokra a nemzeti hagyományokra sem, amelyek történetünk egy részét alkotják.

Ez az igénytelen dolgozat nem törekszik arra, hogy igazságot szolgáltatson a racionális tudomány és a hagyomány nagy porében. Célja csupán az, hogy rövid áttekintést nyújtson a magyarság történeti fejlődésének legfontosabb mozzanatairól s egységes világméretet adjon a magyarság állami és nemzeti életének viszonyosságairól. E könyv értelme, hangsúlya és jelentősége az, hogy elbeszélje a magyarság ujabbkori történetét s megindokolja annak származástani viszonyát a mögöttünk leviharzott ezeréves múlttal. A mű látszólagos aránytalansága ama cél szem előtt tartásának az eredménye, hogy nem a magyar nemzet történetének kézikönyvszerű összefoglalását és elbeszélését akarja az olvasó elé tálalni, hanem hogy szemlét tartson az utolsó belvenőt esztendő fejlődésének legfontosabb fázisain és állomásain s ezeket egy sikra vetítse a magyar múlt millennáris hátterével. Nem hisszük, hogy bárki is azzal a várakozással lapozgatná ezt a művet, miszerint a szerzőtől minden problémára új állásfoglalást vagy választ reklamáljon. Aki ezt az igényt támasztaná a szerzővel szemben, azt kétségkívül tetemes csalódás fogja érni. Aki azonban csupán eligazodni óhajt a magyarság nemzeti és állami fejlődésének súlyvonalán s aki megismerni iparkodik az utolsó háromnegyedszázad lényegesebb mozzanatait és eseményeit, az bátran választhatja útikalauzul ezt a művet.

Pethő Sándor.

**A MAGYARSÁG
ÉLETTÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA
1849-IG**

A nomád államtól a demokratikus királyságig.

A nomád-állam. — A szentistváni monarchia. — Szent István rendszerének bomlása. — A magyar feudalizmus. — A magyar hűbériség nem képes szervezni a nemzetet a török ellen. — A magyar állam összeomlása. — A magyarság heroikus erőfeszítései létfcntartásáért és államisága helyreállításáért. — Keleti vagy nyugati orientáció? — A török-német egyensúlyozást politika véget ér. — Magyarország, mint a Habsburg-monarchia súlypontja. A Habsburgok szociál- és kultúrpolitikája. — A magyarság szembenáll a nemzetiségek koalíciójával és a császári hatalommal. — A szabadságharc bukása.

A IX. század közepétől kezdve a görög és perzsa történet-írók ismételten megemlékeznek egy törökfajta népről, amely ismeretlen körülmények között vetődött a messze délkeletről a Fekete-tenger partvidékére, a Don folyó mellékére, ahol egy népesebb és hatalmasabb rokon nemzet szomszédságában, tőle meg-
lehetősen laza államjogi viszony függőségében nomád államot alkotott. Kiletéről a görög és arab utazók nem sokat tudnak: etnikai hovatartozását utóbb csak az összehasonlító nyelvtudomány derítette ki, amikor megállapította, hogy bizonyos ugorfajta, egyébként békés foglalkozást űző nép egy harcias török törzs alattvalója lett, amelybe a hódító idővel teljesen felszívódott. Amikor a magyar nép először jelent meg a történelem első arcvonalán, akkor az idegen szem már teljesen egységesnek látta s nem észlelte azt a különbséget, amely a magyarság két etnikai alkotó eleme között kezdetben kétségkívül fennállott. Sejtették róla, mikor kereskedelmi vagy diplomáciai érintkezést kerestek vele, hogy a nagy turáni invázióknak egyik hulláma, amelyet nálánál hatalmasabb politikai erők Nyugat felé toltak. Az a nyomás, amely a magyarságot kivetette legrégebbi telepeiről, időszakonként és egyre hevesebben megismétlődött, úgyhogy a Don folyó mentén csupán a közár szomszédság protekciója tartotta addig-
meddig lebediai szállásainak birtokában. Létének és országának

átmeneti biztonságát azonban a kozár törököktől politikai függetlenségének árán váltotta meg, de azt sem sokáig. A IX. század közepén a bessenyők törzse volt a szarmata síkság hegemon népe, amelynek szakadatlan rohamai alatt széttört a kozár birodalom. Vazallus népe, a magyar, ismét kénytelen volt felszedni sátorfáját s a bessenyőktől távolabb, a Duna deltavidékén kitérni és megpihenni a folytonos hajrá elől. A Nyugatra húzódásnak ez időszakában történhetett meg a magyarság kettészakadása, egy töredék kiválása a törzsek szövetségéből, hogy homályos és félreeső utakon Napkelet felé osonjon el a népek országutjáról. E súlyos csapásra ráduplázott egy másik: az új telep még exponáltabb helyen feküdt, mint a régi. Délen a törökszármazású s már akkor szlávósodó bolgár, északkelet felől a sarkából tágítani nem akaró bessenyő szeme vigyázott a menekülő népre, amelynek sorsa egy időre a nomád törzsek életébe oly mélyen belenyúló bizánci hatalomtól is függött. A magyarság újabb véres leckével fizetett rá izoláltságára és könnyűvérű kóbor hajlamára. Duna menti szállásaira egyszerre ütöttek rajta a bolgárok és bessenyők, s a magyarok a fojtogató hurokból csak úgy tudtak kimenekülni, hogy északnak véve utjokat, a IX. század végén az észak-keleti Kárpátok hágóin leereszkedtek a nagy középeurópai síkságra.

A letelepedésre kiszemelt új haza, amelyet korábbi portyázásaikból már alaposan ismertek, senki földje volt. A szláv törmelékek, bolgár diaszpórák s a nagy morva alakulásnak idáig terjedő politikai függvényei nem voltak komoly akadályai a magyarság honfoglalásának, letelepedésének és ama szándéka megvalósításának, hogy ezen a természetes határoktól védett területen lerakja a nomád állam alapjait. Bizonyos, hogy a jövevények nem szállották meg Magyarország egész földjét. A nagy síkság és a dunántúli lankák, valamint a folyók völgyei kínálkoztak f őszálláshely ékül a bevándorlóknak, akiket Közép-Európától a két frank határgrofság zárt el: Ostmark és Friai. Maga Árpád a vezértörzzsel a mai Budapest vidékét szállotta meg, amely az új országnak nemcsak természetes, hanem ily módon politikai középpontjává is vált. Annak ellenére, hogy a bessenyő és bolgár nyomás karjaiból kimenekedtek, csaknem három emberöltőn át újabb és újabb magyar rajok próbálkoztak Nyugat és Dél felé elkalandozni, megsarcolni a városlakó békés népeket és monostorokat, felhasználva azt a szörnyű anarchiát, amelybe, a Karoling-birodalom szétmállása után, Közép-Európa sülyedt. A nyugati

civilizáció ezekben a kincshajhászó véres portyázásokban ismerkedik meg a magyarok haditaktikájával, amellyel szemben teljeséggel védtelen és tehetetlen volt s az ismételt magyarjárásokat úgy fogadta, mint az isten csapását. Ezeknek az anarchikus kalandozásoknak nagy mértékben kedvezett a fejedelmi hatalom tekintélytelensége Árpád halála után, a törzsfőnökök önállósága, a törzseknek egymással vetélkedő ambíciója. Nem utolsó sorban a magyar veszedelem vált egyik motívumává a német népek egyesülésének, annak az elhatározásnak, hogy szilárd központi hatalom és katonai szervezet alakításával vessenek véget a rablások és pusztítások meg-mcgujuló sorozatának. A magyarság a Lech-mezőn csaknem létével fizetett merész becsvágyaiért. Majdnem ugyanakkor, mikor a szász dinasztia a végromlástól mentéllé meg Németországot, ért véget a magyarok kalandozása a Balkán felé is. Haditaktikájukat felismerték, cselvetéseiket kikerülték s a zártabb és kompaktabb európai államszervezetek feudális erődítményein meg kellett, hogy törjék a magyar lovas-raidek áradata. A X. század végén Közép-Európa már az előtt az elhatározás előtt állott, hogy, mint valamikor Nagy Károly az avarságot, gyökerestül tépje ki most is a nyugati civilizáció békebontóit. A magyarság politikai helyzete különben is reménytelennek látszott, mikor Géza fejedelem, a törzsfőnöki autonómiák korlátozásával és a portyázások betiltásával, véget vetett a keresztény népek provokálásának és nagy támadóállalkozásának a magyarság ellen a quedlinburgi szerződés által.

Alig száz év leforgása alatt az Európára viharzó törökfajú népek sokadalmából csak a magyar állott fenn, „testvértelen ága nemének”. A bolgárok és bessenyők szinte teljesen letűntek a történelem színpadáról; a magyarság egymagában állott szemben a keresztény árvilág szolidaritásával. Vagy kereszténnyé kellett válnia, vagy megsemmisülnie: ez volt a kérdés. A keményöklű Gézának tehát előbb a magyarság könnyelmű és rossz becsvágyaival kellett leszámolnia, érvényt szereznie a központi hatalom akaratának és politikájának, amely a kiutat a keresztény civilizáció előtt való meghódolásban kereste olymódon, hogy a magyarság a maga etnikai és nemzeti önállóságát fentarthassa. Fia, István számára már adott helyzetet teremtett. Ha azonban ő nem merészelte még elhatározásának minden következményét levonni, István ama történelmi demiurgoszok közé tartozik, akik arra hivatnak el, hogy a káoszból rendet, az anyagból formát,

a népből nemzetet teremtsenek. István egyike a köztörténelem legnagyobb szervező géniuszainak, aki akaratát jóformán a közvélemény ellenére, vérrel és vassal erőszakolta keresztül, aki véget vetett a törzsszerkezeti önkormányzatnak, kiirtotta az árpád-házi fejedelmekkel rivalizáló vezéreket s öntudatos következetességgel vezérelte faját a nyugati polgárosodás politikai és világnézeti intézményei felé. Megszüntette a földközösséget, a törzsek birtokkomunizmusát, állandó lakóhelyhez rögzítette a nomád hajlamairól oly nehezen leszokó népet, az országban mindenütt a központi hatalomtól függő közigazgatási hatóságokat és szervezeteket épített frank mintára, a politikája szolgálatában álló egyházat hatalmas javadalmakkal gazdagította, hogy ezzel is emelje befolyását s olyan állami organizmust létesített, amelyben az államfő úgyszólván mindenható volt. Jóllehet e reformok sok helyen a magyar nép véres ellenállásával találkoztak, általában véve Istvánnak sikerült az egész vonalon megnyernie a játszmát. S a nép fiatalságát és életrevalóságát jellemzi az a tény, hogy oly hamar és őszintén tudott a radikálisan megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodni. Nagy választás előtt állott István akkor is, amikor a nemzeti monarchia megteremtésével a hivatalos szankciót kérvényezte a keresztény világ két feje, a római pápa és a német-római császár között. Annak ellenére, hogy tartaléktalanul magáévá tette a keresztény államrendszer elveit, nem lett hűbérese a császári hatalomnak, amely pedig oly elismerésreméltó buzgósággal serkentette és támogatta Istvánt terveiben és céljaiban. A királyi koronát II. Szilveszter pápától kérte, akinek erkölcsi impériuma az új államra nézve nem jelentett politikai veszedelmet, ha az új magyar állam felvétetik a keresztény népek társadalmába. Minthogy a magyar állam sorsa és a magyar nemzet léte annak a kérdésnek helyes megoldásától függött, hogy az egészséges barbár mennyire tud civilizálódni s az európai és keresztény műveltségben mily fokig tudja biztosítani a maga faji és nemzeti sajátosságát, magyar kortársai közül csak kevesen értették meg a nagy reformátort, akinek munkatársai leginkább idegen lovagok és egyháznagyok voltak. A problémának ez a felismerése sodorta őt meghasonlásba fia halála után az Árpád-ház többi tagjaival szemben. A velencei Pétert azért jelölte ki, minden dinasztikus és nemzeti érdek mellőzésével, utódjává, hogy biztosítsa a kereszténység zsenge vetésének kalászbaszökkenését s elejét vegye egy olyan reakciónak, amely

egy „denevérhitű” fejedelem uralkodása alatt e nagyszerű újítások rombadöntésével a szél és habok játékává teheti a nemzet jövőjét is. István halála után csaknem félszázad telt el, amíg az új rendszerben összeolvadtak a nemzeti és keresztény motívumok. Közben ismételten fenyegetett az a veszedelem, hogy a német birodalom agyontámogatja a keresztény pártot s a pogány reakció halálosan tönkreteszi a nemzeti gondolatot. A nemzet azonban épp annyi elszántságot mutatott a frank császárok feudális imperializmusával, mint amennyi érettséget és józanságot Vatháék ó-hitű reakciójának pusztításával szemben. Trónöröklési zavarok és polgárháborúk emésztették a fiatal magyar állam életét, de a válság szerencsésen elmúlt, amikor László és Kálmán királyok irányzatában kiengesztelődtek és összehangolódtak Szent István rendszerének nemzeti és keresztény elemei.

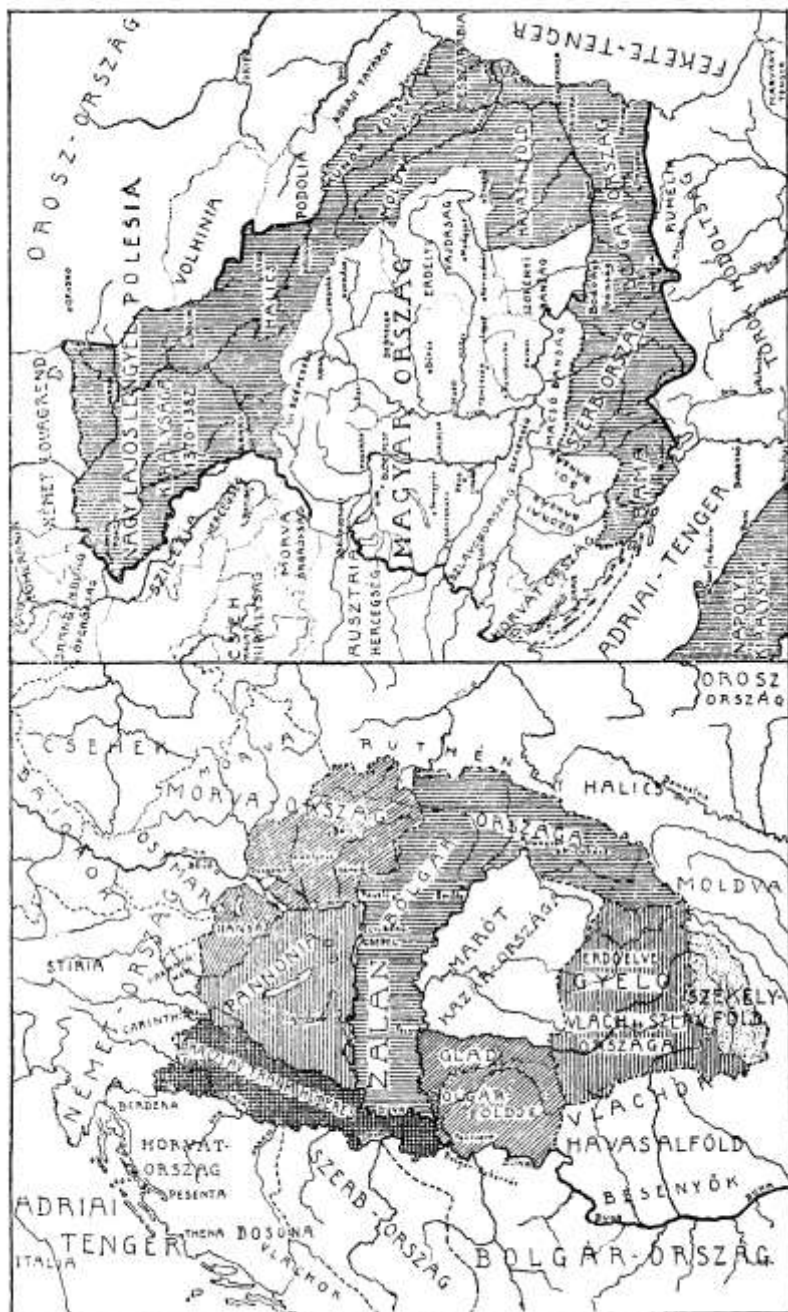
Az Árpádok nemzeti és patriarchális monarchiája e két nagy uralkodó alatt annyira megszilárdult, hogy sem a trónöröklési viszony szabályozatlanságából eredő zavarok, sem a Komnénoszok alatt újra kivirágzott bizánci imperializmus nem tudták többé komoly válságba sodorni a magyar állam létét. Az utóbbi különben is annak a lendületes terjeszkedő politikának külső visszahatásából fakadt, amelyet László és Kálmán keleti és délnyugati irányában folytattak s amely a knini Horvátországot és megszakításokkal a dalmát partvidéket csatolta a magyar birodalom hatalmi szférájába. Nem veszélyeztették a magyar államhatalom fejlődését az országunkon áthömpölygő kereszties hadjáratok sem, noha az átjárás engedélyezése körül nem egyszer feszültség is támadt a nyugati keresztény monarchiák és Magyarország között. Az a körülmény, hogy az Árpádok alatt a trónöröklés kérdése jó ideig vitás volt a keleti-szláv és a nyugati-frank szokás jogi formái között, kétségkívül zavaróan hatott a központi hatalom fejlődésére s legfontosabb okává vált a várrendszerre támaszkodó szentistváni államalap bomlásának. A király és a trónkövetelő a korona tulajdonát alkotó várjóságok osztogatásának egymásra licitálásával próbáltak híveket gyűjteni s ilymódon a XIII. század közepén az elosztogatott koronajavakból nagybirtokos oligarchia csírázott ki, amely lassankint politikai hatalomra tett szert s elnyomta a király várjobbágyait, azt a szabad osztályt, amely a honvédelmi rendszer főeleme volt. A király egyrészt idegen telepések által (erdélyi, szepesi szászok, kun- és bessenyő telepítések) igyekezett pótolni megapadt gazdasági és

katonai erejét, másrészt intézményesen akarta biztosítani a királyi serviensek társadalmi és politikai pozícióját a destruktív nagybirtok ellen. (Aranybulla.) A monarchikus reakció kísérleteit azonban elsöpörte a tatárjárás árvize, amely egy csapásra ledöntötte a bomladozó honvédelmi szerkezet védőgátjait s taktikai felsőbbbségével majdnem olyan könnyen mészárolta le a magyar haderőket, mint valamikor a magyarok a nehézkes német és olasz hűbéres seregeket. IV. Béla, aki pályájának első szakában a Szent István-rendszer merev fentartásának képviselője volt, a tatárjárás után maga segítötte elő az új szociális és politikai erők szabad bontakozását és azoknak az államhatalom érdekében való hasznosítását. A kőfallal kerített városok és várak a tatár veszedelem tanulságaiból épültek, sokasodtak és láttattak el kiváltságokkal. Megkezdődött Magyarország feudalizálódásának folyamata. A királyság legfőbb törekvése már csak az, hogy elejét vegye az oligarchia olymértékű elhatalmasodásának, amely területi önkormányzatokra, illetve az államhatalom egységét hasogató politikai önállóságokra és a felségjogok lassú abszorbeálására vezethetne, mint a német birodalomban, másrészt iparkodik széles jogkörrel ellátni a régi várispánságok környékén szervezkedő serviensi osztályt, amely, a királyi adminisztráció helyett, lassankint kezébe vette a helyhatósági közigazgatást.

Magyarország a szociális, pénzügyi és politikai krízis tetőpontján volt, amikor súlyos belső viszonyok között elhalt az utolsó Árpád s megfordíthatták az ősi címet annak a hatalmas és dicsőséges dinasztíának kriptájában, amely a vándorlások viszontagságaiban megmentette a magyar fajt, állandó hazát szerzett neki s a labilis nomád állami viszonyokból átmentette egy magasabb fejlődési fokra: a patriarchális nemzeti királyság keresztény államformájának rendszerébe.

A patrimonális abszolút királyságból való átmenetet a középkori hűbéri rendiség felé az Anjou-királyok valósították meg: a magyar állam konszolidálása, a központi hatalom tekintélyének helyreállítása, a honvédelem reformja, a kincstári jövedelmek szabályozása, a regale-gazdálkodásra való áttérés az ősi terménygazdaság állapotából s az a fényes dinasztikus és nemzeti imperializmus, amely külpolitikai irányzatukat jellemezte, az ő érdemük és dicsőségük. Az ősiség törvénybeiktatása és a banderális hadrendszer olyan hűbériség jelenségei voltak, amelyek kétségkívül nyugati hatás alatt fejlődtek, azzal az alap-

MAGYARORSZÁG NAGY LAJOS KORÁBAN



MAGYARORSZÁG A HONFOGLALÁS KÖRÉBEN

vető különbséggel, hogy e rendszer középpontjában nem a király személye állott, hanem a szent korona, amelynek feje a király, teste az egész politikai magyar nemzet. A magyar hűbériség tehát nem magánjogi természetű volt, hanem teljességgel közjogi s ilymódon sokkal magasabb jogi és politikai észjárásnak a gyümölcse, mint a német vagy francia feudalizmus. Az Anjouk megszeágazó külpolitikai számításai között kétségkívül nem egy olyan elemmel találkozunk, amely kirívó dinasztikus öncélúságra vall, s amely inkább személyi sikere volt az uralkodóháznak, semmint komoly és tartós haszna a magyar nemzeti politikának. A nemzet gloire-szomjának azonban kétségkívül hízelegtek azok a ragyogó eredmények és tündöklő látszatok, amelyek Magyarországot Közép-Európa vezetőhatalmává tették. A lengyel mezők, a balkáni hegyrengetegek, a dalmát sziklapartok, Velence tornyai s Nápoly kék tengere látták magasan lengeni a magyar hatalom lobogóját. E fénymezőre azonban néhány évtized múlva tragikus árnyék borult. A hanyatló keletrómai birodalom helyett, a közel-keleten olyan tényező lépett fel, amely csakhamar lekötötte és magára döbbsentette a magyarság figyelmét. Az ottoman török hatalom katonai szervezetével szemben a balkáni kis vazallus-fejedelemségek vagy kegyelemre adták meg magukat, vagy Magyarországra kellett hogy támaszkodjanak, miután a keleti császárok egykor hatalmas birodalma a maga belső rothadásában és életképtelenségében úgyszólván Konstantinápoly falai közé szorítkozott. A XIV. század végével megindul az élet-halál párbaj a két rokonfajta nemzet között, melyben a fölényesebb katonai rendszer, a vallásos fanatizmus, az a tény, hogy az egész törökség úgyszólván egy hadsereg volt, nem utolsó sorban a nagy szultánok hadvezéri és politikai ügyessége s a keresztény népek részvétlensége, az ottoman hatalom serpenyője felé billentette a mérleget. A magyar rendi társadalom meg-megújuló politikai harcai, az egymásután következő gyenge királyok, a feudális védőszerkezet lomhasága és nehézkessége, azok a balsikerek, amelyekkel az első összecsapások jártak a magyarságra nézve, s hogy a magyar politika sokáig nem volt tisztában ennek a küzdelemnek sorsdöntő jelentőségével, a magyar nemzet kilátásaira baljóslatú előjeleket hirdetett. Jellemző, hogy a XV. század közepének országmentő heroikus csatáit nem is a nemzet egésze vívta, hanem egyetlen ember roppant, bár elszigetelt ereje. S akármilyen páratlan katonai teljesítmények koszorúzzák is

Hunyadi János hadvezéri pályáját, igazi sikereket csak a defenzívában ért el: támadó hadjáratai többnyire zátonyra jutottak vagy kudarcra végződtek a balkáni szövetségesek megbízhatatlansága és a magyar államhatalom fogyatékos erő kifejtése miatt. Lehet, hogy éppen apja küzdelmeinek tanulságai érlelték meg Mátyás királyban azt az elhatározást, amellyel kiszélesíteni iparkodott a törökkel vívóit küzdelmek frontját. Akik Mátyásnak Nyugatra tekintő orientációja fölött pálcát törtek, azok abból a föltevésből indultak ki, hogy az utolsó nagy nemzeti király és a minden porcikájában kitűnően megszervezett Magyarország magárahagyatott erejében is elegendő hatalmat reprezentált arra, hogy a török veszedelemmel gyökeresen leszámoljon. Jóllehet a nándorfehérvári vereség után a török csaknem félszázadig nem kísérletezett nagyobb vállalkozásokkal Magyarország ellen, a nagy király figyelmét nem kerülte el a török államj és hadiszervezet felsőbb volta, amely ellen a keresztény nemzetek szolidaritását akarta latba vetni. Ezt viszont csak oly módon biztosíthatta, ha minél nagyobb befolyást tud magának szerezni a német birodalomban. Mátyás különben is alig ötvenéves volt, amikor oly váratlanul elhalt: a Szentszékek folytatott levelezéseiből megállapítható, hogy élelének középponti célja a török veszedelem leküzdése volt, hogy oly korán lezárult uralkodói pályája 1490-ig szakadatlan előkészület a magyar nemzet élet-halál problémájának megoldására. A magyarság sorsába oly gyakran és oly mostoha végzettségű beavatkozó véletlen műve volt, hogy élete akkor szakadt meg, amikor a világtörténelem szerencsésebb géniuszai legnagyobb és legérettebb sikereiket aratták.

A különböző házból származó királyok uralkodása alatt teljesen befejeződött az a folyamat, amelyet magyar rendiségnek ismerünk. Annak ellenére, hogy a nagy királyok ritkán tartottak országgyűlést, hogy Mátyás maga a legtisztább képviselője volt a renaissance fejedelmek abszolutizmusának, az Árpád királyok szervenseiből alakult köznemesi osztály továbbfejleszti jogi és politikai birtokállományát s lui összetart, mindig elég erős arra, hogy a „féktelen oligarchiául letörje. Mátyás korszaka már fejlettségének tiszta körvonalaiban mutatja a vármegveiséget, amelyben a köznemesi társadalom tömörült, nemcsak azért, hogy elvégezze a közigazgatás és az igazságszolgáltatás funkcióit, hanem azért is, hogy a vármegyei bandériális szervezőiek állal ellensúlyozza

vagy kiegyenlítse a nagybirtokos nemesség túlsúlyát. Az osztály- és politikai harcokban elfoglalt rendi állam nagy háborús válságokat csak akkor élt át szerencsésen, ha egy-egy kiváló uralkodó lángelméje a rendszer hézagait pótolni és hibáit közömbösíteni tudta. A magyar államhatalom alkotmányos berendezése kétségkívül becsületére válik a magyar politikai elmének s ma is bizonyos megilletődést kelt bennünk Jagello-korbeli őseink finom jogi érzéke, műveltsége, fogékonysága. A magyarság dolga azonban a vész felhőinek e halmozódásakor nem jogi szubtilitások szövögetése volt, nem is a politikai hatalomért való szilaj dulakodás, nem a nemesi előjogok jobb ügyszó méltó védelme, hanem az, hogy erejét a végsőkig megfeszítse arra a küzdelemre, amely elől nem lehetett többé kitérni, amelyet nem lehetett többé elodázni s amelyről nem lehetett többé, struccpolitikát üzve, tudomással nem birni. És ha Kapisztrán lelkes keresztes hadai azt dokumentáltak, hogy a magyarság számára mily nagy-szerű erőtartalék van letéteményezve a jobbágyságban, csak önmagáról megfeledkezett s legfőbb érdekeivel szemben vakoskodó társadalom sülvadhat annyira, hogy a maga osztályöntudatának ridegségével provokálja a jobbágy-lázadást, amelyen azután oly méltatlan megtorlást vett s ezzel éppen a Mohács előtti években tönkretette azt a lehetőséget, hogy a nemzet ellenállása ebből a hatalmas reservoirból meríthessen. Salamon Ferenc írta egyik művében, hogy a XVI. század második évtizedében a magyarság számára a kővetkező dilemma állott elő: vagy beletéved az alkotmányosság és a jogi formulák útvesztőibe, amelyek menthetetlenül katasztrófába vezetnek, vagy Hckubának tekintni a nemesi szabadságot és az alkotmányos íncsszeket s erős központi hatalmat szervez, hogy önmagát megmentse a török veszedelemmel szemben. A magyarság az elsőt választotta, következképp elbukott. Megmaradt a nemesi szabadság, de elveszett az ország.

A mohácsi vész jelentősége abban áll, hogy állami életünk súlypontja tőlünk független tényezőkre helyezkedett. Az országnak két királya volt: e két király nem csupán szimpla hatalmi vagy személyi ellentétet képviselt, hanem más politikai világnézetet, más elvi célkitűzést is. Szapolyai pártja, amely az 1505-i rákosi országgyűlés határozatainak akart érvényt szerezni, ahhoz az európai koalícióhoz csatlakozott, amely a cognaci ligában egyesült a spanyol-német Habsburgok világhatalmának ellensúlyozására s amelynek legnagyobb ütőkártyája II. Szulejmán

szultán hadereje volt. Ferdinánd osztrák főherceg hivei annak a felismerésére eszméltek, hogy a magyar birodalom elszigetelt ereje képtelen helyt állani a török invázióval szemben, következőképpen olyan kapcsolatokat kell szereznie, amelyek lehetővé teszik Közép-Európa legnagyobb hataliríi faktorának, a Habsburgoknak megnyerését a magyar önvédelem érdekében. Európa diplomáciai csoportosulása is azt mutatta, hogy az eleddig zárt keresztény társadalom nem volt többé egységes a mozlim világ-hatalom ellen való szervezkedés és védekezés gondolatában. A hitújítás szétkalapálta a keresztény-katolikus világ egységét. Luther azon való bosszankodásában, hogy a magyarok Budán megégettek egy lutheránust, arra izgatta a feléje szító német közvéleményt és a német fejedelmeket, hogy hagyják sorsára Magyarországot. Maga a legkeresztényebb király szövetségese volt a mohamedán kalifának, aki újabb hódító háborúra készült Magyarország és Közép-Európa leigázására. Az a magyar közvélemény, amely a Hunyadiak tradícióira esküdött, amely a Nyugathoz való föltétlen ragaszkodás szentistváni hagyományából táplálkozott, amely hallani sem akart a törökkel való megegyezésről vagy békéről, azért vállalta az idegen dinasztíát, hogy, Mátyás gondolatának a magyarságra nézve kedvezőtlenebb formában való végrehajtásával, Közép-Európából merítsen erőt a magyarság múltjával, világnézetével és helyesen megválasztott politikai irányával összhangban álló céljainak szolgálatára. A Habsburgok hivei akkor még nem tudhatták, hogy e hatalmas uralkodóház szemében Magyarország nem cél, hanem csak eszköz, hogy V. Károly világbirodalmának annyi sebezhető pontja van, ahány érdek felől támadható, következőleg a magyarság számára nem kölcsönözhet akkora segítséget, amekkorát a nemzet méltán várhatott tőle. A Habsburg-párt azt sem láthatta előre, hogy ez az idegen eredetű család nem sokat törődik a magyar rendiség alkotmányos skrupuhisaival és senki sem jósolhatta meg, hogy a nemzetnek nemsokára éppen akkora erőfeszítést kell tennie alkotmányának védelmére királyai ellen, mint létének és államának biztosítására a törökkel szemben. Magyarország ilymódon az egymással leszámolást kereső spanyol-német és török imperializmusok malomkövei közé került: nagy csatateret lett nálánál nagyobb erők mérkőzésének, amely azért tartott oly sokáig, mert egyik sem tudta teljesen maga alá gyűrni a másikat. Ennek a helyzetnek tragikus következményeképpen az ország

integritása széthullott: az északnyugati vármegyék az osztrák házból származó királyok birtokállományába kerültek, a szinmagyar lakosság által benépesített Alföld török hódoltsággá vált, míg Erdély zárt geográfiai medencéje a töröktől laza függésben álló nemzeti fejedelemség színhelye lett.

Ez az egyensúlyi állapot diplomáciailag a bécsi és a zsitvatoroki békekötések által végleges formát és szentesítést nyert. Magyarország, Közép-Európa ki nem elégítő segítsége ellenértékeképpen, lassankint egyre többet volt kénytelen kidobni önállóságának és alkotmányosságának podgyászából: a pénzt, a hadügyet s ezzel tulajdonképpen saját sorsát engedte ki a kezéből. A Habsburgnak csak arra jó a királyi Magyarország vékony geográfiai szegélye, hogy az örökös tartományok védőgyepűjének használja fel a török ellen. Ez az amorf államroncs tehát csak hullámtörőnek használtatik a Keletről fenyegető újabb és újabb invázió ellen. Rendi alkotmánya sem tiszteleteit, sem félelmet nem keltett abban az uralkodóházban, amely sokkal kevésbé volt rászorulva a magyarságra, mint ez öreá. Azok a vallási és politikai szekatúrák, majd nyersebb és véresebb formában rendszerezített üldözések, melyeknek a magyar nemzetiség és alkotmányosság a céltáblája, abból a cél gondolatból származnak, hogy a Habsburgok valamennyi országát centralizálják és uniformizálják. Nem a germanizálás a legfontosabb, mert a Habsburg épp oly kevéssé német, mint amily kevéssé magyar Vagy spanyol. Minthogy azonban német katonaság és német miniszterek járnak az élén ennek a campagenak, a magyarságon lassankint olyan németgyűlölet uralkodik el, amely néha tulcsap azon a szenvedélyes fanatizmuson is, amellyel dicsőséges harcait vívta a török ellen. Ez az egyenlőtlen harc csak azért nem dőlt el a magyarság hátrányára, mert a nemzetnek egy másik része a független Erdély gazdasági és politikai erejével rendelkezett, amelyet nagy veszedelmek idején mindig felajánlott a királyi Magyarország államférfiainak. És ez az erdélyi politika, amely a két nagyhatalommal való viaskodásában kénytelen-kelletlen fanyalodott a macchiavellisztikus aggálytalanság tanainak követésére, nagyszerűen értett hozzá, hogy a II. Szulejmán halála után hanyatlásnak indult Ottoman hatalmat átmenetileg mozgósítsa és felhasználja a Habsburgok becsvágyainak lefékezésére. Maga a hódoltság tespedt és zsibbadt életet élt; szinte mintha kieseit volna az egységes szervezet vérkeringéséből, küdött taggá

vált, ahol a nemzetnek gazdasági és szellemi életerejé egyaránt sorvadásnak indult. E sivár viszonyok dacára, amikor a szultán és a császár annyiszor kiegyeztek a magyarok bőrére, a nemzet sohasem tette tulajdonává a shylocki békét: a magyarság a harctól egy pillanatig sem állott el. Politikailag állhatatosan résen volt s vigyázott törvényeinek és alkotmányos életének integritására, a török hódoltsággal érintkező végein pedig el nem ernyedő, konok és inaszakadt harcot folytatott a törökkel, akit, a XVI. század második felétől fogva, megszűnt respektálni. E harcok edző légkörében olyan nemzedék nőtt fel, amely, katonai és politikai tekintetben egyaránt, készen állott a leghatalmasabb erőfeszítésre. A nemzet egyetemén olyan példátlan heroizmus vett erőt, amelynek teljesítményei méltán összehasonlíthatók azokkal az évszázados harcokkal, amelyeket a spanyolok folytattak az arabok ellen. A magyarság fejlődésének ez a történeti szakasza a szatmári békekötéssel záródott le. Irtózatossá és vagyonáldozattal fizetett rá Közép-Európa szövetségére, amely csak akkor ismerte föl a magyar kérdés jelentőségét, amikor a török Bécs falait vivta. Nem csoda, hogy ezek a tapasztalatok gyanakvóvá és bizalmatlanná tették a német szövetség iránt, s olyan pszichét fejlesztettek, amely, a csüggedés időnkinti rohamaiban, inkább kész volt kezet nyújtani Keletnek, semhogy tovább vesztegeljen és pusztuljon Közép-Európa árnyékában. A XVII. század derekán a Iobbes elmélete által igazolt fejedelmi abszolútizmus véres megtorlással felelt arra a nemzeti és alkotmányos ellenállásra, amellyel a magyarság az idegen uralomra reagált. Ez a bánásmód még a leghívebb magyar politikusokat is elriasztotta a bécsi udvartól, amelyet az ellenreformáció indulata is fűtött a rebellió ellen. Az egész magyar protestáns párt szembefordult a közép-európai szövetséggel, mert nemzeti és vallási érzékenységében egyaránt üldözöttnek érezte magát. Ez a körülmény természetesen a török párt esélyeit gyarapította s a kurucok akarva-akaratlan meghosszabbítói lettek a török megszállásnak. Mentségük ugyanaz volt, amit Didó mondott Dardanus viharvert gyermekeinek: *Res dura et regni novitas me talia cogunt moliri*. A magyar politikai szemlélet, az a tudat és az az érzés, amellyel saját céljait kísérte, két asteroidra tört, amelyek éppen egymással ellentétes irányokban ivelődtek át a magyar égbolton. A kuruc mozgalom demokratikus elemei abból a köztudatból táplálkoztak, hogy a nemzeti ellenállás hitében és vagyonában védte a *miserá plebs contribuens-t*, s Rákóczi szabadság-

harca azért indult oly elemi népszerűséggel, mert az a hír járta róla, hogy az országból a „porciót kiüzi és a sót felszabadítja”. Így a magyar rendiség egyrésze, bizonyára akaratán kívül, tömeg-erőket tudott maga mellé sorakoztatni. Miközben a rendi privilégiumok alkotmányát védte a bécsi abszolutizmussal szemben, amelynek szociális és gazdasági politikája pedig magasabb színvonalon állott, mint a magyar rendiségé, a nemzeti és függetlenségi harcok demokratizálódtak és olyan mélységekig hatoltak, mint talán a török harcok sem. Aki a két szélsőség között azt a gondolatot képviselte, hogy minden sérelmen és nehézségen túl a magyarságnak ki kell tartania Közép-Európa mellett, vagy aki azt hirdette, hogy a magyarságnak a maga erejét végsőkig kell megfeszítenie a maga felszabadítása érdekében, aki tehát közel-hozni iparkodott a magyar politika két polaritását, annak szava a pusztában hangzott el, mint a török-német világ legnyugtalanítóbb magyar lángelméjének, Zrínyi Miklósnak vészkiáltása. Másrészt azonban az oszló igazságnak tartozunk annak a megállapításával, hogy a Habsburgok Közép-Európája, a harmincéves háború és a Bourbonok vetélkedése következtében, sohasem volt abban a nyugalmi állapotban, hogy osztatlan figyelmével fordulhatott volna a magyar kérdés felé. Es végeredményben mégis ez a szövetség szabadított fel bennünket a másfélszázéves török uralom alól és a történelmi Magyarország területét mégis ő kapcsolta vissza a nyugateurópai kultúrvilág közösségébe, amerre Szent István történelmi gesztusa jelölte ki nemzete számára az utat.

Mire Magyarország régi területét visszaszerezte, régi intézményei, törvényei, egész alkotmányos élete romhalmaz volt. A török-német harcokban annyira legyöngült, hogy mikor örökségének birtokába és élvezetébe jutott, alig tudta megmenteni állami függetlenségének lesorvadt birtokállományát. A XVIII. század elején a fejedelmi halalom Európaszerte az állami mindenhatóságot jelentette. Anglia kivételével minden ország a sorsával való rendelkezésnek legfontosabb tényezőit: a pénzt és a hadsereget a fejedelem jogkörének engedte át. A császár sohasem volt hatalmasabb és tekintélyesebb s a nemzet sohasem volt aléltabb és nyugalmat szomjazóbb, mint a karlócai béke után. A megüresedett spanyol trón körül támadt európai bonyodalom I. Lipótot egy nagy koalíció élén találta, a korábbi rabló- és prestigeháborukban már izolált és kimerült Franciaország ellen. Seregei, amelyek „Európa szabadságáét védték a Rajnánál és a németalföldi zsili-

pek mellett, leverték a félholdat a világpolitika égboltjának uralkodó planétái közül, felszabadították Magyarországot, feloldották az Ottoman vazallátus viszonyából Erdélyt, s a zentai és zalánkeményi veteránok készen állottak, hogy a kor legnagyobb hadielméi alatt a császár ügyét másutt is diadalra vigyék. Magyarországra beteljesedett Zrínyi jóslata: a császár mentett ki bennünket a török karmai közül, de nem azért, hogy szabadok, hanem, hogy az ő szolgálai legyünk. 1687 óta nincs többé *ius resistendi*, amely törvényes és erkölcsi fölmentvényt adott a nemzeti fölkelésekre. Az a régi egyensúlyi rendszer, amely oly kedvező esélyeket nyújtott a nemzet harcainak, Törökország legyöngülésével s a Diploma Leopoldinum következtében örökre megszűnt: a magyar ellenzék hiába futott Erdélybe s hasztalan kapaszkodott a szultán zöld kaftánjába, csakis önmagára számíthatott. Rákóczi szabadságharcának súlypontja már nem Erdély, hanem a királyi Felvidék. És bár az ország területi felszabadítása után mi sem állott útjában annak, hogy, a magyar törvények értelmében, politikai és kormányzati tekintetben egyesítsék a magyar hatóságok alatt, a *Neoacquistica Commissio* a felszabadult részeket kivonta a magyar impérium illetékessége alól s részint önmaga alá vetette, részint a bécsi haditanács katonai adminisztrációjának engedte át. Kollonics kétségkívül nagyszabású reformer volt, amikor elkészítette a volt török hódoltságnak a Habsburgok többi országhoz való gazdasági visszakapcsolását és újjászervezésének tervezetét, de céltudatosan gyöngíteni akarta a rebellió ősforrását, a magyar elemet.

A nemesség régi birtokjogát a visszahódított területeken konfiskálta, szerbeknek s utóbb németeknek utalta ki a gazdaságilag legértékesebb országrészeket. És amikor felmetezett ereiből patakzott a vér s az életerő száz seben készült elillanni a vonagló magyar szervezetből, amikor diplomáciai hátvéd nincs többé, ellenben a koldusbotra ítélt nemzet testébe idegen elemeket oltottak, amikor Erdély elhanyagolható politikai mennyiséggé vált, amikor a császár harcedzett és félelmetes légiói a Rajnától az Aldunáig örködték a renden: még egy kétségbeesett felmozdulásban kellett, hogy kitörjön a magyarságnak az élethez és a szabadsághoz való olthatatlan vágya. Vájjon ki merte volna hinni, hogy a magyar nemzet ilyen állapotban nyolc esztendeig ostromolja annyi konoksággal a császári abszolutizmus sáncait? Ki hitte volna, hogy a csatamezőn többnyire

kudarcot vallott magyarság megállítja a fejedelmi önkény és a germanizáció örült lendületét, s ha maga ájultan terült is el a majtényi mezőn, csaknem másfélszáz évig senkinek sem jutott többé Bécsben eszébe, hogy fegyverrel igázza le a magyar nemzetet? A szatmári béke kétségkívül egy hanyatló periódus kezdete. De nem adott föl semmit. Fentartotta a régi alkotmány kereteit, amelyekbe a nemzet annyi tartalmat önthetett, amennyi erejéből telt. Mikor a korábbi előnyös kiegyezések (bécsi, linzi békék), annak ellenére, hogy a garantáló hatalmi tényezők sorában ott volt a Porta, az önálló Erdély s esetleg a protestáns hatalmak szolidaritása irott malasztok maradnak, a szatmári kötést általában és főbb elveiben végrehajtották, sőt 1715-ben és 1723-ban a közös véderő megteremtése és a *pragmatica sanctio* törvénybe iktatása által továbbfejlesztették.

Valóban elérkezett az ideje Közép-Európa végleges megszerzésének a magyar nemzet részvételével. Az Osztrák Háznak kétszáz év óta voltak már tulajdonában a dunai országok és tartományok, de csak most gondolhatott arra, hogy egységes formába öntse azt, amit a szerencse, a házasság és a hódítás részére összehalmozott. A magyarságnak sem ereje, sem lelki állapota nem zavarta többé ezt a folyamatot. Ellenkezőleg, résztvett benne s odaadta magát építőanyagul az új konstrukcióhoz. Nagy történelmi ambíciói nem haltak el, csak szunnyadoztak. Az idők jele volt, hogy az egykori detronizáltak lettek a *pragmatica sanctio* pilléréivé. A Habsburgok a magyarság életnedveiből merítették az erőt európai állásuk fentartására. Ami eddig a dunai népek összefogását, erő kifejtését és konszolidálását gátolta, az most a Habsburg-hatalom legfontosabb elemévé vált. A nemzet úgyszólván vegetatív életet élt, de erre a politikai stagnációra meztelen anyagi életszükséglete utalta, az elemi életösztön kategorikus imperativusa, hogy kipihenje embertelen szenvedéseinek fáradtságát és erőt gyűjtsön az elkövetkező nemzedékek lehetőségeire. A legfontosabb az volt, hogy formailag ne mondjon le semmiről sem. S akik jellemtelenséget és opportunizmust vetnek ennek az ivadékknak a szemére, olyan pálfordulást, amelyet a nemzet erkölcsei megroppanásából magyaráznak: azok teljességgel megfelelnek a magyarság akkori konstellációiról. De aki tudja, hogy a XVIII. század második évtizedében az ország harmadfélmillió lakosából alig másfélmillió volt a magyar és hogy az idegenfajú kolonizáció gazdasági, népesedési és politikai fejlődésé-

ben mily nehéz feladat elé állította ezt a maroknyi magyarságot, hogy ütött a tizenkettedik órája egy modern állami gépezet megalkotásának, hogy a szociális reformok tekintetében Magyarországot évszázadnyi távolság választotta el Európa nyugati országaitól: az előtt nem lesz megfeythetetlen titok a kuruc farkasoknak labanc bárányokká szelidülése. Ha a megváltozott viszonyok ellenére a magyarság ragaszkodott volna a régi kurzushoz s tovább is Közép-Európa támadására és megbontására fecsérelte volna erejét, még akkor sem folytathalta volna azt a régi eredménnyel, mert a világ köröskörül megváltozott. A török letűnése után új problémák foglalkoztatják Európát, Franciaország nemsokára a Habsburgok barátságát keresi, északon új hatalmi tényező avatkozik be Európa sorsának intézésébe s az újdonsült porosz monarchia vitássá teszi az Osztrák Ház felsőbbbségét a német birodalomban.

Kétségkívül ezután is felbukkantak olyan eshetőségek, amelyek a régi magyar ellenzéki politika, az elszakadó törekvés kilátásait fokozták. Az osztrák örökösödési, a hétéves háború, majd utóbb a francia forradalom és Napoleon gigászi vállalkozásai a régi monarchiák lerombolására, bizonyos szempontokat nyújtottak ahhoz, hogy a magyarság letérjen a szatmári béke és a *pragmatica sanctio* által megalapozott úttestről s hogy olyan kombinációkat keressen, amelyek nyers függetlenségi aspirációi számára tágabb teret és szilárdabb, szabatosabb formát biztosítanak. Ha másra nem, ezek az európai fordulatok arra mindenestre alkalmasaknak és célszerűeknek látszottak, hogy a magyarság a maga leapadt politikai és alkotmányjogi birtokállományát szaporítsa s a maga öncéluságát hangsúlyozza a nagy egységen belül. Ha a régi provokáló osztrák politika a maga merevségében és következetességében folytatta volna a Hochcrek és Lobkowitzok irányzatát, ha a kevély magyar oligarchiából nem vált volna alkalmazkodó udvari nemesség, ha a köznemesi rend évtizedeken keresztül nem élte volna a maga vármegyei exkluzivitásában és korlátoltságában a tormába esett főreg életmódját, akkor a nemzeti megújulás vezetőszellemei számára kétségkívül tetemesen megkönnyebbül a történelmi feladat, hogy a magyarságot állami és nemzeti öntudatra ébresszék. Az úgynevezett nemzetietlen korszak három lomha generációja számára a történelmi megítélés szempontjából ez kétségkívül súlyos beszámítás alá esik: a kényszerűségből, kényelmi szempontból olyan észjárás

és olyan lelkivilág fejlődött ki, amely sötét tudatlanságában volt a maga alacsony létének s hozzátörődni látszott azokhoz a szűk és keskeny méretekhez, amelyek közé a nagy Habsburgok a magyar államiséget szorították. Olyan jelenetek, mint a *vitam et sanguinem*, az a körülmény, hogy a magyarság minden feltétel nélkül vállalta az Osztrák Ház dinasztikus háborúinak minden terhét és áldozatát, arra mutatnak, hogy a nemzet érzelmi világából kisorvadtak az önmagáértvalóságnak és az öncéluságnak érdekei.

Igazságtalanság volna el nem ismerni azt, hogy, különösen szociális, gazdasági és művelődési vonatkozásokban, a nagy alkotó és szervező Habsburgok sokat tettek Magyarorszáért, de nem annyit, hogy többet ne tehettek volna. Az *urbárium*, a *ratio educationis*, a központi adminisztráció megjavítása, a közlekedés megkönnyítése a magyar-horvát tengerpartig kiépített műutak és a bányásági csatornák által, az árterületek és mocsarak kiszáradása s az okszerű gazdálkodás és állattenyésztés mintáinak megteremtése a kincstári és az állami birtokokon, az adók szabályozása, az általános jogrend helyreállítása, főképp az a tény, hogy a földmives szegénységet a fejedelmi védelem oltalmazta az osztályérdekeibe mélyen eltemetkezett magyar rendiség ellen, bizonyára az ország egyetemes jólétének és fejlődésének üdvét szolgálták. Előállott az a helyzet, hogy az idegen uralkodóház lett előharcosa a szociális igazságtalanságok enyhítésének, szemben a magyar nemességgel, amelynek osztály-előítéletei a jobbágyság? sorsának enyhítésére inkább fékezően, semmint segítően hatottak. Az uralkodó osztály sokkal több érzéket és fogékonyságot tanúsított a maga anyagi és kasztérdekeinek védelmében, mint a nemzeti politika kérdéseiben. És ha a nemesség kiváltságos politikai és társadalmi helyzete és adómentessége az előbbi századokban indokolható volt honvédelmi szolgálataival, az állandó és modern hadseregek korában egyre ritkábban vették igénybe inszurrekcióját, másrészt az adóterhek éppúgy a jobbágyság nyakába szakadtak, mint az a kötelezettség, hogy az uralkodó seregeiben szolgáljon. Száradó ág volt a magyar nemzet fáján a kiváltságos osztály. Nem csoda, hogy olyan öntudatos és erélyes reformer, aki különben sem törődött sokat a politikai előítéletekkel, mint II. József, irgalmatlanul hozzátett, hogy ezeket a fölösleges, elhalt gályákat lefűrészelve a pompás terebélyről. II. József abban

látta Nagy Frigyes győzelmeinek magyarázatát, hogy gyér népességű országát gazdaságilag, közigazgatásilag és politikailag olyan szervezet színvonalára emelte, amely egy pontos és engedelmes bürokrácia által a birodalom legsötétebb zugáig elviszi és érvényesíti a fejedelem akaratát, amely lehetővé tette az állam és a nemzet erejének legvégső fokú megfeszítését s mindenkor biztosította a porosz állami gépezet felsőbbségét a széttagolt és mozaikszerű osztrák birodalom ellenében. A porosz példa lebegett az első Habsburg-Lotharingiai szemelőtt, mikor a nagy fanatikuskok türelmetlenségével heterogén elemekből egységes védőtestet akart formálni.

Ha Mária Terézia eltúrta a magyar rendiséget, mert intencióinak készséges közegét látta benne, II. József mérészen egységesítő centralista terveinek utvonalaiba nem illett már be az anakronisztikus magyar hűbériség, amely egy henye, de a saját anyagi érdekeivel szemben rendkívül éber uralkodóosztályt tenyésztett ki, amely azokat a történelmi alkotmány kulisszái mögé rejtette. Ha az Osztrák Ház birodalmát a porosz monarchia szervezetségének tökélyéig akarja fejleszteni, nem volt más hátra, mint lerombolni a magyar alkotmányt, ezt a „bagolyfészket az ősi vár tornyán”, amely a németesítésnek állotta útját a magyar rendi állam deáknyelvű országgyűléseivel és vármegyei intézményeivel együtt. Nem hitte, hogy a magyar alkotmány oly mély és széles alapokon áll a XVIII. század végén. Nem azért, hogy egy kiváltságos osztály anyagi és politikai előjogait tartsa fenn, hanem, mert foglalatja volt a magyarság kimerhetetlen függetlenségi törekvéseinek és tiszteletreméltó alkotása annak a nemzeti szellemnek, amelyet a kalapos király a maga önkényével most egyszerre életre riasztott, a palackba zárt szellem felmozdult és elsöpörte a vakmerőt, aki évtizedes álmából életrekelte.

Ha a magyarság csupán azt a retrográd intézményt látta volna a magyar alkotmányban, mint ahogy a francia nép tekintett a Lajosoknak rendi elemek ornamentikájával feldíszített monarchiájára, ha nem látta volna a régi alkotmánynak a nemzeti lélekkel való összefonódását, akkor aligha tanúsított volna oly makacs ellenállást a jozefin eszmék korszerű újításai ellen. Vagy ha József császár a maga reformjainak végrehajtását a magyarság nemzeti aspirációinak súlyvonalában kereste volna, aligha torpan meg a félúton s aligha találkozik annyi akadállyal, mint amennyibe beleütközött és belebukott.

Az 1790-91-i országgyűlés nagy nemzeti risorgimentoját illeti a dicsőség, hogy a fejlődés helyes menetrendjének két alkotó elemét: a szociális reformot és a nemzeti gondolatot közös nevezőre hozta. Ennek a nemzedéknek politikai ideológiája egyrészt annak a szükségességnek felismeréséből fakadt, hogy a társadalmi átalakulás munkáját végre kell hajtania, hogy le kell rombolnia a középkort, s a politikai nemzet fogalmi körét ki kell demokratikus irányban bővítenie, másrészt abból, hogy ezeket a reformokat a nemzetnek magának kell a megoldás útjára terelnie s a nemzeti szellemet át kell öntenie azokba a művekbe és azokba a rétegekbe, amelyek a magyarság regenerálódásának alapjai voltak. Ez a lelkes, fiatal, viharos lelkiség egyszerre revízió alá vette azt a politikai és alkotmányjogi hagyatékot, amelyet legközelebbi őseitől átöröklött. A tespedés kora végét járta. Az új nemzedék eszményképe nem az a korszak, amely a magyar államiságot hozzátörte a Habsburg-dominiumok szerkezetéhez, hanem a Rákócziak generációja, amely az utolsó csepp véréig küzdött a magyarság lecsúszása ellen az önálló nemzeti lét ormáról. A történeti alkotmányt tágítani és rekonstruálni kellett egyszerismind, hogy alkalmassá váljék formájává lenni egy célkitűzéseiben és eszméiben meggyarapodott ivadék életének.

Az 1790-es politikusok szemében nem nebántsvirág többé a rendi alkotmány, de nem is kivetni való lim-lom, aminek a Habsburg-reformerek ítélték. Feléledt újból a szentistváni rendszer örökségének egész értelme a maga elnyúlhatetlen frissességében: a magyarságnak európaivá kell válnia s egyszerismind törzsökös faji erényeiben megmaradnia, hogy létét és élethivatását biztosíthassa Közép-Európában. Ha a francia forradalom nem zúzta volna széjjel az 1789-es alkotmány gyenge vázát, ha megmaradt volna a békés átalakulás medrében s nem szöktek volna fel belőle azok a pusztító erők, amelyek néhány év múlva felgyújtották az egész világot, akkor az 1790-es korszak államférfiai külpolitikai zavaró körülmények nélkül munkálhattak volna azt az irányzatot, amely oly szabatos vonalakban rajzolódott fel előttük. De a külpolitikai feszültség belső lecsapódással is járt. II. Lipót utóda, I. Ferenc különben sem volt lelki leszármazottja azoknak a felvilágosult Habsburgoknak, akik a monarchia újjászervezésén fáradoztak s akiknek utolsója e cél érdekében hajlamosnak látszott a magyar követelések elfogadására

is. XVI. Lajos lefejeztetése rémülettel töltötte el Európa uralkodóit ama népmozgalom iránt, amelynek eszméi ott csíráztak a magyar reformerek céljaiban is. Az inkább ideológusokból, mint gyakorlati politikusokból alakult újító csoport maga is megörökönyödött azoknak a gondolatoknak véres körforgásától, amely agyukat égette s amelyet átömleszteni iparkodtak nemzetük organizmusának vérkeringésébe. A monarchia és benne Magyarország oly külpolitikai konfliktusokba sodródott, amelyek csaknem egy negyedszázadig tartottak s amelyek oly mértékben vették igénybe a nemzet figyelmét és érdeklődését, hogy az átalakulás eszméinek erjedése megállott, megdermedt, csaknem megkövült. Az egész rendi Magyarország, amelynek féltett alkotmányát fenyegette a jakobinizmus hódítása, éppoly lelkesedéssel sorakozott az ancien régime-et oltalmazó császári lobogó alá, mint 1741-ben. Utóbb Napóleon imperializmusával szemben az önvédelem ösztöne is gyarapította azokat az erkölcsi rugókat, amelyeket a magyarság önmagában érzett, amikor vért és pénzt áldozott a koalíciós háborúkra. Azt a néhány merész újítót, aki a háborús viharokban sem adta fel a játszmát, vérpadra hurcolták s a reakció olyan terrort honosított meg a jakobinus rokon-szenvekben gyanús elemek ellen, ami hallatlanokká tette Napóleon kecségtető kiáltványait a magyar nemzethez. Szaporán tartott országgyűléseink alig foglalkoztak egyébbel, mint a hadisegély dolgával.

Az uralkodó hálát érez a nemzet iránt, amely ekkora hűséget mutat a trón és az alkotmány oltalmában. Legválságosabb napjaiban, amikor a szerencse elhagyta, Magyarországon keres menedéket. Néhány elismerő bók a magyar vitézség s a nemzet alkotmánya iránt, a loyaltást oly feszültségi fokra emeli, amely azután bőségszaruból ontja a háború folytatására szükséges eszközöket. Magyarország, amely valaha egyik krízisből a másikba döntötte az Osztrák Házat s amely oly reménytelen helyzetekben is kétségbeesetten küzdött a szabadságért, most a meg nem hajolasában nagyszerű Ausztriának az erő-reservoirja. Nem érti többé Napóleon kiáltványának hangját. Idegen előtte az a beszéd, amely visszakinálja a régi függetlenséget. A francia politikának, amely mindig biztosan számíthatott a magyar *malkontens*-re, nincs többé nexusa a magyar nemzettel. Még a lengyelek is kinyújtják kezüket a francia segítség után. A magyar nemesség viszont mégegyeszer és

utoljára fegyvert ragad, hogy ráüssön arra a kézre, amely a békét és az önállóságot kínálja neki. A történelmi erők nem ismerik a hála érzelmét, amelyre a magyar loyális politikusok spekuláltak, amikor királyukért kétszáz ezer magyar életet és százmillió pengő forintnál többet áldoztak. Amikor a nagy



I. FERENC

európai koalíció összetörte Napóleont s a szentszövetség újra megrajzolta Európa térképét, már úgymint hasztalan lett volna előállni a magyar teljesítmények számlájával. Senki sem hederített erre a különös és romantikus népre, amelynek katonái mérköztek először diadalmasan Bonaparte sasaival. 1812 óta nem hívják többé össze az országgyűlést, s ha az egész világon győzött is a legitimitás jelszava, a magyar történelmi alkotmány felfüg-

gesztetett, mert a szentszövetség fejedelmei még attól a rendi alkotmányosságtól is remegtek, amely Magyarországon az uralkodóház érdekeiért életre-halálra exponálta magát. Úgy látszott, hogy az 1790-es nemzedék nagy felbuzdulása nyomtalanul elenyészett. Ha régebben az egész magyar közélet egy nagy vármegyeház volt s a jó táblabíró a magyar politikai bölcsesség őstípusa, akkor csakhamar kitűnt, hogy a világ új rendjében, a restaurációs Európában még ennek az egyetlen hangnak is el kell némulnia, s az alkotmány utolsó rongyait is fel kell áldozni a szentszövetség atyáskodó abszolutizmusának oltárán.

Csupán az irodalmárok kisdéd csapata nem csüggedt és nem halkult el. Mintha a magyar géniusz nagy politikai kudarcai után teljesen az irodalom berkeibe vonta volna magát, a magyar írók és tudósok élesztgették a szent tüzet az éjjel zordonságában. Ez az irodalom annyiban egy hús-vér volt az 1790-es nemzedék politikai törekvéseivel, hogy a megújulás forrását a múltban kereste, de nem a *pragmatica sanctio* múltjában, hanem a magyarság nagy történelmi hőroszainak dicsőségében. Ez az irodalom munkálta és formálta a közszellemet s akármennyire éber volt vele szemben a cenzúra, hogy soha le ne szállhasson a maga elefántosontornyából, tükrében fel kellett ismernie a magyar léleknek jobbik önmagát, rá kellett eszmélnie jelenének sivárságára s jövőjének ama törvényére, amelyet a nagy országgyűlés vezető férfiai oly világosan felismertek. A többit elvégezték azok a brutális rendszabályok, amelyekre a központi kormányzat a vármegyei autonómiákkal szemben ragadtatta magát. A szentszövetség ellen rezgelődő európai mozgalmak leküzdésére fegyver és pénz kellett. A restaurációs Európa csendőre pedig Ausztria volt, amelynek ismét és ismét meg kellett töltenie magyar újoncokkal a laktanyáit. A vármegyék azonban nem rendelték el az újoncállítást, mire királyi biztosokat küldtek a nyakukra és felfüggesztették csenevész önkormányzatukat is. Ezek a provokálások felvillanyozzák az ájult nemzeti lelkiismeretet s a közvéleménynek eszébe juttatták, mit köszönhetett Ausztria a napóleoni háborúknak Magyarországnak. I. Ferenc király kénytelen-kelletlen vetett véget a tizenhároméves abszolutizmusnak, hogy legalább itthon legyen rendben a szénája akkor, amikor keresztres hadjáratra készült az európai forradalmi mozgalmak ellen. A fejlődés folyamata 1825-től fogva feltarthatatlan: kezdeti sebességét és elemi erejét azoknak az eszméknek és tényezőknek

köszönhette, amelyek összehangolták a magyarság nemzeti törekvéseit az európai haladás követelményeivel. Ennek az irányzatnak történelmi képviselője Széchenyi volt, a legnagyobb magyar, akire az a feladat várt, hogy a magyarság nemzeti öntudatát szétválaszthatatlan frigyben egyesítse a korszerű átalakulás gon-



SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF

dolatával s hogy lerakja a modern magyar nemzeti társadalom alapjait.

Széchenyi pályájának történelmi értékét és értelmét sem politikai, sem gazdasági eszméinek tartalma nem meríti ki. A magyar renaissance előkészítéséhez és munkálásához ezek a par excellence államférfiúi elemek elégtelenek voltak. Sokkal közelebbi és biztosabb támpontot nyerünk az ő jelentőségének szemléléséhez, ha

munkájának az egész magyar problémát felölelő térfogatót Stein báró működéséhez hasonlítjuk Poroszországban a XIX. század első évtizedében, vagy Turgot és az enciklopédisták működéséhez Franciaországban, akik nem elégedtek meg bizonyos reformok, intézmények és ideológiák átültetésével a gyakorlati életbe, hanem állhatatosan hangsúlyozták az átalakulás erkölcsi természetének szükségszerűségét is. Akármilyen hatalmas indításokat adott a magyarság gazdasági és szellemi öntevékenységének kifejtéséhez, bármennyire kiforgatta is a magyar problémát a gravaminális gondolkör tengelyéből, bármily nagyszerű alkotásokban és eredményekben sűrűsödött is össze némely célkitűzésének eszmei tartalma: azért a lényeges, a gyökeres, az, ami hangsúlyozottan eredeti az ő nagyságának pszichológiai alkotórészeiben, mindenek felett etikai. Széchenyi volt az első, aki rendszeresen foglalkozott a nemzetnevelés kérdésével s aki az újjászületés lényegét abban látta, hogy a magyarság lelki és szellemi substanciájának átalakításán, illetve a kor igényeihez való idomításán fordul el sorsa. Némi fogalmat alkothatunk Széchenyi fellépésének az egész magyar életet és világot felkavaró hatásáról, ha összevetjük a Szent István monumentális tevékenységét kísérő jelek, botrányok és visszahatások mennydörgésével és villámlásával. Talán csak a pogány magyarság fogadta oly riadtan, ellenséges idegenséggel azt a fejedelmi parancsot, hogy a keresztvíz alá hajtsa fejét s legyen testvére annak a németnek vagy olasznak, akit eddig kalandos vállalkozásai könnyű prédájának tartott, mint ahogy az „ambitusán pipázó, káposztacsvő”, saját zsírijába ragadt magyar közép-rend többsége botránkozott a *Hitel* eszméin. István királynak ropant feladatát megkönnyítette az az előny, hogy a radikális átalakulás munkálására rendelkezett az állami hatalom minden erőforrásával. Széchenyi kezében nem volt más fegyver, mint a rábeszélés és a meggyőzés. Azt a magyar közvéleményt, amely, ha néhanapján ráeszmélt, a maga szégyenletes elmaradottságának okát mindig kényelmesen áthárította az «átkos Ausztria-Bécs»-re, mindenesetre furcsán érinthette a nagy gróf tegzéből ki-röpített nyílvezző: az a vád, hogy alacsony nemzeti létünk oka tulajdon bűnünk és léhaságunk. A közönségnél nagyobb sikere van annak a prófétának, aki természetes hajlamainak megfelelő tanácsokat és útbaigazításokat ad. Széchenyi egész irodalmi és reformátort pályáján mint az angol hajókötelekbe font veres fonal húzódik át az a gondolat, hogy a nemzet súlyedésének és emelke-

désének egyetlen tényezője önmaga, következésképp a magyar szellem reformálásának meg kell előznie a törvények és az intézmények reformálását. Mindenesetre alaposan megkönnyítette volna a maga helyzetét a közvéleménnyel szemben, ha egyidejűen a nemzet lelkiállapotával annyira konszonáns kuruc motívumokat is megszólaltatja tárogatóján. Széchenyi azonban óvakodott a könnyű és olcsó sikerhez vezető régi és letaposott utakon keresni a reformjaihoz annyira szükséges népszerűséget. Mint-hogy az ázsiai állapotból való lassú felvándorláshoz a nemzetnek politikai békére volt szüksége, arra, hogy az uralkodóházat közjogi kérdésekkel ne provokálja, sőt a reformok megvalósításának alapfeltétele a bécsi kormány jóindulata volt, eléggé elővigyázatos nem érinteni azt a komplikált és kényes kérdést, amely az Auszriával való vegyesházasság állapotában csomózott. Egyébként is gyengének ítélte a nemzetet ahhoz, hogy frontot csináljon az uralkodóházzal szemben. A napóleoni háborúk után, ha nem volt is képviselve a rendi Magyarország hivatalos testületeiben, a nemzetiségi kérdés kétségkívül archimedesi pontját alkotta az egész magyar-glóbusznak. Széchenyi tehát nem követhette a régi magyar ellenzék osztrákellenes irányzatát, sőt, az átalakulás zavartalan menete érdekében, kárhoznia kellett a sovinizmus tulhajtásait, azt a túlzó magyarosító tendenciát, amelyre oly könnyen rátévedtek kortársai s közülük éppen azok, akiket saját nemzedékük a legkülönb és leglelkesebb hazafiaknak ismert. Egyénisége és lángelméje szuggesztív hatásának bizonyosága, hogy alig néhány év alatt az egész fiatal Magyarországot lobogója alá tömörítette s ha nem tudta is teljesen elhallgattatni a régi gravaminális sirámokat, ha a vele oly belső baráti viszonyt folytató Wesselényi Miklós báró sem tudta követni Széchenyit azon az utón végig, amely derékszögben hajolt el a régi magyar opposíció irányától, a bécsi kormány kisebb-nagyobb tapintatlanságaitól eltekintve, 1840-ig elképzelhető volt, hogy a nemzet a Széchenyi által mutatott ösvényen együtt haladhat az uralkodóházzal.

A nagy gróf nemcsak azért riadt vissza a közjogi kérdések feszegetéséről és a nemzetiségek provokálásától, mert nem akarta megosztani a nemzet erőit s apasztani annak az irányzatnak eshetőségeit, amely szerinte a magyarság megizmosodásához vezet. A magyar közjogi politika és a nemzetiségi viszály felszítása nemcsak Magyarország létét vetette kockára, hanem az egész Habsburg-monarchiáét is, holott a saját fajtájának életlehetőségét csu-

pán abban az európai konstellációban bírta elképzelni, amelyet a monarchia nagyhatalmi állása nyújtott. Az a hatalmas mozgalom, amely Széchenyi írásai és alkotásai nyomán megindult, azonban nem állott meg azon a fejlődési fokon és azon az állomáson, ahová Széchenyi szeretne volna rögzíteni. Rég lefojtott erők és aspirációk támadtak fel a sírból Széchenyi teremtmő *fiat* szavára. Oly nemzedék cseperedett fel a nagy próféta ébresztő igéire, amelyet nem fékeztek többé a vezér aggodalmai s amely sebesebb tempóban, merészebb lendülettel akart feltörni arra a csúcsra, ahol a nemzeti nagyság temploma tündökölt. Azok a politikai kérdések, amelyek az Ausztriával való viszonyból támadtak, nem voltak oly könnyűszerrel levehetőek a napirendről, mint ahogy Széchenyi gondolta. A bécsi kormány maga is aggódva figyelte azt a haladást, a lelkeknek azt a belső és erőteljes felgerjedését, amelyet Széchenyi tevékenysége idézett elő. Metternich, aki sokkal praktikusabb államférfi volt, mint a nagy magyar reformátor, egy pillanatig sem hitte, hogy az a nemzedék, amely csordultig meglelt a nemzeti és szociális újítások vágyával, meg fog elégedni a nemzeti élet ama csonka és vézna kereteivel, amelyeket az Ausztriával való viszony és a rendi alkotmány kombinációja biztosított. Bármennyire került is Széchenyi az osztrák kormánnyal való konfliktust, a hatóságok sokkal több torlaszt és akadályt hengerítettek koncepciójának útjába, mint amennyi a nagy magyar *realista* számításában szerepelt. Ez a körülmény természetesen azoknak a malmára hajtotta a vizet, akik eleve bizalmatlanságot prédikáltak Béccsel szemben, akik abban a feltevésben voltak, hogy a monarchia központi kormánya nem jó szemmel nézi a magyar nemzet gazdasági és kulturális megerősödését sem. Másrészt a nemzetiségi kérdésnek alvó állapotban tartása nem teljesen tőlünk függött. Az a világháramlat, amely a francia forradalom nyomán szinte szerkezetében rázta meg az európai kontinenst, nem hagyta érintetlenül azokat a kisebb, homályos történeti éniséggel rendelkező népeket sem, amelyeket eddig nem emelkedtek az állami öntudat magaslatára s amelyek eddig nagyobb ellenállás nélkül sikerült egy nagyobb államkarámban egyesíteni és összetartani. Az illyr mozgalom például teljesen függetlenül fejlődött a magyar nemzeti ébredéstől, éppúgy, mint az a neozslav propaganda, amelynek atyamestere, Palacky, a jeles cseh történetíró a cseh-tót egység tanait terjesztette, amelyekkel erjedésbe hozta a lutheránus tótság gyér intelligenciáját.

Ezek a jelenségek természetesen a magyar közvéleményben azoknak a pozícióját és népszerűségét növelték, akik félrendszerbályt láttak Széchenyi óvatos taktikájában s akiknek intranszigienciája éppoly megvívhatatlan volt a magyar államterület egységének fentartásában, mint a magyarság politikai többségében s abban az elszántságában, hogy Ausztriával szemben mielőbb és gyökeresen tisztázza a saját alkotmányjogi problémáját.



METTERNICH KELEMEN HERCEG

Fiatal népeknek előjoga, hogy gyakran egész erejüket meghaladó erőfeszítésekre vállalkoznak. A magyar népből pedig emlékezet óta soha nem hiányzott az, hogy időnkénti felgerjedéseinek mámorában túlbecsülje a maga hatalmát s kitermeljen magából olyan lelki diszpozíciókat, amelyek elhályogositják szemévilágát a valósítható és valósíthatatlan dolgok éles megkülönböztetésével szemben. Kossuth Lajosban hatalmas képességek voltak arra, hogy kezébe ragadja e nemzedék és e mentalitás vezetésének lobogóját. Hasonlíthatatlan szónoki képessége, verhetetlen publicista-dialektikája, nagy műveltsége, az a tehetsége, amely a lángész adományának alchimiájával a tudott és ismert dolgoknak is új formát tudott kölcsönözni, s az a körülmény, hogy politikai géniusza a magyar föld nagy politikai termelőtalajából, a vármegyeyiségből sarjadzott, az a határtalan optimizmus, amelynek déli napsugárzásában elvesztek vagy elmosódtak a veszedelmek felhői: olyan előnyöket nyújtottak Széchenyi töprengő zsenijével, megértetlenségre kárhoztatott politikai középreszoritottságával s politikájának komplikált képleteivel és elemeivel szemben, hogy okvetlenül győznie kellett abban az izgalmas versenyben, amely a negyvenes évek elején kettejük között az elsőségért folyt. Pályája

e fázisán Széchenyi hasztalan próbált ellensúlyt keresni a kormánnyal és a magyar konzervatívokkal való szövetségében. Az egyensúly csak akkor állott volna helyre, ha a Széchenyi-féle politika mérlegébe nem az adminisztrátori rendszert, nem az erőszakos követválasztásokat, a megfélemlítést s utóbb a magyar állam testét bontogató nemzetiségi irrendenlák pártfogását teszik, hanem ha Metternich egész befolyásával támogatójává szegődik Széchenyi irányzatának, ha a kormány maga áii élére a nagy reformmozgalomnak s némi engedményeket tesz azoknak a magyar aspirációknak, amelyek a nemzeti lét kiteljesedése irányában buzogtak és feszültek. Amikor Apponyi György kancellári kinevezetésével a kormány végre-valahára eltökélte magát arra, hogy országgyűlési pártot szervez s a konzervatívok segítségével hajtja végre Széchenyi politikájának töredékes részeit, akkor máiminden késő volt. A magyarság nagy többsége elveszett a régi rendszer számára, amely, fentartó eleven erők híján, úgyszólván ellenállás nélkül omlott össze a francia polgár-királyságot megbuktató februári forradalom után. És ha most Széchenyi távolbálátó szeme előtt felrívült az a gondolat, hogy az omlás perceiben, mint 1740-ben, a magyarságnak kell a dinasztia támaszává válnia, azzá a fundamentummá, amelyre a monarchia új alapjait kell leraknia, ha a vész és mámor e kísérteties óráján egyedül ő sejtette meg, hogy a Habsburg-monarchiában csaknem akkora belső erő él, mint amekkora európai szükségesség örököl dik fentartása fölött, ha tehát ő azt tanácsolta, hogy ne feszítsék a megpatlanásig a követelések íját, hanem a koronával való kompromisszum alapján kíséreljék meg a menekvést a forradalmi örvényből: a közvélemény már érzéketlen volt ilyen reálpolitikai okosság és bölcsesség iránt s tartaléktalanul odaadta magát a forradalmi politikusoknak, akik egyszerre mindent mertek, mindent akartak és — legalább a pillanatnyi győzelem úgmulatta — mindent elértek.

A váratlan fordulat tehát egyszerre birtokába juttatta a magyar nemzetet az önmaga felett való rendelkezés jogának és állapotának. Megalakult az első független felelős parlamenti kormány, koalíciós alapon, amelyben Széchenyi és Kossuth befolyása, legalább kezdetben, kölcsönösen ellensúlyozta egymást. Erdély újból szerves része lett Magyarországnak, amelytől a török hódoltság választotta el. Meglett a magyar hadsereg, amelyért a nemzet a költő Zrínyi óta annyira sóvárgott. És e hatalmas

vívmányok olyan zseniális elemekkel bővültek, amelyek a nemzet testébe inkarnálták a jobbágyságot, míg a közteherviselés törvénybeiktatása által az új demokratikus állam anyagiilag is szilárd alapokra helyezkedett. De alig állt még kormány nehezebb feladat előtt, mint április derekán Batthyány Lajos grófé. A 48-as törvényhozás, az idő rövidsége miatt, vagy a forradalmi politikusok mulasztása következtében, megfelelkezni látszott a pragmática sanctioból folyó közösség ügyeinek és érdekeinek intézéséről. Az uralkodóház ezeket a reformokat nem politikai belátás-



BATTHYÁNY LAJOS GRÓF

ból engedélyezte, hanem az európai helyzet és a forradalmi mozgalmak parancsoló szükségességéből. Még a bécsi márciusi tanácskozások alatt Hartig gróf államminiszter, Lombardia volt helytartója, azt az ajánlatot tette a titkos kabinettanácsban, hogy fel kell lázítani a románokat és a szlávokat; hadd merüljön ki a magyarság ereje a nemzetiségek aspirációival való mérkőzésben.

A Vendée szerepét Horvátország vállalta magára, amelynek bánjává, egy magyar konzervatív főúrnak, Jósika Samu bárónak indítványára, a király Jellachich József báró császári ezredest nevezte ki. A horvát mozgalommal egyidőben Rajasich patriarcha szerb önkormányzatot követelt az úgynevezett Vajdaság és a Szerémség számára. Május 15-én Saguna püspök kezdésére a románok nemzeti kongresszusa Balázsfalván tiltakozott az Unió ellen. Az uralkodóház mögött fondorkodó titkos tanács, az úgynevezett kamarilla, amely teljes erővel kezdett akcióba a régi Ausztria visszaállítására és az új magyar állam izolálására és megbuktatására, ezidőtájt csak azért nem lépett fel fegyveres

erővel Magyarország ellen, mert az ármádiában még áttekinthetetlen volt a bomlás folyamatának hatása s mert a megbízható haderő Radetzky alatt a lombardiai várnégyszögben az olasz tartományokat védte a milánói forradalom és Piémont ellen. Szüksége volt arra, hogy az új rendszer megsemmisítésére irányuló törekvéseit éppoly népies erők fedezzék, mint aminők támogatták a magyar mozgalmat. Maga a magyar kormány nemcsak a nemzetiségek territoriális és politikai kívánságai miatt jutott súlyos helyzetbe, hanem azért is, mert az új népparlamenttől a király a *pragmatica sanctio* értelmében katonai segítséget követelt. Nyilvánvaló volt, hogy ha a törvényhozás teljesíti az uralkodó legális kívánságát, csupán azt a reakciót erősíti vele, amely halálraítélte a dolgok új rendjét Magyarországon s a segítséggel azokat a tényezőket gyöngíti, amelyek a magyar szabadság külpolitikai érdektársai voltak Bécs ellen. Az olasz segítség kérdése akut krízist idézett elő a kormányban és a kormánypártban. Batthyány, Deák és Széchenyi minden feltétel nélkül hajlandók voltak megszavaztatni a kívánt negyvenezer újoncot, Kossuth és Szemere csak oly feltétel alatt, ha királyi szó csendesíti le a nemzetiségi bujtogatásokat s ha a magyar segítés nem az olasz nemzet szabadságának elfojtására használtatik fel. Az események fejlődése következtében a magyar nemzet súlyos alternatíva elé került: vagy engedelmeskedik a királyi felhívásnak s katonaságát akkor engedi külföldre, amikor köröskörül lángban állottak a magyar határok, vagy egyoldalúan megszegi a *pragmatica sanctio*-ból eredő kötelezettséget s az önvédelem ösztönének engedve, maga veszi kezébe a nemzetiségek fegyveres pacifikációjának ügyét. Kossuth július 11-i beszédében kimondta a végzetes nagy szót: a haza veszélyben van! Miután egész reménytelenségében felrajzolta a magyarság külpolitikai helyzetének vázlatát, ismertette a nemzetiségi lázadások és katonai árulások véget nem érő sorozatát, felhívta a nemzetet, hogy a maga védelmére szavazzon meg kétszázezer katonát és negyvenmillió pengő forintot. A kétes teendők e zűrzavarában felcsillant az a sugár, amely végigfénylett a szabadságharc sötét szakadékein és viszontagságain: a magyar jobbágy, akit a 48-as átalakulás emelt emberi méltóságra s tett egyenjogú polgárrá a hazában, hálásan viszonzta a politikai nemzet felszabadító munkáját s tömegesen gyülekezett a nemzeti zászló alá, hogy megtorolja a magyar államiséget fenyegető nemzetiségi üzemeket, amelyek alaposan

gyanúsíthatók voltak az uralkodóház támogatásával. Maga Jellachich fittyet hányt a Batthyány által kieszközölt királyi parancsoknak. Leplezetlenül folytatta hadikészülődését Magyarország ellen s nyíltan készült a Budára való bevonulásra s az *Advokaten-Wirtschaft* szétugratására.



KOSSUTH LAJOS

Minél inkább tisztult az olasz helyzet s minél inkább magunkévá tették Ausztria szláv népei az ellenforradalom ügyét, annál merészebben vetette le maszkját a régi Ausztria. A Jellachichnak adott királyi utasítások mögött oly bizalmas sugalmazások rejlettek, amelyek a horvát vezért meggyőzték arról, hogy nem Batthyány és István főherceg, hanem ő a császári politika intencióinak igazi letéteményese. Radetzky fegyverrel és veterán csa-

patokkal támogatta a bán vállalkozását. Az udvar e magatartása következtében a Batthyány-kabinet beadta lemondását s miután az a kísérlet sem sikerült, hogy az osztrák és a magyar parlament közösen munkálkodjék a béke létrehozása érdekében, Kossuth indítványára szeptember 16-án megalakult a Honvédelmi Bizottmány, amely hatalmát nem a törvény erejéből, hanem a nemzetet fenyegető veszedelemből merítette. Amikor mindenki elhagyta helyét, amikor Széchenyi váteszi lángelméje és törékeny idegrendszere összeomlott a politikai katasztrófa zuzókövei között, amikor Deák oly reménytelenül szemlélődött a maga fölényes szkeptizmusában a dolgok drámai fordulatán, amikor Batthyány, a magyar *Egmont*, a legnagyobb royalista, hiába próbált kétségbeesetten közvetíteni a forradalom és az ellenforradalom között, amikor Eötvös báró Helvécia „hőfödté virányain” bolygott: Kossuth ragadja kezébe a nemzet sorsának kormányrúdját s éppen a szeptemberi napokban érkezik el történeti jelentőségének csúcspontjára. Kossuth, aki oly nagyra tartotta nemzetét, csak szégyenérzettel tudott arra az eshetőségre gondolni, hogy negyvenezer rosszul felszerelt inszurgens horvát meghódíthatja az ország fővárosát és megbuktathatja a magyar függetlenséget. Úgy-szólván a lába dobbanásával varázsolta elő a földből a honvédszólaljakat: az értelmiségben megtalálta alkalmas munkatársait, a népben pedig az erőnek kiapadhatatlan forrását. Érezte, hogy ha meghajolunk és gyáván kegyelmet kérünk attól a reakciótól, amely a márciusi pánik idegrohamában mindent engedett csak azért, hogy helyzete jobbrafordultával mindent visszavonjon: a magyar összetörve csúszik le történelmi szerepének ormáról. A nagy fordulat szeptember 29-én következett be, amikor a velencei tó mellett a hiányosan felszerelt magyar népfelkelők és nemzetőrök visszaverték a kétakkora Jellachich-hadsereget, amely egy „oldalmozdulat”-tal s a fegyverszünet megszegése árán tudott csak kimenekülni a stratégiai kelepcéből. E csúfos visszavonulás következtében utóhadát Görgey Arthur őrnagy és Perczel Mór ezredes bekerítették és megadásra kényszerítették. Ha Kossuth a politikában annyi tétovázás és vergődés után véget vetett a rothadt békének s tisztulási processzust teremtett az osztrák és magyar helyzetben, akkor Görgeyre várt az a feladat, hogy ezt a folyamatot kiérlelni segítse a hadseregben is, amelynek régi elemei, főleg a tisztikar, súlyos lelkiismereti konfliktusba sodródtak az uralkodóház iránt való hűség és a magyar alkotmányra letett

eskü között. Görgey katonai missziója az volt, hogy a forradalmi seregben leszámoljon minden kétértelműséggel s hogy a tisztikart az okoskodó és habozó engedelmesség útjáról újból a vak engedelmesség ösvényére térítse, hogy abból a quodlibetből, amelyet Kossuth fáradhatatlan agitációja toborzott össze: a régi sor hadi elemekből, népfelkelőkből, újonchonvédekből és nemzetőrökből,



V. FERDINÁND

kemény disciplinájú, egységes és engedelmes hadsereget formáljon. Kossuth választása azért esett a fiatal katonatisztre, mert a fejmegyei adminisztrátornak, Zichy Ödön grófnak kivégeztetésével Görgey leszámolni látszott a régi rendszerrel s azt dokumentálta, hogy magára nézve törvényül fogadja el a dolgok forradalmi állapotát. A fiatal honvédsereg első összecsapásai azonban fájdalmas taktikai kudarccal jártak. Amikor az ellenforradalom politikusai arra a felismerésre jutottak, hogy a szláv-román nem-



WINDISCHGAETZ ALFRÉD HERCEG

zetiségi koalíció nem elegendő a magyarság megtörésére s miután szerencsésen befejezték az olasz háborút is, most már megfelelő katonai erő állott készenlétben Windischgrätz alatt, hogy bevonuljon Magyarországra és megtorolja a forradalmat. Hogy V. Ferdinánd királyi esküje ne fessélyezze a reakciót s helyezte az egységes Ausztria császárvá proklamálták Ferenc József főherceget. A magyar országgyűlés az olmtüzi eseményekre válaszul ki-mondotta, hogy a trónváltás törvénytelen és semmis, az engedelmisséget megtagadja s a nemzetet ellenállásra hívja fel.

Akkor, amikor a császári *alter ego* megkezdte a felvonulást a Duna jobbpartján Magyarország ellen, Puchner báró, az erdélyi főhadparancsnok utasítást kapott, hogy nyíltan lépjen fel az Uniót támogató Királyhágón-tuli magyarság és székelység ellen. És mindennek háttérében ott piroslottak annak a borzalmas faji harcnak lángoszlopai, amelyekben pernyévé égett a régi magyar társadalom ősi patriarchális nemzetiségi békéje s amelyben el kellett volna hamvadnia a magyar államiságnak is.

A császári seregek vállalkozása kezdetben mindenütt sikerrel járt. Windischgrätz herceg január 6-án bevonult Budapestre, miután előzőleg Kossuth a Honvédelmi Bizottmánnyal és az országgyűléssel Debrecenbe menekült. Az egész nemzetközi reakció úgy ünnepelte a császári alteregót, mint a monarchikus rend Bayard lovagját a radikális forradalom internacionaleja ellen. Windischgrätz maga is azzal a meggyőződéssel áltatta magát, hogy az ország fővárosába való bevonulásával elmetesztette az ellenállás főartériáját. Néhány hét múlva azonban keservesen kellett arra eszmélnie, hogy a nagy harcok csupán első felvoná-

sara gördült le a függöny, hogy nem az volt a fontos, miszerint az ország fővárosa a kezére jutott, hanem az, hogy Görgeynek fényes felvidéki anabázisával sikerült megmentenie a fősereget s levezetnie azt a Tisza-vonalra, ahol egyesült azokkal a magyar hadtestekkel, amelyeket Kossuth a Délvidékről s az ország más tájairól ide parancsolt. A döntő összecsapást néhány hétre kitolta az a szerencsétlen ötlet, hogy Kossuth egy tehetetlen idegen tábornokot, Dembinskit állította a magyar seregek élére, aki ellen valóságos katonai puccs tört ki Tiszafüreden. A hosszas és időtrábló herce-hurcának végre is az lett az eredménye, hogy Kossuth Görgeyt nevezte ki fővezérré, azt a tábornokot, aki a hadsereg egyetlenes bizalmával rendelkezett s aki ugyan, mint váci nyilatkozata mutatta, nem volt kezes bárány a kormány kezében, de nagyban és egészben véve a szabadságharc méltó katonájának bizonyult. 1849 márciusában és áprilisában a magyar seregek több nagy csatában megverték Windischgraetz hadait, Komáromot felszabadították s az osztrák inváziós seregeket az ország nyugati határáig űzték; Bem József tábornok, a szabadságharc egyik legnépszerűbb hőse, ügyes és fürge hadmozdulataival nemcsak az osztrákokat verte ki Erdélyből, hanem azokat az orosz segítőcsapatokat is, amelyeket Schwarzenberg ösztönzésére az erdélyi szászok hívtak be; Perczel pedig a rác felkelők erejét törte meg véres csatákban s visszazorította őket a titeli magaslatra. A Drávántul kivételével a magyar terület minden részében elfojtatott április végére a nemzetiségi ellenforradalom s az osztrák sereg számban megfogyatkozva és demoralizálódva özönlött vissza Bécs felé. A magyar nép magárahagyott és elszigetelt állapotában megmutatta, hogy, mint ezer év óta, úgy most is az



GÖRGEY ARTHUR

egyetlen tényező a magyar birodalomban, amelyik fizikai, értelmi és gazdasági erejénél fogva az uralmat vinni hivatva van.

A szabadságharc dicsőséges folytatását és befejezését három incidens akadályozta meg. I. Az a stratégiai hiba, amelyet a magyar fővezérség elkövetett, amikor hadtesteit visszarendelte a nyugati határszélről, hogy azokkal Buda ostromához kezdjen. 2. Az április 14-i debreceni függetlenségi nyilatkozat, amely forradalmi térre vitte az önvédelem harcát, lazította a politikai összetartás abroncsait és végképp lerontotta a megbékülés reményét s 3. az orosz intervenció, amely olyan katonatömegeket zúdított a honvédseregekre, amelyekkel még a legszerencsésebb és legegységesebb hadvezetés se tudta volna felvenni a versenyt a siker reményével. Május végén körülbelül 370.000 főnyi orosz-osztrák haderő állott szemben 150.000 magyar honvéddel. A magyar csapatok ezután is hősiessen küzdöttek, de a túlerő és főképp az osztrák részről érvényesülő hadművelati tulnyomóság ellen mindenütt? hátrálniuk kellett. Bem elvesztette Erdélyt, Görgey hadiestedei tulszárnyaltattak. S az egységes erő kifejtésre bénítólag hatott annak a viszálynak az elmérgesedése, amely a trónfosztás után Kossuth és Görgey között lehetetlenné tett minden együttműködést. A katasztrófa augusztus 9-én Temesvárt következett be, amikor a déli magyar főszereg teljes vereséget szenvedett és szétporlott. Minthogy az ország egész területe ellenséges okkupáció alá került s a további küzdelmet stratégiai és politikai célok többé nem indokolhatták: Görgey magára ruháztatta a legfőbb katonai és polgári hatalmat s augusztus 13-án a világosi sikon letette a fegyvert.

VILÁGOSTÓL TRIANONIG

Magyarország a császári összmonarchiában.

I.

Különbég az osztrák politika módszerében 1711 és 1849 után. — Az egyseges Ausztria vezető államférfiai. — A Bach-rendszer alkotásai és támaszai. Az abszolút rendszer belső gyöngesége.

A világsi katasztrófa után — alig tűnt le a komáromi sánckokról a magyar trikolór — a haditörvények jogán a megtorlás és a rémuralom vette át az orosz beavatkozás stratégiai hatásának munkáját. Háromnegyed század óta, hogy a mémoire-írás, a história és a publicisztika vizsgálat tárgyává tette az osztrák politikának a magyar szabadságharc után érvényesülő céljait, szempontjait és módszereit, ismételten felvetődött a kérdés: minő körülményekben találja magyarázatát az a különbség, amely az osztrák politika stílusára és taktikájára annyira szembetűnő, ha azt az 1711 után következő korszak kormányzati és politikai irányzatával való összehasonlítás viszonyában szemléljük? Az utolsó kuruc ellenállás nyolc esztendeig tartott. A tizenkilencedik század legnagyobb szabadságharca alig egy évig. Rákóczi szövetségét kereste és diplomáciai támogatását élvezte annak a hatalmi csoportnak, amely a spanyol trónkérdés és az északi hegemónia vitájában a Habsburgokkal szemben oly konok harcok szinterévé tette Európát. Negyvenkilencben pedig — eltekintve a Piemonttal soha katonai és politikai realitást nem jelentő szövetségtől és a demokratikus és forradalmi Európa üres rokonszenv-nyilvánításaitól — a magyar egyedül viaskodott a porondon két császári hatalom ellen. Rákóczi is detronizált, Kossuth is. Az erkölcsi és gazdasági kártevés, amely mindkét háború nyomában járt, a lelki ingerültség és a politikai feszültség nem volt csekélyebb 1711-ben, mint 1849-ben. Látszólag tehát semmi tárgyi ok nem derítheti fel azt a pszichológiai rejtélyt, amely a

pacifikáció és a megtorlás eszközeinek oly szörnyű eltérését igazolhatná.

Talán személyi tényezők adják meg a kulcsát ennek a szomorú rejtvénynek? Talán Ferenc József tapasztalatlansága, ifjúkora, természetének nyers, az első ösztön mozdulására hajló vad-sága, naiv cézári öntudata? Fiatal fejedelem mellett a rossz tanácsadó éppen az ilyen nehéz, nagy higgadtságot és okosságot követelő válságban, kétségkívül mindig jóvátehetetlen eltévelyedések kútforrása lehet. És Schwarzenberg Félix herceg befolyása csakugyan megfelelő lélektani és politikai ellensúly nélkül érvényesült. Magában az uralkodócsaládban sem volt olyan tekintélyes főherceg, aki fékezni vagy tompítani merete volna azt a perzekutori szellemet, amely a vezető katonai és kormányzati köröknek egyedüli államtudományi bölcsessége volt az új helyzetben. Miklós cár közbenjárása csak fokozta ennek az elvakult társaságnak a dühét. Metternich, aki Londonból szintén az amnesztia érdekében írt az ifjú uralkodónak, sem talált meghallgatásra. Palmerston hasonló tárgyú jegyzékére (augusztus 29) Schwarzenberg fölényes és büszke választ adott. Az osztrák miniszterelnök azt írta a Foreign Office gazdájának, Anglia söpörjön előbb a maga portája előtt: „Nagybritannia Kanadában, Kefalónia-szigetén és a szerencsétlen Írországbán szintén vaskézzel fojtotta el a forradalmat”. Az a társadalmi osztály, amely a régi osztrák-magyar *disputa di famiglia*-ban nem egyszer annyi jó szolgálatot tett az alkotmány és a nemzet ügyének, a szabadságharcban jóformán semlegesen viselkedett. A dinasztia oldalán szereplő arisztokrácia sem végezte a maga közvetítő feladatát: hiába is tette volna, mert Schwarzenberg lelkiismeretének áthatlan páncéljáról Jósika Samu báró szemrehányásai éppoly hatástalanul pattantak vissza, mint Szögyény László vagy Desseffy Emil gróf érvei. A magyar labancok nem bírtak többé soraik közül egy Pálffy János-szerű egyéniséget kiállítani, hasztalan próbálták tehát udvari összeköttetéseiket mozgósítani Haynau vagy Bach ellen. A magyar „rebellió” példátlan meglakoltatásának legfőbb indokát a historikus kénytelen az osztrák politikának nyilvánvalóvá lett amaz inferioritásában keresni, amely az orosz segítségkérésnek és a cári hatalom előtt való megalázódásának tényében oly halálos sebet ejtett Ausztria tekintélyén és méltóságán. Ha százötven évvel előbb az uralkodóház még nagy háborút volt képes folytatni hátában a magyar fölkeléssel, akkor az erőviszo-

nyok alapos felfordulását és Ausztria iszonyú legyengülését dokumentálta az a körülmény, hogy, a magyarországi nemzetiségek egy részének Vendée-szerű szereplése mellett, még a muszkát is be kellett hívni, hogy a magyar „lázadás”-t leverje. A prestigefoltozásnak az a módja, amely a pesti és az aradi katonai bíróságok eljárásában nyilvánult, csábító tárgya lehet az elvadult emberi ösztönök tanulmányozásának és az elszabadult idegek patológiájának: a historikust azonban pusztán abból a szempontból érdekli, hogy néha micsoda gonosz és beteg politikaformáló erők dolgoznak a népek és az államok életében.



A különböző haditörvényszékek 1848 november 17-től HAYNAU GYULA BARÓ 1854-ig körülbelül kétezer ítéletet hoztak, ebből ötszáz halálos

volt s 114-et valóban végre is hajtottak. Az október hatodiki vérengzések, amelyeknek olyan férfiak estek áldozatul, mint Batthyány Lajos gróf, a catoi jellemű Csányi László és a magyar hadsereg tizenhárom tábornoka, csak tetőpontja volt a rémuralomnak: kezdete Haynau magyarországi föllépéséhez fűződik s nyomai még tovább kísértettek az Almásy-féle mozgalom elfojtásában. A nemzet dicsősége esett áldozatul a bosszú és a düh epeomlésének, amely korántsem ért véget Haynaunak, mint a beretvállak, használatutáni tokbazárásával, legfeljebb kezdeti vehemenciájából engedett és stílusában mérséklődött. A főcél a magyar középosztály megbüntetése volt, politikai és anyagi létének megsemmisítése, ennek a drákói gondolatnak a változott időkhöz és körülményekhez szabott végrehajtása, amely ekkora ígézzettel még sohasem csábította az osztrák hatalmat. A proskripciók,

a bebörtönzések, a rendőri ellenőrzés apró és ravasz kotnyeleskedései és szekatúrái, az a körülmény, hogy, az ország politikai felosztásán kívül, az egész magyar társadalom *vogelfrei* lett, leginkább pedig az aradi és pesti hóhérok olyan érzelmi válaszfalakat emeltek az uralkodóház és a nemzet közé, amelyeket később sém a feledés vizének nem sikerült teljesen elmosnia, sem az egymásrautaltság gondolata nem volt képes átfűni. A rendőri uralom, az abszolutizmus, az alkotmány elkobzása, a magyar birtokososztállyal szemben követett gazdasági politika, az a fény, amely a magyar erőfeszítés dicsőségéből szétáradt a világra, másrészt olyan ellenérzést, olyan erkölcsi elszigetelődést okozott Ausztria iránt Európaszerte, amely nem utolsó sorban álló tényezője volt utóbb az osztrák hatalom politikai izolálódásának is.

Ausztria — és mondhatni, haláláig Európa — vezető államférfia Schwarzenberg Félix herceg volt, a volt császári alteregonak, Windischgrätz Alfréd hercegnek sógora, aki a belföldi forradalmak leverésének sikerét megtette a német szövetségben a porosz hegemonia igényeinek letörésével és Poroszország megálázásával. Schwarzenberg nemcsak legjelentékenyebb és legimpozánsabb egyénisége volt az európai ellenforradalomnak, hanem kétségkívül a Metternich utáni Ausztria legkiválóbb, talán egyetlen politikai személyisége. Az ő koncepciója olyan közép-európai birodalom megszervezése volt a Habsburgok jogára alatt, amely a régi szent római impérium hagyományait és becsvágyait élesztette fel s amely az Északi tengertől az Aldunáig egységes politikai és gazdasági védőtestté formálta volna 70 millió német, szláv, magyar és román alattvalóját. Az Ottó császárok óta állandóan kísérti ez a fantom a nagy német imperátorokat és Tévedezőket s talán legszabatosabb katonai és pénzügyi formájában a világháború alatt Naumann közép-európai „Oberstaat”-jában öltött testet. A Schwarzenberg-féle koncepció tehát egyrészt kizárta a porosz hegemoniát a német birodalomban s a magyarságnak bármely szerény keretekre szűkített autonómiáját a monarchián belül. A március 4-i oktroj-alkotmány nem végső szervezete, hanem csupán átmeneti és kiegészítő eszköze volt ennek az elgondolásnak: nem az alkotmány volt fontos, hanem a hatalom. Mind a 47-es, mind a 48-as magyar alkotmányforma ellen nem a fejedelmi jog szempontjából volt kifogása, hanem mert mindkettő útját állotta a Habsburg-dominium átalakításának és kitágításának Kö-

zép-Európa felett. Ebből a szögből kell politikailag értékelni egész rendszerét a történelmi Magyarországgal és a magyar nemességgel szemben. Igaz, hogy udvaronc volt: inkább diplomata, mint államférfiú, akinek sejtelme sem volt az államalkotó erők belső természetéről, aki a politikai empirizmus legdurvább módszereivel dolgozott s aki, Dessewffy Emil gróf megjegyzése szerint, Magyarországot legfeljebb csak néhány szép asszonyáról ismerte.

Ausztria nagy szellemi meddőségének sötétjében

Metternich bukása után általános feltűnést, sőt csodálatot keltett ez a karcsú, sasorrú, kiégett energiájú és szétroncsolt idegzetű szibarita, akiben a hatalomérzet és a politikai sakkjátszma izgalma tudta csak felkorbácsolni a szenvedélyt.

Ha nem vitatható is el koncepciójától a nagyvonalúság, a politikában ezt a felületes világfit, ezt a minden erkölcsi aggályt fitymáló hazardórt nem a tartós alkotások érdekelték, hanem a személyes, vakító, pillanatnyi eredmények.

Schwarzenberg tervei számára Stadionnak, az „osztrák Pombal”-nak kellett volna az új Ausztriát kormányzati és közgazgatási tekintetben megteremteni. Stadionnak jó híre volt még trieszti helytartóskodása idejéből; kitűnő bürokratának mondták, aki azonban a létező történelmi alapokat teljességgel ignorálta. Ideálja az állami és kormányzati uniformitásnak az a rendszere volt, amelyet a Lajosok és a jakobinusok Franciaországában csodáltak. Friedjung szerint az osztrák állam egysége és szabadelvűsége vele élt és bukott el. Az a körülmény, hogy tőle telhetően ellenezte az orosz intervenciót, kedvezőbb történelmi megítélést biztosított számára. Világos után már agyalágyult volt



SCHWARZENBERG FÉLIX HERCEG

s mellette mindinkább előtérbe lépett a nagy triumvirátus harmadik tagja: Bach Sándor, előbb igazság-, majd belügy-miniszter, aki eddig oly eredménytelenül közvetített Schwarzenberg merev centralizmusa és Stadion rugalmas föderalizmusa között. Bach pályája a bécsi forradalom előkészítése körül tevékenykedő *Juridisch-Politischer Leseverein* agitálom szószékén kezdődött, hogy mint a márciusi demokrácia megbízottja vegyen részt a torlaszok minisztériumában, utóbb a szabadelvű Wessenberg-Doblhoff-kormányban. Szinte hetek alatt járta meg annak a szédítő távolságnak átmeneteit, amelynek során forradalmi hernyóból császári pillangóvá változott. A szelid és óvatos Szögyény szerint az egész világ pálcát tört e férfiú felett és el lehet mondani, hogy Európa összes államférfiúi közt alig akadt még — nálánál „megvetésreméltóbb jellem”. Ezen az Ítéleten etikai szempontból az osztrák centralista irány historikusai sem tudnak enyhíteni, mikor megdicsérik szellemének mozgékony-ságát,^ tevékenységét és bürokratikus jártasságát. A magyar konzervatívok gyűlölték ezt az elvtelen arrivistát, aki egyforma szolgálatkészséggel adta oda magát a demokratikus átalakulásnak, az alkotmányos császári monarchiának, a március 4-i alkotmánynak, a rémuralomnak és a központosított abszolutizmusnak. A magyar közvélemény pedig benne látta annak a romlott rendőri szellemnek megszemélyesedését, amely tiz esztendőn át annyi készséget és találékonyságot tanúsított az üldözés, az elnyomás, az alattomos és brutális vexaturák kiagyalásában. Az új rendszerben tekintélyes tényező volt az 1850-ben felállított Reichsrat elnöke, az öreg Kübeck báró is, a régi uralom emberei közül az utolsó mohikán, de szerepe inkább konzultatív volt és személyes befolyása adott súlyt állásának. A minden felfordulást túlélő osztrák beamter- és mandarin-világnak ez az elaggott képviselője emlékiratában a 48-as forradalmat valósággal providenciális eseménynek mondta, mert „általa az uralkodó szabad kezet kapott birodalmának újjászervezésére”. A birodalmi tanács magyar meghívottjai Szögyény László és Zichy Ferenc gróf voltak: az előbbi a konzervatív párt egyik előkelősége és a régi rendszer köztisztjeletben álló főhivatalnok volt, aki Deák Ferencnek hozzáírt leveléből merítette az erkölcsi erőt, hogy az olmtüzi alkotmány Ausztriájában — nemzete érdekében — hivatalt vállaljon. Zichy Ferenc a szomoruemlékü muszkavezető mágnások sorába tartozott, aki Haynau hekatombái után is abban a balga remény-

ségben ringatta magát, hogy a véres mütét után hiánytalanul visszaállítják a rendi magyar alkotmányt.

A katonai diktatúra, a történelmi Magyarország területén 1850 január 1-ig tartott, hogy az olmützi charta felfüggesztése után helyet adjon a polgári abszolutizmusnak és az 1851 dec. 31-én kibocsátott *Alapelvek*-ben meghatározott oszthatatlan egységű örökös császári egyeduradalomnak. Az átmeneti idő alatt, még a március 4-i alkotmány előírása szerint, Magyarországon a kormányzati és közigazgatási intéző



Geringer Károly báró

volt, egy erdélyi szász származású, egyébként politikailag színtelen, bürokratikus egyéniség, amolyan polgári adlátus-féle a katonai főparancsnok mellett, előbb Stadion, majd Bach intencióinak készséges közege, akit Széchényi, nevének magyar fordítású torzításával Silányinak nevezett. Az Alapelvek kibocsátása után, mikor az új Ausztria végleges kormányzati formáját megkapta, Geringer távozott Budáról, helyét Albrecht főhercegnek, majd Benedek Lajos tábornagynak adta át, akik személyükben a polgári közigazgatás és a katonai hatalom egységét képviselték, s végrehajtották azt a kormányzati koncepciót, amelyet a történetírás mindörökké Bach nevével jegyzett el. Az új alkotmány nem ismerte ugyan el a nemzetiségi autonómiák elvét, amelyet 1849 márc. 4-én az osztrák császárság életalapjának fogadtak el, anélkül azonban, hogy tiszteletben tartották volna a történelmi egységek kifejlődésének gondolatát. Magyarországtól tovább is elszakítva maradt Erdély, a Bánság, Horvátország stb., a különbség az olmützi alkotmányhoz képest mindössze annyi volt, hogy

megadták a megyei (Kreis) és a járási (Bezirk) beosztásnak és hatósági fokozatnak alaprajzát, amelyek, mint nagyobb egységekbe, az egyes „koronatartományok” helytartóságaiiba olvadnak be. Ez a szerkezet nagyjában változatlan maradt akkor is, mikor belepérelték a Bach-Goluchowski-féle rendi képviselő és a Sehmerling-féle parlamentáris és demokratikus újítások kormányzati pótlásait. Az Alapelvek hézagait a 196 szakaszból álló *Szervezési Mű*-nek kellett kitöltenie, amely azonban csak 1853 január 19-én jelent meg a Törvény- és Rendeleti Közlönyben. Valamivel később láttak napvilágot az Erdélyt, a Bánságot, a Vajdaságot és Horvátországot illető definitív intézkedések, melyek tulajdonképpen — alkotmányos képviselő nélkül — az olmtüzi charta szervezeti beosztását szentesítették, továbbfejlesztették a birodalmi egység gondolatát s a német szolgálati nyelv uralmát.

Az új rendszer organikus hibája volt az, hogy nem támaszkodott nem a történelmi erőkre, sem azokra a nemzetiségi igényekre, amelyeket az ellenforradalom megindításakor annyira felcsigázott. Ezek helyett 1765 túlnyomóan idegen hivatalnok, a rendőrség, a zsendárság és a hatalom fényudvarában sültek-rez, jóformán kétesértékű és homályos existenciák parazithadára volt a fentartó és „államalkotó” elem a Schwarzenberg—Bach-uralomban. Akciószugara a katonai megszállás szuronyainak hegyéig ért: a béke és nyugalom, amelynek látszatával kifelé hivalkodtak, igazi *pax armata* volt. Az a körülmény, hogy III. Napóleon államcsinyje véget vetett a legnagyobb és legvállalkozóbb forradalmi demokráciának, hogy Miklós cár mintegy a nemzetközi reakció keresztes lovagjának érezte magát, hogy Olaszországban és a német birodalomban csaknem egyidőben végsőt vonaglott a szabadság és a nemzeti önrendelkezés gondolata: olyan hátvédet biztosított Bach kísérleteinek, aminővel Ausztria történetének egyik korszakában se dicsekedhetett. A nemzetiségi kérdés bontóerőinek felmozdulása után Ausztria nem is elsősorban önmagában bírta léte és fennmaradása súlypontját, hanem az európai hatalmak ama felfogásában, hogy a közép-európai béke és az egyensúly viszonylag a Habsburgok dominiuma által biztosítható legjobban. Sem III. Napóleon, sem Bismarck nem mert komolyan foglalkozni azzal a tervvel, hogy az osztrák birodalom szétrobbantásával egy vácuumot teremtsenek a Duna vízrendszeréhez tartozó közép-európai területeken.

Ezért volt nagy igazság Schwarzenberg frivol feleletében, amelyet Dessewffy Emilnek adott: hogyha nem sikerül valamelyik octroy-alkotmány vagy politikai rendszer keresztülvitele, ráérünk a másikra gondolni és rátérni, s egy szemernyi bölcsesség Schmerling büszke válaszában: „Wir können warten”. Európának ezt a nagy türelmét és jóindulatát az osztrák politikusok és kormányférfiak azonban elmulasztották kihasználni a birodalom belső erőinek helyes szervezésére és összegyűjtésére, arra, hogy oly politikai viszonyok fejlődését segítsék elő, ame-



ALBRECHT FŐHERCEG

lyek egy mostohább európai légnyomást is könnyen elbírnak.

Ami életerő a nagy katasztrófák után megmaradt és kivirágzott az ősi dunai monarchiában, az a magyar államférfiak géniuszának volt köszönhető, akikhez azonban csak akkor fordultak, mikor már minden osztrák kísérlet összeomlott. Kaunitz és Metternich is inkább diplomaták voltak, mint államférfiak. Nem csoda, hogy Ausztriában — Palmerston csípős megállapítása szerint — az átmenetek mindig hosszúak, s a rendszerek, az úgynevezett definitívumok mindig rövidek voltak.

Mindazonáltal nagy igazságtalanság volna tagadni azt, hogy ez a demokratikus-bürokratikus közigazgatás — ha pusztán a gépies adminisztráció szempontjából vizsgáljuk — egészben véve jól működött. A Bach-rendszer a patriarchális közigazgatás állapotából modernebb, alaposabb, körülményesebb, az állami érdeket inkább szíven viselő kormányzati fejlődést jelentett. Mikor Windischgraetz bevonult az országba s ő maga sem volt tisztában, hogy a 47-es alkotmány restaurációját hozza-e, vagy egy új önkényes uralmat: kiáltványaiban azzal akart népszerűséget hó-

ditani, hogy a robot és a dézsma alól való mentességet, amelyet a 48-as törvényhozás intézményesített, érvényben hagyja. Az ol-
müti alkotmány is elfogadta a forradalom nagy társadalmi vív-
mányait: a jobbágyság megszüntetését, a törvény előtt való pol-
gári egyenlőséget, a földtehermentesítést és a közteherviselést,
mint egykor a Code Napoleon a francia forradalom nagy reform-
jait. Az igazságügyi szerkezet — főleg a magánjog terén — kifo-
gástalanul és tárgyilagosan működött. A bíróságnak európai szín-
vonatra emelése Schmerlingnek, mint a judikatura legfőbb öré-
nek érdeme volt. A jobbágy-terhek megváltásának és a földbirtok
rendezésének roppant munkáját társadalmi és gazdasági megráz-
kódtatások nélkül hajtotta végre. 1852 november 29-én jelent
meg az ősiségi pátenst, amely véget vetett a magyar birtokviszo-
nyokban és örökjogban dülő zűrzavarnak s egységet vitt be a ma-
gyar magánjog anarchiájába, mert egyidejűleg kiterjesztette a
magyar korona országaiban is az általános osztrák polgári tör-
vénykönyvet. Magyarországra nézve 1853 március 2-án, Erdélyre
ható érvénnyel és némi módosítással 1854 június 28-án jelent
meg az úrbéri nyílt parancs, amely megindította a földtehermen-
tesítési akciót s végrehajtását hét országos bizottságra bízta. A
kárpótlás összege egy zsellérség után ötven pengőforintban álla-
pított meg. Az önvédelmi harc a középbirtokos osztály anyagi
erejét emésztette föl, különösen Erdélyben és a Felvidéken. A kor-
mány az úrbéri kárpótlás rendezéséig a birtokosságnak előlegeket
nyújtott ugyan, de politikai megkülönböztetést tett a „jóérzel-
műek” és a „rebellisek” között. Az előlegosztásnál csaknem min-
dig a politikai rendőrség véleménye volt a mérvadó. S akárhány-
szor megtörtént, hogy a „Jóérmű” kapott, a „rebellis”-t pedig
kizárták, ami megindította a nemzeti szempontból legértékesebb
osztályok és történelmi vagyonok pusztulásának folyamatát.

A vidéki adminisztrációs szervekhez a központi bürokrácia
bőségszaruja kifogyhatatlanul ontotta az utasítások, a jogszabá-
lyok és rendeletek zuhatagát. A rendszer olyan áttekinthetetlen
adózási hálózattal fonta át az országot, amelyben sokszor még
azok sem ismerték ki magukat, akik kigondolták és végrehajtot-
ták. A Bach-korszak az adókataszter célszerű kivetésével bünte-
tett. Egyes, főleg „forradalmi” területeken a földadó 17%-a volt
a tiszta jövedelemnek, a pesti házadó meg éppen 20 percent kö-
rül járt; talán a legigazságtalanabb a Tiszántúl adóalapja volt,

mert itt az osztrák Schlamperei mellett a politikai bosszúállás motívumai is szerepeltek a „földkóstoló hadsereg”, a kataszteri biztosok működésében.

Az osztrák közadózás a közbülső vámsorompó leomlása után (1850 okt. 1) importálta a dohánygyed-áruságot is, ezt a leggyűlöttebb adónemet a szüzdohány-hazájában (Beksics).

Ellene, főleg a falusi lakosság körében, zendülések is támadtak, olyfajta, mint az 1847-es „dohánykravallók” Lombardiában. E nehéz és zaklató adók azonban nem könnyítettek az államkincstár helyzetén, mert a végrehajtás költségei felfalták a jövedelmet. A krími háború alatt Ausztria újból fegyverkezett s a fegyveres semlegességre ráment a nagy hűhóval kikényszerített belső „nemzeti” kölcsön, amire papiroson az abszolút Ausztria népei több mint félmilliárd forintot jegyeztek.

A Bach-rendszernek nagyszabású egyház- és kultúrpolitikai tervei is voltak, amelyeknek minden egyes részlete az egységesítést szolgálta. Thun Leo gróf, a volt cseh helytartó, a rendszer közoktatási és vallásügyi minisztere, 1853-ban nagy püspöki konferenciát hívott össze a birodalom székvárosába, hogy a Szentszékkal tervezett konkordátumot megtárgyalja. A hivatalos lap 1850 november 13-án tette közzé a császári pátenst, amely megengedte, hogy az akkor még a Quirinálban lakó pápa szabadon közlekedhessen a birodalom papságával s amely felfüggesztette az apostoli magyar király főkegyúri és tetszvényjogát. A konkordátum a római álláspont legszélsőbb elvét, az u. n. Bellarmin-féle iskola kánonjogát iktatta törvénybe, amely a diplomáciai területenkívülség egy nemét biztosította a katolikus egyházfejedel-



SCHMERLING ANTAL LOVAG

SCHMERLING ANTAL LOVAG

meknek az állami hatóságokkal szemben s kimondotta, hogy a püspök csak akkor köteles hűségesküt tenni a fejedelemnek, ha az nem áll ellentétben az egyházi törvényekkel. Az egyházi imperializmus újraéledését bizonyította a konkordátum ama rendelkezése, amely a vallási fegyelem megóvását világi törvények garanciája alá helyezte.

Thun legszívesebben felbontotta volna a magyar katolicizmus ősi szervezetét is s az esztergomi hercegprímást a bécsi metropolita alá akarta rendelni, amivel Magyarország egyházi függetlensége is odajutott volna, ahová a politikai és közjogi állapota. A magyar püspöki kar azonban olyan szilárd ellenállást tanúsított történelmi privilégiumainak védelmezésében s ebben valláskülönbőség nélkül annyira maga mögött tudta az egész magyar társadalmat, hogy Thunéknak engedniök kellett. Ha a konkordátumban a Bach—Thun uralom feladta a jozefin egyházpolitika utolsó maradványait is, a protestáns pátens (1859 szeptember 1) célja viszont az volt, hogy megtörje az akatolikus egyházak önkormányzatát s az egészet a kormánytól függő hierarchikus szervezetté alakítsa át. Tették ezt azután, mikor a konkordátumot Rómával azért kötötték, hogy az öszbirodalmi katolicizmust alá vessék egy idegen szuverenitásnak. Az iskolai uniformizálásnak és a németesítésnek gondolatát szolgálta Thun másik nagy alkotása: az *Organisationsentwurf*, amely az 1883-i középiskolai törvényig alapja volt a magyar pedagógiának. Különösen a magyarszemléte tanítórendek szenvedtek ettől a szervezeti szabályzattól, mert azzal az ürüggyel, hogy nem rendelkeznek elég tanerővel, kivett a kezükből iskolákat és állami gimnáziummá alakította át azokat. Erdély 34 különböző felekezeti középiskolájából csak 19 maradt teljes: a többi megcsonkították, vagy megszüntették. A német nyelvet, mint az állam hivatalos nyelvét, túlsúlyra emelték az egyetemen és a főiskolákon. S bár középfokú intézetekben is időben és munkában rengeteget áldoztak tanítására, a politikai ellenszenv szinte nemzeti ügygé vagy divattá tette, hogy az eredmény minél siralmasabb legyen.

Ez a szellem, amelyet Treitschke, a nagy német historikus találoán nevezett a „kedélyesség és bestialitás” császári-királyi egyvelegének, természetesen nem állott meg az iskolák küszöbén: ráfékűdt a magyar színjátékra, az irodalomra, a nemzeti tudományokra és természetesen az újságírásra. A cenzúra és a rendőri zaklatás ezer meg ezer fúrfangja, erőszaka, bosszúállása

ütötte ki a magyar írók kezéből a harcos tollat, az utolsó szerszámot, amely a nagy katasztrófa után a magyar géniusz birtokában maradt. A rendőrség és zsandárság munkájának tökéletesítésére rendelkezésre állott egy olyan besúgó-, kém- és spiclihadserg, amely esetek után feladási díjat élvezett, s a súlyosság mértéke szerint, a mértani haladvány skálájában, büntarifát kapott. És a jogrend és a közbiztonság aligha állott még gyengébb lábon, mint ekkor. Az Alföldön ekkor virágzott a betyárromantika, a lókötés, a szegénylegényvilág. — Pártfogója minden tanya, színpadja: a vásári sokadalom. A ma-



D. SZÜGYÉNY-MARICHLASZLÓ
ID. SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ

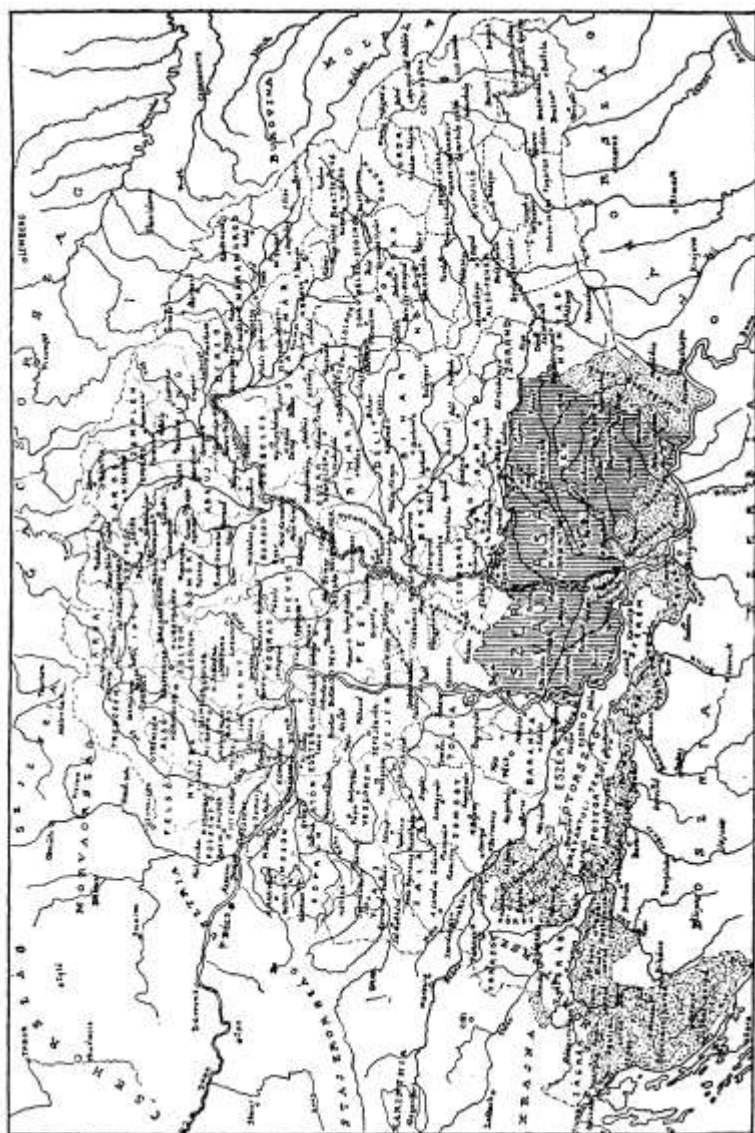
gyar társadalom annyira utálta a Bach-huszárokat, hogy még az antiszociális elemeket is inkább szívelte, mint annak a rendszernek policiáját, amely politikai és szellemi szabadságát korlátozta. Alapjában véve ez a bonyolult közigazgatási és kormányzati szerkezet nem is illet még ekkor a primitív és patriarchális társadalomhoz, amely a vármegyei urambátyámos, tökéletlen, de egyéni iniciatívát és felelősséget követelő adminisztrációhoz volt szokva, amely gyűlölte a rendeletek tárát, az akta-hegyeket, a penész-szagu bürokrat, s az egész sisera-hadat, amely életét annyira megkeserítette. Mert ez a rendszer — hogy egy spanyol író szavaival éljünk — olyan volt, mint az andalúziai kecske szarva: kemény, rövid, tekervényes. És ha sok kitűnő s szakértő tisztviselő tevékenykedett is Bach gyári üzemében, azért a politikai közigazgatás lassú, tökéletlen és felületes menetrendje néha több zavart és felfordulást okozott, mint nyugalmat és hasznot. „Hogy készülnek a fölter-

jesztések? — írja Kecskeméthy Aurél Naplójában. — Plener (pénzügyminiszter) felszólítja Benedeket, adjon pénzügyi jelentést Magyarországról. Benedek azt mondja: nem értek hozzá, adjon támpontokat. Plener erre titkára által kidolgoztató a jelentést s elküldi Benedeknek. Benedek aláírja és felküldil”

II.

A magyarság ellenállásának frontjai: 1. az ókonzervatívok. 2. A magyar középosztály passzív rezisztenciája. 3. Az emigráció. — Az abszolút rendszer belső és külső elszigetelődése. — Az egységes császári abszolútizmus összeomlása.— Kísérlet a 47-es alkotmány visszaállításával. — Deák szerint a restitutio in integrum a 48-as törvények visszaállítására. — Az ő-konzervatív kísérlet bukása; a provizórium. — Az emigráció tervei is összeomlanak. — A középnemesség anyagilag lejtőre jut. — A kiegyező hajlandóság fent is erősödik. — Deák nehéz helyzete 1865-ben. — A kiegyezés a monarchia erőviszonyainak egyensúlyán épült fel.

A Bach-rendszer ellen a magyarság életosztöne három irányban keresett menedéket. Egyrészt a régi konzervatívok jogpetícióival ostromolta a fiatal uralkodót és fárasztotta a bécsi minisztérium türelmét, másrészt a középosztály zömének passzív ellenállásával, az együtt nem működés elvének egyetemes érvényesítésével amaz uralommal szemben, amelynek legfőbb kormányzati bölcsesége a rendőr és a börtön volt. A magyar nemzet védelmi frontjának harmadik szakasza az emigráció volt, amely, ha kevés pozitív politikai sikert aratott is, annyit mindenesetre elért, hogy 1850-től 1866-ig európai kérdéssé tette a magyar ügyet. Politikai irányzat rangjával nem lehet felruházni azt a megtevédt, fájdalom, elég nagyszámú, s a társadalom obskúrus elemeiből összeverődött társaságot, amely magyar voltának konjunkturális árfolyamát aprópénzre váltva, előzönlötte a kisebb-nagyobb hivatalokat, s állásokat vállalt Bach alatt vagy arra a hitvány feladatra adta bérbe magát, hogy pennával szolgálja az új rendszert. Sajnos, a világosi katasztrófa olyan szellemi megzavarodást és erkölcsi csüggedést okozott, még tiszta és nemes magyar elmékben is, hogy lehetségesnek, sőt szükségesnek tartották irodalmi propagandát folytatni ama fából való vaskarika koncepciója mellett, hogy összeegyeztessék a hatalmi statusquot a magyar nemzetnek méltatlanul lemérsékelt igényeivel és jogaival. Ebben a vonatkozásban nem található történelmi



MAGYARORSZÁG A BACH-KORSZAKBAN

mentséget Kemény Zsigmond egy-két röpirata és Eötvös József bárónak, a 48-as kormány kultuszminiszterének első publicisztikai kísérlete az összeomlás után. Annál inkább kell méltányolni a történelmi jog tisztos hitvédőjének bátor tiltakozását, Somssich Pál támadását a márciusi oktroj ellen (Das legitime Recht Ungarns und seines Königs). Somssich is, mint valamennyi konzervatív barátja, ebben a művében természetesen a monarchia egységének alapjainak megőrzésétől indult ki.



KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ

Friedjung megrója a magyar arisztokráciát és pedig azért, hogy nem vett részt a nagy küzdelemben, de mihelyt az osztrák túlsúlyra jutott, nyomban melléje állott, hogy ismét politikai hatalomra tegyen szert. Gyengeségük — írja a híres osztrák historikus — nemcsak abban állott, hogy alig volt pártjuk, hanem főképp abban, hogy a forradalom alatt gyarlóknak bizonyultak. 1848 március után duzzogva vonultak vissza a képviselőházból és a mágnások táblájáról is. Másképpen jártak el I. Károly angol király gavallérjai, akik Cromwell vasbordásaival verekedtek és királyukért pallos alá hajtották fejüket; másképpen XVI. Lajos nemesei, akik a nemzetgyűlésen halálos veszedelmek közt védték a monarchiát és augusztus 10-én meghaltak urukért a Tuileriák előszobáiban. Ez a súlyos szemrehányás — legalább összehasonlítási alapját tekintve — gyenge lábón áll. Az angol és francia arisztokrácia nemzeti uralkodóházakat és nemzeti királyságokat védett. A magyar mágnásság loyaltitási buzgóságának tüzet a Habsburgok iránt ilyen elemek nem szíthatták. Bach és Schmerling viszont azt a bizonyítványt állították ki az ókonzervatív magyar mágnásokról, hogy ők a kormány legelkeseredettebb ellenségei. Midőn a magyar konzervatívok (Szögyény,

Fiáth báró, stb.), Windischgraetzről elfogadták királyi biztosi ki-neveztetésüket a megyék és városok pacifikálására, ezt abban a föltevésben tették, hogy Kossuthék revolucionizmusával szemben segítik elő a rendi magyar alkotmányosság visszaállítását. Következett az olmützi oktroy, amely a 48-as törvényeket éppúgy eltörölte, mint a 47-es alkotmányt, s ők, lelkiismeretüknek némi zsbongása után, tovább szolgáltak. Ám ha még pislogott bennük egy kis remény, annak ki kellett aludni a muszka intervenció és a pest-aradi kivégzések nyomában. De ők, dinasztikus érzéseikre való hivatkozással, továbbszolgáltak az egységes Ausztriában is. A magyar konzervatívek nem bíztak a szabadságharc kedvező kimenetelében s a polgárháborúban mindig az a legóvatosabb, akinek legtöbb féltlenivalója van. A magyar urakról — tisztelet a kivételnek — közszájon forgó hagyomány, hogy belső zavarok idején nem annyira sebeiket, mint inkább zsebeiket siratják. Ez a gyakorlati megfontolás volt a Kossuth-gyűlöleten kívül a leg-hathatósabb rugó, mely őket visszavonulásra és arra ösztönözte, hogy a semlegesség páholyából nézzék végig a küzdelmet.

Ahogy a harc végetért, a magyar konzervatívek megjelentek a porondon. Azt hitték, hogy nehézség nélkül játszhatják a régi labancszellem szerepét, amely a XVII. században rendszerint még a kellő időpontban közbelépett s elejét vette olyan következményeknek Magyarországon, amilyenek a fehérhegyi csata után sulyosodtak a csehekre, mikor II. Ferdinánd eltépte a felséglevelet. Ebben a felfogásban azonban alaposan tévedtek. Schwarzenberg és Bach szóba sem álltak velük. És akármilyen ügyességet és fáradhatatlanságot tanúsítottak is cselszövényeikben, politikai terveikben és nyílt, férfias kiállásukban a rendszer ellen, akármennyi rugalmas memorandumot szerkesztett is Dessewffy Emil gróf, akármelyik pontján ostromolták is a rendszer bátyáit Jósika, Apponyi György, Sennyey Pál, Szécsen Antal: minden tehetségük, összeköttetésük és sikraszállásuk se bírta győzelemre segíteni azt az elvi- és pozícióharcot, amelyet a parvenü Bach, az ex-forradalmár ellen folytattak. A történelem mindazáltal nem tagadhatja meg részvétét és elismerését e hadseregnélküli vezetőknek sokszor bátor, de mindennekfelett szívós erőfeszítése iránt. Mert ha az első esztendőben gyakorlati haszon nélkül intrikáltak, reklamáztak és kérvényeztek is: személyes befolyásuk sokat enyhített a rendszer brüszk kezdeti merevségén s nem egy eredményesen robbant aknát helyeztek el az abszolút rendszer

minisztereinek lába alatt. A politikai magyar nemzet, a popuúus Verböcziánus, a hatalommal szemben a *vis inertiae* módszerével védekezett. Nem fizetett adót, a közügyek iránt nem érdeklődött, sőt baljóslatú hallgatagságban nagyobb erő és tiszteletreméltóbb önérzet rejtett, mint az ókonzervatívok udvarlásában vagy kardesörtetésében. Jókai fantáziája pompás ígurát alkotott ennek a néma szenvedésnek és áthatlan, közönynek lelki-ségéből az öreg Garavölgyi Ádám alakjában. Ez a büszke és passzív dac, amelyben a cselekvéstől irtózó magyar álmodás kedve szerint



MAILÁTH GYÖRGY

kiélhette magát, kezdetben politikailag alaktalan és céltalan tüntetésekben nyilatkozott a hatalom ellen s csak mikor Deák Ferenc Zalából Pestre jött (1854), a reformkorszak ez utolsó nagy embere körül csoportosult írói és politikai kör adta meg az ellenállás és szilárd kitartás konkrét célgondolatát, a *restitutio in integrum* elvében, vagyis abban a törekvésben, hogy a 48-as törvényeket kell helyreállítani.

Ezt a célt szolgálta kezdetben óvatos tempóban, utóbb egyre szabatosabb koncepcióban a sok szerkesztőváltozáson átment Pesti Napló, melybe Kemény, Csengery, Falk Miksa, Kecskeméthy Aurél irták a cikkeket. Deák tekintélye szinte szédületes arányokban növekedett, mióta Széchenyi Döblingben a szellemi élet-halál peremén tébolygott s Kossuth a hontalanság és az emigráció lázas tervkovácsolásai közepette egyre messzebb szakadt a politikai realitások világától. A magyarság a maga lelki állapotának megfelelő példát látott annak a vezető államférfinak magatartásában, aki maga volt az illuziótlanság, tőrés és száraz okosság s aki egy szkeptikus bölcs nyugodt reménytelenségével szemlélődött a dolgok folyásán. Fegyvere a törvény volt és az a

kérelhetetlen logika, amellyel a rendszer belső ellentmondásai között felismerte a maradhatatlanság törvényeit. Az a magyar társadalom, amely elégedetlenül nézte az ókonzervatívok politikai árlejtését, amely undorodott a fennálló rendszertől, de megdöntését sohasem a külföldi beavatkozástól várta és amely nem osztozott az emigráció délibáblátásában: Deák tekintélyének és népszerűségének árnyéka alá gyülekezett. Az volt a felfogása, hogy Ausztriában minden a körülményektől függ. „Mihelyt a körülmények kívánják, ha nem is kérünk, ha nem is közeledünk, adni fognak, vagy legalább is ígérni; ha a körülmények, bár csak látszólag is jóra fordulnak, akkor ha kérünk, még kevesebbet adnak, illetőleg semmit.” (Deák.) A konzervatívok mozgalmait sem nem támogatta, sem nem gátolta. A jogfolytonossági gondolat tartaléktalan fentartása és az idő k ivárasa éppen a ttól a társadalmi osztálytól követelt embertelen anyagi és erkölcsi áldozatkésztséget, amelynek teherbírását a 48-as reformok gazdasági következményei, a szabadságharc és az urbériség megváltása máiannyira próbára tették s amely oly öngyilkos önzetlenséggel vállalta most a jogfentartás és a passzív ellenállás súlyát. És emellett jóidéig szenvednie kellett a középreszoritottság megértettségének, a politikai Girondenak tragikumát is a konzervatívok megalkuvása és az emigráció lidércfénye után loholó csodavárók véglelei és gyógyíthatatlan optimizmusa között.

A politikai kivándorlásnak mindig van délibábja, mint a pusztának. Az emigránsok azt hiszik, hogy csizmájuk talpán viszik magukkal hazájukat. Kossuth csakhamar felocsúdott abból a csüggedésből, amelybe az 1849 augusztusi fejlemények döntötték. Ez a lelki depresszió alig tartott tovább nála, mint ameddig a saját személyes felelősségének kérdése lelkiismeretében eldőlt s amíg az emigráció erkölcsi nyomorúsága első impresszióinak hatalmából kimenekült. A viddini levélben már konkrét formában hangzik fel a Görgey-árlás vádja, amely az összeomlás felelősségének kérdését nagy mértékben leegyszerűsítette és a volt diktátor fejére háritotta, aki egy darabig oly megátalkodottan hallgatta Kossuth mennyköveinek zúgását a távolból. Es ugyancsak a viddini levélben kísért fel először a nyugati hatalmak támogatásának fényes fantomja, a magyar seregek stratégiai helyzetének kedvezően felvázolt háttérben. Ez a gondolat, amelynek dialektikai és politikai kifejtése oly egyoldalúan osztotta meg a fény és az árny szerepét a szabadságharc dráma-

jában, a nemzet többsége előtt teljesen rehabilitálta a nagy száműzöttet s minél messzebb szállott vándorutjában, nimbusza annál jobban gyarapodott „térben és időben.” És amikor híre terjedt angliai és amerikai szereplésének, azoknak a hallatlan szónoki teljesítményeknek, erkölcsi sikereknek és profetikus ki nyilatkozatásoknak, amelyek szikra-eső gyanánt hullottak az árnyékba borult magyar földre, egyszerre megszaporodott azok száma még itthon is, akik az emigráció küzdelmeitől várták a szabadulást, aki-



SENNYEY PÁL BÁRD

ket valami különös messianizmus ígérete fogott el s akik készpénznek vették azokat az ígéreteket és kilátásokat, amelyeket az igazi és ál-Kossuth-ügynökök árasztottak a hazában. És minden európai konfliktus csak tovább húrozta ezeknek a nagy-szerű reményeknek az íját. Megindultak a konspirációk, az összeesküvések és a földalatti szervezkedések naiv és exaltált lelkek csábításával, akik Kossuth egy szavára halálba rohantak volna s most az ő hiteles vagy apokrif leveleivel buzdították őket a szervezkedésre. (Balavásári szüret, Noszlopy-összeesküvés, stb.) Az olasz titkos társulatok módszerét utánzó s terrorisztikus eszközök felhasználásától se rettegő mozgalom az árulás és Kossuth ügynökeinek könnyelműsége következtében szörnyű véget ért Marosvásárhelyen. Ilyen és ehhez hasonló valóságos vagy koholt esetek kitűnő ürügyek voltak arra, hogy a policia még szorosabbra hurkolja a fojtogató hálót a nemzet torka körül. Hiszen még a Libényi-féle merényletet (1853) is a fiatal császár ellen megérezették a kufsteini és josefstadti politikai foglyokkal. A Mack-féle összeesküvés szomorú összeomlása (1851) nagyobb elővigyázatosságra serkentette az itthoni viszonyokról csak hézagosan informált Kossuthot. Az a rendkívüli óvatosság, amellyel

utóbb Magyarország fellazításának olasz és francia terveit fogadta, azoknak a fájdalmas tapasztalatoknak következménye volt, amelyeket hontalanságának első éveiben szerzett. Itthon persze nem sokat tudtak az emigráció belső meghasonlásáról, Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér gróf elszakadásáról a hontalanok zömétől, akik Kossuthot ismerték el vezérüknek, aki 1850-től fogva újból viselte a kormányzói címet. És ha sem a krími háború, sem a párisi kongresszus nem tűzte a világpolitika napirendjére a magyar kérdést, a magyarság érdekében Kossuth szónoki és irodalmi sikerei olyan sikereket érleltek meg, amelyeknek hasznát még évtizedek múlva is érezték.

Ha a magyar társadalom, legalább kezdetben, elég egységes volt az önkényes rendszer visszautasításában, a politikai okosság kérdése volt, hogy a nem-magyar fajú lakosság és a muszka segítségével győző osztrák kormány tovább is megtartsa-e ezeknek a tényezőknek oly hathatós jóindulatát? A cár barátságát Ausztria a krími háborúban tanúsított rosszakaratú semlegességével játszotta el anélkül, hogy helyébe megszerezte volna a nyugati hatalmak szövetségét. Buol gróf, Schwarzenberg utódja a Ballhausplatzon, betű szerint végrehajtotta elődjének azt a macchiavellisztikus mondását Oroszországgal szemben, hogy „meg fogjuk lepni hálátlanságunkkal a világot”. E hitvány kis ravaszkodásnak az eredménye volt, hogy Ausztria elszigetelten maradt a keleti ügyeket szabályozó párisi kongresszuson s nem tudta megakadályozni, hogy Cavour gróf a piemonti közreműködés fejében fel ne vesse az olasz kérdést és rá ne taposson az egységes Ausztria másik Achilles-sarkára. Már csak idő és alkalom dolga volt, hogy III. Napóleon ürügyet keressen carbonari-fogadalmának beváltására, amire az Orsini-merénylet (1858) elég érthetően figyelmeztette.

A szabadságharc politikusai kétségen kívül nem egy hibát követtek el a magyarországi nemzetiségi kérdés kezelésében s mikor az orosz intervenció után belátták tévedésük következményeit, már késő volt. Kossuthot magát is határtalan lehetőségek öntudatával töltötte el a magyar fegyverek példátlan teljesítménye, amellyel egyszerre — uno ictu — földreterítették a magyar állam egysége ellen fellázadt szlávokat és románokat és visszaűzték az osztrák császári hadseregeket a történelmi határokon. A forradalmi kormány miniszterelnöke, Szemere, maga vallotta be 1859-ben: „Valljuk be, az akkor véletlenül ki-

ütni látszott, de régóta bensőleg forrongott nemzeti-ségi eszmének és mozgalomnak nagyfontosságát és messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak vettük, ami az ég dörgése volt; mi egy tábor lábai által vettük ingásbahozottnak a földet, pedig az valóságos földrengés volt — egy egész erdő lombjai soha nem hozatnak mozgásba, ha nem vész az, ami fű.”

Ha mélységes faji öntudat mozdult fel a nemzetségek egyrészében az uralkodó politikai nemzet ellen s ezt az erőt az ellen-



FALK MIKSA

forradalom szervezői annyi raffinement-nal aknázták ki a magyarság önvédelmi háborúja ellen: azt a rossz hangulatot, amelyet az 1849 március 4-i alkotmány idézett fel a nemzetiségek vezéreiben, a magyar politika elmulasztotta hasznosítani a kibékítésre. Pedig több mint valószínű, hogy 1849 tavaszán a délszlávok és a románok kevesebbel is beérték volna, mint amennyit akár Teleki László gróf ajánlott fel e népfajok emigránsainak Parisban s amennyit utóbb maga Kossuth is kilátásba helyezett, amikor a dunai konföderációról tárgyaltak. A győzelem után az osztrák politika egyszerre minden Ígéretéről és kötelezettségéről megfeledkezett fegyverlársaival szemben, kivéve a határőrvidék grancsárjait, a régi Ausztria e janicsárjait. Wohlgemuth tábornok, Erdély császári kormányzója feloszlatta a román komitét s érvénytelenítette azon birtokadományozásokat, amelyekkel Jancuék és Axenteék felkelő-csapatjaikat összetoborozták. A Királyföldön a szászok a románokat kizárták a céhek-ből és az iskolákból. A délvidéki svábok viszont a szerbekre panaszkodtak. A Vajdaságban és a Bánságban a nem-szerb lakosok másodosztályú állampolgárokká váltak. A románok egyházi autonómiát kaptak, de Jancu reményeiben csalódva, vissza-

utasította a neki szánt kitüntetését. Utóbb elborult elmével bolyongott a Vlegyásza és az Érchegység őserdőiben, mint a *Dank vom Hause Österreich* eleven példája. Hurbánt egyszer becsukták pánszláv üzemekért, utóbb megint kegybe fogadták. Jellachich önérzetében megsértve és mellőzőüen viselte a nemzeti martir és az illyr hős tÖviskoszoruját. A nemzetiségek viszonya az udvarral szemben némileg változott, amikor a provizórium alatt Schmerling a magyarok ellen újból a velük való politikai együttműködés kurzusára tért át s amikor még egyszer felkísértett a régi mentő eszme: a nemzetiségek területi önkormányzata. Rajasieh halála után a görög keleti patriarchátus jogkörét a szerb egyházakra korlátozta s a románok külön ortodox diocézist kaptak, mikor a császár megerősítette Saguna Andrást a metropolitai méltóságban. A tót vidéken Moyses beszercebányai püspök törekedett külön katolikus tót provinciát létesíteni. 1861 június 6-án a tót pánszlávok gyűlést tartottak Turócszentmártonban és felszólították Schmerlinget, alakítson a Felvidék tizenhárom vármegyéjéből szlovák tartományt, amely követeit elküldené a birodalmi tanácsba.

Ilyenek voltak e politikának egyes, egymásnak gyakran ellentmondó és hatásait kölcsönösen lerontó fejlődési élappejai, minden elvi irányzat és egységes elgondolás nélkül, pusztán a pillanatnyi esélyek és érdekek taktikai követelményei szerint. Iía az összbirodalmi gondolat nem menthetett is életrevaló erőt a magyarországi nemzetiségek odaadó hűségéből s ha a velük szemben követett egyensúlyozási rendszer nem elégítette ki egyiket sem, — nem utolsó sorban a magyar államférfiak hibájából — Bécsnek csaknem mindig sikerült a nemzetiségekkel háthatámadtatni a magyar ellenállás harcvonalát és sorompóba állítani őket a magyar történelmi szupremácia ellen. A negyvenkilenc utáni korszak nemzetiségi zűrzavara nem volt kisebb, mint volt a rendi Magyarországé. És ilyen állapotban, fűlig eladósodva, delicates költségvetéssel, hátában egy provokált magyar társadalommal, olyan időpontban, amikor erejének és figyelmének egy részét abszorbeálta a német pozíciónak védelme, érte Bach Ausztriáját az olasz-francia támadás a Pó-síkságon.

1854 április 24-én Ferenc József nőül vette Krzsébet bajor hercegnőt. Az ifjú és szépséges császárné közvetlenül ügv.m nem folyt be az államügyek intézésébe, de romantikus hajlamai, szívjósága és talán izolált állapotok a Hofburuban arra ösztönözte,

hogy az üldözöttek és az elnyomottak mellé álljon és szívével fel-
 fogja a magyarság hangtalan segélykiáltásait. Ha egyelőre nem
 tudott is változtatni a kormányrendszer általános irányán, de a
 közbenjárására megismételt amnesztiák mintha kissé lazítottak
 volna a kormányzat szoros és terhes fékjén. A konzervatívok a
 jogosság némi reményével újráták meg türelmes rohamaikat a
 Bach-szisztéma ellen s alkalmasint a döblingi szellemóriás taná-
 csára cselekedtek, amikor 4857-ben a császár második magyar-
 országi körútja alkalmával 227 ponderábilis aláírással benyújtot-
 ták kérvényüket az uralkodóhoz az alkotmányosság helyre-
 állítása érdekében. A magyar *petition of right* külföldön is fel-
 tűnést keltett s igazolta az emigráció vádjait a császári abszolutiz-
 mus ellen. A Bach és a rendszer apológiáját szolgáló félhivatalos
 Rückblick olyan bírálatot és cáfolatot kapott Széchenyi Blick-
 jével, amely az egész világ előtt egy lángelme könyörtelen színekép-
 elemzésében tárta fel a rendszer Potemkin-voltát és belső hazug-
 ságát. Ez a hatalmas és minden ízében a legnagyobb magyar szel-
 lemi ujjlenyomatát eláruló mű még a legszélsőbb forradalmárok
 előtt is rehabilitálta Széchenyit, akit korábbi profétálásainak meg-
 döbbsentő beteljesülései szinte látóvá avattak kortársai szemében.
 De a bécsi rendőrminisztérium meglehetősen durva formában érté-
 sére adta a nagy grófnak, hogy a tébolyda megszűnt menedék
 lenni számára. És ez a nagyszerű rom, aki csak az imént ocsúdott
 fel keserű önvádjainak flagellantizmusából, akinek beteg ideg-
 pályáin egy nemzet kétségbeesése borzongott végig, most menthe-
 tetlen zsákmánya lett saját félelmi képzeteinek és üldözési rö-
 geszméinek. Széchenyi tragédiája (1860 ápr. 8.) már a Bach-rend-
 szer összeomlása után süvített át a tavaszi reményekbe borult
 magyar földön, amelynek olykor ilyen ábrahámí áldozatokkal
 kellett fizetnie a jobb jövőért. Ez a koporsó volt a nemzet lelki
 egységének szimbóluma. A politikai front egysége oly mértékben
 töredezett széjjel, ahogy a villafrancai béke után a megváltozott
 kormányrendszer alkotmányjogi engedményekre szánta el magát.
 Az a tény, hogy a gyors békekötés végzett az emigráció reményei-
 vel s a magyar kérdést a Kossuth és Cavour közti egyezség elle-
 nére tovább is Ausztria belügyi kompetenciájának tartotta fenn,
 halálos csapás volt a magyar társadalom ama rétegeire, amelyek
 a külföldi beavatkozásra építettek s valószínűsíteni látszott az
 ókonzervatívok felfogását, akik súlyos áldozatokkal is hajlandók
 voltak kiegyezni.

Ha az októberi diploma (1860 okt. 20.) nem elégtette is ki teljesen a nagyon lemérsékelt konzervatív igényeket, azért kötelességüknek tartották hivatalt és politikai megbízatást vállalni a Rechberg-Goluchowski-régimettől. Most kellett kitűnnie annak, hogy mekkora politikai erőcsoportot képviselnek s a vármegyei önkormányzat és a történelmi alkotmány részeinek helyreállítása kielégíti-e a magyar közvéleményt? Mert az októberi engedmények nem szüntették meg a birodalmi egység elvét, hanem csupán föderalizálták s a jogfolytonosság látszatával cicomázták fel. Az alkotmányos ausztriai birodalom Reichsrájának és központi kormányának hatáskörébe utalták a pénz-, a had-, a külügyi igazgatást, közös teherré fundálták az államadósságot, meghagyták az egységes vámvonalat, a magyar úr maradhatott a vármegyében, bizonyos önkormányzati határok között intézhette a jogszolgáltatást és a közoktatást. Az ókonzervatívok legnagyobb tekintélyeinek hivatalvállalása (Vay Miklós báró kancellár, Apponyi György gróf országbíró, Mailáth György tárnokmester) garantálta az új rendszert idehaza. Szemere Bertalan is úgy nyilatkozott a párisi La Presse-ben, hogy meg van elégedve az októberi diplomával.

A súlypont azonban Deák magatartásán volt. Megállhatott-e a 48-as törvényhozás egyik alkotószelleme a «darabont garádics»-on? Vállalhatla-e a magyar állam megnyomorítását és az alkotmány lényeges módosítását oly retrográd irányban és szűkített formában, amely még a 47-es állapothoz képest is abszolút jogfeladást jelentett? Nem az ő passzivitásának adtak-e igazat a fejlemények, amikor Schmerling Antal lovagot nevezték ki államminiszterré, aki 1861 február 26-án kibocsátott császári pátenzben csupán szabadelvű színekre mázolta át a Rechberg—Goluchowski-féle autonóm rendiséget, egyébként azonban az államegység gondolatát oly doktriner merevséggel képviselte, mint egykori kartársa, Bach Sándor? Deák tökéletes tudatában volt annak, hogy a passzív kintartás éppen annak az osztálynak birtokállományát sorvasztja, amelyre az ő in integrum restitucióját alapozta. Látta, minő delejes vonzást gyakorol a magyar középosztály bizonyos elemeire a hatalom. Nem áltatta magát ama boldog hitben, hogy Ausztria erőforrásai kiapadóban vannak. A külpolitikai konflagrációtól alig várt valamit. A nemzetiségek megnyerésének versenyében nem bírta az iramot azzal a császári-királyi politikával, amely mindig kész volt a magyar

államiság bőrére megal-
kudni velük. A februári
pátens ismét azoknak a
malmára hajtotta a vizet,
akik Kossuthba vetették
reményeik horgonyát. S a
kéneső természetű magyar
népet éppen oly könnyű
volt megalomániákus réve-
dezéseinek mágnestűje felé
kormányozni, mint amenny-
nyire rettegni kellett a va-
kító felgyulások után a hir-
telen kilobbanástól, annak
a minden-mindegy lelkiál-
lapotnak elhatalmasodásá-
tól, amelynek annyi nagy
politikah vereségét köszön-
hette. Minden szem rászeg-
ződött. És ez az illuziótlan
nagy ember, aki mellett
a magának elégtételt köve-
telő balpárti közvélemény



TELEKI LÁSZLÓ GRÓF

felfelé, a konzervatív csoport pedig lefelé licitált, akinek lelki-
ismeretében a történelmi felelősség lüktetett, tántorodás nélkül
állott a 48-as törvények jogfolytonosságának alapján.

Az 1861-i országgyűlést Apponyi, mint királyi biztos nyitotta
meg egy trónbeszéddel, amely hangsúlyozta az ország alkotmá-
nyos állapotainak visszaállítását s a „viszonyok igényeihez leendő
idomitását”. Viszont a 48-i választójog alapján szavazó magyar
közönség oly többséget küldött az országgyűlésre, amely nem
tranzigálhatott és alkudozhatott a 48-i törvények érvényességének
kérdésében. Sőt Teleki László grófnak, nemrég még az emigráció
egyik főnökének megjelenése a politikai küzdelmek porondján,
csak növelte az intranzigencia feszítő erejét és népszerűségét. Ez
a tábor néhány szavazatnyi többséggel rendelkezett a képviselő-
házban Deák híveivel szemben. A két párt tökéletesen egyetértett
abban, hogy az uralkodó kormányával való tárgyalások előfelté-
tele a 48-as törvények végrehajtása. Csupán az erre vonatkozó
nyilatkozat formája tekintetében volt különbség Deák felirati

álláspontja s Teleki-Tisza Kálmán *declaration of right*-ja között.

Május 8-án Teleki váratlanul meghalt, öngyilkos lett, noha szélében mást is beszéltek, annyira tele volt a levegő a gyanú miazmaival a bécsi uralom iránt. Ha mindezideig felderítetlen Teleki öngyilkosságának rejtélye, valószínűnek látszik, hogy a tragikus elhatározás pszichológiai csirából indult ki, annak a *vice de position*-nak a hős lelkiségét fojtogató kétértelműségéből, amelynek gyanújába került a császárnak tett becsületszó és a határozati párt vezerségének politikai és etikai ellenmondása között. Ez a lovagias, tetőtől-talpig ur elviselhetetlennek találta volt bajtársainak az emigrációból feléje szállongó vádjait, a császár neheztelését és bizonyos szemrehányásokat, amelyek ókonzervatív részről érték. E nagy nemzeti gyász ünnepélyes szélcsendje adta meg Deák első felirati beszédének politikai hátterét. Ez a klasszikus mű, amely, a másodikkal együtt, a magyar politikai szellem legremekebb alkotása, tételenként zúzta szét érveinek súlyos buzogányütéseivel a diploma és a pápens jogelméletét, hogy azután a maga álláspontját olyan történelmi és jogfilozófiai magasságba emelje, ahova csak olyan lángész szárnyain szállhatott fel, melyben a szellemi és erkölcsi erők összhangja oly felhőtlen tisztaságban és hézagtalan szintézisben egyesült. Deák beszéde május 13-án hangzott el s noha utána olyan felszólalások következtek, mint Andrassy Gyula grófé, Tisza Kálmáné, Eötvösé, stb., a kérdés politikai és jogi része ki volt merítve és el volt döntve. A képviselőház csekély többséggel, csak mintegy „Deák géniusza iránt való hódolatból” fogadta el a felirati alakot, amelyre a királyi válasz rescriptumát Dessewffy Emil gróf dolgozta ki, de az ókonzervatív álláspont helyett Schmerling tervezete győzött. Vay és Szécsen beadták lemondásukat, helyükbe Forgách főkancellár és a „hallgatag” Esterházy Móric gróf került, akik felelősséget vállaltak amaz alkotmányjogi tételért, hogy Ausztria és Magyarország között nem személyes, hanem reáluniós kapcsolat áll fenn. Deák egy második, részletesebb és polemikusabb feliratban döntötte meg augusztus 8-án a fejedelmi leirat centralista közjogát, amely a következő magasztos, a nemzetnek és az uralkodónak címzett szózáttal végződött: „Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Ha kell, túrni fog a nemzet csüggedés nélkül, mint

ősei túrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait, mert amit az erő és hatalom elvesz, az idő és a kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.” Augusztus 22-én Haller Ferenc gróf a felség nevében feloszlatta a magyar országgyűlést, amely ellen Deák óvást emelt. A kiegyezési kísérlet, a konzervatívek ama tiszteletreméltó erőfeszítése, hogy összeegyeztessék a nemzet és az uralkodó államjogi és politikai felfogása közt tátongó különbséget, megfeneklett s mindkettő ott állott ismét egy nagy bizonytalanság meredélyén. Beköszöntött a provizórium.

A hazafias konzervatívek rövid uralmát Schmerling bábjai, a Forgách-Pálffy-féle figurák váltották fel, az alkotmányos főispánokat a császári biztosok, a vármegyei közigazgatást olyan szedett-vedett tisztikar, amelynek erkölcsi színvonala alacsonyabb volt a Bach-huszárokénál is. Nem egy helyen fegyveres erőszakkal kelleit elfoglalni a helyi adminisztrációt. A passzív rezisztencia — lényegesen kedvezőtlenebb viszonyok között — újból feléledt. A magyarság — mint már annyiszor — elszigetelt helyzetben volt kénytelen folytatni az ellenállást. Az osztrák liberálisok teljesen magukévá tették Schmerling rendszerét; Erdély és Horvátország is elküldték képviselőiket a centrál-parlamentbe. Garibaldi fényes nápoly-szicíliai hadjárata lefolyt anélkül, hogy európai bonyodalom fejlődött volna ki belőle, amire az emigráció biztosan számított. Éppoly kevésbé váltak konfliktus-anyaggá Farini népszavazási aktusai Közép-Olaszországban. III. Napoleon és az osztrák udvar viszonyában gyökeres változást idézett elő Miksa főherceg mexikói császársága. Cavour halála után az emigráció hadműveleti alapja, Olaszország elveszni látszott. A magyar száműzöttek külföldi intervencióra épített tervei sohasem libegtek légüresebb térben, mint 1861 és 1866 között. Nem maradt számukra más, mint a Balkán. A dunai nemzetek szövetségére Kossuth már 1851-ben gondolt, de ha revízió alá vette is régi nemzetiségi politikáját, óvakodott a nemzetiségi egyenjogúsítás és a politikai szövetség kérdésében odáig menni, amit a szláv és román emigránsok követeltek tőle. A Cavour halálát követő csüggedés lelkiállapotában kell keresni a nyitját annak a Kossuth-Canini-féle tervnek, amely a Habsburg-uralom helyét egy olyan államszövetségi kombinációval pótolta volna a dunai népek egymásrautaltságában, amelyben magyarok, románok és dél-

szlávok egyesülnek nemzeti szuverenitásuk korlátozásával, közös parlamenttel, egy szövetségi tanács egységes végrehajtó hatalmával, a népek egyenjogúsága alapján. Ma már a magyar közvélemény nem itéli bűncselekménynek Kossuthnak egy nehéz helyzetben megmagyarázható orientációját olyan tényezők felé, amelyekkel szemben a magyar nemesség csak hegemonia viszonyában tudta magát elképzelni. A dunai konföderáció az olasz-francia támogatás esélyeinek összeomlása után logikus következménye volt az emigráció hajthatatlan függetlenségi politikájának s annak az inkompatibilitási elméletnek, amelyben Ausztria és Magyarország állampolitikai kapcsolatának tarthatatlanságát felismerni vélte s amelyet Kossuth csak a kiegyezés után fejtett ki a váciakhoz intézett levelében. Az a körülmény, hogy a konföderáció alapelvei egy külföldi újságban napvilágot láttak (1862), egy csapásra megváltoztatta Kossuth befolyásának súlyát a lelkeken s nagymértékben elősegítette az uralkodóházzal való — esetleges áldozatoktól se visszariadó — megegyezés lehetőségét. Félő volt, hogy a visszahatás lendülete túlcsap azokon a határokon, amelyeket az 1861-i feliratok vontak a nemzet elé.

Azok a szerény engedmények, amelyeket az uralkodó 1860 októberében tett, sokkal nagyobb erkölcsi pusztítást végeztek a társadalomban, mint az 1861-i ünnepélyes tiltakozás után gondolni lehetne.

A közvéleményben átfutott a gyors megegyezés vágyának forró hulláma. Sokan, s nem éppen a legrosszabb családok fiai vállaltak hivatalt. A megindított közmunkák, főleg vasútépítések, alkalmat adtak, hogy a kormány magához szelídítse vagy korrumpálja azokat az existenciákat, akik megunták és reménytelennek ítélték Deákék „non possumus”-át is. Az egymásután következő rossz termések, főleg az 1863-i nagy aszály, csak annak a földbirtokososztálynak anyagi romlását fokozták, amely a Bach-régime alatt már sokat szenvedett az úrbéri váltság által. És ha a gazdasági viszonyok serkentőleg hatottak a nemzet egyrészen úrrá lett opportunizmus további hódítására, az általános lanyhaság, a megegyezésre törő készség időpontjában, az emigráció hatásának fagypontra szállásakor: mikép történhetett meg, hogy az Almásy-Nedeczky-féle mozgalom oly széles hullám gyűrűket vetett s éppen a magyar társadalom legérintetlenebb elemei újból odaadták magukat a maguk nyaktörő utó-

piájának? Bach és Schmerling alaposan végigropogtathatták a csontokat, ha a nagy gerinczuzódásnak olyan áldozatai is voltak, mint Asbóth Lajos honvédezredes, a zsigárdperedi csaták hőse, aki hitvány zsoldért besúgója és provokáló ágense lett a császári rendőrségnek Almásyékkkal szemben. A konspiráció szá-



I. FERENC JÓZSEF

lai Nedeczky Istvánon át elnyúltak ugyan Kossuthhoz is, de a mozgalom súlypontja itthon volt s azokra az 1861-ben konszignált honvédtisztekre támaszkodott, akik az osztrák börtönökből már kiszabadultak. Schmerlingéknek kapóra jött az az „összeesküvés”, nagy lármát csaptak belőle, mikor 1863 március 5-én rajtaütésszerűen lefogták a főtetteseket. Volt már ürügy szorosabbra fogni a gyepióket és a császár előtt újból bemártani a

magyar rebelliót. Sajátságos, de ennek a szerencsétlen vállalkozásnak kudarca is az ellenkező véletet fokozta: az exkuzálás és a kiengesztelődés óhaját, hogy a közvélemény többsége izólálja magát azoktól, akik romantikus terveikkel késleltették és zavarták a megbékülés folyamatát. Deák pesszimizmusának, amaz önvallomásának, hogy tud küzdeni remény nélkül is, egyik forrása éppen az volt, hogy saját párthívei között is észlelnie kellett a csaknem mindenáron való békülés hajlamát.

Ferenc József maga is észrevehető lelki átalakuláson ment keresztül. Erzsébet császárné teljes erejével a közeledésen munkálkodott: minél jobban és közelebből ismerte meg a magyar népet, annál inkább lelkesedett azért a gondolatért, hogy a megegyezés útjából elhárítsa az érzelmi torlaszokat. 1862-ben Apponyi György gróf az uralkodó elé olyan javaslatokat terjesztett, amelyek közelebb voltak Deák 1861-i álláspontjához, mint a régi konzervatív nézetekhez. Ludányi Mór cikkei a bécsi „Debatte”-ban (1863) az országbíró elgondolásának alapvonalait rajzolták meg a kiegyezés módozatairól és feltételeiről. Deák a „Budapesti Szemlé”-ben érdeme szerint bánt el ugyan a Lustkandl-féle közjoggal, de fejtegetéseiből nem hiányoztak olyan bizonyítékok, amelyek szerint a jogfolytonosság helyreállítása a nemzetnek és az uralkodónak egyformán közös érdeke. És a magyarokkal való viszony rendezését tanácsolta az a külpolitikai feszültség is, amely Schleswig-Holstein megszállása után a német hegemoniáért versengő két hatalom, Ausztria és Poroszország között beállott.

1865 április hó 16-án jelent meg a „Pesti Napló”-ban Deák híres húsvéti vezércikke, amelyben a nemzet vezére megtette a történelmi lépést a béke felé s bejelentette, hogy a nemzet a pragmática sanctio alapján a monarchia érdekében kész oly módosításokat és kiegészítéseket végezni a 48-as törvényeken, amelyekre az akkori országgyűlésnek nem volt alkalma intézkedni s szabályozni azokat a közös ügyeket, amelyeket a 48-as törvényhozás is elismert. Az uralkodó Pestre érkezett június 8-án, felfüggesztette az ostromállapotot s december 10-re összehívta az országgyűlést, miután Schmerlinget elbocsátotta s a februári pátenst hatályon kívül helyezte. A bécsi kabinet a nagy változással szemben semlegesesen viselkedett: legnagyobb befolyású tagja, Esterházy az októberi diploma alapján állott, Rechberg és Belcredi föderalisták voltak, Mensdorff-Pouilly gróf pe-

dig nem törődött a belpolitikával. Az országos konzervatív kormány (Mailáth. Sennycy) a választásokon általában a Deák-párt jelöltjeit támogatta. Az 1791-i erdélyi törvények alapján hívták össze nov. 26-ra a külön erdélyi országgyűlést, amelynek az anyaországgal való uniót kellett dekretálnia.

Deák többsége és tekintélye ugyan túlnyomó volt a nevezetes feladatok megoldására vállalkozó országgyűlésen s ez a többség még nyomasztóbb lett a jobbadán Deák nézeteit valló erdélyi követek csat-

lakozása után, de a történelmi célok előtt tornyosuló akadályok sem voltak csekélyek. A kiegyezésű mű, amelyet az 1867: XII. törvénycikkben kodifikáltak, szinte teljesen kimerítette Deák pártjának erkölcsi erejét és politikai népszerűségét.

A nehézségek viharfelhői három ponton sűrűsödtek össze: a fejedelemnél, aki a húsvéti cikkben lemérsékelt követeléseket még mindig sokalta s nem egyszer adta kedvtelenségének és neheztelésének jelét az országgyűlési többség kívánságaival szemben; az ókonzervatíveknél, akik nemcsak a hatalom megtartásának érdekében, de elvi alapon is hajlamosak voltak olcsóbb kötésre a dinasztiaival s akik ezzel a képzelődéssel Bécsben azt a benyomást keltették, hogy csupán a makacs „öregúr” rögeszméjét vagy szeszélyét kell megtörni, amikor ellenállnak és huzák-halasztják a tárgyalásokat; végül a Tisza Kálmán vezérlete alatt gyülekező volt határozati pártiak ellenkezésében, akik mindig addig feszítették a régi gravaminális politika húrját, amíg ez csaknem elpattant s ennek következtében a bizalmatlanságnak légkörét teremtették meg odafenn Deák törekvéseivel szemben. Ki biztosíthatja az uralkodót arról, hogyha Deákkal megegyezik is, Tisza Kálmánék nem fogják majd túlszárnyalni a haza bölcsét



DEÁK FERENC

s ezzel egyetemes fiaskónak teszik ki a magyar Gironde eredményét? És nem a Deák-féle álláspont esélyeit rontotta-e az a rohamos, alig palástolható békevágy, amelynek tapintatlan és veszedelmes ritmusai ellen annyiszor fel kellett lépnie a nemzet vezérének? A magyar gentry már nem az volt többé, aki 1850-ben. A magyar mezőgazdaságot szörnyű csapások sújtották 1860 és 1866 között. Az eladósodás ijesztő mértékben fokozódott s vele a kormánytól való függés állapota. 1866-ban a májusi fagy és a nyomában támadt kánikula elsorvasztotta a gazdáknak e szomorú esztendőhöz fűzött egyetlen reményét is. Deák tehát egyszerre olyan nyomás présébe került, hogy nagyon bajos volt megállapítani: az alulról való presszió nagyobb-e, vagy a felülről alkalmazott szorítás? És mindennek tetejébe nagy kérdőjelként sötétlett a kiegyező párt szemébe Kossuth magatartása a dolgok új rendjével szemben.

Ha régebben nem egy tekintetben jogosult volt az a vád, hogy Deák kényelmes passzivitása, nagy keleti magyar hallgatása késleltette az események kiérését, hogy nem a cselekvő államférfi, hanem a szenttelen történetfilozófus szemgolyójával nézte a világ folyását: akkor egyenesen meglepetésként hatott az a szilárd aktivitás, az az állhatatos, tranzakciókat és késedelmeket nem tűrő tetterő, amellyel 1865-től fogva belemarkolt a sors kerekeibe. Találkozása (1866 február 10-én) Esterházy Móric gróffal és Mailáth Györggyel — Sennyey és Bartal is résztvettek rajta, — tisztázta helyzetét a konzervatívokkal, akiknek rideg szabatossággal megmondotta, hogy a trónbeszédre készített, feliratában a további tárgyalások feltételévé tette a 48-i törvények elismerését s hogy a közös ügyekből csak annyit hajlandó elfogadni, ami a *pragmatica sanctio*ban a közös védelmi kötelezettségből eredt. Tisza Kálmánnal szemben pedig akkor lépett fel érelyesen, amikor ez pártkérdést csinált annak a kormányakciónak támogatásából, amelyet a politikai viszonyokra való tekintet nélkül az ország mezőgazdaságának talpraállítása érdekében kellett indítani a májusi fagy miatt. Az uralkodóval folytatott felirati vitának pedig hirtelen véget vetett a porosz háború, melynek tartamára az országgyűlést elnapoltatta. Csak a kiegyezés előkészítését munkáló 67-es országos bizottság tanácskozott tovább. Az a lelki diszpozíció, amely — sokszor Deák izlése és akarata ellen — annyira siettette az alkudozások tempóját s amely akkora légárammal feszítette a megegyezés vitor-

lái, úgyszólván alig reagált az emigráció utolsó erőfeszítésére: Klapka György tábornok légiójának betérésére, a Bismarck-féle *Stossins* Herz-politikának

erre a kegyetlen eszközére, amelytől különben Kossuth maga visszariadt. A légio már a nikolsburgi előzetes béke után lépett magyar földre, de bizony a koma romi hős hívására nem tettek elő a föld alól a felkelő zászlóaljok. Az a tény, hogy Königgraetz után az eszközökben nem válogatós Bismarck oly lehetetlen politikai és katonai helyzetbe hozta

Klapkákat s hogy a német Bundból való kilépés fejében az osztrák

monarchia területi épségét fentartó békét kötött Ferenc Józseffel: teljesen igazolták azokat, akik felhagytak a külföldi segítségre való meddő spekulációkkal. Cavour halála óta, aki komolyan vette Ausztria felosztásának tervét (*smembramento dell'Austria*), a magyar kérdés nem volt európai kérdés többé a szónak abban az értelmében, hogy a kabinetek gondját szaporította volna.

Sokszor talán még ma is sajnálják, hogy Deák Ferenc egy érthetetlen lovagias gesztusért nem követelt többet az uralkodótól a vész percében, mint Königgraetz előtt. Deák csakugyan becsületes politikus volt. Nem tartozott Macchiavelli tanítványai közé. Tévedés azonban az a nézet, hogy Deákot csupán a szótartás és a becsület lelki rugója, s nem politikai okosság vezette volna, amikor a prágai béketárgyalások alatt is ugyanazon tartalmi követeléseket képviselte, mint annakelőtte és utána.

Ausztria és az uralkodóház kétségen kívül súlyos helyzetben voltak a nagy vereség után. Bécs lakossága fagyosan fogadta a császárt, kinek német vazallusai vagy trónjukat veszítették, mint Hannoverben, vagy belépni kényszerültek az északnémet szövetségbe, mint Szászországban. A Habsburgok azonban még-



BEUST FRIGYES GRÓF

sem jutottak odáig, hogy feltétlenül vállalniok kellett volna a magyarok minden igényét. Még intakt haderők állottak rendelkezésükre, amelyek akkor voltak felvonulóban Olaszországból a Duna-vonalhoz. S a magyar nemzet túlzott ambíciói ellen még mindig készen állott az osztrák-szlávok és a magyarországi nemzetiségek egy részének koalíciója. Königgraetznél nem a hadsereget érte kiheverhetetlen csapás, hanem a vezetést és az elmaradt katonai technikát. Ha Bismarck kidobta is a Habsburgokat a német szövetségből, nem akarta megsemmisíteni őket s Moltkévél szemben az engesztelődés politikáját képviselte. Ha a mexikói incidens, s utóbb a queretari halálos ítélet — Miksa császárt Juarez és Escobedo tábornokok 1867 június 19-én csakugyan kivégeztették — rövid időre megzavarták is a bécsi és párisi udvarok viszonyát, III. Napóleon kész volt fegyverrel is megakadályozni az osztrák birodalom szétrobbantását. Az orosz politika pedig 1866 után körülbelül egyenlő távolságban állott Béctől és Berlintől, s II. Sándor cár elméjében már bonta kozóban voltak a későbbi három császárszövetség körvonalai. A Lengyelországot felosztó északi hatalmak emlékezetét különben is a közös zsákmányra terelték az 1863 évi lengyel forradalom tanulságai. Deák, leginkább pedig az ő külpolitikai orákuluma, Andrassy Gyula gróf, aki az események e fázisában döntő erővel avatkozott be a megegyezés érdekében, tisztában voltak azzal, hogy a dinasztia nem tart erőinek végpontján, s nincs abban a kényszerhelyzetben, hogy kapituláljon a magyarság előtt.

Szerencsés fordulatnak volt tekinthető Beust báró meghívása a kancellári székbe. A revanche-politikát szomjúhozó „szász aventurier” tervei érdekében szükségesnek tartotta a kiegyezést a magyarokkal. A 67-es bizottság hosszas és heves viták után 1867 február 6-án befejezte tanácskozásait, miután a delegációk illetékességére csupán a külügyek és a közös védelem intézésének ellenőrzését utalta, minden egyébben fen tartva az országgyűlés közvetlen jogkörét. A monarchia átszervezése természetesen feltételezte az alkotmányos Ausztriát. Így nyerte új államjogi forma gyanánt a centralista és föderalista kísérlelek után a dunai birodalom a dualizmust, annyi ideiglenes megoldás után azt a politikai képletet, amely minden tökéletlensége és törekénysege dacára a legmaradandóbb történelmi momentumot jelzi a dunai népek szervezésének fejlődésében.

Magyarország a kettős monarchiában és a hármasszövetségben.

III.

A kiegyezési mű zátonyai. — Az osztrák-szlávok ellenségei a magyar „szupremácia”-nak. — „Revanche pour Sadova.” — A belső nehézségek; a pénzügyi helyzet; a Deák-párt dekadenciája, — Sennyey vagy Tisza Kálmán? — Deák visszavonul. Tisza Kálmán a hatalom birtokában. — Lapangó ellentétek Andrassy és Tisza Kálmán politikai módszereiben. — A dualizmus látszólag megszilárdul. — A magyar értelmiség kiábrándul a kiegyezésből. A Hatvanhét dekadenciája. — A Tisza-rendszer válsága és bukása.

1867 február 17-én Ferenc József Deák javaslatára Andrassy Gyula grófot nevezte ki magyar miniszterelnökké, azt a „providenciális ember”-t, aki legelőkelőbb munkatársa volt a monarchia új alapokra fektetésében. Andrassy, amikor arra vállalkozott, hogy a félig rendi, félig osztrák provinciaszerű rendszerből *tabula rasa*-t csináljon és modern kormányzattá alakítsa át azt a közigazgatási és politikai zűrzavart, ami 1867-ben a történelmi Magyarország volt, — még nein volt negyvenöt éves. Mostantól fogva az ő alakja a magyar közélet reliefjének központi hőse. Neki kellett a valóságba átültetnie Deák művét. Neki kellett megküzdeni a végrehajtás nehézségeivel, ellensúlyoznia a bukott rendszer embereinek gáncsvetését, a katonai párt ellenszenvét; neki kellett lennie azon az érzelmi reakción, amelyet Kossuth csodálatos Cassandra-levele gerjesztett a dualizmus ellen, s amelyet Tiszáéit és a szélsőbaloldal izgatásai helyenkint (Hevesben) viharhangulatos feszültséggé fokoztak. Neki kellett olyan kényes és súlyos műtétet végezni, mint a közös költségek magyarországi kvótájának megállapítása, a horvát kiegyezés, a Határőrvidék polgárosítása és kormányzati bekebelezése az anyaország adminisztrációjába, ahol oly sokszor kellett tapasztalnia a király kedvetlenségét és neheztelését. Az ő köteles-

sége volt a nemzetiségi-kérdésnek megnyugtató megoldása olyan alapon, amely az idegen népfajok számára lehetővé tette vallási és közoktatási autonómiájuk továbbfejlesztését az egységes magyar állam koncepciójának kereteiben. Ő léptette életbe az uniót Erdéllyel, s fektette le alapjait a magyar királyi honvédségnek, amely esküt tett a magyar alkotmányra. És amikor a problémák szövevényes és akkora bajt, gondot okozó anyagán áttekintett, éreznie kellett, hogy megoldásra váró feladatok szellemi és anyagi tekintetben felette állanak az ország erőinek. Andrassy azonban teljesen rátermett erre a történelmi munkára. Tiszta és könnyed géniejének vidám és ragyogó hulláma felülkerekedett mindenén. És amily mértékben sokasodtak a bajok, oly mértékben növekedett és izmosodott hozzá ereje és önbizalma. Elragadó kedvessége, bátorsága, nyíltsága és férfiassága olyan varázskört font személye köré, amelynek a király éppúgy megérezte hatását, mint politikai ellenfelei. És emellett megvolt benne a legnagyobb államférfiaknak példátlan szellemi és lelki ruganyossága, a szellemnek munkaközben való könnyű, bensőséges fölgerjedése, mely lépést fokozza a test és a lélek erejét, a gondolkodás gyorsaságát, a képzelet termékenységét, a megtett munka nagyobbodásával. Kezdetben főleg az osztrák miniszterek és tábornokok irányában Magyarország annyi tekintélynek örvendett, amennyit Andrassy személyes nimbusza képviselt. Kabinetjében Eötvös József báró, mint kultuszminiszter jelentette a 48-as alkotásokkal való jogfolytonosság személyi és elvi garanciáját, Mikó Imre gróf az erdélyi szellemet, Horvát Boldizsár a makulátlan demokráciát és Lónyay Menyhért, a Deák-párt finanszírozása, a közgazdasági szakértelmet.

Az új éra, amely az osztrák államadósságból százmillió forintra rugó teher törlesztését és kamatát is kénytelen volt költségvetésébe illeszteni, első hitelműveletével azt a benyomást keltette, hogy a külföldi tőke nem táplál túlságos bizalmat iránta. Lónyay 1867 szeptember 30-án bejelentette a Háznak, hogy ötvenévi törlesztésre sikerült 60 millió forint kölesönt szereznie, amelyet beruházásokra fordított {vasút- és csatorna-építés). A nemzetiségi törvény (1868:XLIV. tv.-cikk) ha nem aratott is általános tetszést azoknál a túlzóknál, akik az 1848-as szolgálatok fejében vérmes reményekkel voltak eltelve, viszont azt dokumentálta, hogy az új rendszer nem felejtette el a szabadságharc nemzetiségi politikájának tanulságait, s őszintén ipar-

kodott kielégíteni mindun természetes és igazságos nemzetiségi igényt. Deák és Eötvös nem voltak sovíniszták. Mikor ezt a törvényt megalkották, komolyan hittek abban, hogy az új államjogi kereteken belül a magyar államnak el kell ismernie a nemzetiségi individualitást, hogy a 19. század uralkodó eszméihez annyira alkalmazkodó liberális törvényhozás az egész vonalon leszereli az államegységet bontogató irredentákat. Nem is volt komoly baj a magyarországi népfajokkal, amíg a Lajtán túl Hohenwart vállalko-



ID. ANDRÁSSY GYULA GRÓF

zása felfordulással nem fenyegette a német polgári liberalizmus uralmát. Andrássy nem azért lépett fel Hohenwart gróf föderalista kísérlete ellen, amely odaát_ egy., külön cseh-psztrák dualizmust akart létesíteni a magyar-osztrák dualizmus mellett, hogy személyes befolyásának hatalmával tüntessen vagy mert antiszláv motívumok hatották át politikáját, hanem azért, mert ez a terv válságba sodorta volna azt a művet, amelynek megalkotásán annyit fáradozott, Andrássy, aki ismerte a cseh feudális tényezőknek rosszindulatát a kiegyezéssel szemben, összeférhetetlennek tartotta a magyarság politikai túlsúlyával azt a formációt, amely a cseheknek a magyarokéhoz hasonló állást biztosított volna a monarchiában. Nem hitte, hogy a monarchia három lábón is tudjárni. Mindenekfelett félt attól a visszahatástól, amelyet a cseh előretörés okozhat a felvidéki tót-ságra, amelynek intelligenciája Prágában Palacky tanításai alatt kritika nélkül magáévá tette a csehszlovák faji egység elméletét. És ki merte volna garantálni, hogy a cseh aspirációk kielégítése nem von maga után hasonló törekvéseket a délszlávok között is? Hiszen a csehek éppen ekkor intéztek szózatot a magyarokhoz. „Ha ti magyarok a németekkel folytatott háborúnkba avatkoztok,

akkor mi majd a ti horvátjaitok dolga után fogunk érdeklődni.” Zágráb és Prága közt volt bizonyos kapcsolat. A fundamentális artikulusok után a horvátok is bátorságra kaptak, hogy az 1868-i kiegyezés helyett tiszta és független parlamentáris kormányt követeljenek. Ezért lépett fel Hohenwart ellen. Beust, aki rögeszméje, a revanche érdekében eleinte udvarolt Hohenwartnak, Andrassy kapacitálására most ellene fordult, s — Hohenwart megbukott. (1871 október 25.) Ekkor már eldőlt az a nagy párbaj is, amelyet Andrassy a semlegesség kérdésében vívott a katonapárt fejével, Albrecht főherceggel és magával Beusttal is, amikor a porosz-francia háború fölvetette a monarchia számára a vagy-vagyot. A magyar miniszterelnök nemcsak azért ellenezte a beavatkozást a franciák oldalán, mert — szemben a magyar közvélemény túlnyomó többségével — teljesen biztos volt a porosz hadsereg stratégiai túlnyomóságában, melyet a katolikus délnémet törzsek is támogattak, s mert Bismarck diplomáciája az orosz Barátság megerősítése által tökéletesen biztosította hátát a nagy leszámolás idejére. Andrassy ellene volt a franciák megsegítésének, mert a monarchia győzelme és veresége egyaránt súlyos megpróbáltatásnak tette volna ki a dolgok új rendjét a dunai nagyhatalomban. A győzelem megnövelte volna a ítélet pozíció visszahódítására törő tényezők szarvait, a vereség pedig elkerülhetetlen pénzügyi és állam jogi csődbe kergette volna a dualizmust. Andrassy 1867 óta konzervatív és nem agresszív-nagyhatalomnak tekintette Ausztria-Magyarországot, amely érdekeinek súlypontját keletre kell, hogy áttelepítse, a Balkánra, ahol Oroszország javában szötte azt a dróthálót, amellyel bekeríteni és megfojtani akarta a szláv világ közé ékelődött nem szláv nemzeteket. Ferenc Józsefet nem volt könnyű Beust útjáról leteríteni. Az uralkodó a nagynémet eszmekörben nőtt fel, amely dogmává tette a Habsburgok primátusát a birodalomban. Es a francia befolyás — maga a legitimista arisztokrácia is, amelynek csak nyernivalója volt a francia megrázkódtatástól — teljes erejével dolgozott e koncepció érdekében a Hofburgban. Andrassy figyelmeztette a királyt a háborús bonyodalom végzetes lehetőségeire akkor, amikor a monarchia védereje éppen átszervezés alatt állott. A július 18-i koronatanácson (1870) a magyar államférfi álláspontja győzött. A kettős mojnarchia semleges maradt, s ezzel Andrassy letette az alapkövet a némettel való szövetségnek. Beust egész gondolatvilága, a revanche utján vissza-

szerzendő német hegemonia összeomlott. Megbukván az eszme, képviselője fölöslegessé vált. S csak idő kérdésének látszott, hogy Beust ellenfele mikor foglalja el a helyét annak az embernek, akinek célgondolata és politikai jelentősége oly harsogó anakronizmus volt a frankfurti békét követő új világban, amikor az egyesült Németország vette át az európai vezetőhatalom szerepét Franciaországtól.



EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ

Az 1869-i választásokon a Deák-párt nagy többsége meglehetősen leapadt. Erdély, a Felvidék és Dunántúl nyugati periferiája Andrassy és Deák pártjára szavazott most is, de az Alföld, főképpen a Tiszántúl, balközépi vagy szélsőbaloldali képviselőket választott. „A Deák-pártnak — mondta egy külföldi diplomatának Andrassy — már igen is nagy volt a hasa. Most kissé leizzasztották, de ez nem baj, annál jobban tud mozogni.” Horvát Boldisár keresztülvitte a bírói gyakorlatról szóló javaslatot, amely

rendet teremtett a magyar jogszolgáltatásban. A községekről és törvényhatóságokról készített javaslatok azonban félbemaradtak, aminek valódi okát utóbb Ghyczy Kálmán úgy magyarázta, hogy amíg a kormánynak félteni kell az ellenzékétől a közjogi alapot, amelyen az ország jövője nyugszik, addig a rendszer erejét meghaladó feladat marad szerves és átfogó reformműveket alkotni. A közigazgatási ujitás Sennyey hatalmas beszéde dacára szintén megrekedt*. A Deák-párt az «öreg úr» elbetegedésével, elkedvetlenedésével és lassú visszahuzódásával észrevehető dekadenciába jutott. Ha ezt a visszaesést kiegyenlíteni látszottak Andrassy Gyula gróf külügyminiszeri sikerei, utóda a magyar miniszterelnökségben, Lónyay, képtelen volt betölteni azt az űrt, amely Andrassy távozásával támadt s amelyet csak szélesített Horvát Boldizsár lemondása, Eötvös József halála és a rendszer nagy publicisztikai elméjének, Kemény Zsigmond bárónak szellemi elborulása. Lónyay merev, rideg jelleme éppoly kevésbé tudott melegséget fakasztani a párt körében, mint amennyire elriasztotta magától a haza bölcsét is.

Lónyay Menyhértre, Beksics szerint, három feladat várt: 1. a Deák-párt újjászervezése, 2. a pénzügyi és gazdasági reorganizáció, 3. az országgyűlés vitatkozási rendjének megjavítása és a közjogi opposzió ellensúlyozása.

Az új, sok tekintetben retrográd választói törvényt az ellenzék megobstruálta, főleg azért, mert az adóhátralékos polgárokat meg akarta fosztani joguktól. Az állami pénzügyek folyvást rosszabbodtak s Kerkápoly Károlynak, az új pénzügyminiszternek már kamatozó kincstári utalványokkal kellett pótolnia a költségvetési hiányt. Az 1872-i választások Lónyaynak még többséget hoztak ugyan, de mikor Tóth Vilmos belügyminiszter benyújtotta az országgyűlési ciklus öt évre való meghosszabbításáról készült kormányjavaslatot, az ellenzék a reakció vádjával illette Lónyayt, akit a nagy, már szétmálló párt alig fedezett s Csernátony támadásával szemben el is ejtett. Deák a Lónyay alatt lábrakapott gründoló láz és korrupció miatt a személyes érintkezést is megszakította a miniszterelnökkel. (Beksics) Lónyay kebelbarátait bukása után is együtt tartotta («vacsorapárt»). Nem

* A Deák-párt és a balközép fúziójának elbeszélésében Beksics Gusztáv (Magyar Nemzet Története X. k.) előadását követem, éppúgy, mint az 1889. véderőjavaslat és az egyházpolitika ismertetésében. Mondanom sem kell, hogy ez csupán a tények historizálására vonatkozik, mert ítéleteim és szempontjaim merőben ellentétesek Beksics felfogásával.

szűnt meg továbbra is tényező maradni, de a hatalmat nem tudta többé viszszahódítani. Utána Szlavy József, majd Bittó István próbálták összedrótzni a széthulló pártot, de ezek az átmeneti megoldások nem bírták megállítani a kormányzópárt ijesztő erjedését: a deficit is emelkedett s az 1873-i nagy gazdasági krach olyan feszültséget teremtett, hogy a kiegyezésellenes erőcsoportok a Lajtán innen és túl biztosra vették a dualizmus összeomlását. Hazafias kötelességérzete és töprengő lelkiismerete ez-



LÓNYAI MENYHÉRT GRÓF

időtájt szakította el Ghyczyt a balközéptől, Tisza Kálmán oldaláról s léptette át a Deák-pártba néhány hívével együtt. Tisznek élesen támadták Ghyczy Kálmán „hitehagyását”. A részleges fúziónak nem is lett semmi gyakorlati eredménye, Ghyczy pénzügyminiszterségén kívül.

A volt balközépi vezér átcsatlakozásának jelentősége, egy balközépi politikus szerint az, hogy áthidalta a nagy elvi szakadékot a kiegyezési párt és Tiszáék között s előkészítette az utóbbiak számára a megegyezés talaját. A Deák-párt egyenlő távolságban volt egyideig Tiszától és Sennyeytől.

Kérdés, melyik irányzat és melyik államférfi felé kell keresni a fúzió lehetőségét és melyiknek erkölcsi értéktartalmával kell gyarapítani a szellemi és erkölcsi erőiben megapadt kormánypárt felfrissítését? Sennyey Pál báró kétségkívül ritka erkölcsi tőkét reprezentált, prestige-e érintetlen volt s alkalmasnak látszott arra a történelmi feladatra, hogy elmélyítse a kiegyezési alkotás alapját. Mint parlamenti szónok, az országgyűlés legelőkelőbb jelenségei közé tartozott s háta mögött érezte azt a régi konzervatív tábor, amely oly nemes tartózkodást tanúsított az új rendszer válságaiban. Kormányzati szempontból is megállta helyét, mint tár-

nokmester, aki 1865-től Andrásy kineveztetéseig vezette az ügyeket. Andrásy külpolitikai orientációjának is, a magyar társadalom gazdasági érdekeinek is inkább megfelelt volna az a mérsékelt, hagyományi elveken felépült konzervatív ideológia, amelynek a „fekete báró” oly impozáns képviselője volt. De Sennyey önmagán és az aulikus arisztokrácián kívül semmiféle erőt nem jelenített. Az a közvélemény, amelyből a kiegyezési párt új erőt meríthetett, Tisza Kálmán táborában sűrűsödött össze. Az a gentry, amely oly sokat áldozott a múltban, amely a nemzeti ellenállások hátgerince volt, amely a vármegyében uralkodott s amelyet a gazdasági válságok anyagilag végromlással fenyegettek, de meg nem törhettek, amelyet a függetlenségi szélsőbaltól csak árnyalatok választottak el, a hírhedt bihari adminisztrátor fiának elveire esküdt. S ha Tisza Kálmán egyénisége nem állott is oly széles talapzaton, mint Andrásy vagy Sennyeyé, megvolt benne osztályának egészséges gyakorlati ösztöne, savoir faire-je, sovinizmusa. az a képessége, amellyel az embereket megnyerni és megtartani tudta a maga lobogója alatt. Andrásy a maga személyes befolyását a királynál szintén Tisza javára érvényesítette. Mellette szólt a jelszavas liberalizmus kritikátlansága is, amely — nem tudni miért — a 48-as férfiak világnézeti örökségét a balközép vezérének politikájában látta letéteményezve. A nagy kérdésnek az 1875-i költ ségvetés tárgyalásán kellett eldőlnie.

Tisza február 3-i beszédében kijelentette, hogyha segíteni akart az államcsóddal fenyegető pénzügyi válságon, ne kérdezzük egymástól, mi a nézetünk a jövő problémáiról, hrinem azt, hogy mi a véleményünk a mostani égető kérdések között. Kijelentette, hogy az ország érdekében a balközép feladja eddigi működésének alapjául szolgáló bihari pontokat és tartaiéktalanul elfogadja a 67-es alapot. A két nagy párt összeolvadására irányuló tárgyalások legott megindultak Andrásy és Tisza között: az egyesülésből keletkezett új párt felvette a szabadelvű párt elnevezést, a miniszterek többsége egyelőre a volt kiegyezési pártból került ki. Wenckheim Béla báró lett az új miniszterelnök, de a kabinet új politikai irányára Tisza, mint belügyminiszter nyomta bélyegét. Wenckheim már 1875 október 20-án átadta helyét Tisza Kálmánnak, aki egy nagy párt élén tizenöt eszten-deig kormányozta Magyarországot.

A közjogi alap egysége dacára a háromszáz tagot számláló szabadelvű pártban számos lappangó differencia maradt. A néhai

Deák-párt kétségkívül európai szellemű volt, holott a volt balközépiek többsége keveset törődött a politikai elmélettel. Tisza hosszú kormányfönöksége alatt teljesen felülkerekedett a balközépi szellem, erős kálvinista velleitásával; a hatalmas «generális» saját képére és hasonlatosságára gyúrta át azt a szabadelvű egyveleget, amelyen uralkodott és amelyet szinte katonai fegyelem alatt tartott („mamelukok”). A balközép hihetetlen mohósággal vette magát a hatalomra. A fúzió első napjaiban Tisza Kálmán tizenhárom megüresedett főispánság közül tizet töltött be a régi balközép tagjaiból. Az oppozíció kietlenében kiéhezett, ugyanának utolsó roncsain tengődő középrend erkölcsi és elvi aggálytalansága derekas fejlődés volt még a Lónyay-uralom jelenségeihez képest is, amelyeken az öreg Deák annyira megütközött. Ha eddig Andrassy vakító sikerei elfődték az avatatlanok szeme előtt a kiegyezési rendszer hézagait és csorbáit, s ha a Deák-párt moralitása egészen véve romlatlan társadalom képét tükrözten vissza: Deák a Tisza-rendszer berendezésének mézes heteiben vette észve, hogy a kiegyezés egy degresszió és dposszesszió kezdete volt. Annakidején hallatlanná tette a torinói remete Cassandra-levelét, aki a Hatvanhétben a nemzet halálát látta s aki őt ünnepélyesen és „esdekelve” szólította fel, ne vigye „azon pontra a nemzetet, amelyen többé nem lehet a jövő gazdája s fontolja meg a maradandó következéseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporladtak”. Az öreg Deák 1870 óta egyre zárkózottabb és mogorvább lett. Párthívei közé alig járt. A romló test is megkövetelte a maga szomorú jogát ettől a nagy embertől. Szinte torkán akadt nehéz lélekzete, ha hír jött a nagy számüzöttről, kivel férfikoruk szebb szakán barátok voltak s akitől vénségében olyan transcendentális messzeségbe szakadt, bizonyára anélkül, hogy lelkében is el tudott volna teljesen szakadni tőle. Ránehezedett az a fáradtság, amely minden befejezett cselekvés után elfogja az embert. A körülötte zajló politikai események között éppoly idegennek érezte magát az emberekkel szemben, akik a hatalomért tülekedtek és az üzleteket hajszolták, amilyen a magányos esti csillag a reménytelenül tiszta éjben.

Másrészt igazságtalanság volna el nem ismerni, hogy a kiegyezési alap megszilárdításának és az; új Magyarország konszolidálásának műve Tisza Kálmán hosszú kormányzatának érdeme volt, amely megerősítette a külföld bizalmát és hadműveleti ala-

pot teremtett Andrassy külpolitikája számára. Hogy a nagy külügyminiszternek sikerült a fegyveres semlegesség eszközeivel megóvni a monarchia érdekét és méltóságát az 1877-i orosz-török háborúban, hogy a berlini kongresszuson a szétkorhadt öttornán birodalom darabjaiból Oroszországtól független nemzeti szláv és román fejedelemségeket teremthetett, hogy a német szövetség által biztosíthatta az osztrák-magyar rendszert a Duna völgyében és annak döntő szavát a közeli kelet kérdéseiben, s mindezek tetejébe új provinciával szaporította a monarchia birtokállományát: ezek az eredmények Tisza Kálmán megértő és odaadó támogatása nélkül — amelyet súlyos próbának tett ki hol a pénzügyi helyzet, hol a közvélemény ellentétes akaratára — elgondolhatatlanok lettek volna. Lassankint mégis érezhető ellentét támadt az alkalmazott politika legfontosabb eszközeinek kérdésében Andrassy és Tisza között, kivált azóta, hogy az előbbi visszavonult a Ballhausplatzról. Ez ellentétek nem abból a karakterologiai csirából hajtottak ki csupán, hogy Andrassy a mágnásságot, Tisza pedig a gentryt képviselte a cselekvő közéletben. A kiegyezés a magyar függetlenségi aspirációk tetemes mérséklésével jött létre. Szervi gyöngesége az volt, hogy az országban éppen azok az erők negálták, amelyekhez a 49-es küzdelmek dicsősége fűződik. A kiegyezést tehát bizonyos tekintetben a magyarság széles tömegeinek hajlamai és érzései ellen kellett fentartani. Andrassy lezart oly módon iparkodott elérni, hogy népszerűsítette az uralkodóházat, udvari életet teremtett Budán és Gödöllőn, a dinasztiaát közvetlen kapcsolatba hozta a magyar társadalommal, amiben olyan tényezők buzgó támogatását biztosította, mint Erzsébet királyné, s utóbb Rudolf trónörökös. Ezenkívül olyan vívmányokat tudott személyes tekintélyével szerezni a nemzetnek, amelyek nem voltak a kiegyezési törvény integráns részei (Honvédség.) Tisza Kálmán, talán múltja miatt, talán egyéni képességeinek ilyen irányú elemei híján, nem rendelkezett a legfelsőbb bizalom akkora mértékével, mint Andrassy. Bizonyos tekintetben renegát volt, a hatalom megtartása miatt többet kellett fölfelé engedni, mint annak, akinek múltját nem terhelték a bihari pontok. Ezért léphetett fel a királlyal szemben Andrassy másképpen, mint Tisza. Az utóbbi inkább eltúrte a kiegyezés ellen izgató, teljességgel antigubernementális függetlenségi pártot, amelyet Bécsben félelmetes forradalmi elem gyanánt vádolt be, amely ellen az egyetlen védekezés: a pártabszolutiz-

mus kiépítése, az erőszak és a parlamenti korrupciónak az a rendszere, amelyet Walpole vezetett be a Györgyök Angliájában. —

Nem törődött azzal, hogy az iskolában, főleg a történelemtanítás által olyan közszellem csírázzék ki, amelyből nagyra nőtt az antindasztikus hangulat, amelyet azután csak erkölcsi szempontból aggályos eszközökkel lehetett féken tartani. Andrassy a nemzetiségekkel szemben a 48-as törvény elveit alkalmazta. Tisza Kálmán, talán azért, hogy elvesztett népszerű-



ERZSÉBET KIRÁLYNÉ

ségét ezen a réven kárpótolja, szigorúbban lépett fel ellenük, becsukhatja az egyetlen tót középiskolát, az államhatalom sommás megtorlásával felelt azokra az üzelmekre, amelyek néha az irredenta peremén kóvályogtak ugyan, legtöbbször azonban Deák-Eötvösök nemzetiségi koncepciójának végrehajtása érdekében izgattak. 1875-ben azt mondta Polit Mihálynak és Miletics Szvetozárnak a képviselőházban, hogy szerencsések, miszerint a nemzeti és a nemzetiségi állam közt ott tesznek különbséget, ahol őket a törvényhozói immunitás védi. A képviselőházon kívül tapasztalnák, hogy a „magyar nemzeti államnak van elég ereje ellenségeinek összetiprására”. Tisza könnyű és olcsó tapsokat szerzett ezekkel a szigorú vagy gúnyos hangú leckéztetésekkel, még a baloldalnál is, mert az egész magyar közvélemény sovíniszta hajlamainak feleltek meg, s lassankint háttérbe szorították azt az európai látkörű nemzetiségi politikát, amely a kiegyezés államférfiainak szellemében nagy események és szörnyű tanulságok üllőjén kalapálódott az 1868-i törvénycikkellyé. Ez a rendszer Tisza utódainál már odáig tökéletesedett, hogy nem volt hajlandó tudomást venni hivatalosan a nemzetiségi kérdéstről olyan államban, amelynek polgárai többségben nem magyar

fajúak voltak. Áthatotta az a meggyőződés, hogy a magyar nemzet jövője biztos alapokon nyugszik, ha magyar többségű parlamentje van és ha a kormányzó hatalom sovinszta nemzetiségi politika szolgálatában áll. Annak a politikának a bölcsőjét, amely köztudattá és állambölcséleti elvvé tette azt a felfogást, hogy ami nem kérdés az országgyűlésen, az nem kérdés a közéletben sem, s amely egyik alapvető oka lett a történelmi Magyarország összeomlásának: Tisza Kálmán korszakában ringatták.

A nagy parlamenti taktikus szilárd és kompakt kormányzatot alkotott, amelyben a Deák-párti színeket, az okos takarékos-ságot és azt az új adópolitikát, amelynek eredményei csakhamar mutatkoztak, Széll Kálmán pénzügyminiszter képviselte. Az állam-adósságot egységesítette, a 6%-os kamatozású arany járadékot sikeresen helyezte el a külföldi pénzpiacon. Csemegi Károly új büntetőtörvényt szerkesztett, amelynek modern és emberséges kriminalisztikai elveit külföldön is méltányolták. 1881-re befejezést nyert a magyar állam egyik legkitűnőbb intézményének, a csendőrségnek szervezése, 1883-ban elkészült az új középiskolai törvény, amely az állami fennhatóság ellenőrzését kiterjesztette a felekezeti középiskolákra és egységes minősítés alábeleyezfe a tanári képesítést. Baross Gábor, mint közmunka- és közlekedési, majd utóbb — 1889-től — ipari kereskedelmi miniszter, megváltotta a főbb, addig magánkézben volt vasutakat s az egységes zónarendszerbevezetése (1889) és a forgalomnak Budapestre központosítása által kiépítette magyar állam egységének gazdasági és közlekedési véredényeit. A főrendiház reformja (1885) ugyan, főképpen a feudális körök hathatós ellenállása következtében, megakadt a félúton. Maga Andrassy is szembehelyezkedett a radikális peerschub gondolatával, amely a kormányhatalom befolyását a törvényhozásban módfelett megnövesztette volna. A keresztény és zsidó házasság terve a felsőházban bukott meg, de a növekvő s a tiszestlári vérvádpör (1883) következtében lázas tünetekhen nyilvánuló antiszemitizmus különben sem kedvezett a nagyobb szabású szabaedlvű reformoknak. Az Istóczy- és Verhovay-féle zsidóellenes izgatásoknak termékeny talajt biztosított az az aggodalmas kisajátítási folyamat, amely ebben az időben kezdődött s amely a régi magyar középbirtokokat egyes vidékeken olyan elem kezére juttatta s olyan új földesúri és bérlői osztályt teremtett, amely az elvi liberalizmus

laissez faire, laissez passer szempontjából talán kifogástalan lehetett, de nemzeti és politikai szempontból kipróbálatlan volt a gazdasági előretörése végzetes következményekkel járhatott. A szabadverseny - demokrácia, a keleti bevándorlás növekvő inváziója, az a körülmény, hogy a roham kapitalizálódási folyamat legfőbb tényezője a zsidóság volt, amely a régi visszashorítotttság állapotában felgyülemlett energiát óriás lendülettel dobta be a szabad pályákon dezertáló polgári osztály és gentry helyébe, olyan változásokat idézett elő a magyar társadalmi erők viszonyában, amelyekre a kormányzat nem reagált ugyan, de a közvélemény egy része érzékenyen szisszent fel.

A Tisza-régimeet nem egyszer fenyegette súlyos válság. Hol a külpolitikai égtájak valamelyike sötétedett el (okkupáció, utóbb a bolgár válság), hol a nagy áldozatokkal helyreállított budgetegyensúly került veszedelembé. Újra meg újra nehéz megpróbáltatások elé kényszerítették a kiegyezési tárgyalások Ausztriával, vagy olyan katonai incidensek (Janszky-affér), amelyek azt bizonyították, hogy a közös hadsereg tábornoki kara nem akar megbarátkozni az alkotmányos viszonyokkal. Tisza nagy lélekjelenléttel kerülte meg ezeket a veszélyes zátonyokat, sőt vigasztalóul olykor egyes koncessziókat hozott bécsi tarsolyában. Így pl. a régi Osztrák Nemzeti Bankot Osztrák-Magyar Bankká, a császári-királyi hadsereget cs. és kir. hadsereggé keresztelték át. A dualisztikus rendszer tekintélyét emelte, hogy a közép-európai szövetség megerősödött a Olaszország belépésével olyan ellenfelet is közömbösített, amely eddig a császári ausztriai birodalom szétrobbantására tört. A parlamenti viszonyok fejlődése sem alakult kedvezőtlenül. A szélsőbal csaknem maradéktalanul magáénak



TISZA KÁLMÁN

tudta az alföldi népet, de ez az ellenzék inkább használt, mint ártott Tiszának. A közjogi alapon álló ellenzék hol szétporlott, hol a maga konzervatív és európai célkitűzéseivel csupán keskeny területekre izolálta magát. Sennyey a 70-es évek végén visszavonult, utódja a fényes tehetségű Apponyi Albert gróf oly mértékben távolodott el a konzervatív csoport régi aulikus eszmekörétől, amely mértékben gyarapodtak a súrlódási felületek a kormányrendszerrel s amely mértékben iparkodott tömegeket szerezni a maga mérsékelt és nemzeti oppozíció-jának. Egy ideig Szilágyi Dezsővel osztotta meg a vezéri halaimat az egyesült, majd mérsékelt ellenzék élén, amely lassankint felszívta azt a független, nacionalista, agrár értelmiséget, amely aggódva szemlélte a kiegyezési mű stagnációját és a választásokon fokozottabb erővel megnyilatkozott kormányzati erőszakot és korrupciót.

Még mindig hatalmas erkölcsi tételt jelentett a magyar politikában az emigráns Kossuth, akinek nimbuszához nem fért többé a napi politika herce-hurcája s akinek alakja nőttön nőtt az új generáció meggyarapodott tiszteletében. Egy nagy országgyűlési párt vallotta szellemi irányítójának. A szabadságharc irodalmának értékelésében csaknem két ivadéknyi távolságból csillogtak vissza a múltból az ő érdemei. Az egész magyar társadalmon átcikázott az izgalom, mikor híre ment, hogy egy szerencsétlen spekuláció elnyelte vagyunkáját s hogy késő venségében első dicsőségének fegyveréhez, az iró tollhoz kellett nyúlnia, hogy megélhessen. Megnehezült felelte az élet súlya s „balsorsának átka” csak azért nyújtotta — mint a veszprémiekhez irt levelében mondta — oly hosszúra életét, hogy „sokáig bánkódjon az ut miatt, melyre nemzete rálépett”. Fölveti a kérdést, hogy nevének megújhodolt varázsa nem a szájalom amaz erkölcsi alamizsnája-e, mint aminőt „Róma fiai nyújthattak a Kartago romjain ülő Mariusnak?” Hiszen élete láthatáráról a napfény rég elszállt, éjt, a kétségbeesés sötéttségét érezte maga körül. de a hazában 80-ik születésnapjának megünneplése mégis visszaadta hitét, hogy még „rezeg a hazában azon elvek húrja, amelyeket az emlékezet nevéhez fűzött”. Mert „aki az én nevemet mondja, az elvet mondja”.

A béke és politikai nyugalom másfél évtizede alatt olyan generáció jelent meg a közélet első arcvonalán, amely szűknek érezte a Tisza-rendszer zárt és erősvonalú koncepcióját, amelyet nem elégítettek ki többé azok az apró tyúkszomrehágások, ame-

lyekkel a sovínizta magyar közönség némi elégtételt vett magának a nemzetiségeken a csonka államiságért. Ez az ivadék merészen nézett szembe az azidőtájt nagyranövekvő osztrák katonai szellemmel s különben is Kemény Zsigmond és Csengery letűnésével olyan sajtó tartotta szuggesztíója alatt, amely hízelgett a nemzet hiúságának, s rossz tulajdonságaival szemben is elnéző volt, amely lobogójának árbocára az „egységes magyar nemzeti állam” kiépi tésztét tűzte. Ez a nemzedék csak apái elbeszéléseiből ismerte az elnyomatás éveinek kísérteties szorongásait. Hitt



BAROSS GÁBOR

az erőszakos magyarosítás lehetőségében, s nagyranőtt önbizalma azt sugalmazta, hogy a nemzetiségek provokálásával egyidőben indíthatja meg támadásait a közjogi alap ellen, s lazíthatja azt a viszonyt, amely Ausztria és Magyarország között 1867-ben létesült.

Az értelmiséget visszahódította a Kossuth-kultusz, amelyben a maga erejét csodálta, s elgyönyörködött izmaiban, mikor a 49-es csaták képei vonultak fel lelki szemei előtt. Ez a fiatal értelmiség részben közvetlenül felszívódott a függetlenségi és 48-as pártba, részint ahhoz az irányhoz szegődött, amely nem a kiegyezésben kereste a látszólagos nemzeti vesztelés okát, hanem a kiegyezés helytelen és tökéletlen végrehajtásában. Apponyi egyre nagyobb erővel es öntudatosabban váltotta a kiegyezés nemzeti szellemben való tágításának gondolatát, magát tartva a Deák-Andrássy-szellem igazi letéteményesének a Tiszáék merev közjogi ortodoxiájával szemben. Így alakult ki a nemzeti párt, amelynek kebelében a társadalmi loryzmusnak, a Mayer Rudolf-féle szövetzeti mozgalomnak és a mérsékelt szociális fejlődésnek legkiválóbb képviselői egyesül-

tek, hogy Tiszát megbuktassák és a dualizmus kereteit magyar tartalommal töltsék ki.

Mintha megérezte volna, hogy pályája az alkony felé közeleg, Tisza nem bízott többé a maga erejében, hogy egyedül védje ki az ellenzék koncentrált tüzeit, amely annál hevesebben zúdult rá, minél erősebbé vált a pártabszolútizmus. Hanyatló tekintélyét prestige-kölcsönnel igyekezett pótolni. A szabadelvű pártban nagy nyereség gyanánt könyvelték el, hogy sikerült az ellenzék egyik legfélelmebb vezérért elhódítani, s Szilágyi Dezsőt rábírní, hogy elvállalja az igazságügyi tárcát. Wekerle Sándor, aki eddig államtitkár volt Tisza kormányában, pénzügyminiszter lett és annyi meddő kísérlet után sikerült rendet csinálnia az államháztartásban s helyreállítania a költségvetés egyensúlyát. Az ellenzék, bár nem tagadhatta a pénzügyi és gazdasági állapotok javulását, bár nem vonhatta meg elismerését Baross Gábortól és Wekerlétől, csak a liberális párt uralmának gyűlölt monopóliumára szegezte tekintetét.

Ily előzmények után került az országgyűlés elé az új véderőjavaslat, s az év végén Kossuth honosságának kérdése. A véderőjavaslat politikai nehézségeit fokozta az a körülmény, hogy Bécsben éppen most azon feudális és nagy-osztrák tényezők befolyása gyarapodott, amelyeket a kiegyezés visszaszorított. Tisza rendszere két malomkö közé sodródott. A javaslat 14. §-a az újoncjutaléknak tíz évre való megajánlását, a 25. § pedig azt az intézkedést tartalmazta, hogy azok az egyéves önkéntesek, akik a tiszti vizsgát nem tudják letenni, még egy esztendei szolgálatra utasíttassanak. Az ellenzék, amelynek fővezére, Apponyi a vitát valóban nagy stílusban vezette, az egész közvéleményt fellázította e javaslat ellen s a budapesti utcai tüntetések és botrányok is azt dokumentálták, hogy a Tisza-uralom teljesen összeroppant. A közvélemény azzal vádolta Tiszát, hogy a tízévi határidő hibás fogalmazása által lekötötte a nemzet újoncmegajánlási jogát. A 25. § pedig az ellenzék szerint germanizálta volna a magyar értelmiséget. Az ellenállás annyiban érte el a maga kitűzött célját, hogy a király Andrásynak, a monarchia volt nagy külügyminiszterének tanácsára engedett: a 14. §-t elejtették, a 25-et pedig módosították. Az a tény, hogy Bécsből olyasminek a keresztülerősítkolását kísérelték meg, amely előbb kihívt a magyar társadalom érzékenységét, s utóbb mégis visszavonulót kellett fuvatniok, nem

javitotta a viszonyt az uralkodó és a magyarság között, s emellett vérmes reményeket ajzott fel abban az irányban, hogy sok mindent el lehetne érni odafenn, ha a nemzet kitart s álláspontját nem szervilis kormányok alkudják el. A folyvást növekvő Kossuth-kultusz feljajdult az ellen, hogy az új honossági törvény értelmében a nagy bujdosó elveszti állampolgárságát, mert méltatlannak ítélte magához, hogy a magyar polgárjogot kérévenyezze. Tisza még kabinetének többségével is meghasonlott ebben a kérdésben. 1890 március 13-án beadta lemondását. Még a véd-



erőlörvényjavaslat tárgyalásainak viharában történt Rudolf trónörökös tragikus és rejtélyes halálesete, amely egy pillanatra szélsendetet teremtett a nagy dulakodásban és a fájdalom és részvét közösségében egyesítette a nemzetet és az uralkodóházat. Tisza bukása előtt három héttel hunyt el Voioscában Andrassy Gyula gróf, a modern Európa egyik legfényesebb politikai elméje, a nagy nemzedék utolsó vezéralakja, kinek érdemeit az országgyűlés törvénybe iktatta.

Mikép történhetett, hogy a szabadelvűpárt, a hatalmon túlélte Tisza bukását? Hogyan eshetett, hogy a vezér „levitézlése”-t nem követte a rendszer összeomlása? Erre a kérdésre az a magyarázat, hogy az öreg generálisban volt annyi lelki nyugalom és nagyság, amely megóvta őt elődei példájának követésétől és nem fordított hátat a cselekvő politikának. A másik tényezője ennek a jelenségnek az, hogy a szabadelvű pártban a hosszas diszciplína bizonyos nyáj-természetet segített kifejleszteni, azt a durva opportunizmust, amely elvi és személyi áldozatokat szívesen hozott a hatalom megtartása érdekében. Tisza utódja, Szapár Gyula gróf csak átmeneti ember volt, aki a nemzeti párttal

való fűzióból akart friss vért ömlesztetni a kormánypárt megvéhenhdt szervezetébe. Ezért tűzette napirendre a közigazgatás államosítását, amelyet Apponyi, még mint Sennyey konzervatív pártjának tagja sürgetett az *ázsiai adminisztráció* ellen. A függetlenségi párt régi municipalista hagyományaihoz ragaszkodva, s joggal tartva a centrális kormányhatalom továbbfejlesztésének politikai következményeitől, nemcsak ellenezte a magyar államrendszernek testestől-lelkestől idegen közigazgatási mandarinátus szervezését, de a javaslatot *agyonbeszélte* s a közjogi alapon álló ellenzéknek is megnyerte a maga irányzatának. Mint-hogy az Apponyiékkal tervezett egyesülés a közigazgatási reform elejtése következtében meghiúsult, Szapáry tulajdonképpen támasz nélkül állott a kormányzópártban, ahol Tisza Kálmán híveié volt a többség. És amikor Szapáry hajója a Hentzi-szobor megkoszorúzásának tervén zátonyra futott — a végső kiengesztelődés jeléül a honvéd tisztikar a Hentzi-szobrot, a közös hadseregé pedig a budai honvédszobrot koszorúzta volna meg — csupán utódának lett ideiglenes helytartója annál is inkább, mert a különböző okokból napirendre került egyházpolitikai kérdésekben eltérő véleménye volt minisztertársainak többségétől.

IV.

Az egyházpolitikai reformok. — Ferenc József kedvetlenül cnyed a Wekerle — Szilágyi nyomásnak. — Bánffy nemzetiségi és közjogi politikája. — Magyarország megünnepli ezeréves fennállásának ünnepét.

Az egyházpolitikai radikalizmust az államhatalomnak és a katolikus klérusnak vitája vetette föl az u. n. elkeresztelések által. Csáky Albin gróf vallás- és közoktatási miniszter ugyanis, főleg a protestáns egyházak részéről támasztott panaszokra, a kihágási törvény 5. §-a értelmében, rendeleti utón két hónapra terjedő fogházzal és 100 firt pénzbüntetéssel sújtotta azt a papot, aki vegyes házasságból származó kiskorú egyént más vallásfelekezethez vesz föl, illetőleg aki a vegyes házasságból született gyermek anyakönyvét nem teszi át az illetékes lelkészhez. Nemcsak katolikus egyházjogászok lázadtak fel az elkeresztelő rendelet ellen, hanem laikus jogásztekintélyek is, akik a törvényesség szempontjából vitatták a miniszter intézkedésének helyességét.

A kormány, amelynek hígjai körében amúgy sem uralkodott egyetértés a rendelet politikai célszerűségére nézve, csak habozva, kihagyásokkal hajtotta végre ezt a rendelkezést, amely csóvát vetett a keresztény felekezetek közé s a harcias katolicizmust maga ellen ingerelte. Szilágyi Dezső, a kabinet legerősebb politikai egyénisége, az állam tekintélyét látva kockán forogni a klérus egyrészének passzív ellenállása által s úgy akarta tisztázni a helyzetet, hogy egyszerre az egész vonalon felvette az egyház és az



SZILÁGYI DEZSŐ

állam viszonyának rendezését. A függetlenségi párt nevében Irányi Dániel többször a Ház elé terjesztett már olyan határozati javaslatokat, amelyek azt követelték, hogy a minisztérium törvényileg szabályozza a házassági és polgári jogot. A meglepetés szenzációjával hatott Apponyi Albert gróf 1892 május 21-i nagy beszéde, amelyben az anarchikus egyházpolitikai viszonyok rendezését és annak a gyűjtőanyagának mielőbbi eltávolítását sürgette, amely levegőbe röppítheti a felekezetközi harmóniát és a magyar állam konszolidációját. Apponyi hatalmas beszéde felmelegítette a liberalizmus híveit is, mert organikus reformokat szorgalmazott a Szapáry-Csáky-féle óvatos félrendszabályok helyett, mert felfogása a tiszta lelkiismereti szabadság elméletén épült fel és mert a jogegyenlőség kiterjesztésében a zsidó polgárokat is részesíteni kívánta. A gyökeres megoldás mellett izgatott, egy-két konzervatív újság kivételével, az egész, jobbadán zsidó-liberális befolyás alatt dolgozó sajtó, a közvéleménynek ama rétegei, amelyek a régi hagyományok doktrinerizmusának hatása alatt gondolkodtak. Maga a torinói remete is a végleges rendezés érdekében hallatta súlyos szavát s ebben az irányban utasította a 48-as párt vezéreit. Az egyházpolitika, amelyet az el-

méleti liberalizmus felé annyi vegyes és hathatós érdek sodort, amelynek hívei között az államegység mindenekfelett valóságának dogmatikusai egy táborban küzdöttek a latin szabadkőművesség szuggesztíója alatt álló szabadelvű teoretikusokkal és a protestáns egyházak vezéreivel, úgy hatott a magyar pártviszonyokra, mint a só a jégre. A kormány megbukott: Csáky, Szilágyi és Wekerle útja elvált Szapáryétól, aki nem sokkal lemondása után (nov. 9) otthagya a szabadelvű pártot, amelyből a régi konzervatív párt utolsó mohikánjai is disszidáltak. A függetlenségi párt kettérepedt: Ugrón, Bartha Miklós, Polónyi Géza a kötelező polgári házasság ellen, Justh Gyula, Eötvös Károly, Komjáthy Béla, Herman Ottó pedig mellette foglaltak állást. Apponyi csak úgy tudta kikerülni pártjának szétválását, hogy követőinek álláspontját nem tette pártkérdéssé. A régi közjogi válaszfalak egy pillanatra leomlottak. Nem látszott lehetetlennek a parlamenti fejlődésnek oly iránya, mely a pártképződések alapjául a világnézeti elvet csúsztatja a közjogi bázis helyébe. A nagy összecsapásnak mintegy, a vigíliáján halt meg Kossuth Lajos. (1894 márc. 20.) Halála és a főváros költségén rendezett temetése, amelyen mintegy félmillió ember vett részt, mutatta, mily mélységekre eresztette gyökereit a Kossuth-kultusz, amely épp a nagy belső harcok tüzében egyesítette a magyar társadalmat „honunk újjáalkotójá”-nak koporsója előtt. De a király és az udvar, sőt maga a hivatalos magyar állam sem vett részt a nemzet gyászában, ami fájdalmas sebeket tépve föl, azt mutatta, hogy a látszólagos feledés homályában olyan erők mozdultak meg, amelyek nem a nemzet és a király érzelmi és érdekbeli egységét ápolták. Az egész magyar nép szívében visszhangoztak azok a megrendítő és baljóslatú szavak, amelyek az ősz Herman Ottó ajkán jajdultak fel, amikor a nyílt sírnál azt mondotta: „Vártuk, hogy az a bizonyos cipruság (amelyet t. i. Erzsébet királyné tett le Deák Ferenc koporsójára) erre a sirra is el fog érkezni. Vártuk, de nem jött. Nincs hát kibékülés, nincs, nincs ...”

Az új kormányelnök, Wekerle Sándor, bemutatkozó beszédében bejelentette, hogy a korona jóváhagyásával javaslatokat fog a törvényhozás elé terjeszteni az izraelita vallás recepciójáról és az általános polgári anyakönyvről. A házassági jogra nézve a kabinet elfogadta ugyan a kötelező polgári kötést, de Wekerle szerint őfelsége az elvi hozzájárulással egyidőben kikötötte, hogy

a részletekre nézve fen-
tartja magának a döntést.
A szétszóródott egyházpoli-
tikai ellenzék kihasználva
azt a rést, amelyet a leg-
felsőbb elhatározás bizony-
talansága a polgári házasság
kérdésében okozott, erre a
pontra irányította támadását
s igyekezett egyházi és udvari
összeköttetései révén is odahatni,
hogy a király ellenszenvét
fokozza olyan harc indításával
és olyan közvélemény gerjesztésével,
amely lehetségessé teszi az alkotmányos
mérlegelés revízióját. Apponyi Albert gróf
február 11-én a nemzeti párt értekezletén
mint áthidaló formulát a legfelsőbb inten-



WEKERLE SÁNDOR

ciók, a katolikus egyház, másfelől a kormány hivatalos programjai között, a fakultatív megoldást vetette föl. Hosszú és szilaj viták után, amelyben a szóharcnak két olyan gladiátora, mint Szilágyi Dezső és Apponyi, mérték össze fegyvereiket, a képviselőház nagy többséggel fogadta el a kötelező polgári házasságot, a főrendiház azonban, amelynek egyházpolitikai oppozícióját Zichy Nándor gróf tömörítette és irányította, huszonegy szótöbbséggel visszavetette a képviselőház határozatát. A kormány nevében Wekerle kijelentette, hogy az egyik alkotmányos tényező bizalmatlansági votuma következtében kormánykrízis állott be, amelyet oly módon akar megoldani, hogy a felségnek előterjesztést tesz a főrendiházi ellenzék majorizálására, megfelelő számú s a kormány irányzatát valló főrendiházi tagok kinevezése által. Ferenc Józsefnek vallási aggodalmai voltak a kötelező polgári házasság ellen s a kedvetlenségét nagymértékben szították a magyar aulikus és feudális körök is, melyek példátlan buzgalmat fejtettek ki a főrendiházban és az udvarnál a kormányjavaslatok megbuktatása érdekében. Mielőtt tehát megadta volna magát a Szilágyi-Wekerle-féle politikai nyomásnak, a feltétlen

bizalmát élvező horvát bánt, Khuen-Héderváry Károly gróft bizta meg, hogy a polgári kötés becikkelyezésének elodázásával vagy a szükségbeli formula alapján keresse a kibontakozás útját. A szabadelvű párt nagy többsége azonban visszautasította a király bizalmi emberének kísérleteit s olyan határozati javaslatot hozott, amely a pártot félreérthetetlenül lekötötte a kormány javaslatának eredeti formája mellett, mire a *legalkotmányosabb uralkodó* legyőzve lelkiismereti skrupulusait s nem akarva súlyos politikai válságot felidézni az egész vonalon, újból kinevezte Wekerlét s megadta azokat a biztosítékokat, amelyeknek segítségével a kormány úrrá lehetett a főrendiház egyházpolitikai ellenzékén. A kormányzat legmarkánsabb egyházpolitikai egyénisége: Szilágyi Dezső tagja lett a kabinetnek, ellenben kimaradt Csáky Albin gróf, kinek helyét a nagy természettudós Eötvös Loránd báró, Magyarország első kultuszminiszterének, Eötvös József bárónak fia foglalta el. Június 21-én a főrendiház is, igaz, mindössze négy szótöbbséggel, hozzájárult a kötelező polgári házassághoz, de a király csak december 10-én szentesítette az egyházpolitikai törvényalkotásokat. Ezzel azonban a Wekerle-kabinet végképpen kimerítette befolyását a koronánál s maga a kormányelnök december 27-én azzal indokolta meg lemondását, hogy „nincsenek a legfelsőbb bizalomnak birtokában oly mértékben, amint ezt az ügyek eredményes vezetése szempontjából kívánatosnak tartanák”.

Miután az új kabinet megalakítására Khuen-Héderváry gróf ismét sikertelenül vállalkozott, a király egy politikai outsiders, Bánffy Dezső bárót, a képviselőház elnökét bizta meg kormányalakítással, s azzal, hogy a törvénybeiktatott egyházpolitikai jogalkotást átültesse a gyakorlati életbe. Senki sem bízott Bánffy kormányalakításának tartósságában és szilárdságában. A Tisza-csoport támogatta ugyan az erdélyi bárót, akit teljesen a maga emberének tartott, de a legtöbben és éppen a szabadelvű párt legsúlyosabb egyéniségei ideiglenes és átmeneti megoldást láttak Bánffy megbízatásában, aki jóformán szürke emberekből, a kormányzópárt második garnitúrájából állította össze minisztériumát (Wlassics Gyula kultuszminiszter, Darányi Ignác földmívelésügyi, Erdély Sándor igazságügyi miniszter). Az új kormányelnök politikai múltjáról a közvélemény csak annyit tudott, hogy erdélyi főispán korában az erőteljes magyarosítás és kormányzati erő gondolatát képviselte és vörös posztó a nemzetiségi

frakciók szemében, aminthogy beköszöntő beszédében is nem annyira a felzaklatott felekezeti érzékenység lecsillapítását, mint inkább az egységes magyar nemzeti állam kiépítését hangsúlyozta. Bánffy, úgy látszik, komolyan hitt a magyarországi nemzetiségi kérdés olyanirányú elintézésének sikerében, amelyet szolnokdoboka-vármegyei főispánsága idejében képviselt. Nálunk is követőkre talált az a türelmetlen és kíméletlen porosz iskola, amely csupán a számok kétszerkettőjét látta a nemzetiségi kérdés megoldásában, s azt hitte, hogy a gazdasági, politikai és kulturális elnyomás kitorli az élők sorából a poseni lengyelséget és a lotharingiai franciákat. A miniszterelnökségen új ügyosztályt állított föl a nemzetiségi mozgalmak megfigyelésére és ellensúlyozására. Különösen a román kérdésre feszítette figyelmét, amelyet a gyakorlatból alaposan ismerni látszott, s amely a 90-es évek elején már a magyar államegység megbontására törvő irredenta üzelmek határáig fajult el. (Memorandumpör.) A magyar közvéleményben sohasem szunnyadó sovinizmus, amely különben a szabadelvű párttól már nem sokat várt, vérmes reményekkel telt el. Vak jóhiszeműségében szentül hitt abban, hogy erőszakos kormányzati intézkedésekkel célszerűen szolgálja az egységes magyar nemzeti állam kiépítésének eszméjét. Jellemző, hogy ez az irányzat vehemens pártolásra talált a függetlenségi párt többségében is, amely oly megalomaniakus reményeket táplált a magyarság erőviszonyai iránt. Képesnek hitte frontot csinálni, egyidejűleg az uralkodóházzal, Ausztriával és a nemzetiségek koalíciójával szemben is. A nemzetiségek képviselői azzal válaszoltak a Bánffy-féle politikai kurzusra, hogy passzivitásba mentek, s kulturális és gazdasági eszközökkel próbálták ellensúlyozni a cselekvő politikától való távolmaradásukat. Szomorú tünet, s nem túlságosan dicséri a magyar közvélemény politikai érettségét, hogy a nemzetiségek passzivitásában nagy eredményt látott, s azzal áltatta magát, hogy a kormány elszántságán kívül semmisen áll többé útjában a magyarosító politika sikereinek.

Ahhoz, hogy Bánffy oly erőteljes megtorlással felelt az úgynevezett nemzetiségi provokációkra, természetesen szükségesnek látszott, hogy Ausztriával és az uralkodóházzal szemben tetemesen lemérsékelje a magyar államiság jogos aspirációit. Az a folyamat, amely Tisza Kálmán uralmával kezdődött, s amely a kiegyezési vívmányok lassú elsorvasztását eredményezte,

Bánffy nemzetiségpolitikai rendszere következtében további meghátrálásokban és engedelmekben jelentkezett a nagy-osztrák törekvésekkel szemben. Bánffynak, úgy látszik, az volt a titkolt intenciója, hogy minden áron megszerzi a legfelsőbb bizalomnak azt a mértékét, amely szükséges volt, hogy a maga sovinizmusát a közigazgatási, a közoktatási, a forgalmi és a kormányzati vonatkozásokban egyaránt érvényesítse az idegenfajú magyar alattvalókkal szemben. Ebben a koncepcióban kétségkívül volt egy eleme a nagyvonalúságnak. Ha a magyar állam évtizedekre szabadkezet kaphatott volna a nemzetiségekkel szemben és ha az utóbbiak nem érezték volna faj testvéreik hathatós protekcióját a Lajtán túl és azoknak a nagy-osztrák köröknek a barátságát, amelyek nem nézték jó szemmel a magyar államiság izmosodását, akkor ez a politika viszonylag igen mutatós eredményeket érhetett volna el. Bánffy a közös intézményekkel szemben nem reagált a magyar közvélemény érzékenységére: közte és Apponyi között az alapvető különbség abban állott, hogy a nemzeti párt vezére a hadsereg és a diplomácia megmagyarosítása által akarta megsokszorozni a magyar állam erejét, a miniszterelnök pedig a nemzetiségekkel szemben igyekezett érvényesíteni a magyar államhatalom súlyát, amelynek sújtó karját nem fogja fékezni dinasztikus érdek, ha az egyszer más vonatkozásokban feltétlenül kielégítetik.

El kell ismerni, hogy Bánffy vállalkozását, legalább kezdetben, tüneményes szerencse kísérte és még ott is pozitív sikerekkel dicsekedhetett, ahol a legrózsásabb optimizmus sem remélte. Mikor az egyházpolitikai törvények végrehajtása során Agliardi bécsi pápai nuncius magyarországi útja alkalmával olyan nyilatkozatokat tett, amelyek sértették a magyar törvények szuverenitását, Bánffy erélyesen fellépett a nuncius beavatkozása ellen, s kivitte annak visszahívását. Az Agliardi-esetbe belebukott a külügyminiszter, Kálnoky gróf is, aki Bánffynak egy nyilatkozatát, amelyet az Agliardi-afférban tett, sajtó útján dezavualta. A miniszterek viszálya a korona elé került s azzal végződött, hogy Bánffy nemzeti vívmánynak Bécsből hazahozta Kálnoky fejbőrét. A kiegyezés első miniszterelnöke óta nem volt rá példa, hogy magyar kormányfőfiú külügyminisztert buktasson. Kálnoky különben sem volt már megfelelő reprezentánsa annak az európai politikának, amely II. Vilmos német császár akcióbalépésével kezdett kifomálódni. Berlinben

nem túlságosan bíztak abban a passzív külpolitikában, amelyet a Battenberg-válság óta Kálnoky a Balkánon képviselt. És ha akkor éppen a Bismarck-rendszer kétalakúsága és „toronymagas” orosz barátsága akadályozta meg Kálnoky tevékenységének eredményeit, II. Vilmos a vaskancellár elbocsátása után szakított a titkos *viszontbiztosító* szerződés irányzatával és a monarchia felé az őszinte barátság és feltétlen támogatás álláspontját képviselte, annál is inkább, mert a nagy-



BÁNFFY DEZSŐ BÁRÓ

német mozgalom már ebben az időben kítűzte a nagy célt: a *Drang nach Osten*-t, a monarchián és a Balkánon keresztül, amely egyszerre támadta meg a britt és az orosz imperializmusok érzékeny pontjait. Következésképp nem vallhatta többé azt a politikát, hogy a Balkán a német birodalom számára nem éri meg egy pomerániai gránátos csontját. Az egyházpolitikai törvények szigorú végrehajtása Bánffy mellé sorakoztatta a liberális közvéleményt is. Az a körülmény, hogy az egyházpolitikai ellenzék vezérei, Zichy Nándor gróf és Esterházy Móric gróf megalakították a katolikus néppártot, s a politikai szervezkedéssel, hitel- és fogyasztási szövetkezetek alapításával felszították a merkantil körök féltékenységét és ellenszenvét, csak fokozta Bánffy esélyeit a liberális szellem uralma alatt álló közvéleményben.

Ily biztató előjelek között érkezett el a honfoglalás ezredéves évfordulója. Az öröm és az ünnepi mámor szaturnáliái következtek el, midőn az 1896 év első éjjelén országszerte megkondultak a millenáris évet jelző harangok. A politikai és társadalmi ellentétek pillanatnyilag vagy kiegyenlítést nyertek vagy szüneteltek s az egész magyar nemzet annak a *Treuga Dei*-nek történelmi szélcsendjében ünnepelt, amelyet Apponyi közvetített a

parlamenti pártok között. Április 21-én a magyar törvényhozás mindkét háza ünnepélyes ülést tartott s „hálát adott az isteni gondviselésnek, hogy az Árpád és vitéz hadai által megalapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcsességgel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta és az országot jó és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság közt is fentartotta”. Elhatározta, hogy az ország hét különböző pontján emlékszobrot állít, Budapesten szépművészeti múzeumot létesít s az ország különböző helyein négyszáz állami elemi iskolát épített. Május 2-án a király, a királyné, a külföldi diplomaták, a közös és az osztrák miniszterek és a monarchia vezetőtábornokai jelenlétében megnyitotta az országos kiállítást, amely mintegy kirakatba állította a nagyvilág elé a magyar nemzet kulturális s gazdasági fejlődésének eredményeit. Május 3-án a Mátyás-templomban hálaadó istentisztelet volt, amely alatt Vaszary Kólos hercegprímás mondott monumentális szentbeszédet. Június 5-én a szent koronát átvitték a királyi várakból a koronázó Mátyás-templomba Magyarország összes törvényhatóságai festői bandériumainak kíséretében.

Június 6-án a király letette az új királyi vár alapkövét s június 8-án, a koronázás huszonkilencedik évfordulóján, a nemzet törvényhozása hódolt a korona előtt. Az országgyűlés üdvözlét Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke tolmácsolta. Utalt arra, hogy e földön csak egy erős és egységes állam képes feladatainak megfelelni. „Az állam és a politikai nemzet egysége: fentartó erő. Sem ez, sem a hazafiság nem követeli a Magyarországon létező különböző nemzetiségek elenyésztését; amit az megkíván, abban áll, hogy, hűséggel a magyar állam iránt, mindenki törekvése a haza határain belül maradjon ... A múlt dicsőségei, szenvedései, az áldozatok és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, amelyek történetünkben fel vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve, érdeme és tulajdona. A történet hagyta ránk azt a kapcsolatot, amely az uralkodóház közösségén alapult és amely a magyar államot felséged többi országaival összeköti. Századok alatt alakult meg ez a viszony és amidőn egy nagy katasztrófa után Szent István birodalma három darabra széttört, az állam és a nemzet egysége ezen kapcsolat alatt lőn újra helyreállítva. A jelenkor alakulásai mutatják, hogy erre a kapcsolatra éppoly szükség volt, mint volt valaha a letűnt száza-

dok folyama alatt. Az osztrák-magyar monarchia hatalmát mindkét állam erejéből meríti. Az együttes erő biztosítja számunkra a béke áldásait és adja meg az igazi súlyt a nemzetközi helyzethez ... Jól tudjuk, megpróbáltatások, nagy és nem lankadó erőfeszítések várnak még reánk. Politikai és más kérdések, amelyek másutt válságokkal fenyegetnek, nálunk is előtérbe fognak tolni. Mint történetünk eddigi folyamán, jövőben is készségesen elfogadjuk a polgárosodás nemes és megérlelt vívmányait: de ragaszkodunk államunk nagy történelmi alapjaihoz és ápolni fogunk minden fentartó erőt, amelyre a múlt tapasztalása rámutat.” A királyi válasz hangsúlyozta, hogy „a magyar nemzet lángoló hazaszeretete, harci vitézsége s a balsorsban tanúsított szívós kitartása az isteni gondviselés segítségével mindig leküzdötte a nemzet lételét fenyegető veszedelmeket”. Ez a beszéd, a millenniumi év szent békéje, az uralkodó udvarának szinte állandóan Budán tartózkodása, a külföldi követek megjelenése a magyar székesfővárosban: Mátyás király óta nem tapasztalt öntudattal és büszkeséggel töltötte el a magyar szíveket. Magyarország nagy történelmi és kulturális hivatásának mintegy nemzetközi elismerése volt, hogy a Vaskapu-csatornát a szerb és román királyok jelenlétében Ferenc József nyitotta meg. A millenniumi hangulat záróakkordjai II. Vilmos német császár budapesti látogatása alkalmával elmondott beszédében hangzottak el, amely mint a középeurópai rendnek és a monarchia erejének megvívhatatlan bástyáját ünnepelte a magyar nemzetet.

Az osztrák-magyar monarchia és a kiegyezési mű válsága.

V.

Ausztriában csak a 14. §-sal lehet fentartani a dualizmust. — A szabadelvű párt süllyedése: az erőszak és a korrupció. — Bánffy irtó hadjárata a közép-pártok és a nemzetiségek ellen. — Az első nagy obstrukció. — A Széll-paktum: „jog, törvény, igazság”. — Sürlődások a kormánypárti frakciók között. — A Széll-kormány válsága: a katonai kérdés. — Az ellenzék nemzeti irányú követeléseinek teljesítésétől teszi függővé a felemelt újoncjavaslat megszavazását. — Az ó-szabadelvűek palotaforradalma Széll ellen. — Az obstrukció célt ér: a felemelt újoncjavaslatot visszavonják. Khuen-Héderváry küldetése és bukása. — A szabadelvű párt belső széthullása. — A chlopy-i hadiparancs. — A szabadelvű párt katonai programját dolgoz ki az obstrukció ellensúlyozására. — A konfliktus a király és a nemzet viszályává élesedik. Az „erős kéz”. — Apponyi kilép a kormánypártból. — Az ugrai levél. — Apponyi újból megalakítja a nemzeti pártot, Bánffy szintén 67-es alapon az új-pártot. — A november 18-i házszabálycsíny. Az ellenzéki szövetség proklamálja a nemzeti küzdelmet Tisza ellen. — Apponyi a 48-as pártban. — A szabadelvű-párt és Tisza István bukása.

A millenniumi ünnepek fényzuhatagában kevesen sejtették, hogy a kiegyezést sötét örvények fenyegetik. Ausztriában lassankint minden politikai befolyását elvesztette az osztrák-német liberális polgárság, amely Andrássy és Deák elgondolása szerint a Lajtán túl a kiegyezés alappillére volt. Az osztrák németiség, amely összefogva és minden erejét összeszedve talán fentarhatta volna vezetőszerepét az ausztriai népek egyensúlyában, kettészakadt. Egyik részét elkapta és magával sodorta az *alldentsch*-áramlat s lassankint szabadulni akart a Habsburg-birodalomból amely képtelen volt megvédeni a szlávok egyesült és napról-napra növekvő nyomása ellen; másik részében, főleg az erős dinasztikus érzésekkel telített alpesi törzsek, hallani sem akartak e szeparatikus mozgalomról. Erős katolikus hitvallásuk s az ősi hagyományaik arra buzdították őket, hogy inkább cseh feudális körök-

kel keressenek érintkezést a Hohenzollern-túlsúly ellen, amely nem állott meg a német birodalom politikai határainál. Az osztrák parlament 1869-től fogva a szláv és német népelemek szilaj birkózásának porondja volt, ahol egyetlen tényező sem tudta megőrizni semlegességét. Maga az uralkodó bizonyos tekintetben hajlandó volt elismerni a cseh aspirációkat s megnyerni őket a császári birodalom számára. De a nekik tett nyelvi, törvénykezési és közigazgatási engedmények annál inkább felbőszítették az égervölgyi németiséget, amely a *Schulverein*-ek megalapításával és a pángermán öntudat felszításával felelt a központi kormány egyensúlyozási politikájára. Az osztrák népek viszályában a legcsendesebb, a leggubernementálisabb szerepet a galíciai lengyel-ség játszotta, amely értékelni tudta annak a politikai különbségnek mértékét, amelyben az osztrák rendszer részesítette a lengyel nemzetet poroszországi és oroszországi fajtestvéreinek jogállapotával szemben. Természetesen Ausztriában is akadtak többé-kevésbé ügyes adminisztrátorok és politikusok, akik ideig-óráig munkaképes parlamenttel tudtak kormányozni: Taaffe gróf, az osztrákok Tisza Kálmánja, csaknem tizenöt esztendeig vezette az osztrák császárság belkormányzatát a *fortwursteln* rendszerében oly módon, hogy felváltva vette igénybe a mérsékelt szlávok és a németek támogatását. És, ha minden kötél szakadt, az osztrák kormányzat szúette gályáját mindig biztos révbe vezérelte a 14. § delejtűje, amely az alkotmány értelmében a kormányt feljogosította, hogy, sürgős esetekben a Reichsrat nélkül is, törvényes erejű rendeleteket bocsásson ki. Amiben ideig-óráig az osztrák pártokat egyesíteni lehetett, az a magyar túlsúly elleni védekezés vesszőparipája volt, sokszor az egyetlen és csalhatatlan arkánus, amely Ausztriában átmeneti szélesendét teremtett a pártok és fajok vad dulakodásában. A szlávok és klerikális németek, akikből utóbb a keresztényszocialista párt bontakozott ki, egyforma érzékenységgel reagáltak az ügynevezett magyar veszedelemre, valahányszor a gazdasági kiegyezés megújítása került szóba, vagy a magyar nemzeti pártoknak olyan katonai követeléseik dőngették a Lajtán túl hűségesen őrzött birodalmi egység vaskapuit, amelyek szembetalálták az uralkodó ellenszenvét és a közös hadsereg vezető tényezőinek ellenséges érzületét.

Magyarországon a szabadelvű párt érezte hivatásának, hogy fentartsa a kiegyezésnek azt az ortodox elméletét, amelyet

Ferenc József is elfogadott, s amely bizonyos életlehetőséget biztosított a monarchia másik államával. A szabadelvű párt erkölcsi és szellemi ereje azonban már hanyatlóban volt. Az ezredéves ünnepekből annyi felbuzdulást merítő nemzeti közvélemény lassankint elfordult ettől a párttól. Az alföldi magyar tömegeket sohasem tudta elhódítani a függetlenségi lobogótól, az értelmiség pedig, főképp annak értékes, független rétegei, lassankint Apponyi ékesszólásának varázslata alá jutottak és reklamáltak azokat az államisági attribútumokat, amelyeket a magyar nemzet a hadseregben és a monarchia külső képviselőjében nélkülözött. A régi történelmi középosztály ugyan a kormánypárttal szavazott, de ennek politikai halalma és értéke oly mértékben súlyodt, amily mértékben birtokait elnyelte az a kisajátítási folyamat, amely egy új, nemzeti és politikai szempontból még ismeretlen és kiszámíthatatlan liberális erőtenyezőt juttatott érvényesüléshez. A gentry a vármegyeházára vonult vissza. Itt még az övé volt a hivatal, a közigazgatási hatalom és a törvényhatósági irányítás: egyes családok ősi hitbizományként osztották meg egymás között az állásokat, amelyeket tagjai valaha *nobile officium* gyanánt töltöttek be. Ha a vármegyében és az országgyűlésen a régi középbirtokososztály ivadékai figuráltak is, lassankint olyan érdekeltségek hatalmasodtak el rajtuk, amelyeket a mesterséges állami iparfejlesztéssel kitermelt kapitalista társadalom és a szabad versenyben diadalmasan felülkerekedett merkantil-tőke képviselt az állammal és a régi magyar közép-rend ideológiájával szemben. Ez az új plutokrácia sokkal mozgékonyabb volt a történelmi vagyionoknál. Láthatatlan közlekedő csövek kapcsolták össze a kormányhatalommal és a közigazgatással, s ha politikai tekintetben az érdekek kölcsönössége belső és bizalmas viszonyt létesített is a kormányzati tényezők és ez új gazdasági erőcsoportok között, a kiegyezési rendszer számára korántsem pótolhatta azokat az elkorhadt cölöpöket, amelyek mögött és fölött lassankint az ő szava döntött. Az egyházpolitikai reformokat már ez az új társadalmi erő segítette diadalra. A kormány pártkasszáját és választási korrupcióját már a tőle rendelkezésre bocsátott anyagi eszközökkel hozták mozgásba.

Az 1896-os őszi választásnál Bánffy író hadjáratot indított a két kiegyezési ellenzéki párttal szemben: a nemzeti pártot vetélytársának látta a hatalom megtartásáért folytatott küzdel-

mében, a néppártban pedig annak az egyházpolitikai ellenzéknek harcos szervezetét támadta, amelynek udvari összeköttetéseitől talán még jobban remegett, mint a nemzeti párt népszerűségétől a magyar értelmiség körében. Az erőszak és a lélekvásárlás anynyiban érte el célját, hogy a nemzeti párt és a függetlenségi párt Ugron-szárnya megtizedelve került ki a választási urnákból. Az örültség határán tébolygó lelki vakság kellett ahhoz, hogy néhány tót kerület megszerzése vagy megtartása érdekében a Felvidéken felszakították a választási visszaélések zsilipjeit, s a türelmes és jámbor tótságra egyszerre rászabadították egy körmönfont és erkölcstelen hatósági zaklatás sokfajta trükkjét és durva játékát. A katolikus néppárt lehetett volna az egyedüli magyar politikai irányzat, amely konciliáns nemzetiségi politikáján s a katolikus klérusra támaszkodó szervezetén át kezében tarthatta volna a tót-magyar kérdést, s sikerrel versenyezhetett volna a pánszláv agitációval. Ezt az új pártot tehát minden áron gyökerestül kellett kiszakítani a tót földből, valószínűleg az „egységes magyar nemzeti állam” érdekében. Amennyit vesztettek e pártok számbeli erejükben, annál dühösebb harci kedvvel tértek vissza a parlamentbe, amelyben a választási visszaélések miatt olyan feszültség uralkodott, aminő a magyar országgyűlés történetében eddig alig volt tapasztalható. A szabadelvű párt óriási többséggel győzött ugyan, de nagy személyi és elvi belvillongások dúltak már benne s Szilágyi Dezső sokszor éles ellentétbe jutott a miniszterelnökkel és a Tisza-csoporttal. Már 1897-ben kitört az obstrukció. Az ellenzék, főleg a nemzeti párt, kímélet nélkül támadta, s a kvóta kérdésében, valamint a gazdasági kiegyezés tárgyalásakor felvetődött ischli klauzula miatt az ország érdekeinek elárulásával vádolta Bánffy Dezsőt és pénzügyminiszterét, Lukács Lászlót. A monarchia két állama között vitás vám- és kereskedelmi kérdések szabályozását az ischli klauzula oly módon formulázta, hogy a magyar kormány egyoldalúan rendezze a függő gazdasági kérdéseket, míg a Reichsrat törvénybe nem iktatja a gazdasági kiegyezést. Egyben kimondja, hogy amennyiben 1903 december 31-ig sem jönne létre megállapodás a vám- és kereskedelmi viszonyokban, ideiglenesen, a magyar törvényhozás további intézkedésig, a tervezett törvényjavaslatban foglalt határozatok maradnak érvényben. Az sem vált a kormány népszerűségének előnyére, hogy a 48-as alapvető törvények megalkotásának ötvenéves fordulóját nemzeti ün-

néppé avatták ugyan, de nem a köztudatba már átment március 15-ét, hanem a törvények királyi szentesítésének napját (ápr. 11) tették hivatalos ünnepnappá. Az ellenzék megobstruálta a kormány indemnity javaslatát, következőleg beállott az első törvényenkívüli állapot, az úgynevezett ex-lex. A kormány annál tehetetlenebbül állott a technikai obstrukcióval szemben, mert Szilágyi Dezső házelnök nem voty kapható erőszakos házszabálycsinyre. A zűrzavart tetézte Szilágyi lemondása és nyílt szembefordulása a szabadelvűpárt Tisza-csoportjával, amely oly módon akarta áthidalni a törvényenkívüli állapotot, hogy a kormánypárt bizalmáról biztosítja a kormányt, s eleve is megszavazza számára a költségvetést. A Tisza-lex tehát a Ház többségi akaratá-



SZÉLL KÁLMÁN

val akarta pótolni a törvény megszavazásának hiányát. Erre a kormányzópárt legelőkelőbb tagjai, Szilágyi Dezső és az ifjabb Andrássy Gyula gróf vezetésével, harmincnégyen kiléptek a kormányzópártból, s ha nem vettek is részt az obstrukcióban, kétségkívül gyarapították az ellenzék morális erejét, nagy hangulati lanyhaságot idézve elő a szabadelvű pártban. Az országgyűlés az öreg Madarász József korelnök vezetése alatt folytatta ugyan tanácskozásait, de a többség tehetetlenül állott szemben a parlamenti fergetegekkal. A király Széll Kálmánt bízta meg a közbenjárással és azzal, hogy próbáljon elfogadható megegyezést létesíteni az ellenzéki pártokkal, amelyben azok kötelezettséget vállalnának a házszabály szigorítására, ha feltétel gyanánt biztosítják a választások tisztaságát a Kúria bíraskodási jogával

és új összeférhetetlenségi törvényt hoznak. Horánszky Nándor, a nemzeti párt alelnöke és az ellenzék harcos része visszautasította azt a föltételt, hogy az indemnitást megszavazzák Bánffy kormányának, s ekkép feloldozzák őt a politikai és jogi felelősség alól, mire február 26-án (1899) Bánffy beadta lemondását. A kabinetalakítással Széll Kálmán bízott meg, aki nyomban végrehajtotta a pártközi megállapodásokat és programjában felölelvén a nemzeti párt törekvéseinek anyagát, a „jog, törvény és igazság” jelszavával lépett az országgyűlés elé, ahol az ellenzék is bizalommal és udvariasan fogadta. A disszidensek visszatértek az anyapártba, melynek erkölcsi birtokállománya nagy mértékben megszorodott Apponyi és pártjának belépése által, s egy pillanatra úgy látszott, hogy a nagy 67-es párt egy népszerű kormányfő vezetése alatt főnixként újhodott meg azoknak a nagy válságoknak a tüzeiben, amelyeken keresztülment.

A Széll-kabinet és a nyugalmát visszanyert parlament figyelmét eleinte a Bánffy lemondását okozó ex-lex állapot megszüntetése, az ellenzékkel kötött paktum feltételeinek teljesítése, valamint az osztrák kormánnyal félbemaradt kiegyezési tárgyalások foglalták le. Miután azonban a gazdasági és vámpolitikai dolgokban az ellenlétek az osztrák és a magyar kormány között nem voltak áthidalhatók s Ausztriában beállott a 14. §-sal való kormányzás szüksége, a kvótaügy 1902 december 31-ig átmeneti elintézészt nyert s 1900 nyarán az egész ország csendben ünnepelhette meg a királyság és a kereszténység kilencszázados évfordulóját. A parlamenti viták sima és nyugodt folyamatát csak az ősszel széles alapokon megindult abrenunciációs tanácskozások zavarták meg, amikor Szilágyi Dezső nagy beszéde után a magyar országgyűlés is törvénybe iktatta, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösnek Chotek Zsófia grófnővel kötött morgánatikus házasságából származó gyermekei a trónörökösödésből kizáratnak. A pártok közti nyájas hangulatot az Adria tengerhajózási társaság szerződésének megújításáról beterjesztett törvényjavaslat oszlatta el. Az ellenzék részéről Hegedűs Sándor kereskedelmi minisztert olyan éles személyi támadások érték, hogy Széll Kálmán kénytelen volt minisztertársát elejteni s helyét Horánszky Nándorral, a volt nemzeti párt egyik főemberével betölteni.

A szabadelvűek és a nemzeti párt fúzióját nem követte lelki és érzelmi összeolvadás a kormánypárt két eleme között. A régi

liberálisok fanyar kedvvel fogadták a Lloyd-palotában a jövevényeket, akik egy új világot, számukra sok tekintetben idegen és ellenszenves eszmekört és világnézetet hoztak magukkal, amely hovatovább sűrűlódásokat okozott a párt régi és új elemei között. A nemzeti párt a maga podgyászában azonban olyasmit tartogatott, amely könnyen válhatott új válságok Pandora-szelencéjévé. Apponyi katonai programját, amelyről a nemzeti párt vezére csak elvtagadás árán mondhatott volna le s amelyet bizalmasan közölt a kormányelnökkel azzal a feltétellel, hogy megvalósítására csak akkor kerül a sor, ha az újonclétszám felemelését napirendre tűzik. Heves összetűzéseket okozott a szabadelvű pártban az összeférhetlenségi törvényjavaslat is. A kormányelnök által előterjesztett javaslatot Apponyi, Szilágyi Dezső és Andrassy azért támogatták, mert a közélet megtisztítását várták tőle, viszont Tiszáék ellenezték, mert attól tartottak, hogy a kereskedelmi és pénzügyi érdekköröknek a parlamentből való kirekesztése a képviselőház színvonalának hanyatlását vonja maga után. A párt belső divergenciáit semmiképp sem csökkentette Károlyi Sándor grófnak gönci választóihoz irt levele, amelyben a volt nemzetipárti főúr, a magyar agrármozgalmak vezető embere, kibontotta az agrárius lobogót s oly tanokat hirdetett, amelyeket Tisza Kálmán a szabadelvűség nevében határozottan visszautasított. Ezek a nézeteltérések, amelyek az optimista Széll szerint az egyes kormánypárti árnyalatok között pusztán elméleti jellegűek voltak, s amelyek közepette a miniszterelnök igyekezett megóvni a tárgyilagosságnak, a semlegességnek, sőt a politikai személytelenségnek azt a formáját, hogy ne bőszítse magára egyiket sem: a szabadelvű pártban állandó depressziót okoztak. Széll lelkiismeretesen igyekezett megfelelni az ellenzék szubjektív bizalmának, amikor oly aggodalmasan örködött a választások tisztasága fölött s amikor a miniszterelnökség kebelében felozlatta az úgynevezett nemzetiségi ügyosztály, a nemzetiségi csoportok érzékenykedésének Bánffy óta állandó botránykövét. A kiegyezési politika mégis többséget kapott az 1901-es választásokon, noha a szabadelvű párt korábbi létszámának csaknem negyedével apadt s a függetlenségi és 48-as párt szinte félelmetesen meggyarapodott. Magában a 276 tagból álló szabadelvű pártból is hiányoztak oly nagy és markáns egyéniségek, mint az időközben (július 31) elhunyt Szilágyi Dezső és a Nagyváradon kisebbségben maradt Tisza Kálmán, viszont

Apponyi hívei csaknem megháromszorozódtak. Az idők változása és az erőviszonyok lényeges módosulása formailag is kifejezést nyert abban, hogy a képviselőház elnöki székét a minden párt előtt rokonszenves és nagy tekintélynek örvendő Apponyi Albert gróf foglalta el.

Szilágyi Dezső halála pótolhatatlan veszteségnek látszott a szabadelvű párt amaz irányzatának jövőjére nézve, amely a közéleti tisztesség biztosítékainak megszerzése által a régi Deák-párti hagyományok felfrissítésével akart mélyebb és szélesebb alapot teremteni a gubernementalis pártnak s amely a Tisza-csoportot elszigetelni és visszaszorítani iparkodott. Igaz, hogy Tisza Kálmán nem sokkal később (1902 március 23) követte sírjába Szilágyit, de az ortodox szabadelvűek fiában, István grófban olyan alkalmas és hatalmas vezéregyéniséget nyertek, aki rövid idő alatt pótolta atyja tekintélyét.

Impozáns egyéniségének súlyával adott nyomatékot a Tisza-árnyalat speciális törekvéseinek. Szilágyi szerepe a nagy kormánypártban lassankint az ifjabb Andrassy Gyula grófra szállt, a nagy külügyminiszter második fiára, egy évtized óta a magyar közélet egyik legnagyobb ígérétére, aki a szabadelvű pártban most mintegy középállást foglalt el Tisza István és Apponyi csoportja között, amelyek kölcsönösen ellensúlyozták egymás befolyását. A későbbi nagy ellentétek, amelyek elvi háttérét alkották Andrassy Gyula és Tisza István nagy csatáinak, már ott csíráztak, mint szunnyadó erők és életképes lehetőségek a nagy párt konzervatív-liberális tétováiban és személyi konglomerátumában. Az új Ház első tanácskozásai az új országház ragyogó csarnokában oly incidensekkel kezdődtek, amelyek eleve jelezték, hogy a levegő villamossággal van tele. 1902 februárjában heves jelenetekre adott alkalmat Ferenc Ferdinánd trónörökösnek az az elhatározása, hogy szentpétervári útjára magyar kísérettel Zichy János grófot, a néppárt elnökét szemelte ki, ami annak a jele volt, hogy a monarchia jövődöbéli uralkodója nem a szabadelvű párt hívei közül válogatja bizalmi embereit. A kormány a maga tekintélyének megóvása érdekében lépéseket tett a terv megvalósítása ellen, mire a válasz az lett, hogy Ferenc Ferdinánd az orosz fővárosba egyáltalán nem vitt magával magyar kíséretet. Mikor Széll Kálmán 1902 márciusában Horánszky Nándort vette be kabinetjébe kereskedelmi miniszterül, Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter, az öreg király

barátja és hűséges jobbágya nyomban beadta lemondását, mert nem akart egy minisztériumban ülni azzal a férfúval, akivel a múltban oly ádáz, személyeskedésig fajuló harcokat vívott s akinek a kormányba való meghívása a nemzetipárti elemek felnyomulását jelezte. A részleges, de annál nagyobb horderejű kabinetválságot egy Fejérváryhoz intézett királyi kézirat, illetőleg Horánszky tragikus halála (április 19) akadályozta meg. Az egyensúlyozás nagy művésze és a paktumok mestere, Széll Kálmán a változatosság kedvéért most az ó-szabadelvű árnyalathoz tartozó Láng Lajosra bízta a kereskedelmi tárcát.

A nyári szünetet a miniszterelnök arra használta fel, hogy valahára dülőre vigye a gazdasági kiegyezés dolgát Ausztriával. A tárgyalások a Széll-formula szerint (1899: XXX. t.-c.) indultak meg, s rendkívül érdekes és drámai fordulatokban gazdag alkudozások után egészen 1902 Szilveszter éjszakájáig tartottak. Az őszi ülésszakon még néhány nevezetesebb javaslatot intéztek el (a királyi civilista felemelése) a függetlenségi ellenzék zajos és gyakran izléstelen és szenvedélyes kifakadásai mellett. A fölemelt újonclétszámról szóló törvényjavaslatot a kormány kénytelen volt egyelőre visszavonni és nyugodtabb időkre jégretenni, mert egyes tüntetésekből és összeütközésekből (Nessi-ügy, a Gotterhalte elleni demonstrációk Kolozsvárt a Mátyás-szobor leleplezése alkalmával) a kormány azt következtette, hogy a közvélemény lázas felcsigázottsága ilyen természetű kérdések nyugodt elbírálását lehetetlenné teszi. Az indemnitást is csak Kosuth Ferenc közbenjárásával lehetett megszavaztatni, s ekkép a Széll-kormány az ellenzék kegyének köszönhetette, hogy nem jutott már most törvényenkívüli állapotba. Széll utolsó diadala volt a gazdasági kiegyezés befejezése: az új vámtarifában valóban sikerült a magyar mezőgazdaság és a nagyipar érdekeit megvédeni, Ausztriát lemondadni a magyar járadék megadóztatásáról, biztosítani a készfizetések felvételét s konvertáltatni a közös államadóságnak Magyarországra eső hányadát. Széll vívmányai nem erősítették meg a kormány pozícióját, mert Magyarországon körülbelül mindenki tisztában volt azzal, hogy az osztrák miniszterelnöknek, Körbernek semmi reménye sincs, hogy az új gazdasági kiegyezést elfogadtassa a Reichsrattal. 1903 január végén a közös hadügyminiszter sürgetésére ismét az újoncjavaslat tárgyalása került napirendre. A kormány a szokásos újoncjutalékon kívül a magyar szent korona országaira esően még

mintegy 13.000 újoncot követelt. Az ellenzék obstrukcióval felelt a katonai követelésekre, s küzdelmében nagy erkölcsi erőre tett szert valamely indiszkréción folytán nyilvánosságra került ama bizalmas emlékirat által, amelyben Apponyi arra az álláspontra helyezkedett, hogy a hadsereg érdekében szükséges létszám-emelést meg kell ugyan ajánlani, de a nemzetnek ezáltal hozott áldozatokért engedményekhez van jussa. Ezek közül a legfontosabbak és leginkább megvalósíthatókat Apponyi bizalmas jegyzékében részletesen felsorolta. Apponyi fellépésének taktikai következménye az volt, hogy a létszámemelés ellen indított obstrukció súlypontja a nemzeti követelések területére csúszott át, s a függetlenségi párt a magyar vezényszó követelése érdekében népgyűléseken mozgósította az egész magyar közvéleményt. Sem a kormány, sem a szabadelvű párt nem volt képes gátat vetni az obstrukciónak, illetőleg a magyar vezényszó mellett országszerte megnyilatkozott elemi tüntetéseknek, amelyek nem egyszer (március 15 és 20) a budapesti aszfalton véres zavargássá fajultak. Apponyit, a képviselőház elnökét úgyszólván naponként keresték fel tisztelgő vidéki küldöttségek s tiltakoztak a létszámemelés ellen. E küldöttségeket Apponyi bizonyos előzékenységgel, sőt ünnepélyes szertartással fogadta „alkotmányos kötelességéhez képest”, ami a szabadelvű pártban vegyes érzelmeket keltett. Annak ellenére, hogy Széll Kálmán az ellenzék minden árnyalatának személyes jóindulatát élvezte, az obstrukciónak tovább folyt, az indemnitást nem sikerült elfogadtatni, aminek az lett a következménye, hogy az ország 1903 május 1-én ismét a Bánffy-korszakhoz hasonló ex-lex állapotba jutott.

Széll azt hitte, hogy az ellenzék belefárad és kimerül a technikázásba és a házzsabályvitába; ellenezte az erőszakos letörés módszerét, amelyet a Tisza-frakció sürgetett; a passzív ellenállás folytatásában kereste a parlamenti válság megoldásának egyetlen lehetséges eszközét. Az ex-lex után azonban ki kellett derülnie, hogy a bécsi körök nem helyeslik a miniszterelnök langymeleg taktikáját, s amikor Széll rájött, hogy saját pártjában palotaforradalom készül az ő megbuktatására, legott (június 16) beadta lemondását. Széll sima, alkalmazkodó, mérsékelt és diplomatikus egyénisége nem felelt meg többé az új helyzet komplikált politikai igényeinek. Csak akkor tarthatta volna magát, ha az újonclétszámemelés javaslatát

visszavonják vagy fentartásának fejében nemzeti engedményeket adnak. Minthogy azonban Bécsben az a benyomás vált uralkodóvá, hogy koncessziók nélkül is sikerül megfékezni a kisebbségi terrort, s egy csapással véget vetni a válságok véget nem érő sorozatának, keresték azt az erős kezet, amely lesújt a parlamenti anarchiára és Magyarországon egy tömör és megvívhatatlan parlamenti többségre alapítja a dualizmust.

A király Tisza István grófot dezinálta miniszterelnökké, de kabinetalakítását formálisan lehetetlenné tette az a visszautasítás, amely Andrassy, Wekerle és Hódossy Imre részéről érte, akik nem fogadták el a nekik szánt tárcákat. Az Andrassy vezetése alatt álló úgynevezett kaszinócsoport és a régi nemzeti párt hallani sem akart Tisza jöveteléről, aki erre június 19-én visszaadta a felség kezébe a miniszterelnöki megbízatást. Június 21-én Khuen-Héderváry Károly gróf horvát bánt a király azzal a küldetéssel ruházta fel, hogy vonja vissza a katonai létszámemelést és egyezzen meg a függetlenségi párttal. Az ellenzék és a magyar közvélemény túlnyomó többsége azonban hívós bizalmatlansággal fogadta a *granicásár* miniszterelnökséget, akiről az a hír járta, hogy az udvarnak mindenre kész szolgálója, s Horvátországban olyan eszközökkel kormányzott, amelyek nagyon hasonlítottak egy teljhatalmú keleti helytartó erkölcsi aggálytalanságához, s aki a társországban teljesen lejáratná a Magyarországgal való kapcsolat népszerűségét. Khuen az általános várakozással ellentétben nem az erős kéz stílusát képviselte, hanem a megalkuvását és az engedékenységet.

Nyilvánvaló, hogy ha a király Széll Kálmánnak ajánlja fel azokat a vívmányokat, amelyeket a volt horvát bánnak oly könnyen megadott, a magyar parlament békéje és a magyar közélet nyugalma jó időre biztosítható lett volna. Khuen lepakolt ugyan Kossuth Ferencsel, a függetlenségi párt elnökével, de legott kiderült, hogy a nagynevű ellenzéki vezér nem ur többé a saját portáján, hogy az ellenzék maga, is anarchikus töredékekre esett széjjel, mert a függetlenségi párt harcos része az úgynevezett szabad ellenzékkel felszaporítva, tovább obstruait. Július 22-én Apponyi leszállt az elnöki emelvényről, hogy támogassa az új miniszterelnök vállalkozását. A parlamenti forradalmat elítélte ugyan, de magát és híveit a nemzeti követelésekhez, par excellence a magyar vezényszóhoz kötelezte, amelynek szerinte előbb-utóbb meg kell valósulnia. Július

29-én a képviselőház asztalára Papp Zoltán tízezer koronát tett le azzal a bejelentéssel, hogy ezzel az összeggel meg akarták vesztegetni oly célból, hogy az obstrukcióban való részvételtől tartózkodják. Ez a leleplezés friss olajat öntött az ellenzéki küzdelem hamvadó tüzére. Az ellenzék gyanúja a miniszterelnök ellen irányult, akit azzal vádolt meg, hogy a balkáni kormányzat erkölcsi arzenáljával akarja elpusztítani a nemzeti ellenállást. A következő ülésen Andrassy Gyula indítványára elhatározták, hogy a vesztegetési ügyet parlamenti bizottság vizsgálja meg. A kihallgatások során kitűnt, hogy a vesztegetéseket Szapáry László gróf, Fiume volt kormányzója, a miniszterelnök odaadó híve kezdeményezte, de az aktusról Khuen-Héderváry semmit sem tudott, s mindvégig tiszta maradt. A parlamenti bizottság augusztus 9-én a miniszterelnökre nézve felmentő jelentést terjesztett a Ház elé, de a kisebbségi vélemény előadója, Polónyi Géza a miniszterelnök politikai és erkölcsi szolidaritása és felelőssége mellett kardoskodott. A vesztegetési ügy epilógusa gyanánt Khuen-Héderváry augusztus 10-én beadta lemondását.

Kínos és izgalmas epizódokban gazdag kormányválság következett ezután. Az öreg király ischli üdülését megszakítva, Budapestre érkezett, s egymás után fogadta a szabadelvű párt vezérférfiait, de döntés nélkül hagyta el az országot. Szeptember 5-én Lukács László pénzügyminiszter missziója is meghiúsult. A helyzet bonyodalmaival növelte a kormánypárt lassú szétmorzsolódása három csoportra. (Volt nemzeti párt, ó-szabadelvűek és Andrassy hívei.) A párt együttartása csaknem lehetetlennek látszott. Ily körülmények között jelent meg a hírhedt chlopyi hadiparancs, amely a magyar nemzetet néptörzssé degradálta s kinyilatkoztatta, hogy a legfőbb hadúr a „nagy egész” érdekében sohasem mond le azokról a jogokról, amelyek megilletik. A függetlenségi párt szeptember 23-án összehívatta a képviselőházat, Apponyiék feliratban akartak tiltakozni a Magyarország államjogi helyzetét lefokozó hadparancs ellen, Andrassy pedig azt követelte, hogy a szabadelvű párt állapítsa meg a maga katonai programját és azt a maga többségi akaratával érvényesítse. Az e célból a szabadelvű párt vezetőpolitikusaiból alakult ügynevezett kilences bizottság, olyan nemzeti irányú katonai programot dolgozott ki, amely alkalmas lett volna a kedélyek megnyugtatására, az

obstrukció letörésére és egy szilárd, tetterős kormányzat alakítására. Szeptember 28-án királyi nyilatkozat jelent meg, amelyben az uralkodó ama fájdalmas benyomásának adott kifejezést, hogy a legfelsőbb hadiparancshoz félreértésre alkalmas magyarázatokat fűztek. Azután *J*x király újból kinevezte miniszterelnökévé Khuen-Héderváryt, hogy az összehívott képviselőházban felelős tényező fedje a korona személyét a parlamenttel és a nemzettel szemben, az uralkodó azonban a leghatározottabban fentartotta azt az álláspontját, hogy a hadsereg nyelvének megállapítása az 1867: XII. t.-c. szerint királyi felségjog, s hogy ezt a jogát csorbíthatatlanul kész utódaira átszarmaztatni, de nem zárkózik el oly intézmények megvalósításától, amelyekre az utolsó kormányok már nyilatkozatokat tettek. A királyi manifesztum okozta nyugalom úgyszólván csak órákig tartott. Körber osztrák miniszterelnök ugyanis egyik beszédében a Reichsratban kijelentette, hogy a kiegyezési törvényen az osztrák kormány beleegyezése nélkül változtatások nem eszközölhetők. Mindenki tudta, hogy a katonai kérdésre célzott, amelyet a magyar közvélemény eddig mint a nemzet és a király legsajátabb belügyét ítélte meg. Minthogy szeptember 29-én Khuen nem eléggé energikusan utasította vissza az osztrák kormányelnöknek a magyar közjogba avatkozását, Kossuth Ferenc indítványára a Ház óriás többsége kimondta, hogy nem veszi tudomásul a miniszterelnök választát és az ügyet továbbra is napirenden tartja. Erre a miniszterelnök szeptember 29-én mielőtt második kabinetjét végleg összeállíthatta volna, táviratilag lemondott.

Az új válság folyamán a király ismételten fogadta Andrássyt és Tiszát. Királyi megbízatás alapján Lukács László pénzügyminiszter tárgyalta a kilences bizottsággal, amelynek programját a király csak Apponyi katonai követeléseibe ütköző változtatásokkal fogadta el. Október 26-án végre Tisza István gróf nyert megbízatást, s bár Apponyi követelései nem teljesültek, egyelőre tagja maradt a kormánypártnak, de házelnöki tiszteről lemondott. Azzal, hogy az ó-szabadelvűek vezére nyerte el a kormányhatalmat, s az egyes tárcákban eszközölt minisztercserék az ortodox szabadelvű szellem stigmatizált képviselőit juttatták előtérbe, egyidőre legalább, szabatos és egyenes vonalba terelte a kormányzat irányát, amelynek szervezőgyöngéje az volt, hogy Tisza István gróf személyét ebben az időben az

ellenzék táborában úgyszólván egyetemes antipátia vette körül. November 4-én történt bemutatkozása alkalmával Tisza hangsúlyozta, hogy miután az obstrukció kifejezetten a magyar vezényszóért folyik tovább, párhuzamos ülések elrendelésével akar véget vetni a fullasztó szöözönnek. Az indítvány lármás botrányok között keresztül is ment, de Apponyi és harmincöt hive elhagyta a szabadelvű pártot. November 30-án Kossuth Ferenc pártja megbízásából kijelentette, hogy hajlandó megszüntetni a rendkívüli eszközökkel folytatott ellenzéki harcot, ha a párhuzamos ülésekre vonatkozó indítványt visszavonják, s a demokratikus választójog kiterjesztésére ígéretet kapnak. Egy további feltétel gyanánt kikötötte, hogy a közvélemény megnyugtatósa érdekében oly kormánynyilatkozat történjék, amely szerint minden fejedelmi jog ősforrása a nemzet. A parlamenti zűrzavarba és a közéleti felfordulásba lassankint belefáradt társadalom szintén a harc megszüntetését kívánta, de az ellenzék irreguláris, fegyelmezetlen töredékei nem akartak békét kötni, mire Tisza ultimátumot terjesztett eléjük, követelvén, hogy az újoncjavaslatokat január 30-ig bocsássák keresztül. Közben a delegációk ülésezése alkalmával a katonai kérdésben éles összecsapás volt Apponyi és Tisza között, aki március 2-án több javaslatot terjesztett a parlament elé s március 5-én a házszabályoknak olymértű szigorítását indítványozta, amely szerint a megszorítások csak bizonyos taxatív felsorolt javaslatokra (újoncozás, költségvetés) érvényesek s csupán egy évre hatályosak. Erre az ellenzék valamennyi pártja bejelentette az obstrukciót. Mikor március 10-én kitűzetett a szavazás Tisza indítványára, Thaly Kálmán, a Rákóczi-kor ősz történetírója, a függetlenségi párt tiszteletbeli elnöke, végső szózatot intézett Tiszához és Ugronhoz, amazt arra kérve, hogy a házszabály-reformot vonja vissza, ezt, hogy hagyjon föl az obstrukcióval. Thaly felszólításának frappáns hatása lett: Tisza visszavonta indítványát, Ugrón pedig kijelentette, hogy lemond az obstrukció folytatásáról. Még a nagy kibékülés pszichológiai hatása alatt megszavazták a rendes újonckontingénst, aztán sebtiben elintézték egy csomó restanciában levő törvényjavaslatot, amelyek között a legfontosabb a vasúti alkalmazottak fizetésrendezése és a szolgálati pragmatika volt, melynek következményeképp kitört a MÁV alkalmazottak sztrájkja. A húsvéti ünnepek után, de még a sztrájk tartama alatt, az egész magyar tár-

sadalmat pártkülönbség nélkül örvendetesen lepte meg a királynak az az elhatározása, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek és bujdosó társainak földi maradványait hazahozatja, amivel a nemzet egy régi kegyeletes óhajtása ment teljeseésbe.

Nagyobb emóciót okozó politikai esemény az országgyűlés hátralevő ülészakán nem történt. A nyár elején újból megalakult Apponyi régi híveiből a nemzeti párt, melynek vezére lemondván arról, hogy elveit a gyakorlati életben maga valósítsa meg, némi mélabúval jelentette be Jászberényben, hogy ő csak az eszméket adja és tűzi ki, s boldognak mondja magát, hogy ha más, szerencsésebb, az uralkodó érzületének inkább megfelelő államférfi sajátítja ki azokat a gyakorlati élet valóságaiává. A pártközi békének azonban egyszerre véget vetett a nyár végén Tisza István gróf miniszterelnöknek ugrai választóihoz irt levele, amelyben, feljelentve a közvélemény előtt az ellenzék féktelen és lelkiismeretlen harcmodorát, s utalva a kiegyezési alkotás válságára, bejelentette a sürgős házszabályreformot. Minthogy ebben a pillanatban szó sem volt obstrukcióról, sőt a magyar politikai társadalom kijózanodva ébredt fel az ellenzéki küzdelmek mámorából, Tisza levele a derült égből lecsapó mennykőhöz hasonlított. Első hatása az volt, hogy az ellenzék különböző pártjait és frakcióit ismét összekalapálta a kormány ellen. Kolozsvárt Bánffy Dezső báró volt miniszterelnök kibontotta az új-párt lobogóját. Egy közjogi alapon álló új ellenzékot szervezett, amelynek programja több tekintetben Apponyi nemzeti pártjájának a másolata volt azzal a különbséggel, hogy a gazdasági önállóságot és a demokratikus választójogot talán erőteljesebben hangsúlyozta, mint Apponyiék. Bánffy pártja azokra a városi liberális elemekre támaszkodott, amelyek Tisza István társadalompolitikai merevségében reakciót szimatoltak, s amelyek nem akarták magukat örök kormányképtelenségre kárhozthatni azzal, hogy a függetlenségi párt szekekrét tolják. A szabadelvű pártnak tehát egyszerre két veszedelmes vetélytársa jelent meg a politikai küzdőtéren: Apponyi a vidéki és földbirokos elemeket, Bánffy a városi polgárságot akarta elszívni a kormány táborából. Miután a bejelentett házszabályrevízióit az ellenzék egyetemlegesen visszautasította s elvetette azt a formulát is, hogy azt junktimba hozzák a választójogi reformmal, a házszabálytervezetnek (lex-Dániel) pártközi bizottsághoz utalása helyett Apponyi azt követelte Tiszától, hogy

a kérdést terjessze a nemzet ítélete elé. Az ellenzék elkeseredett vitát kezdett a tervezet ellen s az egyre tüzezebb rohamokat sem Perczel Dezső házelnök erélye, sem a parallel-ülések elrendelése nem tudta feltartóztatni. Apponyi november 16-i nagy beszédében azt fejtegette, hogy vannak esetek, mikor a kisebbség erőszaka az egyetlen fegyver az opportunizmusra nagyon is hajlandó, rothadt többségi abszolutizmus ellen. November 18-án zárt ülésben még egyszer ünnepélyes óvást emelt a házszabályszigorítás ellen, s az ellenzék nevében kinyilatkozta, hogy a kisebbség sohasem fog engedelmeskedni azoknak a státutumoknak, amelyeket a többségi diktatúra ráerőszakolni akar.

Minthogy az ellentétes álláspontok nem voltak sem kiegyenlíthetők, sem áthidalhatók, Tiszának ama szavaira: „legyen vége a komédiának”, a vita közben a miniszterelnök által fanatizált szabadelvű párt az elnök kendőlobogtatásának jelére *en bloc* megszavazta a lex-Dánielt. Az ellenzék még november 18-án este koalícióban egyesült s kimondotta, hogy a *restitutio in integrum* érdekében a végletekig harcol, szózatot fordul a nemzethez, hogy támogassa a szövetkezett pártoknak az alkotmányért folytatott küzdelmét. A közös eljárás céljából az ellenzéki párt vezérférfi abból vezérlőbizottság alakult, amelynek elnökévé Kossuth Ferencet választották. Az ellenzéki agitáció és a sajtó által félrevert harangok zúgása felriasztotta az egész országot. Az izzó hangulat villám gyorsasággal terjedt. A szabadelvű párt éppen a nagy harcok előestéjén mintha elveszítette volna lelkesedését és bátorságát, mert legérintetlenebb és legtekintélyesebb tagjai Andrassy Gyula gróf vezetése alatt ott hagyták a pártot. A december 13-i rombolások a képviselőházban és az új házszabály alapján szervezett parlamenti palotaőrség kiveretése végre múlhatatlanná tette a házfeloszlatást és a nemzethez való fellebbezést. Az ellenzék Apponyi vezetése alatt nagyszerű energiával dobta magát az 1905-i téli választás küzdelmeibe, amelyekből derekasan kivette a részét a szabadelvű disszidensek tábora is Andrassy Gyulával, kinek kilépése sok ortodox 67-es politikusban is megrendítette a hitet Tisza politikájának helyességében és sikerében. Apponyi a képviselőháznak ex-lexben való feloszlatását adva okul, pártjával együtt elhagyta a közjogi alapot és belépett az egységes függetlenségi és 48-as pártba, miután meggyőződött arról, hogy a 67-es tör-

vényeknek nemzeti irányban való végrehajtása csaknem több áldozattal és energiátékozlással jár, mintha a nemzet a tiszta perszonális unió alapján állva harcolna jogaiért. A január 26-i választásokon a rendíthetetlennek vélt szabadelvű párt megbukott. A nemzet nagy többsége a koalíció manifesztumához csatlakozott. Ámbár az egyes pártok között számbelileg még mindig a szabadelvű párt kapta a legtöbb képviselői megbízólevelet, a szövetkezett ellenzékkel szemben kisebbségben maradt, mire Tisza István gróf beadta lemondását.

VI.

A kiegyezés válságának okai. — A zsidóság gazdasági és kulturális előnyomulása. — A szociáldemokrácia. — A magyar polgári radikálisok. — A nemzetiségi kérdés, mint a magyar állam archimedesi pontja. — Elborul a monarchia külpolitikai égalja. — A nemzetiségek dulakodása Ausztriában. Horvátországban összeomlik az unionista párt. — Ferenc József személye.

A császári és királyi hadsereg. — Az osztrák-magyar kapitalizmus.

Szemellátható volt a dualizmus bomlása. Nemcsak azért, mert váratlanul letört a választásokon az a rendszer, amely Magyarországon egy akolba tudta tartani a nyáját és amely csaknem a pretorianizmus határáig szolgálta azt a művet, amely annyi földi jóval fizetett híveinek, s amelynek keretei megfeleleltek a magyar nemzet objektív életérdekeinek is. Olyan politikai irányzat kerekedett túlsúlyra, amely végső célgondolatával a szétrepesztésig akarta tágítani azokat az államjogi kapcsolatokat, amelyekben éltünk. És ha ez a szélső irány fékezhető és kormány képessé szabályozható volt is, mindig akadhattak a jövőben új, ambiciózus egyének, akik a megalkuvásra hajló férfiak és csoportok mögött fentartják a hódító intranzigenciát és megint konfliktust kezdenek azokkal az erőkkal, amelyekkel való viszonyuktól függött századok óta sorsunk egy része. Fentebb utaltunk a magyar társadalom topográfiájának lassú átalakulására, a magyar társadalomban végbemenő anyagcserére, amely egyrészt elemésztette az évszázadok óta államfentartó birtokos középosztályt és új, mohó és becsvágyó, de lelkileg és szervezetiileg a régitől lényegesen különböző elemeket iktatott az ürülő-gazdasági pozíciókba. Olyan polgári osztály, mint aminő a nyugateurópai demokráciákban nagyobb megrázkódtatások nél-

kül pótolta a rendiséget s amely átvette a nagy tradíciók töretlen folytonosságának képviselőjét, a szónak történeti értelmében Magyarországon nem volt és nem is fejlődhetett ki. Az a polgári rend, amely a régi honoráciorok, a végzett földesurak, a lateiner elemek és a jobbadán német eredetű kistökések heterogén összetételéből képződött, sem anyagi erejének gyarlósága, sem politikai életének alsóbbrendűsége folytán nem tudta betölteni a megürült kereteket. Azzal a gazdasági potenciával, amely nagyszabású politikai feladatok vállalásának és munkálásának nélkülözhetetlen feltétele, csak a mozgatóke rendelkezett, amely nálunk lassanként a zsidóság tulajdonába ment át.

A magyarországi zsidóságnak a *pragmatica sanctio* idejében mindössze 12.000 lélekre becsült száma 1787-ig — ebből az évből való az első, hitelesebbnek tekinthető adat — 83.000 lélekre szaporodott. A XIX! század folyamán pedig a már 1805-ig is 130.000 főre szaporodott zsidóság csaknem meghétszereződött és a XX. század elején már elhagyta a kilencszázezret is. S ha természetes szaporaságuk felette állott is az országos átlagnak, kedvező népmozgalmi fejlődésüket mégis elsősorban a különösen a múlt század negyvenes éveiben nagy mérveket öltő bevándorlás szökkentette fel, — az 1910-ben talált több mint 900.000 főnyi zsidóságból legföljebb 100.000 van olyan, akinek az őse kétszáz évvel ezelőtt is itt lakott már — észrevehető módon megváltoztatva a zsidó pszichének viszonyát a magyar problémákhoz is.

A reformkorszak, a szabadságharc és a kiegyezés nemzedéke tartaléktalanul állott a magyarság politikai erőfeszítésének szolgálatában. Előkelő zsidó publicisták, írók, politikusok és közgazdasági faktorok mindenütt ott jártak a magyar nemesség liberális és demokratikus harcainak rohamcsapataiban s fenntartás nélkül magukévá tették azt a nacionalista gondolatkört, amelyben a 48-as és 67-es korszak magyar generációja az állami fejlődés súlyvonalát látta. Azok a szabadelvű reformok, amelyeket a magyar törvényhozás létesített s amelyekből a magyar zsidóság annyi hasznot húzott, sohasem jöhettek volna létre, ha épp a zsidóság kulturális és politikai szereplése alapján a magyar nemzet nem hitt volna az asszimiláció lehetőségében, sőt szükségességében. Es csakugyan felette biztató előjelek között indult meg a beolvadás lendületes folyamata, amelyet azonban a XIX. század utolsó két évtizedében ismét frissebb és szaporább

rajokban betóduló keleti invázió megzavart, sőt, minden látszat ellenére, lehetetlenné tett. A zsidóság előzőnlötte a szabad pályákat, a magyarság hibájából csaknem a maga monopóliumává tette a kereskedelmet s domináns állásra tett szert a nagytőke szövevényes hálózatában, a nagybirtok bérleteiben és abban a hitelszervezetben, amely a maga záloglevelei által a gazdasági függés viszonyába hozta az eladósodott földbirtokot. De az új elemek berajzása észrevehető átalakulást idézett elő a magyarországi zsidó társadalom szerkezetében is. Az új zsidó intellektualizmus már nem elégedett meg azzal a másodrendű fegyverhordozói szereppel, amelyet az előbbi generáció a nagy magyar államférfiak oldalán annyi sikerrel töltött be. Ha az előbbi kor zsidó értelmisége a maga individualitásának fentartása nélkül olvadt szét a történelmi magyar pártok között, az új lassankint szakított ezzel a tradícióval, a magyar lelkiségtől sok tekintetben idegen radikalizmus szolgálatába állott, s egy gyökértelen, a történelmi hagyományoktól idegen, sőt azokkal ellentétes ideológia rögeszméinek hatalmába került.

A magyar társadalmi élet nem egy abnormis tünete követelte a gyökeres gazdasági és társadalompolitikai javítást. A földbirtok megosztása a 48-as reformok végrehajtása óta változatlan maradt. A népszaporodás következtében a régi jobbágytelkek egy része törpe-birtokká aprózódott s a kisbirtokosok béres- és napszámossorba süllyedtek. A tagosítás ellen is lehetett évtizedek óta jogos kifakadásokat hallani anélkül, hogy a kormányzat e panaszokat megvizsgálta vagy orvosolta volna. A mammut-birtokok árnyékában egyes vidékeken a népmozgalom visszafejlődött, másutt a parasztbirtokokon titkos hitbizományi rendszer fejlődött ki az *egyke* által. Amellett évről-évre nőtt a földtelenek és nincstelenek száma, ami egyrészt az agrárszocializmusra, másrészt a fenyegető arányokban jelentkező amerikai kivándorlásra adott impulzust. A század elején a történelmi Magyarországból évenként átlag százezer ember próbált egzisztenciát keresni az új világ földjén. A Darányi-féle telepítési kísérletek nem annyira földbirtokpolitikai, mint inkább magyarosító célt szolgáltak. Kossuth Lajos népe ezután is hűségesen megválasztotta a maga függetlenségi képviselőit, akiknek közjogi radikalizmusában néha felcsillant a Kossuth-tradíció demokratizmusának érce is, de ígéreteken kívül követeitől egyebet éppúgy nem kapott, mint a központi kormánytól. Ott, ahol megunták várni a jobb

jövőt s ahol az okszerűtlen birtokmegosztás és a történelmi példák a földosztás evangéliumának leginkább előkészítették a talajt, a függetlenségi párt népszerűségét leversenyezte a Mezőfi-féle agrárszocializmus és Békés vármegyében a magyar parasztnak Tiborc-hajlamaira spekuláló merész bujtogatás, melynek fő-képviselője Áchim András volt.

Budapesten és nagyobb vidéki gócpontokban a marxista szocializmus hódította meg a proletártömegeket. Az állami szubvencióval támogatott nagyipar természetesen kitermelte azt a munkásproletáriátust, amelynek vezetői és agitátorai bíráló nélkül, rágó és emésztőszervek nélkül, falták az ortodox marxizmus tanait, s szívós propagandájukkal a nagyvárosi munkásságot lassankint elvonták a nemzeti gondolattól és a régi előítéleteik bekrétázott körén túlnézni képtelen történelmi pártoktól.

Jellemző, hogy mikor Németországban már a birodalmi gyűlés egyik legnagyobb pártja a szociáldemokrácia volt, s a francia köztársaságban pártok és politikai rendszerek sorsa függött a szocialisták támogatásától vagy bizalmatlanságától, a Bánffy-rendszer közigazgatási és rendőri problémáinak tekintette a magyarországi szociáldemokráciát. Ez aztán az elismert és parlamentben képviselt politikai pártok vékony rétege alatt lassankint elkerítette a negyedik rendet s azt olyan eszmékre és programokra fegyelmezte, amelyek vajmi kevés szépet játszottak a parlamenti pártok viaskodásában. A magyarországi szociáldemokrata párt születése percétől tagadta a magyar nemesség politikai vezetését, mellőzte a közjogi sérelmeket, s szembeszállt az egész polgári társadalom nemzetiségi ideológiájával. Még nem vett aktíve részt a hivatalos pártok csatáiban: csupán előkészült, hogy a legközelebb döntő módon beleszóljon a nagy pártok közjogi disputáiba. Neki volt a legjobb és legdisciplináltabb pártszervezete, ő rendelkezett hovatovább olyan tömegekkel, amelyeket bármikor az utcára dobhatott, hogy követeléseinek hangos és nyomatékos kifejezést adjon. Ha eddig a nemzeti pártok mellett tüntető egyetemi és főiskolai ifjúságé volt a budapesti aszfalt, a huszadik század elején a fővárosi közönség szemébe ismeretlen és romantikus s egyúttal félelmetes és valószínűtlen utópia jelvényeül felrémlett a vörös lobogó.

A szociáldemokrata párt vezérkara jóformán az elhelyezkedést nem talált zsidó értelmiségi proletariátus soraiból került ki és megértő szövetségben dolgozott azzal a szociológiai csoporttal,

amely Jászi Oszkár vezérlete alatt a *Huszdik Század* körül gyülekezett. Ezek az úgynevezett magyar szociológusok felismerték a magyar kormánypolitika mulasztásainak vészes következményeit. Nem volt titok előttük a magyar paraszttömegek elsomfordálása a nemzeti lobogótól és vak rohanása az új próféták után, akik egy aranykor regényét hirdették ki. A proletárinternacionáléban hallották a jövő dalát s látták azt az új talizmánt, amely a vén földet ifjúvá teszi. Ismerték a magyar állam archimedesi pontját: a nemzetiségi kérdést, amelyben a történelmi magyar pártok általában közös nevezőn állottak ugyan, az egységes magyar nemzeti állam gondolatának büvkörében, anélkül, hogy értékelní vagy ellensúlyozni tudták volna azokat a sikereket, amelyeket a nemzetiségek egyházi, kulturális és gazdasági birtokállományuk gyarapításában értek el. A magyar közvélemény — úgy látszik — nagy eredményt látott abban, hogy a szláv és román nemzeti kisebbségek passzivitásba mentek. Nem fogta fel a veszedelmét ennek a politikai szempontból passzív, gazdasági és művelődési tekintetben felette aktív, a magyarságra végzetes magatartás következményeit, amely nem egy vonásában emlékeztetett a magyar rendi társadalom szenvedőleges ellenállására a Bach- és Schmerling-korszak alatt. Ritkán riadt fel azokra a vészkiáltásokra, amelyek a végek aggódó magyarsága részéről érkeztek a főváros felé. Sem az államhatalom, sem az úgynevezett magyar kapitalizmus nem törődött a román pénzüntézeteknek azzal a szívós aknamunkájával, amellyel annyi magyar földet vont el régi tulajdonosaik lába alól és parcellázott fel fajrokonai között. Nem eszmélt annak a kapcsolatnak a magyar állameszmét fenyegető horderejére, amelyet a tót értelmiség a neoszlávokkal és újcehekkal, az erdélyi románság vezetői a királyságbeli testvéreikkel ápoltak és egyre belterjesebbé formáltak. Magára hagyta rettentő önvédelmi tusájában Rákóczi népet, a szerencsétlen rutén népet, hogy szabadon versenyezzen rajta a schizmatikus propaganda és a keleti zsidóság uzsorája. A magyar radikálisok e bajok orvoslására eleinte elegendőnek tartották az 1868-as nemzetiségi törvény igazságos és tárgyilagos végrehajtását, amelyet a régi függetlenségi pártnak olyan előkelősége is hirdetett, mint Mocsáry Lajos. A magyar politikai társadalom azonban egyetemes ellenállást tanúsított a nemzetiségi törvény végrehajtásának kísérlete ellen, mert a kezdő lépést látta benne arra az útra, amely a föderalizáció felé

vezet. Minél hevesebbé és általánosabbá vált a magyar közvélemény ellenszegülése az Eötvös- és Deák-féle tradíciókhoz való visszatéréssel szemben, annál inkább növekedett a nemzetiségi izgatások feszítő ereje, felelőtlensége, irredenta-jellege. A magyar radikálisok, akik az olimpusi istenek szenttelen közönyével és tudományos részrehajlatlanságával figyelték a fajok élethalálharcát a Kárpátok aljában, oly módon gondolták nyugvóponttra juttatni a népfajok vad konfliktusát, hogy Magyarországból keleti Svájc alakul a Habsburg-uralkodók monarchikus jogara alatt. A magyar ellenállás a nemzetiségi törvény végrehajtásával szemben tehát nemcsak az idegen népfajok agitációját húrozta, hanem ezzel párhuzamosan újabb fejlődési étappe-okat okozott a magyar történelmi irányzatoktól egyre távolabb sodródó radikálisok célkitűzésében is.

Sőt pártos elvakultságukban némelyikük a külföldön is bevádolta a magyar nemzetiségi politikát s ezzel magyar részről is érveket szolgáltatott ama gyanúsításokhoz, hogy a magyarság elnyomja az idegen nemzetiségeket. Scotus Viator, Björnson, a nagy norvég író, Tolsztoj Leó, a világ egyik legnagyobb irodalmi lángelméje a nemzetiségi vezérek és a magyar radikálisok könyveiből, cikkeiből és röpirataiból merítettek erkölcsi és jogi indokokat, hogy az egész világ közvéleménye előtt eláztassák a magyar nemzetet az idegen népfajok brutális elnyomásának vádjával. A magyar név, amely a szabadságharc óta Európa előtt a szabadelvűséggel, a demokráciával és a népszabadsággal volt eljegyezve, most olyan vérváddal bélyegeztetett és terheltetett meg, amelynek morális következményei már a század elején, tragikus politikai hatásai pedig a világháború végén jelentkeztek.

Mikor az idősebb Andrássy Gyula gróf Bismarckkal megkötötte a közép-európai szövetséget, a monarchia dualisztikus átszervezéséhez keresett külpolitikai támaszpontot. Az ő külügyminisztersége alatt javult meg a viszony Olaszországgal is annyira, hogy a modern Itália egyik legnagyobb államférfia, Crispi öriként kérte hazájának fölvetelét a közép-európai monarchiák szövetségébe, hogy ennek erejével védje meg a fiatal Olaszország középtengeri érdekeit. Eltekintve a Bismarck-féle orosz viszontbiztosító szerződés epizódjától, a hármasszövetség meglehetősen homogén diplomáciai alkotásnak bizonyult s az olasz kormányok aránylag könnyű szerrel háritották el azoknak

az irredenta-izgatásoknak hollófekete felhőit, amelyek a déltiroli határon s a trieszti kikötő felett gyülekeztek. A hármasszövetség irányadó erőcsoportjává vált Európának s felsőbb-sége akkor is elvitathatatlan volt, amikor a 90-es évek elején a köztársasági Franciaország összefogott a cári birodalommal. Andrassy tehetetlen utódainak felelősségét terheli, hogy nem álltak résen s nem léptek fel a kellő súllyal, amikor Németország és Anglia között a fajrokonságnak és a hagyományos barátságnak kötelékei meglazultak a német ipar és a német gyarmatosítás terjeszkedése folytán. A monarchia külügyi vezetőségének sohasem lett volna szabad megengednie, hogy a két germán világhatalom között a viszony a konfliktus lehetőségének fokáig élesedjék ki s ezzel a monarchia elveszítse annak a birodalomnak az erkölcsi támogatását, amely, néha oly nehéz időkben, de mindig kitartott a Habsburgok birtokállományának fentartása mellett. A monarchia külpolitikájában azonban ez időtájt hiába keresnők az öncélúság ismérveit.

Ausztria-Magyarország természeténél fogva konzervatív hatalom volt, de nem lett volna szabad túrni, hogy egy aggkori marazmus állapotában szó nélkül elviselje presztízsének szemmel látható hanyatlását. Goluchowski Agenor gróf, Kálnoky utóda a Ballhausplatzon, 1903 október 1-én megkötötte Oroszországgal a műrztstegi egyezményt. Ezzel teljesen megkötötte a monarchia kezét a Balkánon s hozzájárult, hogy a kettős monarchia Oroszország megkérdezése nélkül egy lépést se tehessen a Keleten. Amikor a német imperializmus kihívta maga ellen Anglia féltékenységét s utóbbi, az évszázados viszályt feledve, *entente cordiale-ba*. lépett Franciaországgal, már kibontakozóban voltak annak az új alakulásnak a körvonalai, amely a század elején megtörte Németország európai túlsúlyát. Szerbiában egy példátlanul aljas katonatiszti összeesküvés lemészárolta a monarchiával jó szomszédi viszonyt ápoló Obrenovics-dinasztiát (1903 június 11), amelynek egyik tagja, Milán, évtizedeken át élvezte Ferenc József barátságát s anyagi támogatását. Fia: Sándor, ha eltávolodott is a monarchiától, igyekezett fékezni a délszláv propagandát s ápolni a jószomszédi viszonyt. Ez a palotaforradalom a királyság trónjára a balkáni nagyszerb gondolat reprezentánsát, a Karagyorgyevics-házat ültette, amely az első pillanattól fogva a cári hatalomban kereste diplomáciai hűbérurát. A szerb viszony különben is nagy mértékben megromlott az osztrák és ma-

gyár nagy agráriusok által provokált vámháború következtében, amelyet még inkább elfajítottak azok a nagyszerb üzelmek, amelyeket a hivatalos szerb állam protekcióját élvező délszláv irredenta Boszniában és Dél-Magyarországon folytatott. A mürzstegi egyezményt az oroszok alaposan kihasználták a maguk javára, amikor a monarchiát tétlenségre zsibbasztották a japáni háborúban éppúgy, mint a szerb forradalommal szemben. Az algecirasi konferencia 1906 elején a hármasszövetséget már teljesen megosztott állapotban találta. Olaszország a franciákkal szavazott s ez a kis *extratour* láthatóan megrendítette Németország szárazföldi diktatúráját úgy, hogy vereséggel volt kénytelen távozni a marokkói konfliktusból. Ezek a diplomáciai kudarcok a középhatalmakban megérlelték azt az elhatározást, hogy fegyverkezéssel kell egyensúlyozni a külpolitikai vereségeket. Németország sürgette a monarchia véderejének emberanyagban és technikában való tökéletesítését, ami természetesen nem történhetett másképp, csak a magyar nemzettel való meg egyezés útján. Ez volt a világpolitikai háttere annak a válságnak, amely a magyarság katonai követeléseiből származott.

A kiegyezés krízise a Lajtán túl szintén felfordult világot talált. Az ó-cseh párt helyét az ifjú nacionalistákból alakult Kramarz- és Klofac-féle frakciók foglalták el, melyek nem helyezkedtek többé a tülés álláspontjára a monarchia államjogi dualizmusával szemben, hanem Oroszországban s a nyugati demokráciákban kerestek szövetségeseket a monarchia szétrobantására. A németiség megoszlott. Az osztrák-német liberális párt, amely valaha a kiegyezés oszlopa volt, mélyen 67-es hatalmának színvonala alá csúszott le. A Lueger-féle keresztényszocialisták a cseh-német udvari arisztokráciával szövetkezve, nyíltan hadat üzentek a kiegyezésnek, felcsaptak a magyarországi nemzetiségek prókátorainak s a Reichsrattal határozati javaslatot fogadtattak el, amely Magyarországot felszólítja, hogy hajtsa végre a nemzetiségi törvényt. Horvátországban is a magyar szabadelvű párttal egyidőben összeomlott a Khuen-Héderváry Károly gróf által megteremtett nemzeti párt, amely minden viszontagságon át, igaz, a legnagyobb korrupció és erőszak árán, fen tartotta a magyar kiegyezést. A «magyárón» párt bukásával egyidejűleg — a magyar függetlenségek mintájára — a fiumei rezolúciót alkotó pártok egyrésze (Starcsevics) fel akarta mondani az 1868-i kiegyezést s önálló horvát király

ságról álmódozott. A másik, számosabb és tekintélyesebb, a szerbekkel való megegyezés által új trializmus vagy talán a független Délszlávia irányában tájékozódott, a szláv egységet vállalta, amelynek alárendelte a külön horvát államiság gondolatát is. Azok a társadalmi erők, amelyek még a XIX. század első felében is a magyar kapcsolatban látták a horvát nemzet jövőjét, amelyek a szent koronához csaknem éppoly vallásos kegyelettel ragaszkodtak, mint a magyar nemesség, amelyekben hatalmasan lüktetett a latin kultúra szíve s a török küzdelmek emléke, lassankint visszaszorultak. A turopoljai-ak elvesztették befolyásukat: az új, demokratikus értelmiséghez közelebb állott Bécs, sőt talán Belgrád is, mint Budapest. A kajkovác paraszt és a régi határőrök ivadéka pedig csaknem olyan *kaisertreu* volt, mint a tiroli német s Jellachich és Strossmayer nevére esküdött. A Khuen-Tomasics-féle nemzeti pártnak nem volt gyökere a horvát társadalom rétegződésében. A Supilo-féle horvát-szerb koalíció, ha bizonyos pontig hajlandó volt is együtt menetelni a magyar függetlenségi párttal a közös ellenség: Bécs ellen, ismeretlen mennyiség volt s bizonyára nem kevés illúzió kellett a magyar ellenzék részéről ahhoz a felfogáshoz, hogy ez a pártszövetség a hatalom odaajándékozása után megelégszik a régi nemzeti párt gyűlölt szerepének ismétlésével.

A monarchia kül- és belpolitikai viszonylatai szerint a szétesés felé haladt. Ha vizsgáljuk azokat az összetartó erőket, amelyek ily szörnyű válságok meg-megújuló forgószelében is egy időre megóvták a dualisztikus rendszert a szétmállástól, akkor elsősorban az ősz uralkodónak, Ferenc József császárnak és királynak személyére kell mutatnunk. Ferenc József, ezidőtájt már nagy kor terhével vállán, a kötelességtudás klasszikus hőse gyanánt állott helyt az egyetemes omlásban. Noha vakító sikerek nem szegélyezik az ő uralkodói karrierjének utvonaltát, kétségkívül óriási teljesítmény volt, hogy ez a fáradt aggastyán nemcsak összetartani és egyensúlyozni tudta a monarchia belsőjében divergáló erőket, hanem egész Európa előtt megőrizte tekintélyét és birodalmának méltóságát. Nem volt nagytehetségű uralkodó a szónak abban az értelmében, amelyben a történelem Nagy Frigyesnek vagy akár XIV. Lajosnak alakját is értékeli. Rendelkezett azonban az ítélőképességnek azzal a mértékével, amely a súlyos tapasztalatok köszörűkővén csiszolódott ki, s azzal a józansággal és higgadtsággal, amely a politikában

néha többet ér, mint a lángész rapszodikus felcikázása. A hivatalnok szenttelen gépiességével végezte uralkodói kötelességét: a kicsiny rezortügyek sem kerülték el a figyelmét. A részletek sokszor jobban érdekelték, mint a nagy koncepciók, amelyekben annyszor tévedett, valahányszor tanácsadói organikus és átfogó reformokkal akartak életelixírt önteni a monarchia rozoga és bonyolult szervezetébe. Aki annyit végigélt és annyit végigkísérletezett, mint ő, azon előbb-utóbb úrrá válik a dolgok viszonylagos értékelésének gondolata, az a fanyar székszis, amely oly kevés hitelt tud adni a tanácsadók rózsás politikai szemléletének.

Azt a művet, amelyet Deákkal és Andrássyval együtt alkotott, lényegében véve a Habsburg-birodalom végső formájának tekintette, természetesen a maga által értelmezett megszorításokkal. A létező kereteken belül elismerte a nemzet jogát, de érzékeny volt a magáéra is. Élete végéig megmaradt benne némi bizalmatlanság a magyarság vezetőpolitikusi iránt, annyi, amennyit ifjabb éveinek keserves tanulságai ojtottak beléje. Ez a kis érzelmi elfogultság azonban sohasem befolyásolta tárgyilagos szemmértékét. A magyar nemzeti követeléseket nem azért ellenezte, mert antipatikusak voltak előtte, hanem azért, mert az volt a hite, hogy indításokat adnak egy olyan beláthatatlan folyamathoz, amely megcsonkíthatja vagy szétrombolhatja azt az alkotást, amelyen annyi szeretettel és kötelességtudással működött. Neki egyszerre kellett mérlegelnie az osztrák és magyar érdeket és érzékenységet is. Ennek következtében sohasem lehetett sem egészen osztrák, sem egészen magyar. Két államának egyre ismétlődő konfliktusában igyekezett megóvni pártatlanságát, majdnem személytelenségét úgy, hogy inkább intézmény volt, semmint autokratikus akarat, öreg korában végkép eluralkodott rajta az az elv, hogy *kommt Zeit, kommt Rat*; a nagy, kényes elhatározásokat követelő megoldások elől szeretett kitérni; sokat rábízott az időre, a dolgok belső kiejedésére és az emberek kijózanodására. Az öreg emberben mindig van valami Lear királyból, mondotta Goethe. Az új korszak politikai igényeivel nem igen tudott összebarátkozni. Ha elméje feltáruult is egy-egy tanácsadója verhetetlen érvei, vagy ügyes okoskodásai előtt, szinte ösztönszerűen menekült régi előítéleteinek sokszor áttörhetetlen sáncai közé. Bárki ajánlotta neki a monarchia átszervezését s bárki kísérletezett a Habsburg-birodalom

organikus erőinek kifejtésével, félénksége és gyanakvó bizalmatlansága a folytonos odázásokban keresett menekülést a kapacitálások és a sürgetések elől. Inkább mulasztásaival, semmint cselekedeteivel követel el hibákat. Általában véve nem volt nagy uralkodó, de rendkívül előkelő személyiség benyomását tette, aki magas koránál fogva bizonyos kímélő tiszteletet élvezett nemcsak saját államainak társadalmában, hanem Európaszerte is. A monarchián kívül általában az a közvélemény uralkodott, hogy Ausztria-Magyarország nagybeteg, csaknem annyira elaggott, mint uralkodója, de a világbékét Ferenc József idejében nem fenyegeti közvetlen veszedelem. Békeszeretetének csakugyan fényes bizonyosságait adta, gyakran olyan áron is, amely a monarchia nagyhatalmi érdekeinek és tekintélyének súlyos áldozataiba került.

Arisztokratikus rendszerű államokban az államfő személyisége a központ: hozzá nivellálódik a politika, sőt a politikus színvonaia is. Ferenc József nem szívesen túrt meg maga mellett olyan férfiakat, akiknek erkölcsi függetlensége vagy személyes tehetsége zavarba hozhatták az ő középszerűségekhöz szokott mentalitását. Olyan kiváló emberek, mint az idősebb Andrássy Gyula, csak a kényszerűségparancsolta kivételek voltak abban a *juste milieu*-ben, melyet Ferenc József rendszerének lehet nevezni. Egészséges államok felhasználják, beteg szervezetek kivetik magukból a lángelméket vagy az olyan providenciális rendkívüliségeket, akik nem akarnak a régi csapásokon járni. És e szempontból nemcsak a magyar politikai társadalom szenvedett károsodást, hanem az egész monarchia is, hogy olyan kiváló egyéniségek, mint Apponyi Albert gróf, Szilágyi Dezső, az ifjabb Andrássy Gyula, életük legnagyobb részét a fennálló rendszer tagadásának és opozíciójának sivatagában kellett hogy eltöltésék. A középszerűséghez való szellemi és erkölcsi alkalmazkodás olyan kontraszelekciót eredményezett, amely a kül- és belpolitika térségein, a hadseregben és egyebütt is az önálló belső fejlődéssel bíró erőket, az igazi értékeket lassankint az ellenzékbe taszította át.

A tehetségeknek és a független erőknél a monarchia kormányzatából való ez a kiselejtezése érezte hatását a kettős monarchia legfontosabb összetartó intézményében, a császári és királyi közös hadseregben is. A hadsereg volt Ferenc Józsefnek szemefénye. A dualisztikus rendszert is elsősorban azzal 8

célgondolattal lehetett elfogadtatni vele, hogy legtöbb lehetőséget nyújt a véderőnek modern alapokra fektetésére és tökéletesítésére. Annak ellenére, hogy a kiegyezési korszak első évtizedeiben a magyar nemzet semmi nehézséget sem támasztott a véderő hatalmas igényeivel szemben, az általános védkötelezettség nem felelt meg többé annak a dinasztikus öncéluságnak, amelyet a régi ármádia Szavojai Jenő és Radetzky óta akkora hűséggel és dicsőséggel szolgált. A tisztikar ugyan feltétlen császárhű és schwarz-gelb érzelmű maradt és nem-igen csinált titkot abból, hogy nincs ínyére a parlamentek beleszólása és az alkotmányos ellenőrzés, de az emberanyagot már nem lehetett többé légmentesen elzárni a monarchiát szétfeszítő nemzetiségi erők hatásaitól. Főképp a magyar ember szemében volt elviselhetetlen az az ellentét, amelybe az állami szuverenitás és a nemzeti gondolat sodródott a hadsereg tisztikarában úrrá vált szellemmel.

A magyar, ha nagy politikai érdekből felfogta is annak az áldozatnak szükségességét, amelyet vagyonban és vérben hozott a hadsereg céljaira, ezt azzal a rezignált öntudattal tette, hogy a hadsereg nem a maga nemzeti egyéniségének legfontosabb és legbüszkébb kifejezése, hanem azé az összmonarchiáé, amelynek fantomja sohasem tudott egészen nyugovóra térni s amelyben a magyarság csak a maga nemzeti aspirációinak elejtésével vagy lényeges mérséklésével tudott helyet foglalni. Mikor a nemzeti imperializmusok a feszültség legmagasabb fokára hágtak világszerte, anakronizmusként hatott az a rendszer, amelyből minden, a hadsereg erejét és értékét más államokban meghatványozó érzelmi vagy erkölcsi elemet számúzni kellett. Ez a hadsereg tehát idegen test maradt a magyar állami szervezetben. Sem legyőzni, sem áthatni nem volt azt képes a maga szellemiségével. És ha harci értéke nem is volt kipróbálva, ha a közvélemény az okkupáció óta csupán hadgyakorlatokon vagy színes parádékban látta szerepelni s minthogy a kiegészítés és a helyőrség elosztása között nem a területiális elv viszonya uralkodott, nyilvánvaló volt, hogy a katonái szervezet kockázat nélkül felhasználható rendcsináló vagy csendőri feladatra, ha a nagy monarchia valamelyik zugában a népszenvedély zsarátnoka vagy a nemzeti öntudat lángoszlopa fellobogott. Lehet, hogy a véderő nem volt alkalmas a nemzetközi konfliktusok végső elintézésének híva-

tására, arra azonban mindenesetre elegendőnek látszott, hogy a dinasztia s a „nagy egész” érdekei felett örködjék a monarchia határain belül. Éppen azért, mert az utolsó évek folyamán a kettős monarchia külpolitikai helyzete rosszabbodott s közelfekvő volt az a veszedelem, hogy a szemköztálló hatalmi csoportok a fegyveres béke éveit arra használják fel, hogy erőt gyűjtsenek és felkészüljenek: elodázhatatlan szükségességnek látszott a hadseregnek létszámbeli szaporítása ti technikai kiépítése. Ha a fegyverkezésben a monarchia elmaradt ebben az örült versenyben, azt nem csupán a magyar ellenzék obstrukciója okozta, hanem az a körülmény, hogy a hadsereg vezérkara nem állott többé feladata magaslatán. Az öreg Beck Frigyes gróf, aki egy emberöltő óta töltötte be a vezérkari főnök állását, a maga idejében tanult és tehetséges katona lehetett, de sokkal konzervatívabb és előítéletesebb volt, semhogy a létező kereteken belül egy nagyszabású belső átszervezés munkáját elvégezhesse a vezérkarban „és a hadsereg tábornoki karában. El lehet mondani, hogy: miképpen a monarchia együtt öregedett meg Ferenc Józseffel, akképpen a hadsereg is az akcióképtelenségig vénült el Beck gróffal, aki feltétlen befolyását annyira megőrizte mindvégig, hogy a hadügyminiszterek csupán végrehajtó közegei voltak az ő intencióinak és pusztán képviselői a hadseregnek a delegációkkal szemben.

Ama tényezők sorában, amelyek a széthúzó erők destruktív munkáját jóidőig ellensúlyozták, kivételes méltánylás alá esik az az osztrák-magyar kapitalizmus, mely egyetlen gazdasági védőtestet látott a monarchiában, amely vigyázott a vámterület közösségére s amely az Osztrák-Magyar Bank fentartása által nemcsak a belföldi hiteligényeket tudta kielégíteni, hanem külföldi viszonylatokban is kidomborította a monarchia közgazdasági súlyát. Ez az osztrák-magyar kapitalizmus roppant politikai hatalom volt: az állami hitelműveleteket Magyarországon szinte monopolizálta s ilymódon a pénzügyi függés leghatalmasabb kötelékeivel kapcsolta a „nagy egész”-be a monarchiának azt a felét, amely folyton lazítani akarta az államjogi viszonynak a maga nemzeti önállóságára kovácsolt bilincseit. Volt idő, amikor ennek a nemhivatalos intézménynek vasbetonszerkezetről pattant vissza a magyar függetlenségi mozgalom minden kísérlete, mikor már másutt réseket nyitott a maga érvényesülése számára. Az utolsó vidéki takarékpénztárig minden tőke-

kumuláció az Osztrák-Magyar Bank hitelpolitikájától függött. Igazgatóságában azoké a német-cseh merkantil tényezőké volt a túlsúly, amelyek gazdasági és politikai autarchiát láttak a Habsburgok két államában s a mindenható arannyal siettek betömni a monarchia öreg csatahajójának testén tátongó lyukakat és réseket. Mikor a dunai birodalomban minden recsegett-ropogott: az osztrák-magyar kapitalizmus annak a legizmosabb és legelszántabb hatalomnak bizonyult, szinte erőteljesebbnek azoknál a törvényeknél és sorvadásnak indult erőknél, amelyeken a monarchia szerkezete és nagyhatalmi pozíciója nyugodott. Azok az érdekeltségek, amelyek e gazdasági és pénzügyi szervezeteket megteremtették és oly mostoha viszonyok között is fentartották, sokkal inkább vállalták volna a hadsereg kettéosztását, mint a vámterület egységének megbontását és a gazdasági autarchia széthullását.

A világháború előestéjén.

VII.

Kísérletek a monarchia megmentésére. — Ferenc Ferdinánd politikája: a trializmus és a demokrácia. — Tisza István gróf felfogása és módszere: az erő és a konzervatív gondolat kapcsolata. — Andrássy iránya és taktikája.

Ha nem volt titok az osztrák-magyar monarchia és benne a magyar szent korona országainak nagy krízise, ha a veszteglésnek és a stagnációnak vigasztalan jelenségei mindenkiben felriasztották azt az előérzetet, hogy a kiegyezést az elmaradhatatlan revízióknak vagy felszámolásnak viszontagságai fenyegetik, akadtak olyan férfiak, akik elhárítani iparkodtak azt a veszedelmet, amelynek távoli felhőiből a tompa mennydörgés és villámlás jelei hirdették, hogy közelednek a beteljesedés végszes percei. Talán a történelemben, az életben és a lélek világában még inkább igaz, hogy „a legpompásabb virágok szakadék szélén nyílnak, hogy a legnagyobb tettek kikényszerítője az elodázhatatlan szükség, amely menny és pokol között lebeg” s hogy — egy régi misztikussal, Böhme Jakabbal szólva — a nagy bizonytalanságból a válság is úgy származik, mint ahogy az élet a halál kellős közepéből. Mondanunk sem kell, hogy azok a kiváló férfiak, akik előtt felrívult Közép-Európa krízise s ebben a magyar nemzet sorsdöntő elhatározása, akik révbe akarták kalauzolni azt a szűtte, öreg gályát, amely oly bizonytalanul tévelygett a sötét vizeken, vagy akik új életerőket akartak ömlesztzeni az elgyengült szervezetbe, nem az osztrák bürokrácia meddő földjén termettek meg. Azok közül a kísérletek közül, amelyek a monarchia átszervezésére vagy megmentésére irányultak, a történetírás három különböző tervről tartozik számot adni: Ferenc Ferdinánd trónörökös, Tisza István gróf és a második Andrássy Gyula gróf törekvéseiről.

Ferenc Ferdinánd Rudolf trónörökösnek és atyjának, Károly Lajos főhercegnek elhunytá következtében lett a monarchia két trónjának várományosa. Nem volt tehetségtelen ember, de nem is abból a tésztából gyúrták, amely a nagy államalkotók szellemi származásának anyaga. El volt telve a maga küldetésének vallásos hitével s annak a történelmi feladatnak fontosságával, amelynek terhe vállára súlyosodott. Tisztában volt azzal, hogy a Habsburg-domíniumok csak úgy menthetők ki a pusztulás örvényéből, ha az organikus életerők nagyobb mennyiségével ruházzák fel azokat. Nem hitt abban, hogy a monarchia dualisztikus szerkezetével sokáig képes lesz ellenállni azoknak a viharoknak, amelyek kívülről és belülről fenyegetik. Ha nem volt is nagylátókörű politikus, teljesen tudatában volt annak, hogy a monarchiának fel kell készülnie és az erőfeszítés legmagasabb fokát elérni, ha ki akarja kerülni az Ottoman birodalom sorsát.

Abból a tényből, hogy a Lajtán túl úgyszólván egyetlen népelem sem helyeselte a birodalom dualizálását, hogy az osztrák liberálisok teljesen eltűntek a porondról, hogy a délszláv erők felmozdulásával szemben a monarchia nem folytathat teljességgel antiszláv politikát, hogy a magyaroknak nem sikerült elfogadható és szilárd együttműködési alapot teremteni a magyarországi nemzetiségekkel, azt a következtetést vonta le, hogy az úgynevezett magyar oligarchián kívül nincs többé egyetlen komoly politikai erőtevényező sem, amely lelkesednék Deák és Andrássy művéért és kezkeskednék érte. Különben is, el nem palástolt ellenérzéssel figyelte a magyar parlament válságait, azokat az untalan megismétlődő ellenzéki rohamokat a hadsereg ellen, amelyekben ő egy céltudatos zsaroló manővert látott, visszaélést a kiegyezési törvény szakaszainak rugalmas magyarázatával, olyan nagyvási hóbortot, amely nem felel meg a magyar nép valóságos hatalmi állapotának. A Habsburg-birodalom átszervezését a gondviselés által reá rótt feladatnak tekintette. Mint-hogy hajlamainál fogva, utóbb családi összeköttetései miatt is, sokkal inkább rokonszenvezett a klerikális-feudális szlávokkal és a keresztényszocialista német polgársággal, mint a Lueger által *judéo-magyar Wirtschaft*-nak nevezett politikai aspirációkkal, minthogy a magyarság és a nemzetiségek perében szinte vizsgálat nélkül, *a priori*, az utóbbiak álláspontját tette magáévá, a monarchia föderatív átszervezésében látta azt a mentőövet,

amelynek segítségével a nagybeteg és fáradt szervezet a szárazra vergődhetik.

Eleinte csupán arról volt szó, hogy a szerb irredenta közömbösítésével a monarchia délszláv többségű tartományából és Horvátországból külön államtagot szervez s azt egyenrangú tényező gyanánt illeszti be az osztrák és magyar államsoportok közé. Utóbb még inkább elmélyült és öntudatosodott előtte a föderalizáció eszméje. Alkalmasint feleségének, Chotek Zsófia grófnőnek is nagy befolyása volt makacs és



előítéletes férjére. Közelebb hozta őt a cseh arisztokráciához, amely talán a legkonokabb ellenfele volt a magyarság történelmi állásának a monarchia keretein belül. Ha a cseh feudálisokat csak az bősítette, hogy a magyarság államjogi helyzetéhez hasonló rangot a dualizmuson belül nem bírtak elérni, a cseh polgári nacionalizmus lendülete nem érte be ily szerény méretekkel. A neoszláv gondolat bölcsője az *aranyos Prágában* ringott. A dinasztikus hűség elemei minimális mértékben voltak képviselve ebben az új-cseh gondolkörben, ők Moszkvára és Parisra spekuláltak, következésképp az ő törekvéseik nem is igen voltak beilleszthetők a hármasszövetség kereteibe. A cseh arisztokráciával még — bizonyos engedmények árán — meg lehetett volna félni: az új-csehek polgári és demokratikus nacionalizmusa, a monarchia struktúráján kívül, már a monarchia határait is feszegette.

A cseh államjogi igények irányában Ferenc Ferdinánd éppen ezért nem mert olyan demonstratív lépéseket tenni, mint a délszláv trializmus felé. Nemcsak azért, mert feszélyezte az öreg úrral, Ferenc Józseffel szemben s mert nem akarta, hogy idő előtt jóvátehetetlen konfliktusba kevered-

jék a magyar mágnásvilággal, amelynek többségét gyűlölte, hanem, mert a cseh orientáció összekuszálta volna a német birodalommal való szövetségi viszonyt, amelynek szükségességére nézve véleménye ugyanaz volt, mint a kiegyezési rendszer magyar államférfiainak.

Házassága különben is valóságos *Bruderzwist*-et idézett elő a Habsburg-házban: a főhercegek többsége személyes ellensége volt s azzal gyanúsította az agg uralkodóval szemben, hogy Schiller Don Garlosának szerepét igyekszik kisajátítani. Talán a magyarokkal is inkább megfért volna, ha katonai követelésekkel nem nyugtalanítják a hadsereg egységét. Mert, mint a legtöbb Habsburg, Ferenc Ferdinánd is mindenképp katonára maradt. Lassankint elérte, hogy nagybátyja legfelsőbb haduri jogainak egy részét reá ruházta s a hadsereg főfelügyelőjévé nevezte ki. E minőségében külön katonai kabinetirodával rendelkezett, amely, a közös vezérkar és hadügyminisztérium mellett, lassankint párhuzamos hatósággá nőtte ki magát. Mennél inkább vonult vissza írószobájába Ferenc József, annál jobban gyarapodott a trónörökös befolyása szemlátomást is. Lassankint átvette a reprezentáció és a katonai intézkedések legfontosabb feladatait. Ideálja a porosz hadsereg volt, ennek mintájára akarta gyors tempóban átszervezni a monarchia véderéjét, ami azonban ismét és ismét a magyar politikai körök leküzdhetetlen ellenállásába ütközött, illetőleg annak a feltételnek az árába került volna, hogy a nemzetől kívánt áldozatokért a hadsereg megmagyarosításával fizessenek. Éppen emiatt Ferenc Ferdinánd hatásköre nem fejlődhetett az általa előkészített organikus reformok végrehajtásáig, hanem csupán a hadsereg vezérkarában oly személycserék eszközléséig, amelyek kétségkívül előnyére váltak a véderő megjavításának. Ha súlyos európai válságok nem gátolják terveinek valószínűsítésében, feltehető, hogy Magyarországgal szemben éppoly agresszivitással viselkedtek, mint tette azt Ferenc József, uralkodásának első éveiben. Ferenc Ferdinánd tervei és révedezései kétségkívül a monarchia életképes érdekeinek bordájában szövődtek, ha a magyar államiság további megcsorbításával jártak volna is, mert a föderalizáció gondolata aligha állott volna meg Magyarország politikai határainál. A történetírásnak nincs módjában végső verdiktumot mondani Ferenc Ferdinánd eszméiről és kísérleteiről, miután sohasem juthattak el a megvalósítás állomásáig. Egy azonban

felette valószínűnek látszik: az, hogy a magyarság elriasztásával a nemzetiségek oly mértékű felháborításával, amelyet nem követtek cselekedetek, a monarchia szláv néptörzsei aspirációinak felszítással, amelyek egyrészt versenyképtelenek voltak a délszláv és a neoszláv irredenta agitációkkal szemben, másrészt a magyarság egyetemes tagadásának zátonyaiba ütköztek: ez volt Ferenc Ferdinánd koncepciója, vagyis nem a centripetális erők tevékenységét fokozta, hanem éppen az ellenkező hatást váltotta ki.



Azzal, hogy az úgynevezett magyar oligarchia megtörésére hallgatólagos szövetségre lépett az alkotmány sáncain kívülrekedt erőkkel, hogy kezet nyújtott Ausztriában és Magyarországon a forradalmi szociáldemokráciának és azoknak a magyar radikális és pacifista irodalmároknak, akik éppoly léghíjas térben gondolkoztak, mint a monarchia trónörököse: egyelőre csak azt érte el, hogy ama horizontális irányban működő bontóerő mellett, amelyet a magyarság nemzeti törekvése képviselt s amely Ausztriában a nagyszláv gondolat időközi kirobbanásaiban jelentkezett, életre serkentett egy olyan destrukciót, amely a monarchia szervi összetételét és hatalmi állását vertikális irányban is széttagolta s ezzel még inkább szétroncsolta és szerteatomizálta azt a nagy egységet, amelynek föntartása életének központi gondolata volt.

Az általános hanyatlásnak és szellemi eltompulásnak körszakában a magyar politika két vezéregyéniségének céljai és törekvései ragadják meg figyelmünket. Más utakon és más eszközökkel, de alapjában ugyanazt a célt szolgálták, mint Ferenc Ferdinánd, tudniillik a 67-ben megteremtett közép-európai kreáció megszilárdítását és újjászervezését. Bizonyára

nem érkezett el az idő történelmi teljessége ahhoz, hogy megvizsgáljuk és lemérjük Tisza István grófnak és Andrássy Gyula grófnak csaknem két évtizedre terjedő s óhatatlanul személyeskedésig elfajuló páros viadalát. Tisza és Andrássy egyformán a kiegyezés megóvására, megszilárdítására és a létező kereteken belül való reorganizálására fordították tehetségük és energiájuk legnemesebb alkotórészeit. Nem volt különbség kettejük között abban, hogy fentartsák a magyar nemzet szupremáciáját Szent István koronájának országain belül és vezetőállását a monarchiában. Tisza ezt oly módon vélte biztosítani, ha erős és szilárd parlamenti többséget szervez, amely készségesen vállalja a kiegyezésből folyó terheket éppúgy, mint ahogy helytáll a magyar nemzet természetes és törvényes igényeiért Ausztriával és a nemzetiségekkel szemben. Tisza poroszmintájú államférfi volt, aki politikai eszközeiből nem hagyta számításon kívül azt az impozáns hatást, amelyet az egységes akaratra mozduló kíméletlen erő jelent. Igazságtalanság volna őt megvádolni azzal, hogy vakoskodott a kettős monarchia szervi gyöngeségeivel szemben. Nagyon is tudta, hogy a Lajtán túl az utóbbi időben lázasan rezgelődő szláv erők mögött idegen hatalmak merész számításai lappanganak. A magyar szigetet sohasem fenyegette oly mindent elborító áradattal a szláv szolidaritás óceánja, mint akkor, midőn a kiegyezés felületén már kiütköztek a sorvadás halálrözsái. Tudta azt is, hogy alulról a legsötétebb ösztönökre sandító vakmerő spekuláció zsbvására döngeti a történelmi alkotmány rozsdás vaskapuít. A magyar államiság ezeréves léte óta nem sodródott akkora megpróbáltatások elé, mint most, amikor a nemzetiségi eszme és a szociális forradalom egyszerre követelt magának életjogot Szent István birodalmának napja alatt. Ezekkel a tragikus veszedelmekkel szemben feltétel nélkül, a kiegyezési törvény ortodox magyarázata szerint vállalta az uralkodóval való viszony minden népszerűtlen konzekvenciáját. Meg volt győződve, hogy a Habsburg-ház és a magyar nemzet érdekszolidaritása le fogja küzdeni azt a kétségbeejtő szituációt, amelybe mindketten, sok tekintetben hibájukon kívül, jutottak. Ezért ellenezte Tisza oly csökönyösen az ellenzék katonai követeléseit, amelyeket mérges illúzióknak nevezett s olyan szekatúráknak tartott, amelyek előbb-utóbb elüszkösítik a megalomániásukos nemzeti politika ütötte sebet a kiegyezés testén. Sokkal inkább tartott azoktól a károktól, amelyek e viszony szétbomlásának

nyomában járnának, mint amennyi előnyt ért az ő szemében az, ha a magyar nemzetnek sikerül az uralkodó ellenzése dacára lényegtelen katonai vívmányokat kicsikarni. Az osztrák példa megtanította rá, hogy a politikai hatalomnak átjátszása az iskolázatlan tömegekre, nem küszöböli ki ugyan a közjogi kérdéseket, ellenben megsokszorozza azokat a fékevesztett demagógia igaztásaival. Az ilyen meghasonlott és anarchikus társadalomban éppoly nehéz dolog szilárd és céltudatos kormányzatot alapítani, mint a híd cölöpéit megvetni a rohanó folyam örvényében.

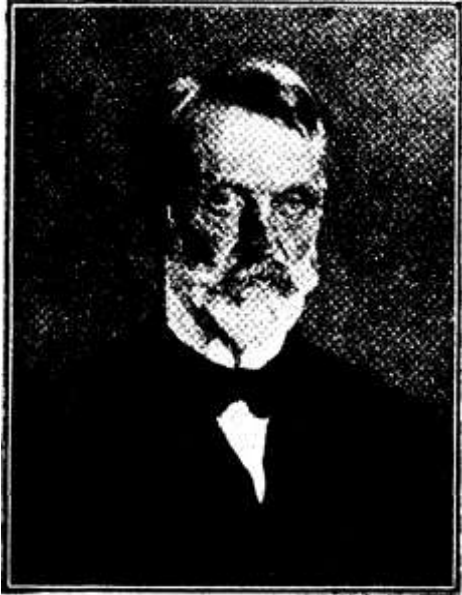
Abban a világban, amely ennyire bele volt gabalyodva a futó hangulatoknak, az erőszakos szertelenségeknek, a *kenyérmезеi* túlekedéseknek és az alsó tömegek lázadó vágyainak ebbe a politikájába, Tisza azt a megoldást találta ki, hogy az erő jogán rendet teremt és erőszakosan távolítja el a társadalom beteg testéből azokat az idegen elemeket, amelyek egyik bajból a másikba sodorják. Tisza egyrészt kész volt tehát erőszakkal letörni a szerinte fakciózus, lármás és békahorizontú ellenzékét, hogy a parlament békéjét és munkaképességét a nagy válság órájára biztosítsa, másrészt visszautasította a jogkiterjesztésnek azt a mértékét, amelyet a függetlenségi *szegénylegénykedés*, a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia reklamált tőle. E politikai elgondolás kedvéért kímélet nélkül gázolt át ellenfelein, sőt mintha nem egyszer, államférfíúi józanságát is elkapta volna az a szilaj gyönyör, *a gaudium certaminis*, amelyet a harc megharcolása gerjesztett idegeiben.

Küldetéses embernek tartotta magát, aki Cromwell bibliás kerekfejűinek merev komorságával ment célja felé. A maga csálhatatlanságának és árnyalattalan lelkiségének tartozott vele, hogy nem törődött eszközeinek erkölcsi tartalmával. Azt hitte, hogy helytelen utakon is lehet jó állomást, etikai szempontból aggályos és elitélendő fegyverekkel is lehet diadalmas, a percek életén túlterjedő eredményeket elérni. Azt hitte, hogy bizonyos tekintetben a magyart keleti módon szabad, sőt kell kormányozni. A nyugateurópai formák mellett, e felfogás szerint, a korrupció, az erőszak és a pártabszolutizmus nélkülözhetetlen elemek a magyar kormányzat gépezetében és életszükségletei annak a politikának, amely az értelmiség felsőbbbségének jogcímén egy jól megszervezett osztályuralom fentartását és biztosítását célozta. Tiszában megvolt a személyes fontosság érzete, a külső kenetesség, a providenciális szerepre való titkos hajlandóság. Amellett

ama sajtóságos természetekhez tartozott, amelyekről azt hinné az ember, hogy sohasem élvezték a tavasz gondtalan örömeit. Kétségkívül kiütközött rajta egy, a bihari adminisztrátortól, őstől, a *kőszwü ember*-től örökölt vonás. De a világ sokat megbocsát a fejedelmi föllépésnek s Tisza gyakran mély hangokat tudott megütni.

Andrássy Gyula gróf ugyanazt akarta, de másképpen, mint Tisza. Nem vallotta a közjogi alap fejlesztésének elméletét, az *alvó jogok*-nak azt a tanát, mint a régi nemzeti párt. Hatvanhetes ortodoxiája ellen kétség nem lehetett. Nem folytatott vivmánpolitikát, s mikor utóbb a királynak azt a tanácsot adta, hogy engedjen, nem jogi érvekkel indokolta, hanem a politikai célszerűség és okosság szempontjaival. Érezte, hogy a kiegyezés alatt megreccsent az alap, s finom, nemes elméje csak szána-kozva tudott azokra a kísérletekre gondolni, amelyek egy álparlamentari szerkezet mechanikus működésének biztosításában látták a kérdés megoldásának lényegét. Nem hitt egy olyan uralom tartósságában, amelynek pillérjei a korrupció iszapjába s az opportunizmus futóhomokjába mélyedtek. Semmi jót sem várt attól a rendszertől, amely az emberek gyengeségére és rossz tulajdonságaira spekulált. A kiegyezést Apponyi módjára nem fejleszteni akarta, hanem népszerűsíteni: zavartalan összhangot teremteni a nemzet és a dinasztia között. A koalíció katonai kívánságait azért tette magáévá s azért képviselte legfelsőbb helyen, mert elképzelhetetlennek tartott erős és szilárd kormányhatalmat oly módon, hogy az csak a királyi támogatás köldökszínóján keresztül szívja életnedveit. Bármennyire beleütközött a király személyes hangulatába, mégis az engedést javasolta és sürgette, annak ellenére, hogy kockára tette azt a Magyarországon legtöbbször becsült és legföltettebb politikai értéket, amit kormányképességnek neveztek. A kétes teendők különös árnyékai és a változó célok ingatag hullámzásai közepette nem szűnt meg tekintélyének és befolyásának egész súlyát latbavetni a nemzet nagy többségének katonai követelése mellett. Ha nem volt is vérmes reményekkel eltelve a magyarságnak látszólag megszorított természetes erőivel szemben, a monarchia legnagyobb hatalmi faktorát látta benne, amely nélkül kormányozni és a nagyhatalmi állást fentartani teljességgel lehetetlennek tartotta. Másrészt teljesen tudatában volt annak, hogy amikor felfokozott áldozatkészséget követelnek a nemzettől s amikor világszerte a

véderő kereteit erőteljes nemzeti szellem hatotta át, a közös hadsereg harcképességét csak gyarapítja, ha érzelmi összhang uralkodik a nemzet és a katonaság között. A különböző tárgyalások folyamán, — ahogy a magyar katonai aspirációk lendülete összetalálkozott az udvari és az osztrák ellenállás szikláival, nagy mértékben lehiggadt s a guvernementális oly mértékéig szelídült, amely a legcsekélyebb zavart sem okozta a hadsereg szolgálati szabályzataiban és taktikai kiképzésében, mint ahogy felvilágosult katonai elmék még osztrák részről sem elleneztek az



ANDRÁSSY GYULA GRÓF

Andrassy által szorgalmazott engedményeket. Viszont ezeknek a követeléseknek lehetetlenség volt odáig apadniok, hogy a nemzet kénytelen-kelletlen feladja a játszmát s megalázkodva és megszegyenülve hagyja ott a játékasztalt. Semmi jót sem várt az olyan kompromisszumoktól, amelyekben az egyik fél csak diktál, a másik csak engedelmeskedik. Azért formulázta meg ezeknek a követeléseknek azt a minimumát, amelynek alapján a függetlenségi pártot megnyerhetőnek vélte a kiegyezés feltétlen támogatására és amely a nemzet közvéleményében azt a meggyőződést érleli meg, hogy vergődései és küzdelmei mégsem maradnak jutalmazatlanok s kitartását siker koronázza. Törekvései nem az öreg király merevségén szenvedtek hajótörést, hanem Ferenc Ferdinánd koncepcióján, aki, a dinasztia és a nemzet balsorsára, mindig akkor érvényesítette szavát, amikor a tárgyalások már-már megegyezéssel kecsegtettek. De a kiegyezésnek, Andrassy szerint, nemcsak a politikai nemzetet kellett kielégítenie, hanem a népet is. A választójogi kérdés mérlegelésében őt is ugyanazok a megfontolások vezették, mint ellenfelét: a magyar nemzet felsőbbségének és vezető állásának intézményes védelme

a nemzetiségekkel és az összbirodalmi gondolattal szemben. Míg azonban Tisza István a maga nyílegyenes határozottságával feltétlenül visszautasította az úgynevezett szubverzív elemek térfoglalását az alkotmány sáncain belül, Andrássy útja ennél a történelmi jelzőtáblánál is el kellett, hogy váljék Tiszáétól, ő a *fokozatos haladás* gondolatát képviselte, azt az elvet, amelyet az angol politikai iskola *reformkonzervatív módszer* néven ismer, amely összeegyeztetni iparkodik a fejlődés irányelvét a történelmi hagyomány súlyvonalával. Egyáltalán nem osztotta az államfilozófia ama mechanikus felfogását, amely minden kérdést elintézettnek vélt egy homogén és szilárd parlamenti többség létesítésével, nem törődve a kintrekedt s ellenőrzés nélkül hagyott erők elemi fölgerjedésével. Jobb szerette a „forradalmat” a parlamentben látni, mint az utcán. A nyugati demokráciák példájából megtanulta, mekkora politikai iskolázottságon és átidomuláson mennek keresztül a nyers szocialista tömegek, ha a történelmi és nemzeti pártok társaságában, a parlamenti ellenőrzés és kritika akusztikájában politizálnak.

A külpolitikában nézetei teljesen megegyeztek Tisza Istvánéval: mindkettő rendíthetetlen híve volt a középeurópai szövetségnek. Míg azonban Tisza a Berlin pórázán járó ballhausplatzi irányzatot helyeselte és kifelé és befelé támogatta, Andrássy aggódva látta, mint vész el minden kezdeményezés és önállóság csirája a monarchia külügyi vezetésében, miként szorul háttérbe Magyarország és a monarchia öncélúsága, hogyan válik vazallsává és „brillións szekundánsává” a nagynémet politikának, amely abban az időben már a latin hatalmaknak, a szlávoknak, sőt az angol-szász birodalmaknak féltékenységét is kihívta maga ellen. Andrássy aggodalma réműletté tarajosodott, amikor azt látta, hogy Anglia is a közép-európai szövetség ellenfeleinek táborába sodródik; lidércnyomásként nehezedett reá az a bismarcki félelem, amelyet a nagy kancellár emlékirataiban *cauchemar des coalitions*-nak nevezett. A monarchiára, mint érdektelen hatalomra várt volna a világtörténelmi feladat, hogy közvetítsen Nagybritannia és Németország között, s minden eszközzel elejét vegye annak a veszedelemnek, hogy Anglia is beálljon a monarchia vesztére licitáló hatalmak közé. Amíg tehát Tisza István előtt a ballhausplatzi külpolitika nebántsvirág volt, Andrássy csak a kormányképessége elé tornyosuló akadályokat sokszorozta meg azzal, hogy bírálta és kifogásolta azoknak a hivatalos

tényezőknek tehetetlenségét és rövidlátását, akik ölhetett kézzel szemlélték az acélgyűrű kovácsolását a monarchia és Németország teste köré. Andrássy közjogi politikája tehát az uralkodó bizalmát, társadalompolitikai girondizmusa pedig a magyar történelmi osztályok megértését és támogatását feltételezte. Egyiket sem bírván megnyerni, másrészt lefelé mérsékelt programjával nem tudván versenyt futni a közjogi és társadalompolitikai demagógiával: el kellett buknia.

Ezek az elvi ellentétek adták meg azoknak a bajviadaloknak a történelmi háttérét, amelyek rövid fegyverszünetekkel 1904-től 1918-ig folytak a két irányzat és a két férfi között.

VIII.

Az ellenzéki többség megindítja a nemzeti küzdelmet a magyar vezényszóért. — imparlamentáris kormány alakul. — A ^darabontok». — A kormány a radikálisokkal és a szocialistákkal szövetkezik a koalíció ellen. — A vármegyei ellenállás ellankad. — Fabricius ezredes katonasága az országgyűlés ülés-termében. — A bécsi paktum választójogi alapon. — A koalíció uralma. — Az alkotmánybiztosítékok és az iskolai törvények. — A koalíciós kormányzat zátonyai. — A koalíció válságának elemei: a választójog, a katonai kérdés és az önálló bank. — A koalíció bukása. — Az ó-hatvanhetes párt restaurálása.

Amikor az ellenzéki szövetség legyűrte a régi kormánypártot, 67-es kooperációra vagy a szabadelvű párt bármilyen formában való elhelyezkedésére a hatalomban, egyelőre gondolni sem lehetett. A február elejére összehívott országgyűlésen a többségre jutott koalíció első dolga az volt, hogy megsemmisítse a lex-Dánielt és helyreállítsa a régi házszabályt, másrészt a váratlan többségrejutás oly politikai kényszerűség elé állította a heterogén elemekből álló szövetséget (Andrássy 67-es disszidensei, Bánffy új-pártja, a néppárt s a függetlenségi és 48-as párt), hogy az egyes pártoknak oly közös program kidolgozásán kellett működniök, amely alkalmas lehet a kibontakozásra. A képviselőház felirati javaslatában, amelyet a szövetkezett pártok megbízásából Apponyi dolgozott ki és terjesztett a Ház elé, a sürgős kormányzati megoldásra váró kérdések közül a magyar vezényszó követelését állította előtérbe s a november 18-i eseményekre célozva, felállította az *impedimentum publicae honestatis* elvét a koalíció és az alkotmányserető szabadelvű párt kö-

zött. Apponyi kijelentette azt is, hogy a függetlenségi párt a kormányképesség elvi biztosítása kedvéért hajlandó eltekinteni közjogi programjától és katonai koncessziók fejében résztvenni oly alakulásban, amely a megsértett jogrend helyreállítását, valamint az ország gazdasági felszabadítását tűzi céljául. A korona és a koalíció között a tárgyalások közvetítésére a lemondott miniszterelnök javaslatára Andrássy Gyula grófot kérték fel, aki a koalíció vezérlőbizottságát rávette, hogy a katonai kérdéseket szorgalmazzák a gazdasági különválás helyett. Andrássy sorozatos kihallgatásai folyamán azonban hiába tanácsolta az öreg királynak a magyar nemzet katonai követeléseinek kielégítését, megbízása sikertelen maradt. Éppígy hiúsultak meg Burián István bárónak, Szögyény-Marich László berlini osztrák-magyar nagykövetnek, Lukács Lászlónak és Széll Kálmánnak kibontakozási javaslatai. Ily körülmények között, miután a lemondott miniszterelnök nem volt hajlandó az ügyek továbbvitelét és a korona alkotmányos fedezését vállalni, jött létre 1905 június 18-án Fejérváry Géza báró tábornagy és darabont-kapitány kormánya.

A király a belkormányzat és a közigazgatási reformok terén szabadkezett akart engedni a képviselőház többségének s az imparlamentáris Fejérváry-kabinetnek azt a feladatot szánta, hogy az ellenzéki pártokkal való érintkezéssel a megegyezést munkálja és a többségből való kormány kinevezését készítse elő. A parlament Kossuth Ferenc indítványára egyhangú bizalmatlanságot szavazott a darabont kormánynak s kijelentette, hogy semmi-nemű adót vagy újoncot neki meg nem szavaz, a vármegyéket pedig passzív ellenállásra hívta fel. A törvényhatóságok legnagyobb része a koalíció július 21-i figyelmeztetése szerint csakugyan megtagadta az önkéntes adó- és újoncállítást, mire a Fejérváry-kormány belügyminisztere, Kristóffy József intő szó-zattal fordult a vármegyékhez s azokat az ellenállás szomorú következményeire figyelmeztette. A tárgyalások azonban teljes csendben tovább is folytak a kormány és a többség között. Fejérváry a magyar vezényszó feladása ellenében legfelsőbb hely-ről oly engedményeket helyezett kilátásba, amelyek az ország gazdasági önállóságának úgyszólván összes feltételeit felölelték. A többség azonban nem gondolhatott a leszerelésre s a magyar vezényszó követelésének elejtésére már csak saját politikai te-kintélye és népszerűsége miatt sem, az előtt a közönség előtt.

amely oly páratlan hűséggel és lelkesedéssel támogatta. Apponyi Albert gróf, aki az országszerte megindult tiltakozások és népgyűlések vezérszónoka volt, Békéscsabán az osztrák rabszolgaság tekintetében fölvetette a *quo usque tandem* kérdését. Komáromban pedig kijelentette: „Úgy ahogy a kérdés most föl van vetve, ha meghajlunk az akadályok előtt, akkor nemcsak nemzeti po-



FEJÉRVÁRY GÉZA BÁRÓ

litikának lényeges posztulátumait ejtettük el, de saját aláírásunkkal ismertük el csonka államiségünket.”

Ily körülmények között ment végbe a koalíció öt vezérének (Kossuth Ferenc, Andrássy, Apponyi, Bánffy és Zichy Aladár gróf) szeptember 23-i ötperces audienciája, a Fejérváry-kormánynak újból való kinevezése, illetőleg átszervezése és október 10-én a parlamenti többség megbízásából Andrássy Gyula gróf alkotmányjogi érvekkel támogatott tiltakozása a törvényhozás ismételt elnapolásai ellen. Az újjáalakult Fejérváry-kormány a

nemzeti ellenállás letörése céljából a szociáldemokrata munkásság küldöttsége előtt proklamálta az általános és titkos választójog programját s a szabadelvű párt némely renegátjából megalakította az úgynevezett haladópartot s ezt a szakszervezeti munkásság mozgósításával sorompóba állította az úgynevezett uralkodóosztályokkal szemben. A megyei ellenállás megtörése céljából a Fejérváry-kormány megsemmisítette a törvényhatóságoknak az önkéntes adó- és újoncállítás megtagadására vonatkozó határozatait, az ellenálló tisztviselőket felfüggesztette és eltávolította és a vármegyéket főispánok, majd kormány- és királyi biztosok kiküldésével igyekezett megrendszabályozni. A renitens tisztviselők elmozdítása és a kormány által kinevezett főispánok beiktatása a katonai és csendőrfedezetek dacára egyes helyeken (Debrecen, Kassa, Komárom), véres botrányokba fűlt, de az 1905 év vége felé csaknem valamennyi vármegye feladta eredeti álláspontját az adó- és újoncállítás tekintetében.

Tisza\ István ha nem vett is részt a nemzeti ellenállásban, de híveit távol tartotta a haladóparttól s megbélyegezte a Fejérváry-kormány törvényellenes rendeleteit. Az ellenállás ügy, ahogy a vármegyékre a maga számításait építette, lankadóban volt. Optikai csalódás volt az a remény, hogy a vármegyék ellenállásában akkora életerő van, mint a Metternich-éra alatt volt. A municípiumi *védőbástya*-ból a XX. század elején már kimállottak az ősi téglák: a birtokos középosztály, hajdan gerince a nemzet erőfeszítéseinek, csaknem nyomtalanul eltűnt s legfeljebb nevében és szerény hivatalnoki fizetésében és függő szolgálatában létezett ott, ahol az írmagja még ki nem veszett. Hiába volt ezzel a gazdasági adottsággal szemben a sajtó tüze, a társadalom erkölcsi biztatása, sőt egyes mágnások nagylelkű segítsége is: a modern állami igazgatás körülményes és pedáns adminisztrációjával szemben ez az ellenállás vonagló anakronizmus volt. A kormány a szocialisták és a polgári radikálisok segítségével csakhamar ura lett az utcának is, ahol eddig a nemzeti pártok privilégiumának látszott az agitáció. Minthogy azonban a többség és a korona álláspontja között az ür áthidalhatatlannak látszott s Andrassy ismételt kihallgatásai sem hozták meg az újév első hónapjában az eredményt, Nyiry Sándor altábornagy, mint királyi biztos 1906 február 19-én az országgyűlést feloszlatta anélkül, hogy a feloszlató királyi leirat az új választások kiírásáról megemléke-

zeit volna. Fabricius honvédezredes az első honvéd gyalogezred egy zászlóaljával megszállotta az országházat s karhatalommal távolította el azokat a képviselőket, akik Rakovszky István alelnök tiltakozása után még az ülésteremben tartózkodtak. A koalíció vezérőlbizottsága kiáltványt intézett a nemzethez, amelyben az országgyűlésnek fegyveres erővel való feloszlata ellen óvást emelt, azt törvénytelennek és alkotmányellenesnek minősítette s felszólította a nemzetet, hogy minél szélesebb területen szervezze meg az ellenállást. Ennek a küzdelemnek egyik érdekes mozzanata volt a tulipánmozgalom, amely a nemzeti érzésű magyar arisztokrácia nőtagjainak kezdeményezésére Batthyány Lajosné grófné vezetésével arra a célra irányult, hogy az osztrák ipartermékeket kiszorítsa vagy fogyasztásukat korlátozza s a magyar ipartermékek pártolása érdekében társadalmi propagandát indítson. Az országgyűlés erőszakos feloszlata után a Fejérváry-kormány rendeleti utón léptette életbe a külföldi kereskedelmi szerződéseket s folytatta a harcot a rezisztáló törvényhatóságok ellen. A küzdők soraiban Bánffy Dezső báró szegedi levele tört rést. Az új-párt vezére a vezényszóért folytatott küzdelmet céltalannak nyilvánítván, az ország gazdasági önállóságának kivívásában kereste a válság megoldását. Mindenki joggal tartott attól, hogy a fejedelmi akarattal oktrojált választói jog, amely az általánosság és a titkosság elvén épült fel s amely kétségkívül sérelmes volt a történeti magyar szupremácia érdekeire, véget vet az 1867 óta tartó alkotmányos korszaknak. Úgyiszlván a tizenkettedik órában azonban mindkét részről felülkerekedett a szakítás felelőségének tudata s április első napjaiban Barabás Béla lakásán megindult a béketárgyalás Kossuth Ferenc, mint a szövetkezett pártok vezérőlbizottságának elnöke és Fejérváry Géza báró között. A paktum, amely a katonai kérdéseket az általános választói jog alapján létesítendő népparlament elé utalta, kibontakozási alapul az általános szavazati jog megalkotását jelölte meg, amihez április 6-án a korona is hozzájárult s április 7-én a koalíció vezéreiből megalakult a nemzeti kormány Wekerle Sándor elnöke alatt, amelybe Andrássy Gyula gróf csak hosszas húzódozás után lépett be mint belügyminiszter. A függetlenségiék közül Kossuth Ferenc mint kereskedelmi, Apponyi Albert gróf mint vallás- és közoktatásügyi és Polónyi Géza mint igazságügyminiszterek vettek benne részt.

Talán csak az első felelős magyar minisztériumot fogadta az ország olyan örömrivalgások közepette, mint a Budapestre érkező nemzeti kormány tagjait, főként az ellenállás vezéreit, annyi város és község díszpolgárait, Andrásyt, Apponyit és Kossuthot. Az új belügyminiszternek, Andrásynak, első dolga volt, hogy kiírja a választásokat, amelyeken a függetlenségi párt szinte versenytárs nélkül hódította meg a mandátumokat, de megszaporodott az alkotmánypárt, Andrassy disszidens híveinek csoportja és a néppárt is. A régi szabadelvű párt vezérének, Tisza István grófnak indítványára kimondta feloszlását s tagjai részint Tiszával mentek önkéntes passzivitásba, részint Andrassy 67-es pártjához csatlakoztak.

Az új kabinet helyzete túlnyomó országgyűlési többsége dacára sem volt rózsás. Eltekintve attól, hogy a koronával kötött paktum hangsúlyozottan átmenetinek szánta az új alakulást és vállalnia kellett egy radikális ízű választójog törvényjeik tatás át, a Wekerle-kormány kénytelen volt oly többséggel dolgozni, amely a kiegyezési alap elvi ellensége volt, s amelynek egész existenciája és népszerűsége a közösügek ellen folytatott küzdelemből táplálkozott. Az abszolút többségre jutott függetlenségi párt éppúgy, miként vezérei, csupán elveik felfüggesztésével vehettek aktív részt a kormányzatban. Az új országgyűlést megnyitó királyi trónbeszéd, a választójogon s a katonai kérdések kikapcsolásán kívül, a külföldi kereskedelmi szerződések becikkelyezését, a törvényenkívüli állapot megszüntetését, az Ausztriával való gazdasági kiegyezés parlamentáris elintézését és a folyó kormányzati ügyekről való gondoskodást jelölte meg a legsürgősebb teendők gyanánt, amelyekhez — Andrassy követelésére — egy felhívás járult oly alkotmánybiztosító javaslatok készítésére, amelyeket „a legutóbbi idők szomorú tanulságai” tettek szükségessé. A koalíciós kormány gépezete — eleinte legalább — minden nagyobb zökkenő nélkül végezte az államügyek intézését. Eltakarítva az imparlamentáris kormány által hátrahagyott romokat, a törvényes állapotokat s az ügyek zavartalan menetét delegációkban és parlamentben simán biztosította. Sőt némi sikerként hivatkozhatott Goluchowski közös külügyminiszter megbuktatására is (1906 okt. 24), aki a nemzeti aspirációk határozott ellensége volt s a lezajlott válság folyamán több alkalommal illetéktelenül beavatkozott Magyarország első ügyeibe. A hazafias és nemzeti

érzést hatalmasan feltűzelte Rákóczi Ferenc fejedelem és társai hamvainak hazaszállítása olyan országos gyászünnepek keretében, amelyek elárulták, mily kiirthatatlan gyökereket eresztett a nemzetben az osztrákelles küzdelmek romantikus hőséneke emléke.

Ámde egyes kedvezőtlen szimptomák sem hiányoztak (a Kossuth-nóta-afférok), amelyek kelletlen hangulatot ébresztettek országszerte s lehűtötték a pezsgő nemzeti mámort.

Míthogy a Széll-féle kiegyezést Kossuth Ferenc az önálló vámterület formulájával terjesztette a képviselőház elé, az osztrák kormány elnöke, Beck Wladimir báró, felmondta a kiegyezés egész komplexumát s így a Wekerlekormány kénytelen volt új kiegyezési tárgyalásokba bocsátkozni. Csaknem egyesztendei tanácskozás után sikerült ugyan a Kossuth-féle önálló vámterület elvi deklarációjával az új gazdasági kiegyezést nyélbeütni (1907 okt. 5), de az *annabergi csatlakozás**) és a dalmát vasutak dolgában a Széll-féle kiegyezésen lényegesen rontó engedményeket kellett tennie a koalíciós kabinetnek, hogy a függetlenségi párt hangulata miatt elodázhassa a bankkérdést és biztosíthassa a készfizetések felvételét 1910-re s mindennek tetejébe hozzá kellett járulnia a kvótának két százalékkal (36.4%) való emeléséhez is. A gazdasági kiegyezés által okozott lehangoltságot enyhítette az a tény, hogy a király hozzájárult az Andrássy-féle alkotmánybiztosító törvényjavaslatok előterjesztéséhez, noha az eredeti



KOSSUTH FERENC

*) A magyar kormány a Poroszország felől érkező teherárak szállításának gyorsítása érdekében azt kívánta, hogy Oderberg állomástól az osztrákok építsék ki a csatlakozó vágányokat. Az osztrák kormány megtagadta ezt a kívánságot.

tervezet ellen a legfelsőbb helyen oly aggodalmak támadtak, hogy a válság elkerülése céljából Andrásynak lényegesen enyhítenie kellett eredeti koncepciója célzatán és tartalmán. A koalíciós korszaknak kétségtelenül legfontosabb törvényhozási eredménye az Apponyi-féle népoktatási törvény, amely, anélkül, hogy mereven ragaszkodott volna az államosítás rendszeréhez, a magyar nyelv kötelező tanítására s a magyar állameszme biztosítására oly intézkedéseket foganatosított, hogy állampolitikai jelentőségre nézve méltán lehet ezt a reformot a Wekerle-féle egyházpolitikai újítások mellé állítani. Igaz, hogy e javaslat törvénybeiktatását olyan intenciók szülték, amelyek egy gyökerében elhibázott nemzetiségi politika rendszeréből következtek. Abban a vérmes elbizakodottságban, amely saját erőinek józan mérlegelésével szemben a magyar lelket néha elkapja, a függetlenségi párt képesnek hitte magát, hogy egyidejűleg magyarosítson a hadseregben és a nemzetiségek között.

Az új alakulás néhány erős próbát kétségtelenül sikerrel állott ki. A parlamentben a kormánynak nem is támadt megfelelő ellenzéke. A kisded balpárt ugyanis sem szám, sem súly tekintében nem képviselt olyan erőt, amely a koalíciós kormányzat működését komolyan zavarhatta volna. Lengyel Zoltán köztisztességre vágó cselekménnyel vádolta meg a kabinet igazságügy-miniszterét, Polónyi Gézát, akinek végre is le kellett mondanias a részleges kormányválság Günther Antal államtitkárnak igazságügyminiszterré történt kineveztetésével ért véget. Nem használt a koalíciós kormány tekintélyének és népszerűségének az az obstrukció sem, amelyet az országgyűlés horvát csoportja indított a kormány ellen az úgynevezett vasúti pragmatika dolgában, amelyet csak úgy lehetett törvényes erőre emelni, hogy a javaslat rendelkezéseit egy szakaszra vonták össze s így bocsátották királyi szentesítés alá. Az egész horvát közvélemény — még azok a szerény körökre szorítókozó rétegek is, amelyek a magyar állammal való kapcsolat fentartását kívánták — ellenszegült a vasúti tervnek, amelynek értelmi szerzőjét Szerényi József államtitkárban gyanította. A horvát-szerb koalícióban pedig teljesen megsemmisítette az együttműködés motívumát. A vasúti pragmatika felezési pontja a magyar-horvát viszonyok: mostantól fogva a Drávan túl a magyar uralom csupán királyi biztossal és leplezetlen abszolutizmussal volt biztosítható — addig, ameddig. Hogy a

társország közvéleménye mennyire elszakadt a régi magyar-horvát eszmekörtől, Friedjung osztrák történetírónak és publicistának leleplezései igazolták, aki azzal vádolta meg a szerb-horvát koalíciót, hogy közvetlen politikai kapcsolatban áll Belgráddal s az ószerb királyság nagy-szerb propagandájával.

Nem jó világot vetett a magyar koalíció pártjai közti békére, hogy a hónapokig tartó horvátnyelvű obstrukció ellen foganatosított intézkedések és a hárszabály magyarázata dolgában a képviselőház elnökei között nézeteltérés keletkezett. A horvát obstrukció tanulságai a kormányban a hárszabály revíziójának gondolatát érlelték meg, de Andrásynak és Apponyinak egész tekintélyüket latba kellett vetniök, hogy az erre vonatkozó javaslatot elfogadtassák. A koalíció tehát látszólag önmagával jutott következetlenségbe, amikor a volt obstruktorok megszorították a szólas jogát, hogy a parlament munkaképességét biztosítsák. Nem egy jelenség vallott már az időközi választásokon s a vidéki pártszervezések alkalmával is arra, hogy a koalíciós többség tömör sorai ingadoznak. E politikai alakulás alkotórészeire való bomlását azonban két körülmény idézte elő: Andrásy választójogi törvényjavaslata és az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának megújítása.

Andrásy választójogi tervezete a választók nyers száma tekintetében nem maradt ugyan a Kristóffy-féle javaslat mögött, de az általánosság elvét a vagyoni cenzus és az értelmiségi szavazatok pluralitásával korlátozta. A függetlenségi párt radikális és demokratikus elégületlenei nem voltak megelégedve Andrásy tervezetével, mert az értelmiség túlsúlyának törvényes biztosítékai annak a tömegnek politikai befolyását csökkentették, amely eddig, legalább az Alföldön, az ő kizárólagos vadászterületük volt. Bármekkora haladás gondolata volt is beleépítve a plurális általános választójogba, a parlamentben nem képviselt erőcsoportok egységesen és határozottan visszautasították, s a paktumra való hivatkozással, a Kristóffyéval egyenértékű választójog törvénybeiktatását sürgették.

A függetlenségi pártnak ugyanaz a csoportja, amely keveselte Andrásy választójogi tervezetét s amely joggal féltette a maga kerületeit, hogy a pártpolitikai megbízhatóságát mentse a régi népszerűségének utolsó rongyaival cicomázza fel magát, a kvóta felemelésének ellenértéke gyanánt nyomatékosan kezdte sürgetni az önálló magyar bank felállítását 1910-re. A párt másik,

mérsékeltőbb része, amely Apponyi befolyása alatt állott, valamint a koalíció többi elemei, megelégedve ama gazdasági vívmányokkal, amelyek a Wekerle-féle formula szerint az önálló magyar kartellbank felállításának és a készfizetések felvételének ígéreteiben csillogtak, a parlamentben, a delegációkban és a sajtóban oly katonai engedményeket akart, amelyek a korona és a többség közötti összetűzések tulajdonképpeni kiindulópontjai voltak s amelyeket Apponyi és Andrássy képviseltek. Ámde az osztrák kormány az önálló kartellbank tervét visszautasította s bár a katonai engedményekre vonatkozó tárgyalásokat maguk az illetékes katonai körök is (Pitreich és Schönaich hadügyminiszterek) támogatták, a tárgyalások az osztrák politikai körök ridegsége miatt holtpontra jutottak.

Lueger, továbbá a háta mögött szervezkedő centralista és klerikális tábor, a Gross-Österreich hívei, s minden olyan tényező, amely évtizedek óta hadilábon állott a magyarsággal, azután a váratlanul támadt külpolitikai bonyodalmak, sőt a német császár személyes befolyása is, útját állották annak, hogy ez a kérdés a benne halmozódott kiszámíthatatlan mennyiségű robbanóanyaggal együtt kiküszöböltesse az osztrák-magyar viszonyból. Vezető hadügyi körök azzal vádolták a koalíciót, hogy ellenállása által a *kihálás veszélyé*-nek teszi ki a hadsereget akkor, amikor a szerb kormány már hivatalos programmá emelte a nagyszerb eszmét s amikor a fiumei rezolúció következtében a Dráván túl uralomra jutott horvát-szerb koalíció a monarchia déli végein olyan erjesztő elemeket szabadított fel, amelyek Magyarország létét támadták meg. Minthogy Andrássy törekvései nem feleltek meg az irányadó körök szándékainak és fáradozásait nem koronázta pozitív siker a hadügyi kérdések tárgyalásában, nem birt gátat vetni a Justh Gyula vezetése alatt szervezkedő úgynevezett bankcsoport izgatásainak sem. Justh Gyula és társai semmiképp sem voltak rábírhatók, hogy hozzájáruljanak a közös bank szabadalmának további meghosszabbításához. Andrássy, a néppárt és a függetlenségi párt mérsékeltőbb tagjai hiába próbálták védőgátakkal az új, vészes áradatot visszaszorítani. 1909 tavaszán kitört a válság s a Wekerle-kormány lemondott.

Az ószabadelvűek egyik vezéregyénisége, Lukács László elérkezettnek látta az időt, hogy, Andrássy és Kossuth híveinek háttérbeszorításával, a maga terve alapján, új kormányt, azzal a csoporttal alakítson, amely a bankkérdésben meggyőzhetlen-

nek látszott, s amely az általános, egyenlő és titkos választói jog hirdetésével olyan szövetségeseket szerzett, amelyek a régi függetlenségi párt küzdelmeiben sohasem szerepeltek (nemzeti-ségek, szocialisták). Az ószabadelvűek megmozdulására a koalíció pártjai egy pillanatra eszméltre riadtak s a válság egyelőre elodázódott a királynak azzal az ígéretével, hogy az őszre dönteni fog s kimondja a végső szót a katonai kérdésben. Maga Tisza sem helyeselte Lukács László alkudozásait azokkal



JUSTH GYULA

a frakciókkal, amelyeket túlzóknak tartott s amelyek hatalomrajutásuk esetén éppannyi veszedelmet jelentettek volna a monarchia államjogi szerkezetére, mint amennyit az a szerinte felelőtlen és lekiismeretlen ellenzéki propaganda jelentett, amelyet évtizedeken át folytattak a kiegyezés ellen. A koalíciónak végre döntenie kellett magatartása fölött. A függetlenségi párt november 11-i értekezletén Kossuth Ferenc Holló Lajos határozati javaslatával szemben azt indítványozta, hogy a párt a gazdasági önállósítást ismerje el első feladatául anélkül, hogy az önálló bank fölállítását határidőhöz kötné: indítványa azonban, száz-husz szavazattal hetvennégy ellenében, kisebbségben maradt,

mire Kossuth lemondott a pártelnökségről, Apponyival és hetvennégy társával együtt kilépett a pártból és megalakította a függetlenségi és 48-as Kossuth-pártot.

Új kooperáció lehetőségének körvonalai bontakoztak ki ezzel a pártszakadással, amely alakulás a koalíció 67-es pártjaiból és a Kossuth-pártból arra a célra létesült volna, hogy még egyszer megkísérelje katonai vívmányok alapján a válság megoldását. A kooperációra szövetkezett pártok egyelőre a képviselőház többségét alkották s a megváltozott viszonyok kifejezése volt, hogy a maguk emberét ültették Justh Gyula helyébe a képviselőház elnöki székébe. Akik azonban Bécsben a magyarsággal való mindenféle tranzakció tervét ellenezték, azok most rendkívül előnyös taktikai helyzetbe jutottak. Az Andrássy-féle katonai tárgyalásokkal egyidőben ugyanis a Justh-párt az önálló bankért agitált s a kibontakozásnak ez a kétféle tárgyalási alapja kölcsönösen közömbösítette egymást. Minthogy azonban a korona most sem járult hozzá Andrássy katonai reformtervezetéhez (szolgálati nyelv, kilences bizottság katonai programjának végrehajtása, a közös jelvényeknek a magyar közjog szerint való átalakítása), a Wekerle-kabinet ismét beadta lemondását. Lukács Lászlónak újból megindított kibontakozási akciója abból az alapelvből indult ki, hogy a parlament legnagyobb pártjával, a Justh-párttal az általános választójog alapján kell egyezkedésekbe bocsátkozni s a bankkérdésben oly formulát találni, amely egy Lukács-Justh-Holló-Batthyány-kabinet alakulását teszi lehetővé. Ez a terv azonban Justh Gyulának a bankkérdésben tanúsított intranzigens és tiszteletreméltó magatartásán elbukott, az egész Lukács-féle kétségbeesett és erkölcstelen ravaszság megghiúsult (1909 december 29) s az ország ismét ex-lex-állapotba jutott.

A király erre a kabinetalakítással Khuen-Héderváry Károly grófot bízta meg, aki, Lukácsal párhuzamosan, titokban már előzőleg folytatott tárgyalásokat a régi szabadelvűekkel és aki változó elvi alapokon kísérelte meg a sivár parlamenti helyzet orvoslását.

Khuent 1910 jan. 17-én hivatalosan is kinevezték miniszterelnökké azzal a feladattal, hogy új pártalakulással, *Deák Ferenc politikájának újjászervezésével* és az ortodox szabadelvűek reaktíválásával új alapokat keressen a kormányzatra. Khuen-Héderváry mindenekelőtt biztosítani sietett magának a régi szabad-

elvűek fejének, Tisza István grófnak támogatását. Tisza ugyan nem értett egyet az új miniszterelnök választójogi programjával, de az elkeseredés elszántságával ajánlotta fel szolgálatait a régi 67-es párt restaurálására. Khuen-Héderváry csonka kormányában csupa ószabadelvű vett részt: Lukács László mint pénz-, Hieronymi Károly mint kereskedelem- és Serényi Béla gróf mint földművelésügyi miniszter; a régi szabadelvűek *nemzeti társasköre* politikai klubba alakult át és 1910. évi február hó 19-én felvette a *nemzeti munkapárt* nevét.



LUKÁCS LÁSZLÓ

Andrássy, nem akarva közjogi alapon álló ellenzéket csinálni az új alakulásnak, amelyhez pártjából Zichy János gróf és Návay Lajos vezetése alatt mintegy negyvenen csatlakoztak, néhány nappal előbb feloszlatta az alkotmánypártot. Andrássy, aki politikai becsületét kötötte a katonai vívmányokhoz s akinek hite megrendült, nem politikája helyességében, hanem annak sikerében, személye szerint nem csatlakozott a nemzeti munkapárthoz, de híveit rendelkezésére bocsátotta az új alakulásnak. Az új kormánypárt február 21-én manifesztumot intézett a nemzethez, amely a fenyegető külpolitikai viszonyokra való utalással a nemzet és az uralkodóház közti összhang helyreállítását tűzte ki céljául s a reálpolitika szükségességéhez alkalmazkodva, kimondotta, hogy kerülni akar minden olyan kérdést, amely Újabb összeütközéseket okozhatna a nemzet és a korona között. Március 21-én a miniszterelnök királyi kéziratral feloslatta a Házat — az új országgyűlést június 25-re hívta össze a királyi kézirat — miközben a Justh-párti képviselők egyrésze tintatartókkal és könyvekkel dobálta meg az új kormány tagjait, akik közül többen könnyebb sérüléseket is szenvedtek.

IX.

A nemzeti munkapárt győzelme. — A külpolitikai helyzet. — Bosznia annexiója. — A megfizedelt ellenzék új parlamenti harcra indul a katonai javaslatok ellen. — Kísérletek az obstrukció elszigetelésére. — Merénylet Tisza ellen. — Désy panamavádja Lukács László ellen. — A törvényszék fölmenti Désyt. — Lukács bukása. — Tisza István gróf második kormányelnöksége. — A központi szövetség diplomáciai vereségei. — A balkáni háború. — A függetlenségi párt egy része az orosz-francia szövetség felé tájékozódik. — Tisza tárgyalása a román komitéval. — A magyar történelmi pártok hibái. A szerajevói merénylet. — A monarchia külpolitikájának felelőssége a világháborúért. — Tisza és a Berchtold-féle ultimátum.

A június 10-én lezajlott képviselőválasztásokon a nemzeti munkapárt az egész vonalon döntő győzelmet aratott: a Kossuth-pártnak csak mintegy fele, a Justh-pártnak mintegy harmadrésze került vissza az új parlamentbe. A 67-es rendszer restaurálásának sikerét több körülmény világítja meg. Ezek sorában a legfontosabb tényezők egyike volt az ország közvéleményének mély depressziója a koalíciós kormány kudarcai s pártjainak belső dula-kodásai miatt. A nemzeti küzdelem pártjaiból alakult kormány egyaránt vereséget szenvedett a bank és hadsereg frontján. Hiányzott a parlamentben a koalíciónak igazi politikai ellenzéke is, ami kétségkívül elősegítette a belső erjedés és széthúzás folyamatát. A közvéleményben megerősödött az a benyomás, hogy a nemzet hiába provokál erőmérkőzést a dinasztiaival és Ausztriával, törekvései hiába mozognak az elismert politikai rendszer törvényes keretei között, egymagában okvetlenül alulmarad és kudarcot vall. A nemzeti követelések terén mákszemnyi engedményt sem sikerült biztosítani, viszont a nemzeti pártok mérlegében a *tartozik* rovatot terhelte a kvóta felemelése és Bosznia annexiója, amely új közösüget teremtett a monarchia két állama között.

Az a külpolitikai irányzat, amelyet Aehrenthal báró oly erős ütemben indított meg a Ballhausplatzon, kimozdította ugyan a monarchiát a passzív semlegesség nyugalmából, de (az osztrák-magyar külpolitikának rovására írták világszerte annak a légnyomásnak elviselhetetlen fülledtségét és viharhangulatokkal telítettségét, amelynek egész Európa érezte hatását. Az orosz politika különben is kihívást érzett már a Szandzsák-vasút megépítésének tervében, amely Olaszországot is felingerelte, mert albániai érdekelttségét látta súrolva a berlini szerződésben a monarchia számára biztosított vasútépítés végrehajtása által. Aehrenthal az okkupált tartományok beolvasztását keresztülvitte anélkül, hogy

a berlini kongresszus jegyzőkönyveit aláíró hatalmak hozzájárulását előzetesen kikérte volna. Ennek következtében az orosz-osztrák-magyar viszony hőmérséklete a fagypontra szállt: a szerb királyság, amelynek politikusai Oroszország bátorítására már akkor javában munkáltak a nagyszerb programot, olyan módon lépett fel a dunai nagyhatalom ellen, hogy a vezető férfiak türelmét és békeszeretetét a végsőkig próbára tette. A magyar közvéleményt az annexió kihirdetése alkalmával azzal igyekeztek leszerelni, hogy Ferenc József „dicső őseink jogán a magyar trónon” kapcsolta szuverenitása alá Boszniát és Hercegovinát. Hogy a háborús veszedelem elmúlt s a szerb kormány megkövette a monarchiát, kizárólag Németország helyállásának és állhatatos támogatásának lehetett tulajdonítani. A válság azonban csak elodázódott, de gyökereit nemcsak hogy nem tépték ki, ellenkezően, Szerbia teljesen az orosz imperializmus karjaiba dobta magát. Az orosz diplomácia óriási tevékenységet fejtett ki, hogy teljessé tegye azt az ellenséges gyűrűt, amelyet Angliával egyetértésben Németország és a kettős monarchia köré fontak. Ezek a jelenségek azt dokumentálták, hogy a két ellenséges nagyhatalmi csoport között a leszámolás órája közeledik, hogy a monarchiának siettetnie kell fegyverkezésének tempóját s a szenvedett diplomáciai kudarcokat oly módon ellensúlyozni, amely Ausztria és Magyarország népeinek áldozatkészségét vérben és vagyonban a végső fokig feszíti meg. A koalíciós kormány vezető politikai minisztere, Andrassy Gyula gróf ellenezte ugyan az annexiót s óvását Aehrenthal külpolitikája ellen, minisztertanácsi jegyzőkönyvbe is foglalta, azonban nem akarta lemondásával gyöngíteni azt a diplomáciai hadjáratot, amelyet a középhatalmak vezettek, nem akarta lazítani a belső összetartás abroncsait, amikor a háború veszedelme a levegőben lógott. Az annexió válság egyrészt tehát népszerűtlenné tette a koalíciós kormányt idehaza, holott fel nem adott katonai programja Bécsben azt a meggyőződést érlelte meg, hogy nem lehet arra a rendszerre támaszkodni a vész perceiben, amelynek a dinasztíával való viszállya a monarchia ellenségeinek kalkulációiban szerepelt.

Kétségkívül hatalmasan emelte a régi szabadelvűek esélyeit a magyar közvéleményben az a taktika, amelyet nagy bukás után követtek. Politikus és államférfi alkalmas időben megválasztott visszavonulás által sokkal többet használ magának, mintha reménytelen hadállásban ottmarad a küzdelem porond-

ján. A méltósággal viselt önkéntes számkivetés, az, amit Cicero *otium cum dignitate*-nak nevezett, még olyan párt nimbuszát is alkalmas helyreállítani, amely a múltban olyan tekintély vesztésen esett át, mint a régi szabadelvű párt. A politikai okosság diktálta elhatározás volt tehát, amikor tagjai visszavonultak a nyilvánosság szeme elől, hogy sebeiket gyógyítsák és erőt gyűjtsenek. A parlamentben úgysem volt sok keresnivalójuk. Elképzelhetetlen ugyanis olyan ellenzék, amely a kormánnyal és a kormánypártokkal szemben az árlejtésre dolgozik, amely kevesebbet akar, mint a kormányzórendszer, amelynek programjából hiányzik minden vonzóerő, amelynek léte arra van alapítva, hogy odafenn úgysem adnak semmit, de nem is kell adniok, mert a magyar politikai társadalomban fölös számmal akadnak olyan önkéntes vállalkozók, olyan olcsójánosok, akik a kevesebbel, sőt a legkevesebbel is beérik. Az ortodox szabadelvű párt magatartása állandó gyenge pontja volt a nemzeti küzdelemnek. Igaz, hogy jóidéig tétlenül maradtak s nem zavarták a koalíció terveit. Utóbb azonban, amikor beállott a döntés időpontja, egyrészt Lukács László által legott felkínálkozott a koalíciós rendszer likvidálására. Tisza, aki gavalléros viselkedésével s valóban önzetlen semlegességével a legkisebb kavicsot sem tette a koalíció útjába, 1910 elején az ország egyik legnépszerűbb embere lett. Akik tehát a régi rendszer fel-támasztására szavaztak, ezt leginkább azért tették, mert az ő lobogóját látták az új alakulás élén lengeni.

Amilyen kedvezően alakult a régi szabadelvű párt helyzete az ország közönsége előtt, éppoly kilátástalannak és tragikusnak látszott Andrassyék és a mérsékelt 48-asok középreszorítotttsága Justhék és a nemzeti munkapárt között. Nyilvánvaló, hogy nem csatlakozhattak a szélső függetlenségi párthoz, amelyben a koalíció bukásának alapokat látták s amelynek megerősödésétől nem várhattak mást, mint a válságok permanenciáját és az egyetemes felfordulást. De nem támogathatták a régi szabadelvűpártiakat sem, hiszen saját múltjukat kellett volna megtagadniuk és meggyaláznuk, ha Canossát járnak, ha tiltakozás nélkül vállalják az erőszaknak és korrupciónak azt a rendszerét, amely ellen vívott évtizedes küzdelmük létüknek és népszerűségüknek egyik alapja volt. Kétségkívül óriási hatással volt az országra Andrassy Gyulának, a koalíció fővezérének határozott állásfoglalása Justhékkel szemben,

aki, kassai választóihoz irt levelében, többek között a következőket írta: „Ne fokozzák annak a pártnak a hatalmát tekintélyes szavukkal, amely kijelentette, hogy a politikai forradalom eszközével fogja egy esetleges többség ellenében is saját akaratát keresztülerőszakolni. Ne csatlakozzanak ahhoz a párthoz, amelynek elnöke és sok tagja oly heves, szenvedélyes harcmódot honosított meg, amely a politikai élet objektivitását s a politikai harcokban is szükséges méltányosságát lehetetlenné teszi. Ne szaporítsák annak a pártnak a számát, amely a nemzetiségi kérdést a magyar nemzeti politika állandó nagy kárára a választás jelszavául használja, amely igazat ad a nemzetiségieknek a magyarok ellen.” Az utolsó mondatban foglalt vád a függetlenségi Justh-pártnak arra a magyar közéletben mindenesetre szokatlan és merész orientációjára vonatkozott, hogy, lassankint magára hagyatván a történelmi pártok között, más szövetségesek után nézett, amelyeket az általános és titkos választói jogi programjának jelszavával a nemzetiségi pártok, a szocialisták és a polgári radikálisok között meg is talált, sőt nem egy jel arra vallott, hogy egyetértésben dolgozik Ferenc Ferdinánd katonai kamarillájával is. A szövetségesek mindenesetre távolabbi állomásra váltottak jegyet, amikor Justhékkel egy vonatra ültek, de nem férhet kétség Justh jóhiszeműségéhez, aki éppoly szentül hitt a demokrácia kiengesztelő és megváltó hatásában, mint a 48-as átalakulás vezérei, s aki teljesen tisztában volt azzal, hogy a magyar történelmi pártok nemzetiségi politikája nem folytatható többé. Az a tény azonban, hogy az úgynevezett legnemzetibb és legintranzingensebb magyar párt most olyan elemek szövetségét kereste, akik nemrég még Kristóffy haladópártjának zugaiban rejtőzködtek, az egész sovinszta magyar közvéleményt Justhék ellen hangolta.

Vakító felragyogások és hirtelen kifakadások váltakozó ritmusból áll a magyar politika fejlődése. A nemzeti küzdelem elemi felgerjedését most általános kijózanodás és rezignáció váltotta fel. Mindenki torkig volt már az obstrukcióval és a politikai válságokkal, a közönség nyugalom és munka után szomjúhozott annál is inkább, mert az életviszonyok napról-napra nehezebbekké váltak. A nagy világkonflagráció előjeleiként ismételt gazdasági válságok viharzottak át Európán. Mindenki aggódva gondolt az Auszriával szemben való gazdasági háború lehetőségére akkor, amikor napról-napra fogyott a független existenciák száma s amikor

a magyar középosztály jóformán arra a fixfizetéses hivatalnokai rétegre sorvadt, amelynek annyi félnivalója volt a politikai küzdelmeknek polgárháboruszerű állapotá váló fajulásától. A szabadelvű párt restaurációja tehát pszichológiailag és politikailag egyformán érett időpontban következett be. Tiszta hatalmas szónoki körútjának agitációs sikere nem állott mögötte Apponyi 1905-i téli korteshadjártáinak. A munkapárt győzelmében az imént felsorolt tényezők mellett azonban döntő szerep jutott a kormányzati túlkapasoknak és vesztegetéseknek, a pártkasszának is, amelyből az arany szinte kimeríthetetlen bőségben ömlött szét az országba, hogy szétrombolja a politikai erkölcsöknek ama nyomorult maradványait is, amelyeket a régi szabadelvű - párti rendszer még meghagyott. A lélekvásár soha nem látott arányokat öltött, s ahol ez nem használt, ott a megfélemlítésnek és vexációnak gépezete lépett működésbe. Nem csoda tehát, hogy a választásokon megtizedelt ellenzék első szava az új parlamentben annak a méltatlankodásnak kifejezése volt, amelyet a volt koalíció maradékai pártkülönbőség nélkül kellett, hogy érezzenek ezzel az irgalmatlan választási hajszával szemben.

Az új országgyűlésen, amelynek legfőbb feladatát a trónbeszéd a véderőtörvény és a választójog reformjában jelölte meg, az ellenzék sietett szóvátenni a maga panaszait, de egyelőre minden visszhang nélkül. Az országgyűlés, helyreállítva az alkotmányos állapotokat, nyomban megújította az Osztrák-Magyar Bank szabadalmát is. Ámde a delegációkban a katonai újoncemelés, a képviselőházban a bankszabadalom megújításának ellenértéke gyanánt megígért készfizetések, kiváltképp a véderőtörvény nagy terhei, mint már annyiszor, felriasztották az ellenzékét abból a kábulatból és abból a letargiából, amelybe a választási harc kimenetele döntötte. A függetlenségi pártok két alapon újították meg a parlamenti harcot a véderőtörvény ellen. A Kossuth-párt nevében Apponyi Albert gróf fejtette ki a junktimpolitikát a katonai követelések és a nemzeti engedmények között. A Justh-párt pedig, amely politikai létét összekötötte a radikális választójoggal, elvitatta az *osztály parlament* illetékességét a véderőtörvény revíziója tekintetében. A Khuen-Héderváry-kormány az újonclétszám felemelése ellenében kikötötte a kétéves szolgálatot és azt, hogy a katonai reformmal kapcsolatosan kerüljenek megoldásra és végrehajtásra a kilences bizottság programjának hátralékai és hogy a közös hadseregbe az új katonai

bűnvádi eljárás révén a magyar államnyelv vonuljon be. Tisza István gróf, valamint a honvédelmi miniszter, Hazai Samu külpolitikai szempontokkal érveltek az újonclétszám felemelése mellett. A honvédelmi miniszter a véderővitát bevezető beszédében utalt arra, hogy a monarchia belátható időben oly politikai fergetegbe sodródhatik, amelyből csak erős és jó hadsereg képes az országot kiragadni. A Justh-párt határozatilag kimondotta az obstrukciót, megalakította a vitarendező bizottságot, s a küzdelem eleinte beszédes, utóbb a nyár folyamán technikai obstrukcióvá fajult ismét. A törvényhatóságok legtöbbje egyhangúan felemelte tiltakozó szavát a parlamenti anarchia ellen. Andrassy a vita elején óvta a szemközt álló feleket a végletke politikájától. Az obstrukció azonban az ellenzék többi pártjának csöndes támogatásával továbbfolyt utána.

A kormány támogató többség soraiban már 1911 nyarán halatlazottak hangok, hogy a hárszabályok erős kezelésével, vagy egy második november 18-val kell legázolni az obstrukciót. Közben Berzeviczy Albert, a képviselőház elnöke, a választójogi *prius* alapján béketárgyalásokat folytatott az ellenzék vezéréivel, de eredmény nélkül, mire beadta lemondását. A törvényen kívüli állapot elkerülése céljából Andrassy közbenjárására mégis létrejött olyan fegyverszünet, amely szerint az ellenzék a katonai javaslatokkal szemben 1912 január 1-ig megszünteti a technikai obstrukciót. Az ideiglenes béke azonban nem vezetett végleges nyugalomra. Az újév elején a Justh-párt Auffenberg lovag közös hadügyminiszterrel egyetértésben oly formulát akart, amely ideiglenesen kívánta biztosítani a véderő status quoját, hogy azután a választójog megalkotásából kikerült népparlament dönthessen a végleges reform felett. A Kossuth-párt viszont úgy akarta letenni a fegyvert s azzal a feltétellel járult a Justh-párt elszigeteléséhez, ha a címer- és jelvénykérdésben, valamint az 1888: XVIII. törvénycikkre vonatkozóan a kormánytól szabatos nyilatkozatot kap. Ez az úgynevezett rezolúció, amely szerint a póttartalékosok nem hívhatók be a képviselőház által meg nem szavazott újoncok pótlására, akkor sem, ha az országgyűlés törvénytelen elnapolás miatt nem szavazhatja meg az évi újoncju-talékot. A rezolúciót Andrassy, Apponyi és Tisza egyetértése alapján a kormány is elfogadta. Ámde legfelsőbb helyen a rezolúció ellen aggodalmak támadtak. Keresztülvitele annak dacára sem volt biztosítható, hogy Khuen egész befolyását s a kormány

létét kötötte hozzá. Khuen-Héderváry gróf hangsúlyozta ugyan, hogy a rezolúció nem érinti sem a kiegyezés szellemét, sem a korona törvényes jogát, mindazáltal méltányolva a király aggodalmait, kész vállalni a véderőreformot a rezolúció, tehát a Kossuth-párt támogatása nélkül is. Három héttel a rezolúciós válság után Khuen-Héderváry lemondott. Utóda Lukács László pénzügyminiszter lett, aki a bankkérdés óta állandó érintkezésben volt az ellenzéknek éppen legagresszívebb elemeivel és most is hajlandó volt velük alkudozásokba bocsátkozni. Több tárgyalási alapot ajánlott fel Justh Gyulának a választójog együttes kidolgozására, de a függetlenségi vezér valamennyit visszautasította. Ellenzéki csendes társaitól végképp cserbenhagyatva, Lukács László immár a szabadelvűpárt ama részének befolyása alá kényszerült, amely házszabálycsinnyel is kész volt a lengyelek liberum vétőjára emlékeztető országgyűlési anarchia letörésére. Návay Lajos lemondása után Tisza István gróf azzal a feltett szándékkal vállalta a képviselőház elnökségét, hogy véget vet az obstrukciónak és biztosítja a véderőreform sorsát. Tiszát ebben az elhatározásában nem akadályozta meg sem a szocialisták május 23-i nagy tüntetése, sem az általános sztrájkjal járó véres zavargások, amelyeknek hét halottja és kétszázhatvan sebesültje volt, sem Désy Zoltán, aki először május 21-én vágta a többség arcába azt a vádat, hogy mandátumainak nagyrészét „defraudált pénzekre vásárolta”. A leszámolás előtt az ellenzék közös választójogi alapon találkozáva, új békeajánlatot tett, Lukács keze azonban nem volt többé szabad s Kossuth Ferencnek visszautasító választ adott.

Így érkezett el 1912 június 4, amikor Tisza, a házszabályok flagrns megsértésével, nem engedte felszólalni a jelentkező ellenzékiet, s a legnagyobb zajban és tumultusban a többség egyszerű felállításával megszavaztatta a katonai javaslatokat. Mint hogy az ellenzék lármás tüntetése, sípolása és füttyölése még drasztikusabb formában ismétlődött meg a délutáni parallel-ülésen, Tisza a rakoncátlan képviselőket a mentelmi bizottsághoz utasította. Ez még az ülésközi szünetek alatt meghozta ítéleteit, amelyek az ellenzék legharciasabb tagjait tíz-harminc napra kizárták a tanácskozásból. Az ellenzéki ellenállás most gyeptűként egyszerre átterjedt olyan elemekre is, amelyek az obstrukciónban eddig nem vettek részt. Tisza István, miután hiába tett kísérleteket a tanácskozás rendjének helyreállítására, Pavlik rend-

őrfelügyelő vezetésével száz államrendőrt vezényeltetett be a Ház üléstermébe s az ellenálló képviselőket, így Justh. Gyulát is, karhatalommal távolította el. E kínos és szomorú jelenetek végeztével Tisza az ellenzékmentes képviselőház viharos és egyhangú helyeslése közepette igazolta eljárását, mire a munkapárt Telegdy József indítványára „örök időkre való dokumentálás” kedvéért helyeslően tudomásul vette az elnök eljárását s az ügyet befejezetteknek nyilvánította. Az ellenzék vezeterei az alkotmánysértés után új nemzeti küzdelemre szólították fel az országot, míg a munkapárt minden látható emóció nélkül szavazta meg a honvédség fejlesztéséről beterjesztett javaslatot, miután az ellenzék zajongó tagjait vagy kizárták az ülésteremből, vagy rendőri közegekkel hurcolták ki. Ugyanilyen botrányok között intézték el a katonai perrendtartás reformját, az új egyetemekről szóló javaslatokat: a Ház az ellenzék tiltakozása ellenére is napirendre tért a június 4-i események felhánytorgatása fölött.

Június 7-én ismét működésbe lépett a rendőri készenlét. Az ellenzék karhatalmi eltávolítása után azonban Kovács Gyula kisgazdapárti képviselő ezzel a felkiáltással: „Van itt még ellenzéki képviselő!” háromszor rálőtt az elnöklő Tiszára, azután pedig maga ellen fordítva fegyverét, föbelötte magát. Tisza sértetlen maradt s abban a hiedelemben, hogy Kovács Gyula meghalt, kijelentette, hogy „ami történt, az egy örült rémtette volt, aki, úgylátszik, kivonta magát a földi igazságszolgáltatás eljárása alól”. A következő napon, a munkapárt megbízásából, Vadász Lipót a házszabályok szigorítására terjesztett elő javaslatot, amelyet a többség egyhangúan elfogadott. Június 9-én a munkapárt, ellensúlyozandó az ellenzék manifesztumát, kiáltványt intézett a nemzethez. Arra való hivatkozással, hogy az obstrukciók alkotmányunkat végromlásba sodorták, bejelentette a többség ama készségét, hogy az anarchiát megszünteti s egyúttal felhívta az országot, hogy ne rettenjen meg „a harc múltó nehézségei és keservei láttára”. Június 18-i ülésén még egy csomó restanciában lévő törvényjavaslatot elintézvén, királyi kézirattal berekesztették a képviselőház első ülészakát, miután Tisza értesítette a Házat, hogy a főrendiház módosítás nélkül elfogadta az új véderőjavaslatokat.

Június 19-én megnyílt az országgyűlés második ülészaka, amelyen már az új házszabályok léptek érvénybe s biztosításukra

katonai fegyelem alatt álló külön palotaórség állott az elnök rendelkezésére.

A nyár folyamán nem történt nevezetesebb esemény. Apponyi a béke feltétele gyanánt az ellenzék nevében Lukács és Tisza lemondását követelte, de a miniszterelnök nagyenyedi beszámolójában ezt a kívánságot „a kisebbségi terror vakmerő kihívásának bélyegezvé, határozottan visszautasította. Szeptember 17-én, egyelőre rendőri és katonai kordon nélkül, újból megnyíltak az országház kapui, a bevonult ellenzék azonban folytatta tüntetéseit Tisza ellen, mire megismétlődött a visszataszító színjáték: a képviselők erőszakos eltávolítása, amelynek aktusa késő estig tartott. Szeptember 18-án Andrassy azzal vádolta Tiszát, hogy a rendőrséggel zár alá helyezte a képviselőház üléstermét s onnan az ellenzék ama tagjait is eltávolította, akik nem vettek részt a demonstrációkban és a dulakodásokban. A hadállások tehát változatlan merevségben maradtak: az ellenzék márcsak tüntetni járt a Házba, de távortartotta magát a munkától, amely az egymagára hagyott munkapárt, a szuronyok védelme alatt, a *gyorstalpalás* módszerével végzett el. A történelmi pártok tragikus meghasonlásába olykor belesüvitett a vörös kacaj, a szocialistáknak egy-egy lármás utcai demonstrációja az *erős kéz* ellen s az általános választójog mellett. Az egyetemi ifjúság gyűlésén Décsy Zoltán Európa legnagyobb panamistájának nevezte Lukács Lászlót s azzal vádolta, hogy négy millió koronánál nagyobb összeget költött közpénzekből választási célokra. Szeptember 23-án az ellenzék egy csoportja Károlyi Mihály gróf vezetésével Bécsben a delegációk üléstermének karzatáról tiltakozott a törvénytelen delegáció működése ellen: a küzdelem sikja kiszélesedett s a külföld a bécsi Magyar Házban mintegy kirakatban szemlélhette a magyar parlamenti viszonyok abnormális betegségét. Az ellenzék mohón kihasználta minden alkalmat, hogy a kormány helyzetét gyöngítse. Vázsonyi Vilmos kezdsére harcot kezdett a Wekerle-féle adótörvények végrehajtása ellen, amelyek kétségkívül jelentékeny terheket hártottak a városi fogyasztó lakosság vállára s e küzdelemben, annak ellenére, hogy a törvény megszavazásában annakidején közreműködött, sikerült is a kormányt meghátrálásra kényszerítenie. Az esküdszék fölmentette Kovács Gyulát a gyilkossági kísérlet vádjá alól s ezzel mintegy felmentvényt adott a politikai merényletekre. Hogy a közvélemény ítélete kriminális ügyekben is eny-

nyire befolyása alá jutott a politikai ellenségeskedéseknek, csupán azt dokumentálta, hogy Tiszáék a magyar közélet betegségének csak tüneteit orvosolták, ha ugyan orvosolták, a meghasonlás fertőzete azonban a magyar társadalomnak egyre szélesebb rétegeit lepte el. A Lukács-kabinet állása az ellenzék morális sikerei dacára fent és lent egyaránt szilárdnak látszott s a tetőpontra hágott balkáni válság miatt kormányváltásban reménykedni, s éppen Bécsből, gyermekes föltevésnek bizonyult. A képviselőház december 31-i ülésén Lukács betérjesztette a választójogról szóló törvényjavaslatot, amely szecessziót okozott a kormánypártból. Návay Lajos és az igazságügyminiszterségről lemondott Székely Ferenc vezetése alatt a munkapártot elhagyták azok, akik politikai becsületüket kötötték a szélesebb választójoghoz. Jóllehet az ellenzéki pártok többségét nem választották el áthághatatlan elvi akadályok a Tisza-Lukács-féle választójogi javaslatról, január 4-én Apponyi Albert gróf a szövetkezett pártok nevében deklarációt tett a képviselőház nyílt ülésén, azzal indokolva az ellenzék távolmaradását, hogy a jogrendet megsértették s amíg a jogrend helyreállítva nincs, az ellenzék nem vehet részt a tárgyalásokon. E tiltakozás után az ellenzék elhagyta a képviselőházat, a kormánypárti többség azonban alig három nap leforgása alatt általánosságban és részleteiben is megszavazta a kormány javaslatát. Közben a Lukács-Désy-pör első tárgyalása alkalmával a büntető törvényszék visszautasította Vázsonyi Vilmos védőnek a Magyar Bank sószeradalmának megújítására vonatkozó bizonyítási előterjesztését, mire a védő elhagyta a tárgyalótermet.

A bíróság elítélte Désy Zoltánt. Ez a bírósági ítélet azonban csak még jobban elmérgesítette a helyzetet. E tárgyban előterjesztett interpellációra Lukács a képviselőházban visszautasította Vázsonyi és Désy vádjait s azzal vádolta őket, hogy megszöktek a bizonyító eljárás elől. Lukács önértetes nyilatkozatára az ellenzék azzal felelt, hogy Andrassy, Apponyi és Zichy Aladár grófok aláírásával nyilatkozat jelent meg az újságokban, amelyben magukévá tették Désy vádjait, mire Zichy János gróf, a kabinet kultuszminisztere beadta lemondását.

Május 5-én megnyílt a parlament új ülészaka. Az ellenzéki küzdelem súlypontja részint sajtóagitációra helyezkedett át, részint azokra a párhuzamos parlamenti tanácskozásokra, amelyeket a Royal-szálló nagytermében tartottak. Az ellenzékot további

kitartásra bátorította a királyi ítélőtáblának, mint másodfokú bíróságnak megsemmisítő döntése, amely a törvényszéket oda-utasította, hogy engedjen szabad folyást a bizonyító eljárás előterjesztésének. Június 3-án Désy Zoltánt a királyi törvényszék felmentette a rágalmozás vádjától s ha az ítélet indokolásában konstataálta is, hogy a miniszterelnök egyéni tisztességéhez homály nem férközhetik, a felmentő ítélet óriási konsternációt és megdöbbenést okozott a kormánypárt soraiban, mire Lukács László Tisza István grófot ajánlva utódjául, nyomban beadta lemondását. A munkapárt ugyan szolidaritást vállalt a bukott miniszterelnökkel s Tisza István második Széchenyi István gyanánt ünnepelte a bíróság által megkölyezett pártkassza örét, de az egész rendszer olyan erkölcsi léket kapott, hogy a munkapárt gályája csak azért nem tűnt el a habok között, mert a tetőpontra hágott balkáni válság miatt Bécsben nem akartak kormány- és rendszerváltozást előidézni. Június 7-én a király valóban kinevezte Tisza István grófot miniszterelnökké: az egész ellenzék e kinevezést úgy fogta fel, mint az arcába vágott keztyüt, mint kihívást a harc végsőkig való elfajulására, életre-halálra. Az új kormány ellen megindult ellenzéki küzdelemnek első fejlődési mozzanata az volt, hogy a függetlenségi pártok és frakciók újból egyesültek Kossuth Ferenc és Justh Gyula díszelnöksége és Károlyi Mihály gróf ügyvezető elnöksége alatt. A régi Kossuth-párt jelesebb tagjai közül azonban többen (Désy Zoltán, Mezössy Béla, Bethlen István gróf), akik az összes ellenzéknek közös program alapján, Andrássy Gyula gróf vezetése alatt való fúzióját sürgették, nem helyeselték és nem is csatlakoztak az új alakuláshoz. Az új egyesült függetlenségi és 48-as párt programja felölelte az Irányi-féle közzogi és demokratikus követeléseket s politikai tevékenységének hangsúlyát az általános és titkos választójog propagandájára fektette. Június 19-én Tisza nagy beszédet mondott a balkáni helyzetről, amelyben a kettős monarchia álláspontját akképp formulázta meg, hogy csak oly megoldást fogad el, amely biztosítja a Balkán-államok teljes függetlenségét, másrészt egyetlen más hatalmat sem juttat előjogok birtokába. Ez a nyilatkozat elsősorban az orosz diplomácia címeére szólt, a Törökországot leverő balkáni szövetség megbomlásának ama következményére célozva, amely által a monarchia pártfogását élvező Bulgáriát izolálták, zsákmányától megfosztot-

ták s arra kényszerítették, hogy Bukarestben kiszolgáltassa magát Románia és régi szövetségesei kénye-kedvének.

A magyar közélet demoralizációja, a kormánypárt tekintélyének megrendülése és a monarchia külpolitikai állásának szemlátomást való hanyatlása Andrassy Gyula grófban megérelte azt a gondolatot, hogy feltámassza hamvaiból az alkotmánypártot. Politikai podgyászából kihányva azoknak a közjogi és katonai követeléseknek a programját, amelyek az ő személye és irányzata kormányképességét terhelték, különböző közjogi alapon álló férfiakból kimondottan guvernementális pártot kívánt alakítani.

Előrelátó elméket valósággal megszállás alatt tartott a monarchia szétmállásának réme, különösen azóta, hogy Anglia nyíltan csatlakozott a középeurópai szövetség ellenségeihez s a balkáni krízis alatt a monarchiával homlokegyenest ellenkező irányt követett. Olaszországra ezidőtájt már egyetlen komoly politikai tényező sem számíthatott: a tripoliszi válság óta Itália csak névleg volt tagja a hármasszövetségnek, amelynek hatalmas terebélye alatt megerősödött s eldobva magától az idegen porázt, a maga rejtélyes és kiszámíthatatlan utjain járt, amelyek a központi szövetségtől el, az entente-hatalmak érdekkörébe vezettek. Akik Magyarország állami létét és területi épségét s a monarchia dualisztikus szerkezetét féltették ezektől a bonyodalmaktól, nem nézhették jó szemmel azt a szenvedőleges, meddő és perspektívátlan külpolitikát, amely e végzetes hónapokban egy előkelő főúri dilettáns ideges rögtönzéseinek engedte át az ügyek vezetését azután, hogy Aehrenthal kapkodásai minden oldalról anynyira felszaporították Ausztria-Magyarország ellenségeinek számát. Az 1913-as őszi delegációs ülésezések alkalmával Andrassy két nagy beszédet mondott, amelyekben megjelölte a monarchia új külpolitikájának irányait, kifejtette, hogy a középeurópai szövetség számára csupán egy lehetőség van a diplomáciai elszigeteltségből való békés és tisztességes kibontakozásra, ha a monarchia teljesíti a maga történelmi feladatát és közvetít Anglia és Németország világversenyében olymódon, hogy a maga befolyásával igyekszik a német flottaépítést korlátozni s az angol közvéleményt meggyőzni a monarchia szétbomlásának reá háruló válságos következményeiről. Andrassy beszédei világszerte feltűnést keltettek, mert az általa fölvetett gondolatok megvalósításának súlyvonalában lehetett csupán keresni

a béke megóvásának reális feltételeit annak a dinamikus feszültségnek lassú és veszélytelen levezetését, amely az egész európai társadalomra nehezedett.

A delegációban elhangzott azonban Károlyi Mihály grófnak, az új függetlenségi vezérnek oly nyilatkozata is, amelyben hadat üzent a német szövetségnek s az angol-orosz-francia érdekcsoporthoz való orientációban kereste Magyarország és a monarchia megmentésének lehetőségét. Amikor Károlyi Mihály ezt a nyilatkozatot tette, akkor még senki sem volt tisztában azzal, vajjon a magyar szélsőbaloldal külpolitikai áttájékozódásának ötlete a magyar belpolitikai küzdelmek gyúanyagából pattant-e ki, vagy átgondolt és tudatos visszatérés azokhoz a külpolitikai tradíciókhoz, amelyek a magyar függetlenségi harcok külpolitikai háttérében borongtak s amelyek utoljára az Ugron-Pichon-félc tervben kísértettek fel? Hiszen nyilvánvaló volt, hogy Tiszát és rendszerét nemcsak Bécs, de Berliu is támogatja. A függetlenségi ellenzéknek, legalább az élére állított világhelyzetben, semmi reménye sem lehetett, hogy hatalomra jusson. Ha a munkapárt baj nélkül hevert ki olyan csapást is, mint a Désy-Lukács-per, vajjon egyáltalán lehetséges-e, akár normális parlamenti eszközökkel, akár a kimúlt obstrukció életképtelen felmozdulásaival, megdönteni? A magyar társadalom erkölcsi érzéke is, mintha egészen eldurvult volna az utóbbi idők elvadult politikai tumultusaiban.

A gyönyörökre és pénzre mohó időkben — úgymond egy hires történetíró —, amikor a megélhetés gondjai egyre elviselhetlenebbekké válnak, mindig elgyöngül a jellem. Az emberek nem bírják ki sokáig, hogy alul maradjanak s büszkén kitartsanak amaz ügy mellett, amelyet lélekben igaznak tartanak. Az ambíciók és vágyak vad csatájában a tisztességes emberek elképedve nézték azt a poklok tivornyáját, amely a régi magyar erkölcsöktől és szokásoktól annyira idegen befolyás hullámaival csapkodta, pusztította a magyar eszme régi pilléreit. Az egész nemzetben mintha egyszerre elhomályosította volna a jogos és jogtalan, az igaz és valótlan, az okosság és az örület érzékét s arra ösztökélte, hogy vaktában menjen a jövőnek, minden okosság, előkészület és aggodalom nélkül. Mintha az egész társadalom született jobbágyává süllyedt volna a kormányhatalomnak. Hogyan bírja hát anyagilag ellensúlyozni az ellenzék azt a pártkasszát, amelyet — akárhányszor kellett kiüríteni — mindig

megettöltött az osztrák-magyar-német kapitalizmus jótékony tündére? Mintha egészen haszталanná vált volna erkölcsi fölényük, vezéreinek európai látóköre, higgadtsága, a monarchia életérdekei iránt tanúsított fogékonysága és megértése, odafönt:— úgylátszik — elsőbbséget adnak a snájdig megoldásnak s Tisza István híre-neve Berlinben a hurráh-hazafiak között majdnem bismarcki méretekre tágult, az egyetlen erőt látták benne, aki összetartja a rozoga monarchiát. A szélsőbaloldal nem számíthatott a trón várományosára, Ferenc Ferdinándra sem, miután Tiszáék teljesítették főkövetelését: az újoncfőlemelést. S minél fáradtabb lett az öreg oroszlán, Justh Gyula, annál inkább előtérbe lépett az új, fiatal, sóvár, féktelen ambíciókkal csontjaveleijéig telített „demokrata mágnás”, Károlyi Mihály, aki Kossuth Lajos régi kerületében, Cegléden kihirdette az új függetlenségi párt evangéliumát: jogot a népnek, kenyeret a népnek, földet a népnek. Károlyi Mihály sokkal szorosabb frigyét tartott fönn a magyar radikálisokkal és a szociáldemokratákkal, mint az öreg Justh, aki, ha vérmes ember volt is, mindig láncra bírta verni lelke szilaj indulatát s éles vonalat tudott húzni a maga álláspontja és szövetségesei közé, mert egészséges, robusztus magyar életösztone annyira sohasem tompult el, hogy taktikai szövetség kedvéért feláldozza pályájának elolthatatlan gondolatát, a magyar öncélúságot. Ha nem volt is nagytehetségű politikus, de ösztöniségében túltett sok tanult és művelt fő nagyképű okosságán. Talál rá az a jellemzés, amelyet a német költő így fejezett ki: *Kein Genie, doch ein Charakter.*

1914 tavaszán elhalt Kossuth Ferenc is, az utolsó húsz esztendőnek egyik nagyműveltségű, dekoratív közéleti alakja, akinek jelleme és természete állandó harcban állt nevének végzetével. Kossuth Ferenc teljességgel guvernementális politikus volt, irtózott a felelősséggel és kockázattal járó haroktól; a kettős monarchiában nem igen volt hűségesebb alattvalója Ferenc Józsefnek, mint ő. Ha egy megbocsátható emberi gyöngeség néha elhittette is vele, hogy vezéri szerepre van teremtve, sokkal okosabb volt, semhogy meg ne hajolt volna mások objektív érvelése előtt. Halála azért volt veszteség, mert az egységes függetlenségi pártban nagy ellensúly tűnt el azoknak az elemeknek mohó törtetésével szemben, akik a fiatal és tapasztalatlan Károlyi Mihályba kapaszkodva, a kormányhatalommal vívott harcnak felületét olyan zónákra is kiterjesztették, amelyek a régi magyar politikai pártok

számvetéseiben nem jöhettek tekintetbe. Károlyi Mihály minden benyomásra kész fantáziája fürgén futotta a halálvágát az európai válság fekete lovával: az ő környezetében vetődött föl az a gondolat, hogy függetlenségi párti képviselők látogassanak el Szentpétervárra s megjelenésükkel tüntessenek a német szövetség ellen. Ugyané csoport lázas tervkovácsolásai közepette született meg az az idea, hogy, ellenfelének, a munkapártnak mintájára neki is pártkasszát kell gyűjtenie. A függetlenségi argonauták tehát elindultak az újvilágba, még pedig ezúttal valóssággal aranygyapjúért. Az amerikai magyarságot akarták megszervezni a magyar demokráciáért vívott küzdelmükhöz s a kivándorlottak áldozatkészségéhez fordultak, hogy a harchoz muníciót gyűjtsenek. Az a körülmény, hogy Károlyi Mihályék Amerikában pénzt, az orosz fővárosban pedig politikai támasztékot keresnek maguknak, elárulta, minő szélessége és mélysége van annak a szakadéknak, amely a magyar politikai pártokat a világháború előestéjén elválasztotta egymástól.

Tisza is készülődött a nagy időkre. Ahogy recsegett-ropogott a hármasszövetség minden ízülete, Berlinben és Bécsben riadtan eszméltek rá, minő balsors üldözi azokat a kis államokat, amelyek a közép-európai szövetség védenecsei voltak: Törökország úgyszólván teljesen elveszítette európai birtokállományát s éppen a hármasszövetség egy tagja rabolta meg utolsó afrikai tartományától, Tripolisztól; Bulgária akkor került szorult helyzetbe s akkor kellett kiejtenie kezéből minden hódítását, amikor éppen a középeurópai hatalmak felé igazodott. Romániában a liberális párt uralkodott, amely kifeszített vitorlákkal evezett az entente-hatalmak felé. II. Miklós cár constanzai látogatása alkalmával Románia még messzebb sodródott régi szövetségeseitől, mint Olaszország. Minthogy a királyságbeli románság zeg-zugos politikai orientációit az erdélyi kérdéshez való viszonya szabályozta, a középeurópai monarchiák még egy kétségbeesett kísérletet tettek, hogy Romániában mentsék azt, ami menthető, hogy erősítsék a német szövetség mellett nibelung-hűséggel kitartó Carol királyt s azt a konzervatív pártot, amelynek legkitűnőbb tagjai, Carp és Marghiloman, még mindig a német főlény igézete alatt állottak.

Ez a megfontolás adott Tisza István gróf békülesi akciójának a magyarországi románsággal szemben s azoknak a tárgyalásoknak indítást, amelyeket a román komitéval folytatott. Jel-

lemző, hogy Tiszát a lehevesebb szemrehányások éppen annak a pártnak a részéről érték, amely az ententebarátságban kereste a monarchia váltságát. A magyar országgyűlés óriási többsége az egységes magyar állameszme veszedelmét látta ezekben a tanácskozásokban s még a munkapárt is kedvetlenül vette tudomásul, hogy Tisza a berlini és bécsi nyomásnak engedve, alku»dozik a hazai románság vezéreivel. Ezek a tanácskozások konkrét eredmény nélkül végződtek ugyan, de némely politikai tényezőben megerősítették azt a reményt, hogy az erdélyi román vezérek nem gyanúsíthatók meg jogosan állambontó irredenta üzemekkel. A magyar radikálisok a maguk nemzetiségi irányának igazolását látják ezekben a tárgyalásokban s nem szüntenek meg unszolni a hivatalos magyar kormányhatalmat, hogy, további engedményekkel, tegye lehetővé a paktumot.

Önként felvetődik itt az a kérdés, hogy akkor, midőn Tisza érintkezést keresett a magyarországi nemzetiségek egy részének vezéreivel, miért nem törekedett kibékíteni a magyar ellenzéki pártokat s miért nem keresett elfogadható alapot, hogy a nagy megpróbáltatás, a teljes kiengesztelődés lelkiállapotában érje a magyar politikai világot? Ha sokan s a jogosság némi látogatásával hibáztatják is Tiszát, hogy parlamenti győzelme után nem kereste a békét, hogy győzni tudott ugyan, de a győzelmet okosan felhasználni képtelen volt, másrészt el kell ismerni, hogy a miniszterelnök személyes helyzete nem volt könnyű azzal az ellenzékkel szemben, amely az ő fejét követelte, amely nem ismerte el az új házszabályokat s amelynek többsége a választójog kérdésében is sokkal tovább ment annál, amit ő a magyar értelmiség szupremáciájának szempontjából megengedhetőnek tartott. Ha nem lehetett is békét kötni azzal a szélsőbaloldallal, amely akkora meg-megújuló skandalumokat okozott a nemzet tanácsstermében, amelynek külpolitikai célkitűzése homlokegyenest ellenkező volt a monarchia hivatalos tényezőinek kurzusával, kétségkívül Tiszát terheli elsősorban annak a végzetes mulasztásnak a felelőssége, hogy nem kereste a meg egyezést az ellenzéknek azon férfijaival, akik a harcoló tábor legnagyobb erkölcsi és szellemi értékei voltak s akik alapjában véve egyetértettek Tiszával a legfontosabb külpolitikai kérdésekben. Hiszen maga a függetlenségi párt legnagyobb tekintélye, Apponyi is tiltakozott a radikális elemek ruszofil politikája ellen s a delegációban Berchtold és Tisza álláspontját támogatta a

hármasszövetség védelmében. Mindent összevéve, anélkül, hogy a történelmi igazságszolgáltatás pörsztói szerepét igényelnék magunknak, meg kell állapítanunk, hogy a magyar politikai pártok vezetéi, kivétel nélkül, történelmi hivatásuk színvonalán alul maradtak, amikor nem tették kölcsönös engedékenység és tranzakció árán lehetővé a pártközi békét s a küszöbönálló nagy háborúban a nemzet erőfeszítésének erkölcsi maximumát. Áll ez különösen a kormány elnökére, a rendszer mindenható emberére, Tisza István grófra, akit elért győzelme és hatalmi állása arra kötelezett volna, hogy a béke útjait egyengesse.

E mindinkább elfajuló belső harcok között érkezett a hire, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös és hitvese, Hohenberg Zsófia hercegnő jún. 28-án Szerajevóban egy Gavrilo Princip nevű szerb diák revolvermerényletének estek áldozatul. A rettenetes csapás sem hozta közelebb a pártokat: a diszharmónia a parlament részvételében is megnyilatkozott, mert az ellenzék nem volt hajlandó Beöthy Pál vezetése alatt közös küldöttségben a munkapárttal együtt megjelenni a trónörökös pár végtisztességén. Egy jövő vált múlttá — mondotta Apponyi a képviselőház gyűlésén — anélkül, hogy jelenné alakulhatott volna. Az ellenzék valamennyi szónoka a boszniai merényletből azt a következtetést vonta le, hogy az uralkodóháznak Magyarország erejére kell támaszkodnia s elsősorban itt kell helyreállítania a lelkek normális nyugalját. Egyelőre úgy látszott, hogy Ferenc Ferdinánd tragikus halálának nem lesznek mélyebbreható következményei sem a kül-, sem a belpolitikában. A kormány folytatta a bélyegilletéktörvényjavaslat tárgyalását, sőt napirendre tűzte a közigazgatás reformját is. Ellenzék és kormánypárt közt az ellentét nem enyhült. Andrassy meginterpellálta a kormányelnököt a szerajevói gyilkosság tárgyában és a monarchia megbántott méltósága nevében elégtételt követelt. Tisza István gróf miniszterelnökön kívül valójában a magyar politikai életnek egyik vezéralakja sem sejtett a monarchia és Németország terveiről, amelyekről a titok fátyolát csak a július 23-án nyilvánosságra hozott ultimátum lebbentette fel. Berchtold gróf jegyzéke, negyvennyolcórás határidőhöz kötve, a szerb kormánytól azt követelte, hogy szolgáltatssa ki az orgyilkosságnak Szerbiában működő tényezőit, ünnepélyes nyilatkozatban kárhoztassa a nagyszerb eszmét, oszlassa fel a Narodna Obránát, engedje meg, hogy a szerb királyság területén a monarchia hivatalos hatóságai folytassák a to-

vábbi nyomozást s végül mind e követelésekre nézve két nap alatt adjon megnyugtató választ és fogadjon kezességet.

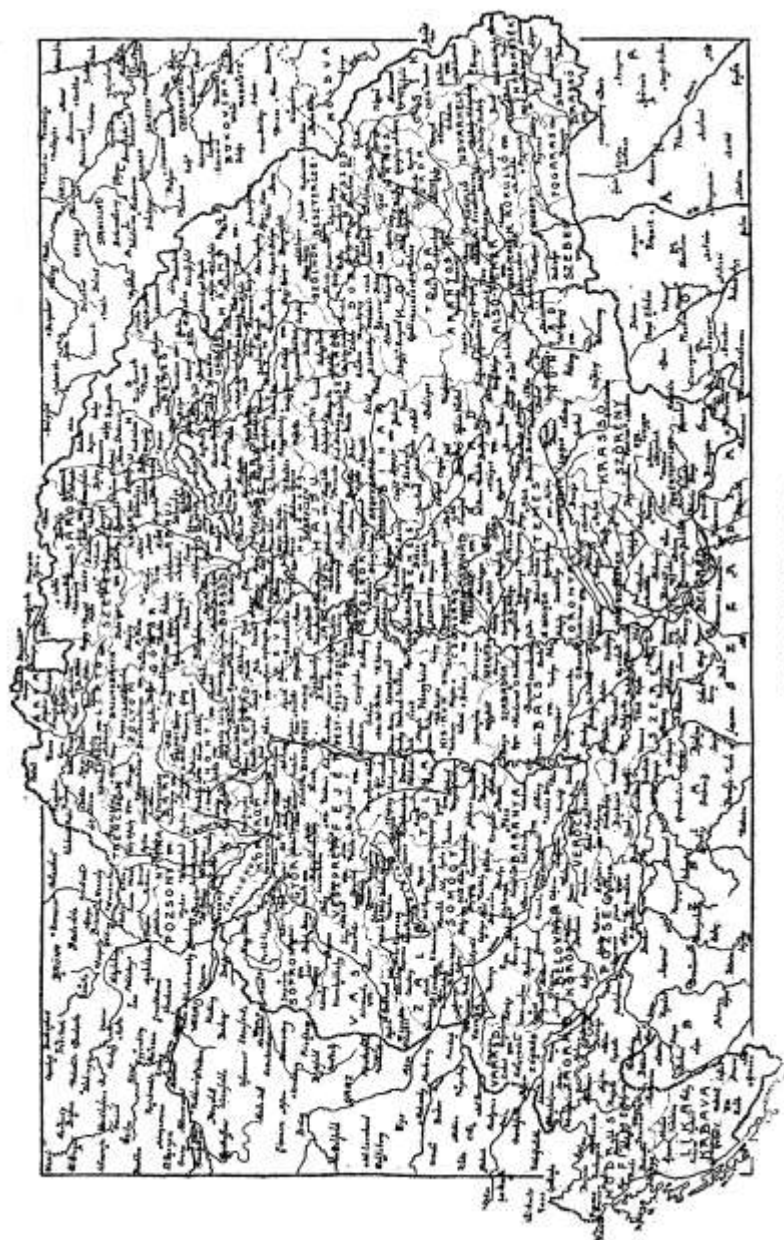
Bármennyire szépitették is a hivatalos magyarázatok és sajtónyilatkozatok a monarchia jegyzékét, azt az Európaszerte felhangzott vádat, hogy Ausztria-Magyarország mindenáron leszámolni készül a balkáni háborúban önérzetében és hatalmában megduzzadt szomszédjával, nehezen lehetett kivédeni. A jegyzék megfogalmazása, a szigorú és lealázó föltételek s azok a rugalmas definíciók és megállapítások, amelyek mindent teljesítő szerb engedékenységgel ellen is hátsó kapukat hagytak nyitva, elárulta, hogy a monarchia nem akar visszaesni 1908-i és 1913-i félmunkájának hibájába, nem elégszik meg diplomáciai győzelemmel, a kérdést végre sommásan és gyökeresen akarja elintézni és egyszersmindenkorra végetvetni déli és keleti határain a nagyszerb üzemeknek. Maga a közvélemény is így fogta fel a monarchia ultimátumának tartalmát, még pedig nemcsak külföldön, hanem Ausztriában és Magyarországon is. Mintha egyszerre végeszakadt volna a hosszú szorongásnak s a bizonytalanság által okozott permanens idegességnek. A jegyzékben a férfias megoldások iránt különben is rokonszenvet érző magyar közönség annak a jelét látta, hogy a türelem húrja elpattant s hogy a monarchia a maga méltósága és érdekei nevében kész sorsát a fegyverekre bízni. Amily egyhangú lelkesedést okozott a magyar politikai társadalomban — a pacifista szociáldemokrácián és a polgári radikálisokon kívül — a szerb háború küszöbönállása, éppoly képtelenségnek tartották, hogy a monarchia balkáni presztízsének ügyéből európai konflagráció, sőt világháború fejlődjék. A magyar politikai társadalom külpolitikai tájékoztatlanságában és naivitásában elhitte, hogy a nagyszerű hadsereg majd rendet csinál *a részeg csárdá*-ban és Európa, mint már annyiszor, meghajlik a tények hatalma előtt s a pökhendi balkáni királyságot szó nélkül engedi át sorsának. Nem tudta, talán nem is akarta tudomásul venni, hogy olyan erők tusáznak az osztrák-magyar-szerb viszály fölött, amelyek nem is annyira a monarchia sorsával törődnek, mint azzal, hogy végetvessenek Németország kontinentális túlsúlyának.

Magyarország, még a hivatalos Magyarország is, a háborút előmozdító közvetlen tényezők sorában talán a legártatlanabb fél volt. Tisza István a koronatanácsban és külön felségfelterjesztéseiben érvelt a háború ellen, amelyet azonban utóbb elfogadott

és képviselt. Mindenesetre módjában lett volna neki az ultimátum hangján tetemesen enyhíteni, ha eredeti álláspontját azzal az energiával védi, amely minden, sokkal kisebb jelentőségű, politikai lépését jellemezte. Annakidején Széll Kálmán mint pénzügyminiszter otthagyta a kormányt, mert nem helyeselte Bosznia és Hercegovina megszállásának tervét, Tisza számára tehát adva volt az út és a mód, amelyet követnie kellett volna, ha háborúellenes álláspontján mindvégig kitart. Azt sem lehet mondani, hogy Tisza nem lett volna tisztában a Berchtold-féle jegyzék következményeinek végzetes horderejével, hiszen felségfeltesztéseiben nagyon világosan és szabatosan megrajzolta azoknak a veszedelmeknek szilhuettjeit, amelyek e jegyzék nyomában a monarchiára nézve múlhatatlanul beállanak. Árnyéktalan világossággal ismerte fel Ausztria-Magyarország diplomáciai helyzetét s nem álltatta magát azzal a reménységgel, hogy Olaszország és Románia kardot fognak rántani a monarchia védelmében. Talán őt is megszedítette a német militarizmus büvölete? Vagy nem mert felelősséget vállalni ellenszegüléséért a monarchia vezető katonáinak agresszív sürgetéseivel szemben? De hiszen Conradék már a tripoliszi válság alkalmával is preventív háborúra készültek Olaszország ellen és Aehrenlhalnak ereje görcsös megfeszítésével sikerült csak ellensúlyozni a katonák befolyását.

A háború felelősségének oknyomozásában ezidőszert nem sikerült ráakadni arra a politikai és lélektani kulcsra, amely Tisza felfogásának változtatására magyarázatot adhat. Sőt, amikor az angol-német közvetítés a siker reményében munkálkodott Oroszország és Ausztria-Magyarország között, július 29-én Tisza volt az, aki az engedni hajló Berchtoldba lelket öntött. A dolog annál rejtélyesebb, mert a készülő elhatározás terveibe nem vonták be az ellenzék ama vezérférfiit, akik a külpolitika legfőbb elveiben egyetértettek az uralkodó rendszerrel. És ha mégis azt mondjuk, hogy a *hivatalos* Magyarországot sem lehet elmarasztalni a háború előidőzésének közvetlen felelősségében, ez a felfogásunk abból ered, hogy Magyarországot csupán azért lehet okolni, mert hivatalos képviselője nem tanúsított kellő erélyt és elszántságot azzal a ballhausplatzi és vezérkari csoporttal szemben, amely — egyetértésben a német birodalom bécsi nagykövétével s talán a német katonai kaszttal — provokálta a világháborút s Tisza aggodalmait a szerb jegyzékkel szemben azzal igyeke-

zett eloszlatni, hogy nem támad belőle európai bonyodalom. Tisza hibája tehát mindössze az, hogy természetes ösztönével és józan előrelátásával szemben akkor engedett mások rábeszéléseinek, amikor igazán a maga lábán kellett volna állania. De ha már ily módon akarva-akaratlan belesodrótunk az örvénybe, felmerül az a másik kérdés is, miért nem kereste Tisza István az együttműködés útját azokkal az ellenzéki vezérekkel, akik lenyelték a múlt sérelmeit és keserűségeit, akik helyeselték Berchtold jegyzékének tartalmát, felajánlották a pártközi békét s feltétel nélkül rendelkezésére bocsátották magukat a háborús politikának? Akkor, mikor a többi hadviselő államban nemzeti és koncentrációs kormányok alakultak, nem lett volna-e szükséges, hogy Magyarországon is pártközi kormány váltsa fel a munkapárti pártabszolutizmust, hogy a nemzetnek minden kitérősége és értéke az első vonalban álljon helyt a nagy háborúban? Tisza elfogadta ugyan az ellenzék hazafias áldozatkészségét, de a nemzeti egység bázisát nem igyekezett kimélyíteni azzal, hogy az ellenzék férfiaiit meghívja kormányába s ily módon fokozza a nemzet morális erőteljesítményét. Hogy ez a kiváló ember e történelmi időkben senkivel sem akarta megosztani aktív felelősségét, hogy mindent személyes képességeire bízott, hogy az éveken keresztül elnémított közvélemény észrevehető nyomása sem tudta arra bírni, hogy a nemzeti ellenzék vezéreivel közös kormányt alakítson, egyike azoknak a végzetes mulasztásoknak, amelyeknek kártevősei a háborús paroxizmus elszállása után egyre érezhetőbbekké váltak kül- és belpolitikai viszonylatokban egyaránt.



MAGYARORSZÁG 1914-BEN

Közép-Európa felbomlása és a történelmi Magyarország összeomlása.

x.

Kitör a világháború. — Az olasz semlegességi tárgyalások. — A pártközi béke meglazul, az ellenzék akciót kezd a kormány ellen. — Károlyi és csoportja elszakad a függetlenségi párt zömétől. — A közép-európai szövetség letöri Romániát. — A központi hatalmak és Wilson elnök békeakciója meghiúsul. — A korlátlan bűvárhajóharc. — Amerika hadüzenete. — Az orosz forradalom. Tisza István bukása. — A választójogi kormány. — A fáradtság és gyöngülés jelei a monarchiában. — „Ausztria magtára és kaszárnýája”. — A választójogi küzdelem a magyar parlamenti pártok között — A radikális blok kiválik a kormányból. — Károlyi békepropagandája. — Békétárgyalás az orosz bolsevikokkal. — Wilson 14 pontja. — A magyar szocialisták elszakadnak a nemzeti pártoktól. — Károlyi a forradalmi erők vezére. — Bulgária összeomlása — Megindul az általános bomlás. — „Ezt a háborút elvesztettük.” — Az összeomlás. — Tisza István meggyilkoltatása.

Julius 25-én délután hat órakor Giessl báró, a monarchia követe, elhagyta Belgrádot. Pasics kezébe csak néhány órával a diplomáciai szakítás előtt érkezett az orosz cár kétezer-szavas sürgönye, amelyben Szerbiát biztosította az orosz birodalom támogatásáról. Ferenc József császár és király július 26-án kiadta a részleges mozgósítást elrendelő parancsot, 28-án, amikor a Száva és a Drina partján eldőrdültek az első ágyúlövések, királyi kéziratral napolta el azt a viharvert országgyűlést, amelyre választásának időpontjában nem gondolt világtörténelmi események kényszerítették a szent egységet. Az uralkodó kiáltványban fordult népeihez s felhívta őket a trón és a monarchia védelmére. Utalva azokra a körülményekre, amelyek a háborús állapotot előidézték, kijelentette, hogy számot vetett lelkiismeretével, „mindent megfontolt és meggondolt”, amikor a mérleg serpenyőjébe dobta fejedelmi kardját.

Augusztus 1-én már csak falragaszokról tudta meg a magyar társadalom az általános mozgósítást és a moratórium elrendel-

sét, ami egyet jelentett az orosz hadüzenettel, ez viszont egyet az entente akcióbalépésével és az európai háborúval. Ha csalódást keltett is a hármasszövetség harmadik tagjának, Olaszországnak semlegességi nyilatkozata, s lehangoltságot Japánország frontbalépése a középhatalmak ellen, az ország népe, nemzeti különbség nélkül, fegyelmezettséggel és hűséggel tett eleget a behívási parancsoknak. A nemzetiségek szószólvői ünnepélyes hűségfogadalmat tettek. Vajda Sándor, az erdélyi románok egyik vezére éppen egy bukaresti lapban nyilatkoztatta ki a románok lakosság ragaszkodását az uralkodóház és Szent István koronájához. Mikor a külügyminiszter intervenciójára Károlyi Mihály gróf kiszabadult a francia internálótáborból, ahova Amerikából való hazatérése közben, mint polgári hadifogoly jutott, a maga és szűkebb elvbarátai részéről szintén elfogadta bevégzett tényül azt a kötelezettséget, amely a nemzet egységes helytállását, a pártközi békét, azaz a belső érzelmi és erkölcsi front szilárdságának fentartását követelte. (Október 1.) Az oroszok galíciai nagy sikereinek és a németek marnei visszavonulásának katonai és politikai jelentőségét annál kevésbé fogta fel a magyar közvélemény, mert teljesen hipnotizálták Hindenburg keletporoszországi győzelmei, mert feltétlenül bízott a német hadsereg stratégiai túlnyomóságában és a magyar katonai szellem teljesítményében. A figyelmet elnyelték a frontesemények (Conrad és Hindenburg ellenoffenzívája Varsó-Ivangorod, Przemysl felé). Csak suttogva találgatták a magyar miniszterelnök utazásának (nov. 18) titkát a német főhadiszállásra, amelyet a közönség Romániának nyújtandó magyar területi engedményekkel hozott összefüggésbe. Tisza tiltakozott ugyan a megszorult német diplomácia nagylelkű ajándékozási terve ellen, de Metianu nagy-szebeni román metropolitához intézett levelében lényegesen közeledett a román komité nemzetiségi programjához. Jellemző, hogy éppen a Károlyi-csoport egyik tagja, Lovászy Márton szólalt fel a Tisza-Metianu levélváltás ellen, amelyben döntő lépést látott a federalizáció felé. A november végén összehívott országgyűlésre még maradéktalanul ráborult a *Treuga Dei* ünnepies csendje. Ellenzéki és kormánypárti képviselők egymással vetélkedtek a magyar katonai erények magasztalásában, a haditerhek megszavazásában s a német szövetség iránt tett hűségnyilatkozatokban. A hadvezetőség tekintélyét nemcsak a „kávéházi Conradok”, hanem az egész magyar társadalom előtt is meglehetősen

elkoptatta a Potiorek-féle szerb támadás összeomlása és a nagy garral bejelentett belgrádi kapituláció (dec. 2) után a szerb főváros kiürítése. Az oroszok óriási támadása a kárpáti harcvonalon (1914 december-1915 március) nem járt ugyan az ellenség által kívánt sikerrel, de ez a nyomás félelmet és idegességet keltett a lelkekben, amelyet még fokozott az olasz tárgyalások sikertelensége.

Berchtold Lipót gróf külügyminiszter 1915 január 13-án lemondott. Bukását annak tulajdonították, hogy német befolyás alatt hajlandó volt területi engedményeket tenni Olaszországnak, amelynek érdekében Andrassy is latbavetette szavát, de a bécsi nagysztrák körök heves ellenállást tanúsítottak ama gondolat ellen, hogy a hűtlen szövetséges kétes semlegességének ellenértékéül darabokat hasítson le az osztrák tartományokról s ebben az ellenállásban Tisza István is az agg uralkodóval tartott, aki egy talpalatnyi földet sem volt hajlandó átadni az ősi ellenfélnek, így jutott Berchtold örökébe Tisza kreatúrája, Burián István báró, aki eddig a felség személye körüli minisztérium vezetője volt Bécsben s akit a Ballhausplatzon mindenki Tisza István gróf helytartójának tartott.

Május 4-én Olaszország felmondotta a hármasszövetséget s miután a szerződés 7. pontja értelmében támasztott területi követeléseiket kezdetben Burián merev visszautasításán, utóbb a monarchia méltóságának annyit ártó alkudozásain és ügyvédi ravaszkodásain hajótörést szenvedtek, szövetkezett az entente-hatalmakkal és május 23-án hadat üzent Ausztriának és Magyarországnak. Ezidőtájt a román helyzet szintén kritikusra fordult. Hogy a központi hatalmak szerencsésen átvergődtek 1915 tavaszának hadi és külpolitikai válságain, azt a gorlicei áttörés (május 2) hadműveleti következményeinek köszönhetjük amelyek megrendítették az oroszok galíciai és kárpáti harcvonalat, felszabadították Magyarországot, szétzúzták a Visztula-erődöket és az orosz hadsereget egyidőre támadásra képtelen állapotra bénították. Az országgyűlés tavaszi ülészsaka ez események hatása alatt állott. Elfogadta a kormány törvényjavaslatát a galíciai és bukovinai pótkereteknek magyar népfőlkelőkkel való kiegészítéséről és megszavazta az országgyűlés időtartamának meghosszabbítását a háború alatt. A kormányba, különösen a külügyi vezetésbe vetett bizalom megrendülését bizonyítja, hogy az ellenzéki vezérek kihallgatásra jelentek meg a királynál, de ezek az

audienciák politikai következményekkel nem jártak. A helyzet általános javulását dokumentálták az orosz hadszíntéren elért, ha nem is döntőjelentőségű győzelmek (június—október), Orosz-Lengyelország felszabadítása, az olasz offenzívák számtalan megrekedése és összeomlása az Isonzónál s Bulgária csatlakozása a központi hatalmakhoz, amely nagymértékben javította az elszigetelten hadakozó török hadsereg helyzetét a Dardanel-lákon s a központi szövetség részéről nagyszabású támadási feltételezett Szerbia ellen. Mackensen és Kövess hadosztályai végigsöpörték a Balkánt, a szerb kormány és a hadsereg roncsai Korfu szigetére menekültek, sőt 1916 január 17-én Tisza a képviselőházban bejelentette Montenegró kapitulációját is. Mielőtt azonban a középeurópai szövetség tiszta helyzetet teremtett volna a Balkán félszigeten, az entente Sarail tábornok hadseregével és Görögország semlegességének megsértésével megszállotta Szalonikit. A központi hatalmak tehát fél munkát végeztek a Keleten: Románia[^] továbbra is fenyegető kérdőjel maradt. A németek Verdun megtámadásával a Nyugaton (február 22), a monarchia vezérkara pedig Tirolban kereste a döntést (május 16—június 4). A rettenetes erőfeszítés természetesen hallatlan mértékben vette igénybe Magyarország emberanyagát és áldozatkészségét. 1915 július 18-án a 43-50 éves népfölkelők kerültek szemlére, szeptember 30-án újra sorozták a 19-42 éves korosztályokat, amelyek egy népfölkelőszemlén már átmentek s 1916 március 2-án sorra kerültek a 18 évesek is. A képviselők harmadik háborús ülészaka a nemzeti egység frontját már meglehetősen ziláltnak találta. Az ellenzéken kifogásolták Frigyes főherceg főparancsnok hadparancsát (1916 május 22), amelyben Olaszország rovására új és biztos stratégiai határok megszerzésének szükségességére utalt. A függetlenségi párt június 9-én tiltakozott ama kormányterv ellen, amely ezzel az országgyűléssel akarta elintéztetni a gazdasági kiegyezést Ausztriával.

Ilyen körülmények között indult meg a cári birodalom utolsó nagy vállalkozása a kettős monarchia ellen (június 6), egy hónappal később az angol-francia főerők óriási nyomása a németek Somme-menti állásaira (július 2) s augusztusban az olaszok támadása a görzi hídfő ellen. A koncentrikus és egyidejű entente-támadás csupán az orosz fronton ért el lényeges eredményeket, Nyugaton és Délen a védelem kisebb-nagyobb ingadozások után jól működött. A Bruszilov-támadásnak diplomáciai célja

is volt: Romániát arra bírni, hogy a semlegességéből kilépve, az entente mellé álljon. A „lucki epizód” végre kiugratta a nyulat a bokorból. A sokáig tétovázó Románia, ahol Carol király halála után a hármasszövetségellenes s az entente zsoldjában álló sajtó teljesen elnyomta azokat a tényezőket, amelyek a semlegesség további fentarlása mellett kardoskodtak, Erdély és Bukovina odaigérésének fejében szerződést kötött az entente-hatalmakkal (augusztus 15) és augusztus 27-én megüzente a háborút a kettős monarchiának. A nyilvánvalóvá vált katonai és diplomáciai hibák arra ösztönözték a magyar ellenzéket, hogy akciót kezdjen a kormányzat ellen. Julius 4-én Andrassy azt indítványozta, hogy az ellenzék választott bizalmi emberei által lépjen közvetlen érintkezésbe a koronával s a közös miniszterekkel. Tisza a kormány nevében hozzájárult Andrassy indítványához, de a három bizalmiférfiú (Andrassy, Apponyi, Rakovszky István) már július 23-án lemondott missziójáról, mert azt a benyomást merítette, hogy nem informálják őket a valóságos helyzetről s javaslataiknak nem tudnak érvényt szerezni. Andrassy mozgalmat indított a delegációk összehívására, hogy a külügyminisztert, Burián bárót felelősségre vonják. Az idők jele volt, hogy Károlyi Mihály gróf a közte és a függetlenségi párt többsége között lévő külpolitikai nézeteltérések miatt lemondott a pártelnökségről s a maga csoportjával külön párttá alakult. (Julius 17.) Szeptember 21-én a közélelmezés nehézségei miatt a kormány hetenkint két hústalan napot rendelt el. Ha katonailag és pénzügyileg Ausztria-Magyarország még nem fulladt is ki, de a közélelmezési válság fenyegető tünetei jelezték, hogy a közép európai népek kitartásának határai vannak.

A központi szövetség diadalmasan úszta meg a román hadüzenettel s az entente egységes támadásával fenyegetővé vált politikai és gazdasági depressziót. A helyzet éppen annak a tényezőnek beavatkozásától enyhült meg, amelytől Közép-Európa teljes összeroppanását várták. Az elháríthatatlan kényszer a monarchia katonai önállóságának súlyos sérelmével az egységes német-osztrák-magyar keleti harcvonal élére Hindenburg tábornagyot állította, akinek sikerült is megállítani az orosz roham előhaladását. Mikor pedig Ludendorffal együtt kezébe vette a legfőbb hadvezetést, nyomban feladta a meddő Verdun-offenzívát, Falkenhayn alatt új hadsereget alakított s a bolgárokkal egyidőben megrohanta Romániát, amelyet a bolgárok előbb Tutrakánál,

azután német és magyar csapatok Nagyszebennél (szeptember 7), Brassónál (október 7), Targu-Ziunál (november 19) és végre döntő módon az Argezul vizénél vertek meg. December 6-án elesett Bukarest s a központi hatalmak kiegyenesedett frontja Keleten Rigától a Fekete-tengerig állott szemben az orosz-román csapatokkal. A nagyszerű havasalföldi anabázis közben halt meg Ferenc József (november 21) abban a tudatban, hogy a kettős monarchia kiállotta a legnehezebb erőpróbát, hogy általában szerencsésen hadakozik minden égtáj felé, sőt sikerült feltámasztania sírjából a lengyel királyságot is. (1916 november 4.)

November 22-én lépett trónra IV. Károly király azzal a szilárd elhatározással, hogy véget vet a vérontásnak, a *status quo* alapján békét köt és visszaadja a nyugalmat népeinek és az emberiségnek. II. Vilmos német császárral együtt közvetlen békeajánlatot tett az ententenak (december 12), amelyet azonban az éppúgy elutasított, mint Wilson amerikai elnöknek azt az ajánlatát, amellyel közreműködni akart a béke helyreállításának munkájában. (December 23.) Briand francia és Lloyd George angol miniszterelnökök az Unió közvetítésére adott válaszukban már olyan messzemenő hadicélokot állítottak fel (románok, csehek, tótok felszabadítása), amelyek csak a történelmi Magyarország feldarabolása árán lettek volna megvalósíthatók. Kitűnt, hogy a világháború e fejlődési mozzanatában a magyarság számára csak egy ut van: a kitartás és a győzelem. Ebben a komor hangulatban virradt fel a koronázás napja (december 30) és az új politikai korszak, amely egy csapásra megváltoztatta az ellenzék viszonyát a koronához és helyzetét az országgyűlésen. A középhatalmak békeajánlatának kudarcára a németek az *ultima ratio* fegyveréhez nyúltak s kihírdették a korlátlan buvárhajóharcot, amelyet Tisza István gróf 1917 február 4-én bejelentett az országgyűlésen s amelyhez az ellenzék vezetői is — Károlyi kivételével — hozzájárultak. A korlátlan buvárhajóharcra az Amerikai Egyesült Államok hadüzenettel válaszoltak. A külpolitikai helyzetnek ez a tragikus rosszabbodása egyelőre nem érezte ugyan hatását a hadműveletekben, sőt a március 13-án kitört orosz forradalom újabb békeesélyekkel kecsegtetett. Most már a béke kérdése nem került le többé a napirendről. Állandóan felszínen tartotta azt egyrészt a monarchia új külügyminisztere, Czernin Ottokár gróf, az orosz forradalom balszárnyának növekvő befolyása, a világszerte föléledt szocialista mozgal-

mak (stockholmi konferen-
cia, Svájc békeköz vetítése
Németország és az orosz
köztársaság között (1917
június 19), a német közép-
pártok rezolúciós határo-
zata az annexió és kárpót-
lásnélküli békéről (július
12), XV. Benedek pápa bé-
kejegyzéke (augusztus 15)
s idehaza Károlyi Mihályék
agitációja. Az orosz forra-
dalom erős lökést adott
egyéb mozgalmaknak is.
Április 7-én a német csá-
szár kéziratot intézett Beth-
mann-Hollweg kancellár-
hoz, amelyben felhívta,
hogy a porosz országgyűlés



ősdi szerkezetének átalakí- IV. KÁROLY
tásáról s a birodalmi gyűlési választójog reformjáról terjessen
elője javaslatokat. Április 25-én idehaza megalakult az úgyneve-
zett demokrata választójogi blokk, amelyben Károlyiékon és
Vázsonyi Vilmos hívein kívül, résztvettek a Jászi-féle polgári
radikálisok és a szocialisták is. Április 28-án a fiatal király kéz-
iratot intézett Tisza István grófhhoz s felkérte, hogy új törvényt
dolgozzon ki a választójog kiterjesztésére. Május 1-én a szociál-
demokrata munkásság több helyen gyűlést tartott, amelyen sür-
gettek a békepropaganda szabaddátételét s követelték az általá-
nos választójogot.

A nemzeti ellenzék már előbb a hősök választójoga-
nak felvetésével tüntetett a szavazati jog reformja mel-
lett, május végén pedig a legfőbb alapelvekben megegyezésre lé-
pett a demokrata blokk választójogi programjával. Minthogy
Tisza nem volt hajlandó a választójogot kitégítani a király által
követelt keretekre, május 22-én beadta lemondását, mire csak-
nem kétheti tanácskozás és habozás után a király kisebbségi
kormányt nevezett ki (június 8) az alkotmány pár ti Esterházy
Móric gróffal az élén, azzal a feladattal, hogy megalkotja az álta-
lános és titkos választójogot. A kabinet tagja lett a blokk bizalmi

embere: Vázsonyi Vilmos — az első zsidó miniszter Magyarországon — s Károlyiék részéről Batthyány Tivadar gróf.

Tisza elbukott tehát azon a göröngyön, amelyet az udvari intrika útjába csempészett Andrassy programjából. Bukása csapás volt, nem azért, mert hatalmas erejét leszorították a kormányról, hanem, mert nem .az jött a helyébe, aki a maga koncepciójának méreteivel betöltötte volna a kormányzatban a távozásával megnyílt űrt. Egy különben rokonszenves, fiatal, fáradt mágnás-outsider vállalta Tisza örökének rettentő terhét, amely alatt talán egy Atlas is összeroppant volna. Esterházy, aki egyébként Andrassy bizalmas környezetének tagja volt, fizikai és szellemi rátermettség s a politikában oly szükséges élettapasztalatok nélkül vágott neki a feladat meredekjének, amely abból állott, hogy a munkapárti többség akarata ellen, egy Tisza István ellenzéke mellett a törvényhozásban és a kormányzásban, megvalósítja Andrassy programját. Négy hónap múlva letört s testileg-lelkileg elgyötörve adta át helyét Wekerlének, akinek — ugylátszik — az volt már az eredeti megbízatása is, hogy lefaragja és elalkudja az új alakulás programjából azt, ami Tisza István akarataiba ütközött. Különben is sivár látványt tárt fel a közönség előtt az a hatalmi marakodás, amelyet a kisebbségi koalíció pártjai vívtak egymással akkor, amikor az ország élethalálharcban állott. A gazdasági kiegyezés Ausztriával éppúgy holtpontra jutott, mint az a gondolat, hogy az osztrák parlament összehívásával fokozzák a monarchia túlsó felének morális erő-készletét. A horvát országgyűlésen különben Radies István már 1917 január 11-én felmondta a dualizmust és a monarchia valamennyi szláv területének államjogi egyesítése érdekében foglalt állást. Március 21-én Szmrecsányi György egy interpelláció kapcsán megkérdezte Tiszát, van-e tudomása arról, hogy a horvát közélet vezetőférfiai közül többen a Pasicscsal való cimboraság gyanúja alatt állanak? A Skerlecz Iván bárót felváltó bán, Mihajlovics, a horvát-magyar viszony szempontjából ismeretlen és ki-próhálóatlan politikai figura volt.

Már előbb: 1916 október 21-én Adler Frigyes szocialista intellectuel revolverlövésekkel leterítette Stürgkh osztrák miniszterelnököt, november 20-án pedig Kramarz cseh politikust és társait a bécsi Landwehr hadosztálybírósa halálra ítélte a monarchia és az uralkodóház ellen elkövetett árulások miatt. A csehek és a németek között a lappangó feszültség nyílt

botrányokban robbant ki, amikor a Reichsrath 1917 május 30-án összeült. Sokan, köztük Tisza is, hibáztatták és elleneztek a birodalmi tanács összehívását. Ámde az a békepolitika, amelyet Károly király követett, nem tűrt fejedelmi abszoluzizmust többé s a monarchia szervei gyengeségében egy parlamentnélküli Ausztria nem volt tárgyalóképes fél a wilsoni elvek és a bolsevik végletek felé rohanó forradalmi mozgalmak évadján. Kétségtelen, hogy a magyar szent korona országain belül is a belső lazulás jelei kezdtek mutatkozni. Ezt nem Tisza bukása okozta, hanem a háborús neurózis, az egyetemes fáradtság, az a vágy, hogy az egyre reménytelenebbé vált végső diadal helyett az okos és méltányos béke útjait keressék.

Ám a hadsereg még fertőzetlen maradt s „Ausztria magtára és kaszárnyájára”, mint entente-politikusok mondták Magyarországról, még ontotta a vért és az ételmet a háború szomorú üzeméhez. Németország is kiállotta 1917 nyarán az angol-francia tankegromboló szereplését: az arrasi, flandriai és a chemin des damesi, valóban nagyszabású támadások vérbefultak. A nyugati hadműveletekkel egyidőben az orosz forradalom is megkísérelt egy utolsó rohamot a császári monarchiák keleti hadseregei ellen, hogy málladozó csapatait ez a vállalkozás összetartsa és fegyelemezze. Kerenszki offenzívája a középeurópai hatalmak frontját hátrább szorította ugyan, de a nyomban megindított ellenhadműveletek során az orosz seregeket mindenütt visszaűzték, a múlt évben elvesztett területeket visszafoglalták s olyan csapásokat mértek az orosz forradalmi seregekre, amelyeket azok többé sohasem tudtak kiheverni. Ennek az ellentámadásnak sikere Oroszországban megrendítette a nacionalista elemek hatalmát, harcképtelenné tette az orosz haderőt s utat nyitott a maximalista munkás- és katonatanácsoknak, hogy vakmerően törjenek céljukra, kikiáltásuk a proletárdiktatúrát (november 8) és megalakítsák a népbiztosok kormányát. Ezek az események, valamint a bolsevik-kormány békeajánlata „mindenkihez” (november 29) már heves zajlásban találták a magyar pártokat. Esterházy utóda, Wekerle Sándor, nem eszközölt ugyan a kormány személyi összetételében és programjában változtatást, de aki Wekerlét ismerte, az tudta, hogy nem fog mereven ragaszkodni a baloldali pártokkal kötött választójogi paktumhoz s hogy semmiesetre sem fog a házfelosztás fegyverével élni. Ez természetesen megszilárdította Tisza pártját az ellenállásban. Érezte, ha

kitart, a hatalmi súlypont újból átcúsúszik reá. December 21-én Vázsonyi betérjesztette a paktum alapelvei és keretei által megszabott választójogi törvényjavaslatot, amelynek általános keltekei a férfiaknál: a 21-ik év betöltése, írni-olvasnitudás, életkorra való tekintet nélkül a vitézségi érem és a Károly-csapatkereszt birtoka, nőknél a polgári iskola negyedik évfolyamának elvégzése, vagy a férj tényleges katonai szolgálata voltak. Hogy a zavaros pártviszonyoknak s a maga parlamenti labilitásának véget vessen és Károlyiétől szabadulhasson, Wekerle 1918 január 25-én újjáalakította kabinetjét, amelyből kihagyta az Esterházy-programm néhány exponált emberét s a választójogi kérdés csendes és kétértelmű mellőzésével az önálló magyar hadsereg gondolatát tette meg az új politikai alakulás tengelyévé, amihez — a marsalltanács véleménye ellenére — a király is hozzájárult. Ez a nagy vívmány, amelynek eszméje harminc esztendeje érelődött a magyar közéletben s amely a nemzet évszázados vágyainak tartalma volt, most alig keltett olyan elemi hatást, mint amint a király és kormánya várt tőle.

A magyar társadalom azt érezte, hogy ez a minimális ellenszolgáltatás a magyarság heroikus erőfeszítésével szemben. Károlyiék, tehát a radikális függetlenségi párt, amely Kossuth Lajos politikai örökösének hirdette magát, gúnymosollyal fogadták az önálló magyar hadsereget, amelyet már nem is tudtak hova tenni az ő nemzetközi pacifizmusuk gondolatvilágában. Tisza viszont a választójog homályban maradása miatt nem kívánt résztvenni az új alakulásban, amely ilymódon csak Andrásyék, a függetlenségi párt Apponyi-szárnya, a néppárt és a demokraták részvételével jöhetett létre, azzal a hátmögötti ajtókat mindenfelé nyitvatartó föltétellel, hogy az alkotmánypárt kivételével mindenki fentartotta továbbra is régi pártkereteit és szervezeteit.

Károlyi és a történelmi magyar pártok között egyre szélesebbé tágult az elvi szakadék. Egy Tisza-párti ujságban rokona, Károlyi Imre gróf, félhazaárulónak és kalandornak nevezte a függetlenségi vezért, aki a monarchia felbomlására spekulál. Ez a levél körülbelül a munkapárt véleményét fejezte ki a pacifista apostolról, akinek megfigyelésére a német kormány detektív szervezetet tartott fenn (Consten-ügy), amelynek kínos és Károlyira mártíri díszet jelentő veszélyét és botrányát Ur-mánczy Nándor leplezte le a Házban. Lassankint az összes radi-

kális és forradalmi elemek Károlyi személye körül csoportosultak, sőt jogosnak látszó gyanú merült föl arra is, hogy a gróf nincs egészen távol a földalatti propagandától sem (Ducinska Ilona-per), s egyik háttérben lappangó tényezője a munkástanács által szított politikai sztrájkoknak. (Június 22.) Károlyi békeizgatásának kedvezett az általános kimerültség, a piavei offenzíva siralmas összeomlása (június 16-25) és szörnyű veszteségei, a kegyetlen rekvirálások sorozata, a növekvő nyomor, a fölmentések revíziója, a bresztlitovszki beszédek, a Sixtus-levél-botrány (április 3) — a levél még 1917 március 31-én kelt* — a munícióhiány (a harangok rekvirálása) s nem utolsósorban a tengeralattjáró hadviselés eredménytelensége s a Wekerle-kabinet elvi tétovázása és kormányzati gyámoltalansága.

Látszólag, legalább a hadszíntereken, még mindenütt a központi szövetségé a stratégiai fölény, a kezdeményezés, a nagy harcászati sikerek sorozata. 1917 december 10-én az orosz harc vonalon beállott a fegyverszünet, december 22-én megkezdődtek Bresztlitovszkban a közvetlen béketárgyalások az orosz tanácsköztársaság kiküldöttjeivel, akik a népek önrendelkező jogát s a kárpótlás és annexió-nélküli béke elveit hirdették. Mikor a keleti német hadvezetőség arra a felismerésre jutott, hogy Trockijék a nyilvánosság tribünjét a bolsevik propagandára használják fel s a központi birodalmak hadseregeit és munkásait kormányaik ellen izgatják, felmondta a fegyverszünetet (február 8), megszakította a tárgyalásokat s az egész harc vonalon offenzívát indított. Czernin gróf az orosz birodalomból kivált Ukrajnával különbékét kötött (*a kenyérbéke*, február 9), amelynek egyes területi rendelkezései (cholmi kormányzóság bekebelezése Ukrajnába), felbőszítették a lengyeleket, akiknek a központi hatalmakhoz húzó vezéreit is (Pilsudski) elriasztották. Andrássy hiába sürgette a lengyel kérdés megoldását trialisztikus alapon, a dunai monarchia szerkezetén belül. A folytonos odázás, Kongresszus-Lengyelország területének felosztása német és osztrák-magyar érdekszónára, nemcsak a lengyelséget idegenítette el, de csaknem akkora rést ütött a központi szövetség bástyáin, mint a Sixtus-levél. A német előnyomulás hatása alatt már-

* Károly király ugyanis levelet intézett sógorához, Sixtus páрмаi herceghez, aki belga szolgálatban vett részt a világháborúban. E levélben állítólag igazságosnak ismerte el az Elzász-Lotharingiára támasztott francia igényt.

cius 3-án a szovjet delegátusai aláírtak a német hadvezetőség, által diktált békepontokat, s március 5-én Kühlmann német külügyi államtitkár és Czernin a Bukarest közelében fekvő Butteában megkötötték a különbékét Romániával is, amelynek legfontosabb pontja az volt, hogy Dobrudzsát átengedi a szövetkezett hatalmaknak s az erdélyi határon öt-húszkilométeres határkiigazítást eszközöl Magyarország javára. Ez utóbbi feltétel az erdélyi sovinizta magyar politikusok, elsősorban Bethlen István gróf, követelésére vétetett fel a békeszerződés pontjai közé. Em-lítésreméltó, hogy a bolsevikkal kötött béke ellen a magyar minisztertanácsban egyedül Vázsonyi emelt szót, s óvását a polgári Oroszország elárulása miatt, valamint a császárok és a kommunisták összeölkezése ellen jegyzőkönyvbe foglaltatta.

A keleti harcvonal elcsöndesedése, Wilson befolyása s a kommunista forradalomtól való félelem látszólag hangfogót tett az entente lármás hadicéljaira. Lloyd George 1918 január 15-én kinyilatkoztatta, hogy Ausztria és Magyarország feldarabolása nem tartozik Anglia háborús céljai közé. Ez mindenesetre más-képp hangzott, mint az a válasz, amelyet a központi hatalmak múlt karácsonyi békeajánlatukra kaptak. De Wilson elnöknek az amerikai kongresszushoz intézett üzenete (január 9), a hírhedt tizennégy pont, sem tartalmazta — minden kenetes és ruganyos általánosságai dacára sem — a dunai monarchia megsemmisítését s széles tartományi önkormányzatok szervezésé-nek gondolatát is lehetett kiolvasni e dodonai kinyilatkoz-tásokból. Legalább is Károlyiék a magyar közönség előtt így magyarázták a tizedik pontot: „Ausztria és Magyarország népei-nek, amelyeknek helyét a nemzetek között megoltalmazni és biz-tosítani kívánjuk, a legelső alkalommal lehetővé kell tenni auto-nom fejlődésüket”. Wilsonék valódi szándékaira némi fényt de-rített az a tény, hogy Massaryk, a prágai egyetem emigráns ta-nára, szabadon szervezhette meg az amerikai tótságot s a pitts-burgi egyezményvel megvetette alapját a „cseh-szlovák” köztár-saságnak, amelyet elsőnek a nacionalista orosz forradalom kül-ügyminisztere, Miljukov ismert el, aztán, a Saint-Armand—Revertera-féle titkos tárgyalások kudarca után, Clemenceau is. A wilsoni pontokkal üzött felelőtlen bujtogatások azonban óriási lelki rombolást végeztek Magyarországon. S amikor nyilvánvaló lett, hogy Wekerle elpaktálta a baloldali pártokkal és a szocia-listákkal kialakított választójogi javaslatot (1918 május 7), a

bolszevik-irányú munkástanácsok befolyása alá került proletariátus felmondta a barátságot a nemzeti pártoknak s Károlyi Mihállal együtt most már feszélyezettség nélkül folytathatta gyűjtogató munkáját a társadalmi forradalom marxi szikrájával. Wekerle kormányzópártja a választójogi konfliktus következtében (május 24) kettészakadt. Egyik fele Wekerlével és Szerényivel a munkapárt felé közeledett, amely meg is szavazta az ő intenciói és feltételei szerint módosított törvényjavaslatot (július 18). A másik része Andrássyval és Apponyival ellenzékbe ment, anélkül azonban, hogy a Károlyi-csoporthoz közeledett volna, amelytől nemcsak a külpolitikai program választotta el, hanem hitvallása a történelmi alkotmányról és a nemzeti gondolatról is. Ez a csoport, a balközép, amely a nemzeti politikát összeegyeztetni iparkodott a haladás és az elodázhatatlan reformok gondolatával, amely amily mértékben helyeselte a hivatalos külpolitika alapelveit, épp annyira elítélte ötlettelenségét, tehetlenségét és merevségét, amely békét akart, de magyar békét és nem mindenáron való kapitulációt, amely ragaszkodott a német szövetséghez, de csak addig a határig, amíg a magyar nemzet létérdekeivel megegyeztethető volt, amely irtózott a munkapárt korrupst rendszerétől, de riadva nézte Károlyiék felelőtlen és lelkiismeretlen békeizgatásait is: ez a nagy tradíciókat s a magyar lelkiesség jobbik részét képviselő párt a Wekerle-Tisza reakció és a forradalom malomkövei közé került és szétmorasodott, mielőtt hatalomra juthatott volna tulajdon elvei alapján és hivatott vezéreivel. Ahogy csökkentek az Andrassy-Apponyi irányzat esélyei, éppoly mértékben gyarapodtak Károlyiék kilátásai. Nyugtalan és sötét becsvágyak, a jobboldali pártokban csalódott tömegek keserősége, a német fegyverek győzhetlenségébe vetett hit hirtelen elpárolgása (1918 július—augusztus), főképpen pedig egy olyan sajtóhadjárat, amelyben a tudatlanság futott versenyt a lelkiismeretlen vakmerőséggel, dagasztották a destrukció vitorláit. A kormánynak fel kellett oszlatni a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületét, amely a gyors békére és az ország radikális átalakítására hozott határozatokat. A bresztlitovszki béke után hazaözönlő oroszországi hadifoglyok a bolszevista propagandától megméltelyezett lélekkel tértek haza s ha beosztották is őket régi pótkereteikbe, sokkal többet ártottak, mint amennyi számbeli erőért a hadsereg nézve a sok százezerre rugó veterán katoná-

anyag. Majdnem időben ki lehet mutatni az összefüggést a Pé-esett, Rimaszombaton és más vidéki városokban szórványosai* felbukkanó katonai lázadások és sztrájkok, a zöld káderek alakulása és az oroszországi hadifoglyok inváziója között. A közelgő katasztrófa árnyékát vetette előre a délszlávok korfui egyezménye, a horvátok tiltakozása a magyar királyi honvédség, magyar jellege ellen s Tisza István gróf szerajevói küldetése (szeptember 21), amely még a monarchiahű elemekre is bomlasztó és riasztó hatást gyakorolt. Szeptember végén a bolgár hadsereg balkáni frontja felbomlott, október 3-án lemondott Ferdinánd cár s Bulgária kilépett a központi szövetségből. Törökország katasztrófális vereségeket szenvedett Szíriában, Konstantinápoly előtt angol és francia hadihajók vetettek horgonyt, Enver és Talaat pasa kormánya megbukott s az Ottoman birodalom a végenyészet küszöbén fegyverszünetet kért és kapott az ententétől. A központi hatalmak szorongatott katonai helyzete szeptember 15-án arra készítette Burián Istvánt, hogy jegyzékben forduljon a hadviselő hatalmakhoz s azokat — a hadicselekmények megszakítása nélkül — egy közvetlen és bizalmas szóbeli eszmecserére vegye reá. E naiv indítványt az entente visszautasította. A német hadsereg fekete napja (augusztus 9) és a bolgár összeomlás egyszerre eltemette a Wekerle-Tisza-rendszer műgátjait s kül- és belpolitikai szempontból a régi rendszer elvesztette hitelét és tekintélyét. Néhány napon át a balközépiek (Andrássy, Apponyi) voltak előtérben: lobogójuk alá húzódott az egész történelmi Magyarország s e pillanatban az a feladat várakozott reájuk, hogy egy Curtius-ugrással betömjék a legitim uralom és a készülő forradalom közt tátongó örvényt.

Wekerle október 15-én beadta lemondását, de a király nem fogadta el. Andrássy a király megbízásából Svájcba utazott, mert Onnan mérvadó körökből olyan információk érkeztek, hogy a nyugati hatalmak szóba állának vele s a monarchia lényeges területi áldozatok nélkül likvidálhatja a háborút, ha elszakad Németországtól és államait föderatív-rendszer alapján átszervezi. Andrássy távolléte alatt október 17-én Károly király, mint Ausztria császára kibocsátotta az osztrák tartományok föderatív átszervezésére vonatkozó manifesztumát, amely az osztrák németységben megütközést keltett, anélkül, hogy a szlávokat kielégítette volna. A császári kiáltvány következménye gyanánt Wekerle és Tisza bejelentették, hogy Magyarország az új Ausztriával

új kiegyezést köt a perszonális unió alapján. Tisza nagy beszédben cáfolta az entente-propaganda ama rágalmaait, mintha Magyarország volna a főbűnös a világháború előidézésében s a belső megrendülés vallomásával jelentette be, hogy „ezt a háborút elvesztettük”, másrészt Károlyiék felé fordulva, a haza érdekében arra kérte őket, hogy munkálkodjanak közös egyetértésben az ország megmentésére (október 17). A háborúvesztés nyílt beismerésének és éppen Tisza ajkáról, borzalmas hatása volt a mögöttes országra éppúgy, mint a frontokra. Károlyi Mihály október 22-én Tiszának válaszolva elutasította az együttműködés-gondolatát s azt a baljóslatú kijelentést tette, hogy megy a maga útján és cselekedni fog. A Házban egyik botrány érte a másikat; a politika súlypontja az utcai mozgalmakra kezdett átlendülni. A történelmi pártok Andrásy körül csoportosultak, aki rávette Tiszát, bocsássa szabadon a munkapártot és Wekerlét, hogy a debreceni Gotterhalte-botrány s egy Fiume megszállását jelentő sürgöny hatása alatt mondjon le (október 23). Október 24-én a király közös külügyminiszterré nevezte ki Andrásyt, aki Bécsbeutazásával azon fáradozott, hogy Károlyiék és a szocialisták részvételével, de a nemzeti pártok hegemoniája alatt koncentrációs népkormány alakuljon. A koncentráció Károlyiék magatartásán meghiúsult s mielőtt az új nemzeti és demokratikus kormány megalakulhatott volna a különbéke és az általános választójog alapján, Károlyiék október 25-én megszervezték a nemzeti tanácsot, amelynek intézőbizottságát a radikális függetlenségi párt, Jásziék és a szocialisták vezérkara alkotta, azzal az elhatározással, hogy forradalmi eszközökkel hódítják meg a közhatalmat. Október 26-án Andrásy jegyzéket küldött Wilson elnöknek, amelyben a kettős monarchia nevében békét kért. Ugyanaznap érkezett Budapestre József főherceg, mint teljhatalmú királyi megbízott, hogy a kibontakozást előkészítse s hogy nagy népszerűségével ellensúlyozza Károlyiék propagandájának hatását a laktanyákban. Ezekben a fejleményekben már kivette döntő szerepét az utca.

Jászi Oszkár legutóbbi könyvében, amelyben az új középeurópai alakulás kikristályosodási elvéül a dunai konföderáció gondolatát tette a Habsburgok jogara alatt, még alig száradt meg a nyomdafesték, Károlyi Mihály is royalistának mutatta magát, de a felszított utcai mozgalmak és tumultusok már tulcsaptak a forradalmi vezérek által megszabott menetrenden. A

Károlyi-pártkör előtt napról-napra megismétlődő tüntetések egyikén Búza Barna azt mondta, hogy: „a mágnások azt hiszik, ez is csak olyan politikai kártyajáték számukra, mint az eddigi válságok voltak, pedig vigyázzanak, mert lehet, hogy ez is kártyajáték, de olyan, ahol a korona a vízi”. Ausztriában Lammasch tanár elnöklete alatt átmeneti pacifista kormány alakult, hogy a centralizmusból a föderatív önkormányzatok rendszerére való átalakulást előkészítse és tárgyaljon a különböző nemzeti tanácsokkal. Október 29-én a horvát szabor proklamálta Magyarországtól való elszakadást s ugyané napon a horvát-szlovén-szerb nemzeti tanács átvette Fiume kormányzását. Andrassy politikáját osztó magyar kormány csak október 29-én alakulhatott meg Hadik János gróf elnökletével, a nemzeti pártok részvételével s a nemzeti tanácsban képviselt erőcsoportok kirekesztésével. Az ellenforradalmi elemek lassan, gyámoltalanul, egységes vezetés nélkül az utolsó percben mozdultak fel (Nemzetvédelmi Szövetség), amikor hatalmas tömegek, lógós katonák, szakszervezet munkások már az Astoria-szálló, a forradalom főhadiszállása előtt nyüzsögtek, tüntettek, szónokoltak. Október 31-re Károlyi és szövetségesei lettek az urak a fővárosban, anélkül, hogy a konzervatív és nemzeti tényezők egyetlen komoly és férfias kísérletet tettek volna a helyzet megmentésére. A forradalom győzött az egész vonalon: Hadik lemondott, helyébe a király parancsára József főherceg Károlyi Mihályt, az utcán már kikiáltott miniszterelnököt megerősítette, illetve kinevezte miniszterelnökké. A forradalom győzött, mert megakadályozására a kellő időben sem megfelelő reformok nem alkalmaztattak (Andrassy irányzata), sem a fizikai erő nem vétetett igénybe (Tisza politikája). Győzött a nemzeti pártok meghasonlása és ingadozása miatt. Győzött, mert akkor akarták az árvíz elé gátat húzni megkésett reformok segítségével, amikor már csak az erőhatalom segíthetett volna. Győzött, mert a tömegek nyers természeti ösztöneire spekulált s mert a legvadabb módon visszaélt a társadalom háborús kimerültségének pszichózisával, győzött nemzeti jelszavak hangoztatásával s oly külpolitikai illúziók keltésével, amelyekkel egyetlen ellen agitáció sem verse nyezhetett. („Wilson csak Károlyival fog tárgyalni”). Vagy, mint az októberi forradalom egyik publicistája írta: „győzött a pesti vicc, a pesti kávéház, az óbudai matróz, a hírlapíró az Otthonból és a galileista diákok. Az egyszerű, tiszta pesti ész győzött, a

pesti csúfondarosság megölte mindazt a sok kegyetlen és ostoba hazugságot, ami ötvenegy hónapig halálos álarcot vont a világra. Nem hagyták magukat megfőzteni a pestiek, a háború elején dobták a Hofert, aztán dobták a cenzúrát s végül dobták az egész háborús dicsőséget”. Amikor a budapesti forradalom által már tényé vált a kettős monarchia szétesése, érkezett Andrássyhoz Clemenceau és Foch nevében Dutasta követ sürgönye, amelyben jelezte, hogy készek a monarchiával lényeges területi áldozatok nélkül, különbékét kötni...

Ezzel az akkorddal végződött egy tíznapos miniszteri pálya, a magyar fátum egy beteljesedése, amely a történelmi adottság s a személyi hivatottság megkésített érvényesülésének rejtjelmes bonyolultságából indult el.

A „diadalmas” forradalom előestéjén terjedt el a híre, hogy október 31-én délután hat órakor Hermina-úti villájában meggyilkolták Tisza István grófot. A példátlan gaztett, amely a huszadik század Magyarországnak egyik legkiválóbb s tévedéseiben is egyik legimpozánsabb egyéniségét tette el láb alól, a forradalom jogrendjében mindvégig megtorlatlan maradt. Szinte Antonius szavára kell gondolnunk: Milyen esés volt ez!

Időben összetalálkozott a történelmi Magyarország összeomlásával, hogy utóbb szimbolikus, sőt okozati kapcsolatokat is keressenek a régi Magyarország egyik vezére és a régi Magyarország bukása között. Pedig Tisza nem volt már az a félelmetes erő, akit a győztes forradalomnak rettegnie kellett. Ahogy elenyészett az a hit, hogy a központi hatalmak megrázkódtatás nélkül kerülnek ki a világégésből s ahogy összeomlott a németek nyugati ellenállása, az élő Tisza már csak komor kísértetvé vált régi önmagának, lelkiereje összetört s tanácstalanul állott azzal a felfordult világgal szemben, amely oly kiszámíthatatlan eszméket és lehetőségeket érlelt méhében. Az ő lelkiségének óraszerkezetében elpattant a rugó, amikor szétbomlott körülötte az a politikai rendszer, amelyhez észjárása, szellemi alkata és politikai koncepciója merevedett. Az utolsó hetekben nem állott többé az események első arcvonalában. Az a merénylet, amelynek áldozatául esett, mégis annak a sokesztendei sajtóakciónak volt az eredménye, amely, külföldön és belföldön egyaránt, Tiszát vádolta a háború felidézésével s Tiszát tartotta a monarchia szívós ellenállása leghatalmasabb mozdítóerejének. Ha bűnbakot kellett keresni, akin a csőcselék elégtételt vehetett

a háborús nyomorúságért s szenvedéseieért, mégis ő volt a legkipécézettebb alak, akibe bele kellett botlania, amikor a maga nyers beidegzettsége alapján valakivel vagy valakikkel le akart számolni a régi Magyarországból. Pedig a forradalomnak a maga erkölcsi integritása érdekében senkire sem kellett volna jobban vigyáznia, mint Tisza István életére s ha már a történelmi Magyarország kegyelemre megadta magát az új világnak, nem lett volna szabad veszni hagynia a történelmi Magyarország ama reprezentánsát, akinek erélye annyira megtört, hogy híveit az új rendszer támogatására unszolta. Az a körülmény, hogy Tisza mártírúma jelezte a régi Magyarország sírbatételét, hogy engesztelő áldozattá vált azoknak a politikai hibáknak és mulasztásoknak, amelyek az ő nevéhez fűződtek, a forradalom nagy gyöngeségévé vált. S hogy következményei nem mutatkoztak mindjárt, annak az oka csak az volt, hogy mikor oly sok minden összeomlott, hogy mikor oly vadul torlódtak egymásra az események, az emberek nem értek rá gondolkozni és felmérni annak a veszteségnek történelmi horderejét s katasztrofális hatását, s éppen a forradalom etikai értékelésére, amelyet Tisza zuhanása okozott. Nemsokára kiderült, hogy amikor a bűn meg akart szabadulni egy embertől, a gyilkosság által egy félistent teremtett az ember helyébe. A földről, ahol csak egy harcos volt, gyűlölt, rettegett, gúnyolt és lecsepült ellenfél, magasabb régiókba szállt, ahol félistenné vált. Az élő Tisza nem volt többé komoly ellenfél, a halott óriási arányokra nőtt és összeolvadt és azonosult egy eszmével.

XI.

A forradalmi kormány új fegyverszünetet köt. — Jásziék nemzetiségi autonómiákkal akarják meggátolni az ellenséges beözönlést. — A frontkatonaság leszerelése. — Csehek, szerbek, románok megszállják az általuk igényelt területeket. — A »népköztársaság» kikiáltása. — Feltűnnek a bolsevikok. — A forradalom csődje. — Felelőtlen szocializálások. — A forradalom bukása. Hazaáruló volt-e Károlyi?

Alig vette birtokába a közhatalmat a forradalom, Magyarország valamennyi hatósága és testülete, köztük kimondottan olyan elemek is, akik nemrég még az ellenforradalom táborában konspiráltak Károlyiék ellen, csatlakoztak hozzá. Mintha egyszerre mindenki felfedezte volna magában a progresszív gon-

dolatot, az ősi forradalmi hajlandóságot, a szocialisták ideológiájának megértőjét. Meddig kellett sülyednie ennek a társadalomnak, amely oly hirtelen tagadta meg és árulta el múltját, legbensőbb és legőszintébb értelemét, amely a régi Magyarországot megfosztotta az euthanázia díszétől is! November 5-ére Jászi Oszkár mint nemzetiségi miniszter a wilsoni elvek alapján megkezdte tanácskozásait a hazai nemzetiségek vezéreivel. Ezek a megbeszélések Aradon kulmináltak (november 13-15) a román



KÁROLYI MIHÁLY GRÓF

vezérekkel folytatott izgalmas eszmecsereben, de természetesen minden eredmény nélkül, mert az utóbbiak nyíltan hangoztatták azt a szilárd eltökéltségüket, hogy egyesülni akarnak királyságbeli fajtestvéreikkel. Minthogy a Károlyi-kormány nem ismerté-
 éi érvényesnek a Diaz-Badoglio-Weber-féle fegyverszüneti tárgyalások eredményeit, Károlyi Mihály Jászi Oszkár kíséretében személyesen indult Belgrádba, hogy a „független és semleges” Magyarország nevében, függetlenül a volt császári és királyi hadseregfőparancsnokságtól, fegyverszüneti tárgyalásokat folytasson Franchet d'Esperay tábornokkal, a keleti ententehad-

sereg főparancsnokával. A francia tábornok által diktált fegyverszüneti feltételek ugyan alkalmasak voltak arra, hogy alaposan lehűtsék Jásziék és Károlyiék forró képzelgéseit, mert olyan demarkációs vonalat állapított meg, amely *in peius* változtatta meg Magyarországra nézve a Diaz-Weber-féle fegyverszünet rendelkezéseit, amelyeket a közönség általában úgy értelmezett, hogy Magyarország déli frontjaira is érvényesek. A Maros-Dráva-vonal irányában ez a vonal átszelte az ország területét s lehasította róla a székely, román, szász, bácskai, bánáti, baranyai és szlavóniai délvidéket.

Ferrero mondja a hanyatló római köztársaságról írt nagy művében, hogy a nagy irodalmárok könnyen hitetik el magukkal, miszerint az embereket kormányozni tudják. Azért, mert képesek más emberek szellemét egyszerű tettek és érzések irányában mozgatni, fantáziájukban elfelejtik azt, hogy egy tudásra és esztétikai élvezetre vágyó közönségnek a lelke kicsiny és egyszerű valami egy olyan társadalomnak óriási lelkéhez viszonyítva, amelyben a leghevesebb osztályellentétek egymást taszítják, szorítják és robbanni készülnek. De a politika vérben és húsban dolgozik. Jászi maga meglepődve riadt arra a tapasztalatra, mikor a román vezérekkel tárgyalt, hogy azok, akik a régi Magyarországgal szemben faltörő kosznak használták fel a wilsoni eszméket, most a legmohóbb és legönzőbb nemzeti imperializmus karjaiba vetették magukat. Mint minden dogmatikus: vaskalapos ember volt ő is, akit tragikus csalódásai talán máig sem tudtak kijózanítani könyvszagú ábrándjaiból. Nem a régi Magyarország bűne volt-e, hogy hajdani bajtársai és elvbarátai a nemzeti egyenjogúsítás hitvallásában és a wilsonizmusban, most egyszerre olyan követelésekkel léptek és éppen övele szemben, aminőkre csak olyan gondolkodású emberek képesek, akik mákszemnyit sem különböznek a régi magyar uralom vezetőférfiai-tól? Jászit meglepte a nemzetiségi vezérek durva őszintesége és nyers cinizmusa, amellyel oly leplezetlenül tárták fel valódi céljaikat. Hiszen a legnaivabb baleknek és a legöregebb politikai rókának egyformán be kellett látnia, hogy a népek sorsát saját céljaikhoz szabott öntudatuk és erőszaktükük szabja meg. Ő még mindig ragaszkodott a régi tromfjaihoz: az új Magyarországnak meg kell mutatnia, hogy komolyan veszi ígéreteit és minden poklonon keresztül is hisz a wilsoni eszmék egyedül üdvözítő voltában, akár beérik a saját sorsukkal törődő nemzetek ezekkel az

engedményekkel, akár nem. Minél nagyobb darabokat hasítottak le Magyarország testéből, a megmaradt annál buzgóbb és kétségbeesettebb klinikai kísérletek telepévé vált, hogy Jászi új alkotmányokat és önkormányzatokat dolgozzék ki azoknak a népfajoknak számára is, amelyek ilyen követeléseket soha sem tápláltak s a szabadságnak Jászi által adott mértékére meg sem érték. Jászi csaknem olyan kétségbeesett helyzetben szánta el magát nemzetiségi politikájának megvalósítására, mint a Szemere-kabinet Szegeden, 1849 júliusában, amikor a szabadságharc tizenkettedik órájában akarta kielégíteni az ellenforradalommal szövetséget idegen népfajokat. Hasztalan volt minden buzgóság és jóakarát: sem akkor, sem 1918-ban nem hitte el senki sem, hogy ezek az engedmények a nemzet szabad és őszinte akaratóból származnak és nem csupán a desperáció végső kapkodásai.

A Károlyi-kormány a wilsoni eszmék kodifikálásával és a svájci kantonrendszer alkalmazásával akarta megállítani a cseh legionistákat és a román királyi csapatokat. A magyar kormány fegyvereket bocsátott a román nemzetőrség rendelkezésére és vonatokat, hogy a románlaktá vidékekről a magyar állam segítségével Gyulafehérvárra szállíthassák azt a semmi hivatalos illetékességgel nem bíró sokadalmat, amely december 1-én kimondta a huszonhat keleti vármegye fölötti impériumot és a román királysághoz való csatlakozást. Éppoly sikertelenül végződtek a tót vezérekkel kezdeményezett tárgyalások is, akik az entente elismerésére és a Vyx-jegyzékre való hivatkozással bejelentették (december 4), hogy cseh légionisták fogják megszállni a Felvidéket. Károlyiék a régi országhatárok megtartásának törekvésében akadályozta tulajdon programjuk is, amelyre való hivatkozással léptek fel a tót és román nemzeti tanácsok a forradalommal szemben. Leginkább gátolta őket azonban a hadseregnek Linder Béla hadügyminiszter módszerével végrehajtott sommás leszerelése. („Nem akarok többé katonát látni!”) A nemzetiségek közt a wilsoni elvekre való appellálás jogcímén Magyarország határain belül akartak maradni a keleti tótok, a rutének és a svábok, de ezeknek képviselőt és hűségnyilatkozatát a forradalom nem vette komolyan. November 13-án királyságbeli román csapatok átlépték a védtelen erdélyi hágókat, 14-én a csehek megszállták Trensént, 21-én a szerbek Szőreget és Nagybecskereket s november 28-án a népkormány a román nemzeti tanács

hivatalos képviselőjéül elfogadta Erdélyi János budapesti ügyvédet, a cseh-tótok részéről pedig Hodzsa Milánt. E rettenetes esztendő karácsonyán Erdély már a románok, a Felvidék a csehek, Délmagyarország a szerbek megszállása alá került anélkül, hogy izolált és anarchikus egyéni akciókon kívül (székelybadosztály, a Görgeyek heroizmusa a Szepességben, a tengerészkülönítmény szánalmas és szégyenletes szereplése), bárhol egy kar is megmozdult volna a történelmi Magyarország határainak védelmére. A december 4-én alakult liga Magyarország területi épségének fentartására teljességgel társadalmi és tudományos propagandamozgalom volt. Fegyveres ellenállásra a kormány az ellenforradalmi erőktől való iszonyodásában sem mert gondolni, sőt a katonatanács a helyi vagy vidéki jelentőségű ellenállásokat (Csallóköz) is megghiúsította. Az ezeréves Magyarország kétharmadrésze kardcsapás nélkül jutott az ellenség kezére. „Ha a forradalmi kormány — mondotta Linder Béla — ezekben az órákban azt mondja a katonáknak, hogy helyes, megcsináltátok a forradalmat, most pedig menjetek vissza a kaszárnyába és vegyék a vállatokra újból a fegyvert, legyetek újra katonák: akkor mi is Kerenszki sorsára jutottunk volna.”

Nemcsak az ország régi területei törtek össze, hanem kilencszázéves államformája is. November 12-én Károlyi megbízásából egy főrendi küldöttség jelent meg Eckartsauban a király előtt, hogy lemondásra szólítsa fel. A király ezt visszautasította. Ellenben a megjelent előkelőségeknek nyilatkozatot adott át, amelyben lemondott minden részvételről az állami ügyek intézésében s eleve kötelezte magát elismerni azt az államformát, amelyet a nemzetnek szabadon választott képviselője fog kijelölni. A lerombolt királyi tekintély és a monarchikus hatalom helyébe november 16-án az Országház kupolacsarnokában az országos nemzeti tanácsok kongresszusa kikiáltotta a népköztársaságot, megalkotta az első néptörvényeket, az általános, egyenlő, titkos választójogról, a gyülekezési- és sajtószabadságról, a nemzetiségi önkormányzatról, a radikális földosztásról, az esküdtbírósról, a munka- és népjóléti igazgatásról, utóbb a népköztársaságra veszélyes vagy gyanús elemek megrendszabályozásáról, stb. A forradalom a határok feladása miatt teljesen elvesztette tekintélyét és népszerűségét a nemzeti érzéstől áthatott társadalmi rétegek szemében, egyre szélsőbb irányba sodródott s létét úgyszólván a szocialisták kegyének köszönhetette. Pogány József,

akit Károlyi a katonatanácsok kormánybiztosává nevezett ki, sorjában buktatta meg azokat a hadügyminisztereket, (Bartha Albert, Festetics Sándor gróf), akiket, okkal, ok nélkül ellenforradalmi üzemekkel gyanúsított. A „demokratikus” hadseregben megszűnt minden fegyelem. Pogány szerint a katonatanács feladata az, hogy minden kaszányát szociális otthonná és kultúrpalotává formáljon át. Valósággal alkotmányt adott a laktanyáknak is. Bevitte az osztályharcot a tisztek és a legénység közé. A magyar társadalom csak szégyenpírral tudta nézni azt az egyenruhás rakoncátlan csöcseléket, amely, egy tőle idegen szellem befolyása alatt, a főváros élet- és jogbiztonságát fenyegette. December 10-én megjelent az utcán a *Vörös Újság* első száma. A népkormány adatokkal rendelkezett arra nézve, hogy Kun Béláék propagandáját az orosz szovjet fizeti, de, a szocialisták balszánya miatt, nem mert ellenük fellépni. A szocialista túlsúly növekvő hatalmát mutatta Batthyány Tivadar gróf belügyminiszter lemondatása, akit nemsokára követett Lovászy Márton kultuszminiszter is. Kunfi Zsigmond, az új közoktatásügyi miniszter, a szocialista intellektuelek vezére, azzal fenyegetőzött, hogy új forradalom vagy polgárháború következik, ha megkísérik annak a politikának az érvényesítését, amelyet a két lemondott miniszter képviselt. Ha ilyen megtorlás veszedelmével járt a mérsékelt forradalmi irány, mekkora mozgá szabadságnak örvendettek azok a politikai irányok és pártok, (Pallavicini György őrgróf földmives-pártja, Heinrich Ferenc polgári liberálisai, a keresztényszocialisták), amelyek nem állottak forradalmi alapon! Amikori ez a rohamos balraát a leghevesebb tempóban haladt előre, akkor lépett a népkormányba nagyatádi Szabó István, mint népgazdasági miniszter, elvállalva azt a feladatot, hogy a XVII. néptörvény alapján siettesse a földosztást. A kormány által kinevezett főispán-kormánybiztosokat sok helyen a szocialisták zavarták el. A közigazgatásban felbomlott minden rend. Mit segített ezen a kormányzati és politikai zűrzavaron az a tény, hogy 1919 január 11-én a nemzeti tanács Károlyit államfői jogosítványokkal is felruházta s a köztársaság elnökévé kiáltotta ki? Az egykori Károlyi-párt konzervatívabb és nemzetibb érzésű tagjai is otthagyták a vezért s Lovászyval az élükön óriási botrányok között külön pártot alakítottak.

Az a forradalmi visszahatás, amely a romistent ültette a trónra, amely oly ideges sietséggel akart máról-holnapra új

országot és új társadalmat desztillálni a maga szociológiai lombikjaival a réginek salakjaiból, amely annál eszeveszettebben futott a maga vak és koraérett fikciói után, minél gyakrabban és brutálisabban kellett találkoznia a valósággal, amely annál nagyobb inkvizítori dühvel irtotta a régi rendszer nyomait, minél kisebbé vált kémiai kísérletei számára az ország, kétségkívül nem talál mentséget, de történelmi szempontból annál több magyarázó körülményt. Ahhoz, hogy a forradalmat joggal elítéljük, meg is kell azt értenünk. A régi Magyarország annyi megoldatlan kérdése nyomta a forradalmat, hogy embereit akkor is szétlapította volna, ha azok eleven hűsvérpolitikuskok s nem könyvmolyok, fellengző irodalmárok vagy agitátorok. Ha lett volna köztük egyetlen államférfi: akkor ez fegyvert ragad és a határookra küldi a megmaradt ép zászlóaljkat, mert a forradalom léte attól függött, meg tudja-e védeni az integritást? Ha a forradalom emberei között akadt volna egyetlen gyakorlati tehetség, az megértette volna, hogy a bőségszaruból zuhogó reformok egy fikarcnyit sem érnek, míg nem tudni, mekkora az ország, s hogy egyáltalában lesz-e még ország? A forradalom élete attól függött, hogy képes-e egyszerre nemzeti és radikális maradni?

Az új koalíciós kormány Berinkey Dénes vezetése alatt, a szocialisták erős, sőt döntő hatalma dacára is, hiába futotta a halálgaloppot a kommunista agitációval. Január 4-én a munka sok birtokba vették a salgótarjáni bányákat, február 4-én a katonatanács az ellenforradalmi mozgalmak fegyveres elfojtását követelte, február 12-én a leszerelt katonák szabadszervezete fejenként 5400 koronát kért sürgősen a kormánytól, február 20-án kommunista bandák megtámadták a *Népszava* szerkesztőségét és véres zendülést provokáltak, amelynek néhány rendőr és szocialista munkás áldozata is volt. Másnap a kormány erélyes rendszabályokat foganatosított Kun Béla és társai ellen, de nehogy jobboldali orientációval gyanúsítsák meg, lecsapott az úgynevezett ellenforradalmi elemekre s közülök az *ancien régime* néhány vezető férfiát (Szerényi József, Szurmay Sándor, Mikos János gróf szombathelyi püspök) internáltatta. A Kun Béla ellen életbeléptetett rendszabályoktól azonban a kormány riadt meg legjobban. A szocialista párt jobbszárnyát (Garamiék) a pártnak a kommunistákkal kacérkodó szélső radikálisai (Pogány Józsefek), akik a német független szocialisták elvrokonainak vallották magukat, a testvérharc felszításával és noskeizmussal

vádolták. Noske német szocialista hadügyminiszter törte le ugyanis Berlinben a spartacusokat. Március elején Károlyi Mihály egyenes közbelépésére politikai foglyoknak minősítették a letartóztatott kommunistákat s engedték, hogy a gyűjtőfogházból szabadon agitálhassanak és lázithassanak s állandó érintkezési tarthassanak fenn saját híveikkel. Március 14-én a leghatalmasabb szakszervezet, a vas- és fémmunkások többsége a kommunisták mellett nyilatkozott. A szociáldemokrata párt hivatalos orgánuma pedig azt írta, hogy —amennyiben az április elejére kiírt általános választások nem hozzák meg a szocialista többséget, — a párt nem tartja tiszteletben a népakaratot, hanem erőszakkal is kész elveinek érvényt szerezni. A terrornak ez a nyílt bejelentése csak logikus következménye volt a párt túlkapásainak, amelyeket akár hivatalos formában, akár felelőtlen akciók alakjában elkövetett s amelyek már a forradalmi fegyverbarátság határvonalát sem tartották tiszteletben. (Vass János vallásügyi minisztert egy Károlyi-párti gyűlésen a szocialisták inzultálták.)

A sülyedő félbolshevik rendszer utolsó nagy napja, a földosztás szimbolikus megkezdése volt Károlyi Mihály gróf elnök személyes közreműködésével — az egri káptalan birtokán. A józan, nemzeti érzésű, keresztény polgári társadalom teljesen ellenforradalmi irányba sodródott s az idők jele volt, hogy Bethlen István gróf vezetésével a nemzeti egység pártja címén már a régi munkapárti elemek is megmozdultak s közvetlen kapcsolatot kerestek a többi nacionalista frakciókkal (február 20). Ha a polgári elemeknek az a része is cserbenhagyta a forradalom lobogóját, amely kezdetben jóhiszeműen, vagy félelemből követte, még inkább kicsúszott lába alól a talaj, amikor a szakszervezeti proletariátus és a földművelésszegénység napról-napra növekvő tömegekben hagyta ott a posványba hullott őszirózsát.

Március 18-án Böhm Vilmos hadügyminiszter, a volt írógép-ügynök, a minisztertanácsban benyújtotta a szocializálásról készített néptörvényjavaslatát. Március 19-én Vyx alezredes, a francia katonai bizottság vezetője, jegyzéket nyújtott át a kormányoknak, amelyben a párisi legfőbb haditanács rendeletére új demarkációs vonalat állapít meg. Ez a vonal az Ipoly torkolatáig tolta ki a cseh határt, leszelte az egész Felvidéket Máramarosig, Keleten pedig Vásárosnaménytől kezdve, Debrecentől keletre húzódott a Marosig. Március 20-án e jegyzék hatása alatt

a Berinkei-kormány elhatározta lemondását és azt, hogy helyét egy tiszta szocialista kormánynak adja át. Miután Kunfi és társai előzetesen már megegyeztek egy közös platformban a komunistákkal („az egység okmányai”), a katonatanács március 21-én délután, a munkástanács ugyanaznap éjjel úgy határozott, hogy Károlyit is lemondatja a köztársasági elnökségről s a termelés rendjének biztosítására egyesítve a proletariátust, kikiáltja a tanácsköztársaságot, amely a nyugati demokráciák helyett az orosz szovjettel való kapcsolatot keresi. Elterjesztették azt a hírt, hogy az orosz vörös hadsereg élei már elérték a Kárpátokat s vele együtt új háború indul a kapitalista imperializmus ellen a magyar proletariátus, a dolgozó Magyarország felszabadítása érdekében. Az átalakulás, miként 1918 október 31-én, most is *blutlose Revolution* formájában történt.

A Károlyi-rendszer a közhatalmat, amelynek néhány hónapon át amúgy is csupán címét és látszatát viselte, majdnem ugyanolyan jelenségek között vesztette el, mint amilyenek között elragadta. És csendesen, szinte alig észrevehetően osont el az emberek szem elől a forradalom főhőse, Károlyi, a „magyar Kerenszki” és bukott le arról a magaslatról, ahova egy csüggedt és csalódott társadalom olyan lelkiállapotban juttatta, amely nagyon hasonlít a beszámíthatatlansághoz. Romok jelezték érkezését, romok maradtak távozó léptei után.

Egy nemzet, mikor vezért választ, rendszerint olyant szemel ki magának, akiben a maga jó tulajdonságait és eszményeit a legmagasabb feszültségi fokon látja képviselve. Károlyi vezérsege abból származott, hogy benne a nemzet a maga gyengeségeinek perszonalifikációját fedezte fel. A történelem ritkán talál akkora mértékű aránytalanságot képesség és ambíció, hivatottság és feladat között, mint amelyet Károlyi Mihálynál kénytelen megállapítani. Vajjon hazaáruló volt-e a szónak abban a kriminalisztikai fogalmában, ahogy a nacionalista magyar közvélemény többsége még ma is hajlandó az ő szerepét megítélni és cselekedeteinek lelki indítékait ebben az egyszerű képletben összefoglalni? Károlyi Mihályra kétségkívül nem süthető a hazaárulás bélyege e vádnak klasszikus értelmezésében, a szónak abban a jelentésében, ahogy a história egy Ephialtesnek, egy Coriolanusnak, egy Bourbon connetable-nak hazájával szemben elkövetett bűnét kárhoztatja. Az októberi forradalom vezérének cselekedetei nem foglalhatók a köztudat e fogalmi definíciója alá. Anyagi ér-

dek mozdító erejét kétségkívül nem lehet felfedezni ama pályafutás legörbülésének motívumai között, amelyben Károlyi szerepe átíveli azt az időszakot, amely 1914-ben kezdődött s 1919 március 21-én végződött. Az ő bűne az, hogy hazájának és nemzetének legválságosabb időszakában igényelte és verekedte ki magának a vezérséget, olyan történelmi feladatot, amelyre szellemi és erkölcsi gyarlóságai egyenesen diszkvalifikálták. Oly időben, amikor a hatalom azé, aki megragadni meri, a vakmerőség felette értékes, de rendkívül veszélyes tulajdonság. Károlyi Mihály az élet fájától sokkal több gyümölcsöt követelt, mint amennyire jussa volt. A történelem marasztaló ítélete vele szemben annál súlyosabb ténykörülményeken épül fel, mert nem elégedett meg a maga vezéri szerepének kierőszakolásával olyan illúziók és hamis feltevések gerjesztésével, amelyeknek alaptalanságával bizonyára ő maga is tisztában volt. Másokat, olyan hasznos erőket, akiknek összeműködésére sokkal nagyobb szükség volt, mint valaha, egyenesen kimart a hatalomból. Az ő felelősségének teherlapját terheli, hogy az utolsó percben megíúsította a nemzeti reformpártokkal való együttműködés lehetőségét, vagy azt olyan megalázó feltételekhez kötötte, amelyek egyenlők voltak a visszautasítással. E viselkedése — Talleyrand szavával élve — több volt, mint bűn: hiba volt.

Ha csakugyan komolyan törekedett arra, hogy ellensúlyt keressen azzal a radikális és szocialista csoporttal szemben, amely egyebet sem tudott, mint fokozni az átmenet szilaj lendületét, akkor nem lett volna szabad a polgári társadalom többségét elijeszteni vagy elkergetni magától s nyomban ellenforradalmi üzemekkel meggyanúsítani a történelmi és konzervatív pártokat. Nem lett volna szabad megakadályoznia a polgári elemek szervezkedését. Ellenkezőleg, azzal a nagy népszerűséggel, amelynek birtokába az események juttatták, mindent el kellett volna követnie, hogy a baloldali pártok túlsúlyával szemben kibontakozhassék a jobboldali erők csoportosulása.

Rendszerének és személyének bukását éppen azoknak a mulasztásoknak köszönhetette, amelyek e vonatkozásban állandó kísérő akkordok gyanánt hangzottak ki a forradalom káoszából. Ha fogékony elméjű ember volt is — mint hívei tartották — egy morzsájával sem rendelkezett az igazi nagy szellemek struktúrájának, amelyek önálló belső fejlődéssel bírnak s minden gondolatuknak, cselekvésüknek és alko-

tásuknak rugója sokkal inkább önmagukban van, mint az átlagembernél. Károlyi kritika nélkül hódolt meg ama tanok és ideológiák előtt, amelyekkel környezete fejét megtömte. Egyszerre felkapaszkodott a forradalom fekete lovára, amelybe kézzel-lábbal kellett kapaszkodnia, ha nem akart róla nyomban lepotyogni. Meg kellett elégednie, ha lova valahová elviszi. Hová? Arra neki a legkisebb befolyása sem volt. Feltehető, hogy forradalmi bajtársainak egy része semmi kétséget sem táplált Károlyi Mihály szellemi és erkölcsi tulajdonságainak értékével szemben. Ennek a csoportnak azonban márkára volt szüksége, olyan történelmi díszű névre, amelynek pajzsa alatt sokkal könnyebben törhettek valóságos céljaik után, mintha magukra hagyatva, fedezetlenül vágnak neki a nagy vállalkozásnak.

XII.

Megalakul a tanácsköztársaság. — A vörös terror. — A falu passzív ellenállása. — Ellenforradalmi mozgalmak. — A vörös hadsereg sikerei. — Ellentétek a volt szociáldemokraták és a kommunisták között. — A románok ellen végrehajtott vörös támadás kudarca. — A vörös diktatúra bukása.

Március 21-én éjjel a gyűjtőfogházból kiszabadult kommunistákkal megalakult a népbiztosok kormánya Garbai Sándor elnökletével, a valóságban Kun Bélának, mint külügyi népbiztosnak vezetése alatt. Március 22-én egy „mindenkihez” szóló szikratáviratban közölték, hogy Magyarország tanácsköztársasággá alakult át. Az új diktátorok nyomban elkobozták a sajtószabadságot, feloszlatták az államrendőrséget, bezárták a kereskedéseket, elrekvirálták a főúri palotákat, zár alá helyezték a takarékbetéteket, safe-eket és folyószámlákat, megszervezték a forradalmi törvényszékeket, szocializálták a gyárat, bányüzemeket és nagybirtokokat, felállították a vörös őrséget s a vörös hadsereget s elrendelték az általános munkakötelezettséget (március 22—31). Az entente-hatalmakra kétségkívül hatalmas benyomást tett a magyarországi proletárdiktatúra, mert attól féltek, hogy az új bolsevik központ felgyújthatja az egész zürzaváros Közép-Európát s a végképp még mindig el nem fojtott Spartacus-mozgalmak, a féllábon álló osztrák szocialista köztársaság s a néhány napot élő müncheni szovjet vörös lángnyelvei egy óriási tűzvészé egyesülnek, amelyben elhamvad, amit Közép-

Európa népei technikai és lelki kultúrában alkottak. Smuts dél-afrikai tábornok, mint a párisi ötös tanács megbízottja, április 4-én Budapestre érkezett s jegyzéket intézett a forradalmi kormányzótanácshoz, amelyben új demarkációs vonalat jelölt ki és felajánlotta a blokád megszüntetését. Kun Béla az ajánlatot visszautasította, mire Smuts visszautazott. A német-osztrák köztársaság szocialista kormányán kívül egyetlen állam sem ismerte el — még *de facto* kormányul sem — a magyarországi szovjetet, amelynek külpolitikai helyzete azonban csak akkor fordult válságosra, amikor megkezdődött a román offenzíva (április 17.) a színérváralja—csúcsai vonalon. A vörös hadsereg sehol sem tudott helytállani. Visszavonulása csakhamar rendetlen futássá fajult, úgy, hogy a hiányosan felszerelt s a tapogatózva, óvatosan és lassan előnyomuló román haderők május 2-án Szolnoknál már elérték a Tisza-vonalat. A budapesti munkás- és katonatanács erélyes védekezésre szánta el magát s kimondta, hogy a kormányzó- és a munkástanácsok fele, valamint a gyári proletariátus nélkülözhető része azonnal a frontra indul s április 22-én Böhm Vilmost a tiszántúli hadsereg főparancsnokává, Stromfeld Aurél ezredest vezérkari főnökké, Szamuely Tibor népbiztost a frontmögötti bizottságok parancsnokává nevezte ki.

A polgári társadalom csak a vörös csapatok szégyenletes megfutamodása után eszmélt a tanácsuralom katonai és politikai gyengeségére s csak április folyamán ocsúdott fel valamennyire abból a szörnyű kábulatból, amelybe a március 21-i események döntöttek. Az új uralom belső lazaságát bizonyította az első nemzetközi ezred lázadása, amely kivetette Pogány Józsefet a hadügyi népbiztosságból s valóságos katonai forradalommal távolította el helyéről a katonatanácsok megszervezőjét, akinek az új alakulásban annyi része volt. Az újjáalakult kormányzótanács harmincegy népbiztosának többsége a keleti származású intellektuell zsidóságból került ki, de ugyanez a félelmes túlsúly volt észrevehető a városi és vármegyei direktóriumoknál, termelőbiztosságoknál s egyéb szovjethivataloknál is. Már az októberi forradalom, sőt a háború alatt a felmentés és hadseregszállítási visszaélések fölötté viharhangulatossá érlelték az antiszemizmust. Az a körülmény, hogy a történelmi Magyarország legmélyebb súly édesének napjait a ghettocsöcselék és a *Lumpenproletariat* kalandorai a közhatalom megszállására és az ország kirablására használták fel, hogy a polgári és nemzeti gondolat ül

dözöttebb vad lett a demarkáción innen, mint az idegen megszállás alatt, hogy a keresztény társadalmat vallási érzékenységében is megsértették, hogy a terror vörös ökle éppen a keresztény értelmiségre és a kis agrártömegekre sújtott le: mérhetetlenül felkorbácsolták az egyetemes zsidógyűlöletet s csak egy szikra kellett, hogy az összehalmozott gyúanyag felrobbanjon és fel lángoljon. A tömegöszön természetesen éppoly kevésbé kivételezett és különböztetett, mint annak idején az az izgatás, amely a „klerikalizmus” és a „feudalizmus” erődítményeit ostromolta. Április 24-én a László Jenő vezetése alatt működő forradalmi törvényszék halálra ítélte Nikolényi Dezső határrendőrségi tisztet és Henczel Vilmos ügyvédet „ellenforradalmi mozgalom” szításának jogcímén. A román offenzíva sikerei miatt kezdetét vette a túszerzés. A börtönökből elbocsátották a gonosztevőket s helyükre a magyar közélet itthonmaradt kitűnőségeit ültették. Bizonyos Surek nevű elvtárs azt indítványozta, hogy az ellenforradalmárok elrettentésére le kell gyilkoltatni a burzsoáziát. Minél kisebb térfogatra szorult vissza a vörös diktatúra, annál keményebb és rémitőbb lett a terror, amely nemcsak a polgári és nemzeti Magyarországgal szemben érvényesült, hanem a volt szociáldemokraták ellen is, akik nem hódoltak be az új uralomnak. Garami Ernő, a revizionista mérsékelt szocialisták vezére, akinek miniszteri működése a polgári társadalmat is kielégítette, április elején Svájcba menekült. Csakhamar követték őt az emigrációba Buchinger Manó s mindazok, akik évtizedes munkájuk minden eredményét kockán látták. A szakszervezetek némaságra ítéltettek. A régi szocialista vezérek mindenütt háttérbe szorultak. Nemcsak a polgári osztály, de az elvtársak is nyakig úsztak a proletárdiktatúra áldásaiban. Az új rendszer kultusz- és iskolapolitikája (a tízéves gyermekek nemi felvilágosítása), a marxi tanok lélektelen bemagolására alapozott bolsevik közoktatás megmetyeltyezte az ifjú nemzedéket és feldúlta a családok nyugalalmát.

A régi szociáldemokrata és kommunista frakciók között virágzó csendélet, a külpolitikai elszigeteltség állapota, az orosz segítség elmaradása s a román támadás sikere mellett a szovjeturalom legnagyobb veszedelme a falu szabotázsja és passzív ellenállása volt, amely visszautasította a földbirtok szocializálását, nem fogadta el a fehér pénzt (az Osztrák-Magyar Bank hamisított jegyeit) s éhségblokádra ítélte a városokat. (Húsjegyek,

zsírtalan napok.) Ez ellen nem használt Szamuely és a Lenini-fiúk minden erőszaka sem. Ellenkezően: izolált, szervezetlen, dühös ellenforradalmi mozgalmak gyeptüzeitől égett a megcsónkított ország s ha valahol eltaposták és iszonyú vérengzésekkel elfojtották, másutt még nagyobb lánggal gyúltak fel (Duna-Tisza közén, Szolnok, Kalocsa, Dunapataj, a Dunántúlon Kóp-háza, Csorna, Kapuvár, Devecser, stb.). Sem a bécsi ellenforradalmi komité (alakult április 17-én), sem a szegedi ellenkormány, amely május 5-én Károlyi Gyula gróf elnökletével Aradon létesült, nem bírt befolyást gyakorolni ezekre a véres és tragikus mozgalmakra fegyver, pénz és közvetlen kapcsolat híján.

A proletárdiktatúra azonban átesett az első krízisen (április 28-május 7). A románok visszautasították ugyan a vörösök fegyverszüneti kérelmét, de egyelőre nem folytatták tovább hadműveleteiket: Szolnoknál a Tisza mellett megállottak és beásták magukat. Ezt a nyugalmat a jobb ügyhöz méltó energiával dolgozó kommunista szervezkedés arra használta fel, hogy zilált csoportait rendezze, pótolja és fegyelmezze. Helyreállította a tisztiki tekintélyt, a politikai megbízottak és a „konventbiztosok” hatáskörét megszorította. Stromfeld Aurél személyében a régi monarchia egyik legjelesebb katonáját nyerte meg a hadműveletek legfőbb intézőjéül. A kényszernek engedve, emberfeletti energiával szervezte át a vörös csapatokat, amelyekkel — úgy látszik — távolabbi céljai voltak. Május 18-án megtámadta a csehek, 21-én visszafoglalta Miskolcot, június 6-án Kassát, 10-én Bártfánál eljutott a régi országhatár közelébe. Stromfeld számításai, úgy látszik, nem voltak alaptalanok. A Kassára bevonult vörös hadosztály sürgette a nemzeti jelvények kitűzését. A csehszlovák köztársaság összeomlófélben volt. Maguk a vörös despoták is megriadtak attól a szellemtől, amely a győzelmes hadseregben kezdett lábrakapni. Érthető, hogy Kun Béla, aki annyit mert kockáztatni, megsejtette a vörös vezérkar valódi intencióit és terveit s meghunyászkodott Clemenceau sürgönye előtt (június 9), amely kiharcolta a vörös hadsereget a meghódított felvidékről. Ez a rendelkezés teljesen demoralizálta a hadsereget, amelynek küzdő részei eddig bíztak a háború irredenta céljában. Most szétfoszlott minden remény. Stromfeld lemondott s június 17-től fogva a vörös katonák egyenkint és rajonként kezdtek szök-dödni a frontról. A csalódás következménye volt, hogy az első szervezett ellenforradalmi akció az ország fővárosában hama-

rabb robbant ki, mint várták. (Június 24-én monitorpuccs, a Ludovika Akadémia növendékei elfoglalták a Mária Terézia-téri telefonközpontot.) Az elhirtelenkedett fegyveres mozgalom, amely Lemberkovics Jenő százados dicsősége és tragédiája volt, csak azért nem vont maga után olyan véres megtorlást, aminővel a vörösök fenyegetőztek, mert Guido Romanelli olasz alezredes, a budapesti olasz katonai misszió parancsnoka, Kun Bélához intézett ultimátumával megakadályozta.

Június 12-én a szocialista-kommunista pártgyűlés első napján a régi szakszervezeti vezetők és a kommunista diktátorok között vita folyt a szovjeturalom fentartásának módszereiről. Akik a fizikai rémuralom eszközeivel akartak tovább dolgozni, azok Lenin biztatására hivatkoztak, aki a magyarországi szovjethoz küldött üzenetében a tanácskormányzatnak elemi kötelességévé tette, hogy ne ismerjen gyöngeséget és félrendszabályokat az alattomban meghunyászkodó, de titokban ugrásra készülő polgársággal szemben. A mérsékeltek, a volt szociáldemokrata párt tekintélyesebb tagjai, nemcsak humanitárius szempontból szegültek ellen e konok és őrző terveknek, hanem mert meg voltak győződve róla, hogy a proletariátus uralma Magyarországra szigetelődve nem tudja magát fentartani Közép-Európában. Arról pedig már régen lemondottak, hogy a világforradalom fogja kisegíteni a bajba jutott magyarországi szovjetet. Kun Béla egy ideig ingadozott a két álláspont között, hiszen az entente és a magyar ellenforradalmi komité csak azzal a feltétellel volt hajlandó számára egerutat engedélyezni, ha a vérontástól tartózkodik. Az ismétlődő ellenforradalmi tüntetések, a vasúti sztrájkok, a szakszervezeti munkások lehangoltsága, az a tény, hogy a bécsi ellenforradalmi komiténak sikerült megszereznie a Magyar Házban elrejtett pártkasszát, azt a száznegyven milliót, amellyel forradalmasítani akarták Bécset, a falu ellenállása és rosszindulata felkavarta az epéjét s az Ő szavzatával a tanácsok középponti intézőbizottsága június 25-én a proletárdiktatúra legkönyörtelebbs alkalmazása mellett foglalt állást. A forradalmi kormányzótanács a pogromizgatások miatt kénytelen volt Budapestre és környékére statáriumot hirdetni. A tanácsok országos gyűlésén Garbai Sándor nagy beszédet mondott, amelyben bejelentette, hogy a dolgozó Magyarország az öntudatra és hatalomra ébredt proletariátustól új alkotmányt kap s a régit a lomtárba teszik.

Mikor Clemenceau sürgönyére Kun Béla elrendelte a Fel-

vidék kiürítését, a közönség előtt arra az ígéretre hivatkozott, amellyel a francia miniszterelnök s az ötös tanács elnöke kecsgettette, hogy a románok az ő parancsára a magyarországi szovjetnek átadják a Tiszántúlt. A külügyi népbiztos hiába sürgettette az ígéret fogyanatosítását. Július 21-én jegyzékben jelentette be Clemenceaunak, hogy fegyverhez nyúl és a románokat erőszakkal fogja visszavonulásra kényszeríteni. A vörös hadsereget a nagy offenzívára ismét reorganizálták. Behozták az általános védkötelezettséget, a régi tisztek jelentkezésének kényszerét s főképpen technikailag próbálták magasabb színvonalra emelni a haderőt. Az új vezérkari főnök, Julier Ferenc alezredes — úgy látszik — egy pillanatra se áltatta magát abban a reményben, hogy a vörös hadsereg gyűlévéséből idővel sikerülni fog erős és feyfelmezzett nemzeti hadsereget teremteni. Megállapíthatólag tudatosan vezette a katasztrófába a vörös csapatokat, hogy szétporlassza a proletárdiktatúra utolsó támaszát. Julius 20-án a vörös hadsereg több ponton átlépte a Tiszát, de kezdeti sikerek után az egész vonalon vereséget szenvedett. Julius 25-én megkezdődött az általános bomlás, július 30-án a románok több ponton kikényszerítették a Tiszán való átkelést, mire az ötszázas munkás- és katonatanács július 31-i ülésén a népbiztosok, Kun Bélával az élükön, lemondottak s a hatalmat átruházták egy szociáldemokrata szakszervezeti kormányra, amely az átmenet megkönnyítése, a zavargások és a vérontás megakadályozása céljából vállalta Kun Béláéknak azt a föltételét, hogy az osztrák köztársaság területén menedékjogot biztosít számukra. Az új kormány elnöke Peidl Gyula lett, tagjai a régi szocialista párt kevésbé kompromitiáit vezéreiből kerültek ki. A százharmincegynapos proletárdiktatúra, a magyar nemzet sülyedésének mélypontja, mint egy rossz, lidércnyomásos álom, egyszerre, máról-holnapra eltűnt.

XIII.

A Peidl-kormányt ellenforradalmi erők eltávolítják. — A nemzeti és keresztény irányzat. — Küzdelem a jogrend helyreállításáért. A pártközi kormány nemzetgyűlést hív össze. — A magyar béke delegáció átveszi a békeföltételeket. — Horthyt kormányzóvá választják. — Simonyi-Semadam Sándor parlamentáris kormányt alakít. — A magyar kormány megbízottjai aláírják a békét. — A király-kérdés. — IV. Károly király első visszatérése. Megalakul a kis-entente. — IV. Károly király másodszori visszatérése. — Budaörs. — A detronizációs törvény. — Az első nemzetgyűlés mandátuma lejár. — A választójogi oktroj. — Bethlen pártjának győzelme a választásokon. — A gazdasági helyzet szanálása. — A magyar középosztály anyagi tönkretutása.

Augusztus 3-án, Romanelli tiltakozása ellenére, a román csapatok bevonultak Budapestre, hogy innen az okkupáció terü- letét utóbb nyugatra Győr, délre Székesfehérvárig szélesítsék ki. Augusztus első hete a meg nem szállt országrészekben a teljes anarchia képét mutatta. A szovjetintézmények már felbomlottak, a régi hatóságok pedig még nem működtek. Mintha csak a régi szegénylegény-világot élesztették volna fel rosszabb hasonmá- sban az idestova barangoló vörös bandák fosztogatásai és egyéni akciói. A Peidl-kormány, tekintély és katonai erő híján, haszta- lan próbált rendet teremteni e káoszban, amelyből egyetlen ha- talmas irányzat tört fel elemi erővel: a nemzeti és keresztény gon- dolat, mint reakciója a zsidó szellemiség és a szocialista interna- cionálé tízhónapos uralmának. A Peidl-kormány októbrista ala- pokon kereste a kibontakozást s az együttműködést azokkal a pártokkal, amelyekben életerőt sejtett. Kereste az érintkezést az úgynevezett demokratikus polgári pártokkal és a kisagrärele- mekkel. E tárgyalások közben érte a gyöngye anyagi és erkölcsi alapokon álló rendszert augusztus 6-án a Friedrich-puccs, amely, a román megszálló csapatok jóindulatú semlegessége mellett, néhány katonatiszti és államrendőrségi csoporttal megszállotta a Várat s a *Fehér Ház*-ban egyesült forradalmi szervezetek nevé- ben eltávolította a Peidl-kormányt. Augusztus 7-én az ellenforra- dalmi alakulatok kormányzóvá kiáltották ki József főherceg tábornagyot, aki miniszterelnökévé Friedrich Istvánt nevezte ki. A liberális és szocialista befolyás alatt álló entente-kormányok azonban sem ezt, sem Friedrichnek következő három kormányát nem ismerték el, sőt Clemenceau, két héttel utóbb József főher- ceget is lemondásra kényszerítette.

Friedrich a szabadelvű és szocialista pártokkal nem tudott közös minisztériumot alakítani, mert ez utóbbiak sohasem bocsátották meg neki az augusztus 6-i államesínyt. De a keresztény közvélemény is tiltakozott minden hatalmi osztozkodás ellen, különösen azokkal a tényezőkkel, amelyeknek Magyarország katasztrófáját, a vörös uralmat és a román megszállást tulajdonította. Hosszú huza-vona után október 23-án a párisi ötös tanács megbízásából egy angol diplomata, Sir George Clerk érkezett a magyar fővárosba, hogy megfelelő diplomáciai nyomással létrehozza a pártok együttműködését s olyan kormányalakulást segítsen elő, amely parlamenti alapokra támaszkodhatik s amelyet az entente is elismer. Ez a terv a régi politikusoknak és Horthy Miklósnak, a Szegeden és Szombathelyen szervezkedő nemzeti hadsereg fővezérének támogatásával, a jogrend és a társadalmi béke ígéretének garanciájával létrejött s november 16-án Horthy altengernagy a Lehár-hadosztály élén óriási üdvriadalom között bevonult Budapestre. November 22-én Huszár Károly elnöklété alatt megalakult a koncentrációs kormány, nagy többségében kereszténypárti miniszterekkel; a liberális pártokat Heinrich Ferenc és Bárczy István, a szocialistákat Peyer Károly képviselte az új kabinetben, amelyet a budapesti ententemissziók nyomban elismertek (november 25) és meghívtak a békekonferenciára.

Az új kormány ágya nem volt rózsalevéllal kipárnázva. Az ellenforradalmi megtorlás a Dunántúlnak románmentes vidékein s a Duna-Tisza közén akármilyen mély emberi ösztönökből és szenvedélyekből fakadt is, sok helyen túllépte az indokolhatóság mértékét, felelőtlen és rejtélyes egyéni megtorlások formájában jelentkezve csaknem mindenütt. A bíróságok csak később foglalkoztak (gyorsított tanácsok) a kommunista vétségekkel és büntettekkel. Haditörvényszékek ott sem igen alakultak, ahol a nemzeti hadsereg parancsolt. A felelőtlen elemek garázdálkodásai csaknem mindenütt megelőzték az illetékes hatóságok felelősségrevonó és fenyegető jogát. Ez volt a legfőbb oka a *fehér terror*-ról szállongó híreknek és vádaknak, amelyeket a menekült kommunisták propagandája, a liberális-radikális sajtó és a szocialista emigránsok túlzott méretekre fújtak fel s nagy mértékben elősegítették Magyarország és a *kurzus* erkölcsi elszigetelődését. A Huszár-kormánynak az volt a feladata, hogy az általános, titkos választójog alapján összeülj, de természetesen

csakis a megszállatlan területekre szűkített nemzetgyűlésig (február 10) vigye az ügyeket. Minthogy a szocialista vezetőknek az volt a benyomásuk, hogy a kormány nem képes biztosítani a jogrendet és a választási mozgalomban az ő jelöltjeik agitációs szabadságát, lemondatták miniszterüket, Peyer Károlyt (január 15) és visszavonultak a cselekvő politikától. A keresztény nemzeti egyesülés pártjának berkeiben sem uralkodott összhang és egyetértés. A Friedrich és Huszár közötti éles elvi ellentétek és személyi versengések rontották a párt békéjét és bénítólag hatottak fejlődésére. Sokáig ilyen személyes természetű kérdések okoztak állandó ingerültséget és feszültséget a két kormányzó-párt: a kiszegzdek és a kereszténypárt között is. De magát az agrárdemokráciát is hasonló kérdések hasogatták széjjel. Időbe került, míg a Rubinek Gyula vezetése alatt álló intranzigens keresztény csoport egy táborba olvadt össze nagyatádi Szabó István liberálisabb színezetű kiszegzdáival, akiket keresztény részről azzal gyanúsítottak, hogy titkos cimboraságot tartanak fenn a szocialistákkal és a volt októbriákkal.

1920 január 15-én a francia külügyminisztérium óratermében a magyar béke delegáció átvette a szövetséges és társult hatalmak békefeltételeit. Az ország és a főváros mély gyászba öltözött, amikor a 364 szakaszból álló béketerv területi határozatai nyilvánosságra jutottak. Balsejtelmekkel ugyan 1918 ősze óta mindenki el volt telve, de ezek a kegyetlen, képtelen és igazságtalan területi és gazdasági diktátumok olyan mély megrendülést okoztak, hogy egy pillanatra egyetlen fájdalom közösségében egyesült minden párt, minden világnézet, sőt talán ez volt a lelki egységnek utolsó mozzanata, amely a megszállott területre is kihatott. A magyar béke delegáció elnöke, Apponyi Albert gróf január 16-án méltóságos beszédben fejezte ki a magyar nemzet tiltakozását és fájdalmas felháborodását a békeponatok ellen. Apponyi franciául és angolul beszélt felváltva, majd a jelenlevő olasz miniszterelnöknek, Francesco Nittinek kedvéért néhány olasz mondatot is mondott. A nagy szónok szívből fakadó szavai és érvei megrendítő hatást tettek az idegen államférfiakra, de gyakorlati eredményt már nem várt senki sem. Az entente sokkal inkább el volt kötelezve ígéreteivel és szerződéseivel, semhogy a magyar igazságoknak bármilyen fényes elméleti kifejtése kedvéért változtatott volna rajtuk.

Ilyen auspiciumok között folytak le a választások (január

30), amelyek a keresztény világnézetű pártok megsemmisítő többségét eredményezték. Február 16-án megnyílt a nemzetgyűlés, amely március 1-én az ország kormányzójává megválasztotta Horthy Miklós altengernagyot, a nemzeti hadsereg fővezéré, aki az esküt nyomban letette Rakovszky István nemzetgyűlési



HORTHY MIKLÓS

elnök kezébe. Az 1920:1. törvénycikk megállapította, hogy a királyi hatalom szünetel, meghatározta az ideiglenes államfő jogait, törvényesítette az ellenforradalmi kormányoknak eddigi rendeleteit és intézkedéseit, azután Huszár befejezettek látva misszióját, lemondott, hogy parlamentáris és törvényes kormány alakulhasson. Hosszas s főleg a személyi és párthatalmi igények elosztására irányuló tárgyalások után a kormányzó Simonyi-

Semadam Sándort, a nemzetgyűlés egyik alelnökét nevezte ki miniszterelnökké (március 10), aki a keresztény és az agrárpárt koalíciójával kormányzott. Az új kormányelnök március 16-án mondta el programbeszédét, melynek keretében felolvasta Apponyinak, mint a béke delegáció elnökének Parisból hozzá intézett levelét. Apponyi ugyanis szóvátette az úgynevezett egyéni akciókat, a jogrend és a közbiztonság általános sérelmeit, amelyek a kisentente sajtójának és a szocialista-kommunista emigráció propagandájának gondoskodásából kiszínezve, megnagyítva és eltorzítva jutnak a külföldi sajtóba és nagymértékben elszűnyöztetik a béke delegáció munkáját. A levél a többek között célzott arra a fel nem derített és meg nem torolt merényletre, amelynek Somogyi Béla, a *Népszava* szerkesztője és Bacsó Béla, a *Népszava* munkatársa estek áldozatul. A levél felolvasása, a hozzáfűzött kormányelnöki kommentárok következtében már a bemutatkozás alapján csaknem a fejébe került az új miniszter elnöknek: csekély híja volt, hogy a kereszténypárt bizalmatlanságot nem szavazott neki. Nem sokat használt a kormány tekintélyének az sem, hogy Héjjas Iván főhadnagynak, a Duna-Tisza-közi atrocitások értelmi szerzőjének fellépését, nyílt levelét a nemzetgyűlés ellen és a kormány megfenyegetését megtorlatlanul hagyta, hogy a nemzetgyűlésen a kormány egyik tagját a nyugatmagyarországi állatcsempészetben való részvétellel vádolták meg, hogy a pártok bomlásnak indultak (Friedrich hat társával április 12-én ellenzékbe ment s a két kormánypártból május 17-én disszidens-csoport alakult), a csonka kerületekről folytatott hosszú vita, a pénz lebélyezése, a passzív közgazdasági politika, stb. A legnagyobb csapás, amely az új rendszert és kormányzatot érte, a békefeltételek elfogadása és aláírása volt június 4-én a nagy Trianon-palotában. Budapesten és az egész országban harangok zúgása és a templomokba siető tömegek áhítata, az üzletek bezárása és a szárnyas kerék megállása jelezte, hogy az ezeréves Magyarországot sírba tették. A nemzeti szövetségek és ligák felhívást intéztek Szent István birodalmának minden tagjához, felsorolva azokat az okokat, amelyeknek hatása alatt a kormány aláírta a Magyarország felosztását tartalmazó békepontokat, miután a magyar béke delegáció hiába kért népszavazást az elcsatolásra ítélt területeken a wilsoni elvek alapján. A béke aláírásával lezárult az ország fejlődésének az a viszonytárságos korszaka, amely a háború kitörésével vette kezdetét.

A Simonyi-kormány a két párt folytonos villongása és a jogrend helyreállítása érdekében folytatott meddő harcok között június 26-ig vitte az ügyeket, amikor a felszabadult tiszántúli kerületekben is lezajlottak a választások. Minő siker kísérte a szocialista-kommunista emigrációnak tevékenységét és a Wegwood-jelentés* hatását, semmi sem bizonyítja jobban, mint a nemzetközi szakszervezeti szövetség bojkotthatározata Magyarország ellen (június 18), amelyhez először az osztrák szállítómunkások csatlakoztak.

Az amsterdami központ azt követelte a magyar kormánytól, hogy oszlassa fel az ügynevezett különítményeket, a politikai foglyokat bocsássa szabadon s kártalanítsa mindazokat, akiknek a túlkapások és a felelőtlen egyéni akciók anyagi hátrányt okoztak. A magyar kormány ellenbojkottal válaszolt Auszriának, mire a szakszervezeti elnökség elhatározta, hogy a bojkottot felfüggeszti (július 3). Julius 7-én a kormányzó Bethlen István grófot bízta meg kabinetalakítással, aki a két kormányzópárt egyesítésére törekedett. Ez sikerült is, de kormányvállalkozása megfeneklett a látszatra összeolvadt egységes párt frakcióinak vezérei részéről támasztott személyes követeléseken (július 14), mire a kormányzó Teleki Pál gróf külügyminisztert bízta meg kormányalakítással, aki feltűnően erős és öntudatos keresztény politikát hangoztatott s programbeszédében kifejezést adott ama reményének, hogy a békekötés revíziója mihamarabb bekövetkezik. Augusztus 5-én Andrássy Gyula gróf sürgetésére a nemzetgyűlés az államfőt felruházta a házfelosztás jogával, augusztus 6-án az ügyészség Friedrich István mentelmi jogának felfüggesztését kérte azzal az indokolással, hogy alaposan gyanúsítható a Tisza-gyilkossággal. Országszerte óriási izgalmat keltett ez a vád, amelyet a volt miniszterelnök politikai ellenfelei, bizonyos látszatok és hamis tanúvallomások alapján, már a múlt év őszén a nyilvánosság elé dobtak s amely mögött állítólag a kormányzó környezetének meghitt emberei állottak a céllal, hogy Friedrichet erkölcsi és személyi exisztenciájában tönkretegyék. A nagy per az év augusztusában a katonai bíróságot, a polgári büntetőtörvényszéket pedig 1921 áprilisában foglalkoz-

*) Az angol munkáspárt Wegwood ezredes vezetése alatt egy bizottságot küldött ki Magyarországra, a magyar munkásság politikai és gazdasági helyzetének tanulmányozására. Ez a bizottság kedvezőtlen jelentést szerkesztett.

tattá, ahol Friedrich ártatlansága kiderült, mire a közvád képviselője a vádat visszavonta és Friedrich Istvántól bocsánatot kért meghurcoltatásáért.

A nemzetgyűlés 1920 szeptemberében megszavazta az egyetemi és főiskolai tanulók arányszámáról szóló javaslatot, az úgynevezett numerus clausust, amelyet Haller István kultuszminister azért terjesztett a nemzetgyűlés elé, hogy elejét vegye az értelmiségi proletariátus felszaporodásának, de különösen annak, hogy a zsidóság a maga országos arányszámán túl lepje el az intellektuális pályákat. A numerus clausus kétségkívül megsértette az egyetemi és főiskolai tanszabadságnak törvénybe iktatott elvét és eredménye alig állott arányban annak az általános felgerjedésnek méreteivel, amely még a régi, úgynevezett konzervatív zsidóságot is a keresztény kurzus ellen lázította. Sorra került az árdragítók botbüntetése, a házhelyekről és a kishaszonbérletekről készült törvényjavaslatok tárgyalása is, amelyek közül a földbirtok helyesebb megosztásáról benyújtott törvényjavaslat szociálpolitikai és gazdasági szempontból a legnagyobbszabású reform volt, amelyet az 1848-i átalakulás óta a magyar társadalom alkotott.

November 13-án megérkezett a szövetséges és társult hatalmak ultimátumszerű jegyzéke, amely a Millerand-féle kísérőlevélben foglalt ígéretekre való hivatkozással a trianoni békeszerződés becikkelyezését követelte. Az ülés komor ünnepélyességgel folyt le. A képviselők és a karzati közönség fekete ruhában jelentek meg. Sokan sírtak, többen hangosan felzokogtak, amikor síri csöndben fölállott Huszár Károly, a javaslat előadója s felolvasta azt a deklarációt, amely kifejtette, hogy a magyar nemzetgyűlés csupán az ellenállhatatlan kényszernek enged, amikor ezt a szerződést ratifikálja. Teleki miniszterelnök vádindítványt tett önmaga ellen. A nemzetgyűlés azonban elvetette a kormány felelősségrevonásának önindítványát s néma hozzájárulással megszavazta a trianoni béke becikkelyezését.

Összefoglalva a történelmi Magyarország bukásának okait, utalnunk kell Taine-nek, a nagy francia történetbölcselethez ama megállapítására, amely szerint a tudatos és szándékos rombolás mindig csak másodrangú eleme a felfordulásnak. Az elsődleges elemeket a régi uralom belső korhadtságában és tehetetlenségé-

ben, a korszerű reformoktól való irtózásában kell keresnünk. Ha ezt a történelmi képletet az októberi összeomlás tényezőire alkalmazzuk, akkor lehetetlen mellőznünk és még egyszer röpkeregszemlélet nem tartanunk a munkapárti uralom mulasztásain és hibáin, amelyek közül a szembeötlőbbek a következők: A nagy kormányzópártnak erkölcsi tekintélyét alaposan megtépázta a Déry-per. Az ortodox 67-es szabadelvű párt restaurálása csakis oly módon következhetett be, hogy feladta a nemzet katonai aspirációit, lemondott a választójog kibővítéséről s vállalta a ballhausplatzi külpolitika minden terhét kritika és ellenkezés nélkül. A háború alatt a munkapárti kormányzat tökéletlenségei teljes virulenciájukban jelentkeztek. Elkövette azt a hibát, hogy a nemzet nagy létküzdelmének előestéjén sem engedett az erőszakos pártmonopóliumból s hogy útját állotta a nemzeti erők egyesítésének. Amikor világszerte koalíciós kormányok szervezték a nemzeteket és a társadalmakat a világtörténelmi erőpróbára, a régi magyar kormányrendszer 1917 tavaszáig a maga érintetlen és szűkreszabott politikai keretei közé akarta préselni a nemzeti védelem erőit s ily módon a belső front vonalaiból kiszorította vagy tétlenségre zsibbasztotta azokat az energiákat, amelyek a nemzeti pártok vezetőfőfőiben és közvéleményében voltak letéteményezve. A munkapárti uralom egyetlen pozitív tétele Tisza István erőteljes egyénisége és tettekrevalósága volt. Maga a vezér azonban, talán éppen a merev pártabszolutizmus megóvása érdekében, olyan végzetes következtetésekké és hibákba sodródott, amelyek talán elkerülhetők lettek volna, ha nem kizárólag az ő személyes politikája jelenti a magyar nemzet egyetemes állásfoglalását a háború nagy kérdéseivel szemben. Tisza nem helyeselte a háborút, mégis vállalta. Amikor az olasz beavatkozás talán még diplomáciai eszközökkel lett volna elhárítható, Tisza volt az, aki az osztrákokénál is elutasítóbb magatartást követett az olaszok által szorgalmazott területi engedmények dolgában. Berchtold azért bukott meg, mert engedmények árán próbálta megvásárolni Olaszország semlegességét s Tisza, a magyar miniszterelnök volt az, aki a tőle megszokott eréllyel állta útját a ballhausplatzi politika mérsékletének és kései, de nem teljesen megkésett józan belátásának. Az olasz háború megakadályozta a központi hatalmakat, hogy alaposan kihasználhassák a gorlicei áttörés stratégiai sikereit. Jellemző, hogy az olasz követelések kérdésében Tisza szembefordult a hi-

vatalos német külpolitikával is, amely a háború szerencsés befejezése érdekében sürgette az olaszokkal folytatott tárgyalások békés elintézését. Éppily ellenmondás tűnik fel Tisza magaviseletében akkor is, amikor állást kellett foglalnia a tengeralattjáró akció ügyében is. Tisza kétségkívül nem helyeselte a korlátlan búvárhajóharcot s mégis vállalta érte a felelősséget, jóllehet tisztában volt Amerika intervenciójának következményeivel. 1917 koratavaszán még egy utolsó alkalom kínálkozott, hogy a központi hatalmak a *status quo ante bellum* alapján befejezhessék a világháborút. Kitört az orosz forradalom. Oroszország katonai hatalma reparálhatatlan csorbát szenvedett, halálos dőfést kapott az orosz imperializmus, amely ellen Magyarország kardot rántott. A felelős magyar politikának az lett volna a kötelessége, hogy, mérlegelve a nemzet erő kifejtésének határait, a béke irányába szorítsa a német intranszigens pártokat és tábornokokat is, miután Oroszország legyengülésével Magyarország számára megszűnt az önvédelmi harc parancsoló érdeke. Ez az alkalom kiaknázatlanul tűnt el az elszalasztott lehetőségek sötét hátterében. 1918 október 17-én még töretlenül állottak az osztrák-magyar harcvonalak, amikor Tisza a képviselőházban bejelentette, hogy ezt a háborút elvesztettük. Ennek a nyilatkozatnak desruktív hatása semmi más tényével nem volt felmérhető. Az elkövetett hibák lajstromát bővítette az a makacs ellenzés, amellyel a munkapárt a választójog kiterjesztésének kérdésével szemben a tizenkettedik óráig viseltetett. Tisza többsége buktatta meg a választójogi egyezményt, amelyet a balközépi pártok létesítettek a parlamentben nem képviselt erőcsoportokkal. Kétségkívül nagy érdek követelte volna, hogy a szocialista és radikális elemek együtt haladjanak a nemzeti pártokkal, hogy a haladás gondolata ne számkivettessék a forradalomba, hogy azok a pártok is osztozkodjanak az ország sorsáért való felelősségben, amelyeket eddig kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétek választottak el a történelmi magyar politikától. Az a körülmény, hogy Tisza és a munkapárt megbuktatta a Vázsonyi-féle választójogi javaslatot, egyik indokává vagy legalább is ürügyévé vált annak, hogy a balpártok minden összekötetést megszakítsanak a nemzeti alapon álló progresszív elemekkel s a maguk, a nemzeti pártok irányzatától egyre távolabb vezető útját folytassák. Az orosz forradalom különben is olyan lökéseket adott a szocialista mozgalmaknak Magyarországon is, amelyek egyre

szilajabb tempóban kergették a választójogi paktum által félig lefékezett szocialista tömegeket a forradalom felé.

Az *ancien régime* mulasztásaira és baklövéseire azután rádupláztak azok az elemek, amelyek a nemzeti tanácsban egyesültek. Károlyi Mihály gróf egy ideig mintha a balközépi nemzeti pártokkal való együttműködés gondolatában kereste volna a kibontakozás útját. Ismeretlen befolyások alatt azonban csakhamar elfordult ettől az eszmétől. Eltaszította magától a konzervatív és nemzeti elemek szövetségét s ezzel olyan ellensúlytól fosztotta meg magát, amelynek hátrányai a forradalom alatt is folyvást érezhetőek voltak. Feltéve Károlyi Mihály jóhiszeműségét, egyenesen utópistának kell őt mondanunk, hogy bírálathoz nélkül felesküdött a wilsoni jelszavakra s ezekkel erjedésbe hozta a külpolitikailag annyira iskolázatlan magyar közvéleményt. Az októberi forradalom — bármit mondott is hangzatos kiáltványában — a nemzeti elemeknek mondhatni híján, természete szerint egyrészt pacifista, másrészt bolsevik volt. Emellett életének ötödfél hónapja alatt valami sajátságos hisztériát érzett az ellenforradalomtól, amely még a kezdeti szervezkedés fokáig sem jutott el. Elutálva magától a jobboldali erőket, ezek természetesen a forradalmi pártokon kívül próbáltak csoportosulni, de már első rezgelődésükre lecsapott a vörös ököl. Az oktobisták legnagyobb és legvégzetesebb tévedése mégis az volt, hogy elmulasztották a fegyveres védekezést az ellenséges inváziók ellen. Nem ismerték a diplomáciában a *fait accompli* hatalmát. Azt hitték, ha jogfentartással és felebezéssel élnek, megakadályozzák azt, hogy a tényből jogállapot váljék, s az előzetes foglalások ily módon az egész vonalon praedudiciumot teremtsenek a békekötés számára. A történelmi magyar állam bukásának főtenyezője azonban a nemzetiségi kérdés és a vesztett háború volt. Azok a szociális mulasztások és politikai bűnök, amelyek a régi Magyarország testét eléktelenítették, csak siettetették azt az erjedési folyamatot, amelynek kovásza az idejétmúlt és erőnket meghaladó nemzetiségi politika volt. Ez lappangó láz gyanánt emésztette azokat az államfentartó erőket, amelyeken a kiegyezési rendszer Magyarországa nyugodott. Amely pillanatban szétbomlott a központi hatalom s a régi intézmények a háború irtózatosa malomkövei között szétmorzsolódtak, másfelől a lappangó nemzetiségi irredenták mellett európai nagyhatalmak léptek sorompóba, a magyar állam sorsa megpecséd-

telnek látszott. A forradalom csupán siettette ezt a bomlási folyamatot. S azzal, hogy kardcsapás nélkül adta fel a régi Magyarország területének csaknem kétharmad részét, a világ közvéleményébe azt a meggyőződést oltotta be, hogy a magyarság rezignált, s ellenállás nélkül fogadta el azt az Ítéletet, amelyet győzelmes ellenfelei mondtak ki reá. A forradalom oly pusztító erőket szabadított fel a föld mélyéből, amelyek a maguk végzetes logikájának útvonalán nem is állottak meg a proletárdiktatúra mocsaráig s előidéztek azt a szégyenletes állapotot, a mélységbehullásnak azt a nadírját, hogy néhány száz kalandor hónapokon keresztül szabadon uzurpálhatta a nemzeti társadalom tompa letargiája mellett a közhatalmat, fecsérelhette az ország pénzét és véréit, megteremthette a csöcselék gonosz terrorizmusát, a fekete köröm diktatúráját. A keleti zsidóság szellemiségéhez szabott vörös uralom nem a nemzeti erők felgerjedése és viharos reakciója következtében bukott meg. Külföldi intervenció vetett véget gyászos garázdálkodásának, olyan ellenséges hatalom, amely csupán akkor lépett akcióba Kun Béláék despotizmusa ellen, amikor féltő volt, hogy a vörös tűzfészek nem marad elszigetelve az entente-hatalmak által megállapított demarkációk drótsövényein belül, hanem átterjed olyan területekre is, amelyeket az illető már a maga tulajdonának tartott. Korántsem akarjuk ezzel lecsökkenteni annak a passzív ellenállásnak jelentőségét, amelyet a falusi agrártársadalom és a nemzeti érzésű keresztény értelmiség tanúsított a proletárdiktatúra rombolásaival szemben. Az a körülmény, hogy a külföldi hatalmak szinte vesztegzárt alkalmaztak a vörös Magyarország ellen, hogy a falu népe éhségblokádra ítítte a fővárost, hogy visszautasította az Osztrák-Magyar Bank hamisított fehér bankcéduláit, hogy adminisztrációja tökéletesen csődöt mondott, mindenesetre roncsoló hatással volt a rémuralom belső szerkezetére. A történelmi tény azonban mégis az marad, hogy a román offenzíva sikerei nélkül a magyarországi tanácsköztársaság még egy ideig tovább tengette volna nyomorult életét s tovább fokozhatta volna a terror vérgőzös feszültségét. Semmi okunk sincs letagadni, azt, hogy a magyar társadalom ezekben a zord napokban nem állott önmaga iránt való kötelességteljesítésnek ama színvonalán, amelyet például a hasonlóképpen megaláztatott német nemzet mutatott, amikor a maga erejéből nyomta el és fojtotta vérbe a Spartacus-puccsokat.

Ez a tény a proletárdiktatúra nyomán oly elemi erővel fel-támadt keresztény *risorgimento* eltörölhetetlen defektusa. Nem a maga erejéből lett sorsának ura, hanem olyan ellenséges tényező beavatkozása következtében, amely a polgári Európa előtt nagy érdem és dicsőséges fegyvertény gyanánt hivatkozott a magyarországi kommunizmus megsemmisítésére s ily módon bizonyos erkölcsi jogcímet kaparintott azokhoz a foglalásokhoz, amelyekkel a régi Magyarországnak gazdaságilag legdúsabb területeit hasította le és vette tulajdonába. Az a megtorlás, amelyet a vörös diktatúra kellett hogy felidézzen, éppen az ellenforradalom e szervi gyengesége következtében látszólag meglehetősen gyenge lábakon állott. A keresztény kurzusra is áll bizonyos mértékben Hugo Viktornak az a mondása, amellyel a francia restaurációt jellemezte és túlkapásait ostromozta: „Csak addig szeretjük a csatát — úgymond a nagy író —, ameddig veszedelemmel jár, mindenesetre pedig csak azoknak van joguk, hogy végül düljanak és pusztítsanak, akik elsőnek álltak a harcokban. Annak, aki nem emelt vádat a szerencse idején, hallgatnia kell az elomlás órájában.” A fehér reakció erejét hatalmas tömegindulatok szították. A vörös terrorra csakugyan nem volt más felelet, mint az, hogy mozgása örök törvényszerűsége szerint, az ingának most jobbra is ki kellett lengenie. Ha pszichológiai és politikai szempontból ez az ellenhatás annyi érvet és mentséget kereshet magának, amennyit akar, sohasem szabadna elfeledkeznie arról, hogy a polgári társadalom restaurációjának lehetetlen a történelem Ítélszéke előtt magát azzal igazolnia, hogy egy színvonalra süllyesztí magát a forradalom iszapos okoskodásával. A keresztény reakció nem elégedett meg a bűnösök megfenyítésével, hanem a felelőség mértékét kiterjesztette oly területekre is, ahol a politikai okosság és az igazságszolgáltatás érdeke egyformán azt követelte, hogy elnéző és felejtő legyen. Másrészt akkor, amikor a ghettocsöcselék lázadásáért egyetemlegesen kérdőre vonta és bevádolta a magyarországi zsidóságot is, nemcsak erkölcsi szempontból esett a könnyelmű általánosítás hibájába. Politikailag is elűzött magától vagy semlegességre kényszerített olyan társadalmi- és kultur-erőket, amelyek joggal tekinthették magukat ártatlanoknak az igaz vértől s akik csak annyira voltak bűnösök, amennyi reájuk esett a magyar polgári társadalom szörnyű gyávaságából és könnyelműségéből, amely szinte tiltakozás nélkül vetette magát alá az egymást ker-

gető változásoknak. Ezzel korántsem akarjuk tompítani annak a kérdésnek az aktualitását és jelentőségét, hogy ha egészséges vérséjtek mozogtak a magyar társadalom ereiben, akkor reagálnia kellett volna a szervezetébe betódult idegen elemek életműködésére.

Hogy reális eredménnyel kecsegtetne a zsidókérdésnek az a megoldása, amellyel a keresztény kurzus eleinte annyi naivitással próbálkozott, azt bátrak vagyunk kétségbevonni. Nem hisszük ugyanis, hogy hasznára vált a magyar reintegrálódási politikának az a tény, hogy, legalább kezdetben, egyebet sem tett, mint rozsdás kését a zsidókérdés köszörűkővén fenegette. Az sem vallott túlságos politikai nagykorúságra, hogy a büntudatos és megalázkodó magyar szociáldemokráciát újból visszaszorította abba a forradalmi barlangba, ahonnan évtizedeken keresztül készülődött a világmegváltó leszámolásra a magyar polgári és nemzeti társadalom ellen. Az a körülmény, hogy a keresztény gondolat politikája elmulasztotta a kedvező időpontot a társadalmi béke megteremtésére s hogy önmagával szemben úgyszólván visszaállította azokat a csatafrontokat, amelyek a múltban erejének egy részét lekötötték, hogy a maga legyengült és lerongyolt állapotában az entente mellett olyan világhatalmat is maga ellen bősztített, mint a nemzetközi zsidóság és a szocialista internacionálé: segített betetőzni azt a szomorú munkát, amelyet a veszített háború, a hibás nemzetiségi politika és a két forradalom végzett. A trianoni béke aláírását s a magyar törvénykönyvbe való becikkelyezését csak úgy lehetett volna elkerülni, ha egységes magyar társadalom sorakozik fel a teljesítési irányzat ellen.

*

1920 december 16-án a Teleki-kormány újjáalakult: rekonstrukciójának legnagyobb jelentősége az volt, hogy a pénzügyminiszteri széket Hegedűs Lóránt foglalta el, aki kijelentette, hogy nem pártember, a politikába nem avatkozik s csak egyesztendei türelmet kér az ország pénzügyi Helyzetének orvoslása, ama tervének megvalósítására, hogy az országot a maga erejéből állítja gazdaságilag talpra. A következő hónapok politikai fejlődésének Hegedűs különböző javaslatai (a szimfóniák), az állampapírok egyesítése, az állam kamatszolgáltatásának leszállítása, a vagyonváltság, a költségvetési keretek megállapítása alkották a legfontosabb mozzanatait. A pártok közti viszonyt és

a politikai életet azonban már 1920 ősze óta a királykérdés dominálta s a feszültség legmagasabb fokát idézte elő a legitimitás hívei s a királyválasztás elvét valló csoportok között.

A kormánypárt többsége 1921 február 3-án elfogadta Simonyi-Semadam amaz indítványát, hogy tekintse megszüntnek a *pragmatica sanctio*t és vegye fel programjába a szabadkirályválasztás elvét. Erre az egységes kormányzópártnak volt kereszténypárti elemei, mintegy negyvenen, kiléptek a közös pártból, amelynek szétbomlása után koalíciós alapon tovább támogatták a Teleki-kormányt, amely e kérdés kikapcsolására és elodázására törekedett. Ilyen atmoszférában következett be március 27-én IV. Károly király első kísérlete, hogy trónját elfoglalja. A király előtte való este váratlanul megjelent Mikes János gróf szombathelyi püspök palotájában s az ott tartózkodó miniszterekkel való meg egyezés szerint húsvét vasárnapján a magyar fővárosba érkezett, hogy a kormányzótól a hatalmat átvegye. A kormányzó megtagadta a király kívánságának teljesítését s a szomszéd államok magatartására való hivatkozással arra kérte az uralkodót, hagyja el az országot, ahol jelenléte polgár- és külháború veszedelmét kockáztatná. Jóllehet a királynak más külpolitikai információi voltak, a polgárháborúra való hivatkozás, valamint legbizalmasabb híveinek tanácsa arra bírta, hogy április 5-én visszatérjen Svájcba. Egy kiáltványban a viszontlátás reményében búcsúzott el Magyarországtól s Horthyt megerősítette a kormányzói méltóságban. Április 6-án Teleki Pál gróf miniszterelnök bejelentette a Házban, hogy a király önként távozott, Gratz Gusztáv külügyminiszter pedig óvást emelt a királyi restaurációs kísérlet ellen tiltakozó és fenyegetőző szomszéd államoknak Magyarország belügyeibe avatkozásával szemben.

A király váratlan hazatérése némely legitimista tényezőkben azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a jogfolytonosság helyreállítása nem számíthat a kormányzó őszinte támogatására. A kisgazdák viszont „hódolatteljes, törhetetlen hálát és ragaszkodást” nyilvánítottak az ideiglenes államfő iránt. Április 12-én a kormányzó hadparancsot adott ki a nemzeti hadsereghez, amelyben — a király húsvéti látogatására való célzással — köszönetét mondott a személye iránt tanúsított hűségért, mire Teleki tüstént lemondott, miután Gratz már előbb elhagyta helyét. Április 20-án Beniczky Ödön és Szmrecsányi György bejelentették képviselői mentelmi joguk megsértését, ami akkor érte őket, midőn gép-

kocsin Szombathelyre készültek a királyhoz s a hajmáskéri országuton a kormányzó első szárnysegédjének, Magasházy László őrnagynak sürgönyére a katonaság feltartóztatta és őrizetbe vette a legitimista politikusokat. Ilyen viharhangulatos légkörben mondta el programbeszédét az új miniszterelnök, Bethlen István gróf, aki szilárd, állandó és erős kormányzat szükségességét hangoztatta s a királykérdésnek jobb időkre való elodázását. Andrássy nagy beszédben a maga és a kereszténypárt nevében támogatásáról biztosította Bethlent s a királyválasztást a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségnek mondta. Bethlen az alkotmányjogi kérdésben nem viselkedett minden kétértelműséget kizáró nyíltsággal, Gömbös Gyulának, a királyválasztómozgalom fejének belügyi államtitkárrá jelölését csak Andrássy és a kereszténypárt határozott ellenzése hiúsította meg. Az egész nyár látszólagos szélcsendje mögött a király-ügy okozta depresszió lappangott. Némileg megosztotta a közfigyelmet a baranyai terület felszabadulásának s ezzel kapcsolatban a trianoni békében az Ausztriának odaitélt Nyugatmagyar ország kiürítésének kérdése. Jugoszlávia és Olaszország már 1920 november 10-én Rapaloban egyezményt írtak alá, amelyben kötelezték egymást az adriai és balkáni érdekszférák békés tisztázására s közös akcióra egy esetleges Habsburg-restauráció ellen. Az olasz közvélemény egyrésze felzúdult ugyan a rapalloi egyezmény ellen, de a restauráció külpolitikai esélyeit méginkább csökkenteni látszott a november 12-én létrejött cseh-szerb paktum, amelyhez utóbb Románia is csatlakozott s ezzel kibontakozott a legitimista Magyarország ellen az úgynevezett kisentente diplomáciai harc vonala. Ezek a szerződések azonban még csak fokozták itthon a jogfolytonossági gondolat népszerűségét, mert a magyar közvéleményt felvilágosította és meggyőzte a restauráció és a területi integritás kapcsolatáról. A király kérdés megoldásában a jogfolytonosság hívei maguk is két pártra szakadtak. Az egyik, a két-ségkívül tekintélyesebb elemek, a hűsvéti események dacára is bíztak abban, hogy a kormányzóval egyetértésben, alkotmányos eszközökkel is elérhetik céljukat (Andrássy, Apponyi), a másik csak keserűséggel tudott visszagondolni a királlyal való bánásmódra, feltétlen bizalmatlansággal szemlélte az Andrássy-Bethlen tárgyalásokat (1921 szeptember-október) s a maga türelmetlenségével még jobban idegesítette a hertensteini koronás száműzöttet, aki Franciaországból is biztató, sőt akcióra sürgető

ígéretekot kapott. A király híveit általában lehangolta és bizalmatlanná tette a kormányzat iránt az a diplomáciai magatartás is, amelyet a kormány a svájci menedékjog kieszközlése alkalmával tanúsított. A nyugatmagyarországi fölkelés (augusztus 29-október 3) részleges sikerei, az a tény, hogy egy akció következtében Csehország, utóbb Olaszország is kész volt *in melius* megváltoztatni a trianoni szerződést (velencei jegyzőkönyv, október 7), szintén arra buzdította a legitimistákat, hogy ne tulaj-



ZITA KIRÁLYNÉ

donítsanak túlságos jelentőséget a Habsburg-ellenes irányzatnak. És amikor Andrassy hetekig tartó tárgyalások után Bethlent nyílt színvallásra szorította s megnyerte a legitimista elv kormányprogrammá proklamálásának (Pécs, október 21), amikor az Eskütt-botrány a kispapokéért, nagyatádi Szabó Istvánt közéleti tisztességében súlyosan érintette, amikor az új egységes kormányzópart bázisául a jogfolytonosságot követelő kereszténypart volt kiszemelve: Károly király és Zita királyné repülőgépen meglepetésszerűen Sopronba érkeztek, ahol a királyra váró Oostenburg-csapatok legott felesküdték (október 22) s egy nap előkészület után megkezdték az előnyomulást Budapest felé.

A király kíséretében Gratz Gusztáv, Rakovszky István és Andrássy Gyula gróf tartózkodtak. Ez utóbbi merő véletlenségből jutott a fegyveres restaurációs kísérletbe, amelyet váltig ellenzett s amelynek veszedelmeit ismerte. A királyhoz való csatlakozásában az a belátás játszott döntő szerepet, hogy csekélyebbre értékelte a külpolitikai válság veszedelmét annál az eshetőségnél, hogy a király másodszori eredménytelen kísérlete által jóvátehetetlenül feláldozzák és tönkreteszik a korona nimbuszát. Sok jel arra vallott, hogy ha a magyar nemzet a király körül egyesül, a polgárháború és a felfordulás nem Csonka-Magyarországot bénítja meg, hanem az utódállamokat. A kormányzó és Bethlen azonban más meggyőződésen voltak. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Károly király az 1920:1. törvénycikk értelmében uralkodói jogok gyakorlását nem veheti át és ismét el kell hagynia az ország területét. Október 23-án megérkezett a szövetséges és társult hatalmak tiltakozó jegyzéke is, amely szerint egy „Habsburg-restauráció” veszélyezteti a béke alapjait, miért is azt sem el nem ismerhetik, sem meg nem tűrhetik. A kormány fegyverrel szállott szembe a király előnyomulásával s a budaörsi csatában önkéntes csapatokkal akadályozta meg bevonulását az ország fővárosába. Az önkénteseket azzal a hírrel toborozták a király ellen, hogy cseh és osztrák zászlóaljakkal jön a magyar főváros ellen. A kormánycsapatok a királytól kért fegyverszünet idejét arra használták fel, hogy Ostenburg ezredét körülfogják s visszavonuló útjától elzárják. Ezalatt megérkezett a nagykövetségi konferencia határozata, amely Károly király detronizációját sürgette. A király a tatai Esterházy-kastélyban önként a kormány rendelkezésére bocsátotta magát, amely a királynéval együtt a tihanyi bencés-apátságba vitette, hogy azután feltétel nélkül kiszolgáltassa az ententenak, amely Madeira szigetére deportáltatta a királyi párt (november 1-5). November 5-én a nemzetgyűlés összeült, megszavazta a kormány törvényjavaslatát, IV. Károly király uralkodójának megszüntetéséről s a Habsburg-házat megfosztotta a magyar tróntól. A királyt kísérő politikusokat börtönbe vetették s a kormány rögtönítélő bíróság elé akarta állítani őket. Így végződött Károly király másodszori és utolsó kísérlete, hogy jogait érvényesítse s visszaszerezze a magyar trónt. Bukása nemcsak a legitim monarchia katasztrófája volt, hanem Szent István birodalmának végső kétségbeesett felmozdulását is

szívendőfte, amellyel tiltakozni próbált a dolgok trianoni rendje élén.

December 3-án lemondott Bethlen, hogy az új helyzetnek megfelelő módon alakítsa át kormányát s feszélyezettség nélkül végrehajthassa régi gondolatát: az egységes kormánypart megteremtését. A miniszterelnök új politikai tájékozódásának bizonyossága volt, hogy a kereszténypárt helyett az agrárdemokráciában kereste az új alakulás alapját. Minél élesebbek és elszántabbak lettek a legitimisták támadásai a kormány ellen, annál inkább kényszerült ez arra, hogy ellensúlyt és támaszt a kisgazdáknál keressen. Ezeknek a parlamenti támadásoknak kulminációs pontja az Andrassy és elfogott társainak mentelmi jogáról indított vita volt. A büntetőtörvényszék vádтанácsa december 21-én szabadlábra helyezte Andrassyt, aki 1922 január 4-én hosszabb beszédet mondott a kereszténypártban, amelyben megokolta a király hazatérése körül való szereplését, lemondott a pártelnökségről s kilépett a pártból. Január 5-én Bethlen az őt támogató disszidens csoporttal együtt belépett Nagyatádi pártjába. Január 27-én, éppen egy félhónappal a nemzetgyűlés mandátumának lejártá előtt, Klebelsberg Kuno gróf belügyminiszter, nemrég még a legbuzgóbb legitimista tényező egyike, benyújtotta a kormány új választójogi törvényjavaslatát, amely a törvényhatósági városokban a titkos, a községekben a nyílt szavazás elvén épült föl, egyébként azonban alaposan megszorította a Friedrich-féle törvényesített választójogi rendeletben megállapított kereteket és kategóriákat. Ebből a javaslatból azonban, éppen a kormánytámogató elemek által elhúzott vita következtében, sohasem lett törvény s a nemzetgyűlést február 16-án kormányzói kézirat oszlatta fel. A nemzetnek ilyen megtépett lelki világában s ilyen zilált politikai viszonyai közepette zajlott le a népszavazás Sopronban és környékén (december 15), amely hatvanöt százalékos többséget hozott a magyar álláspontnak s ezzel életbeléptek a velencei egyezmény területi határhoztai. December 21-én a nagyköveti tanács tudomásul vette a népszavazást s az entente helyőrségei 1922 január 3-án elhagyták Sopront.

Hogy a választójogi törvény megalkotása nélkül feloszlott nemzetgyűlés elmulasztott feladatát pótolja s véget vessen az alkotmányjogi zűrzavarnak, Bethlen jogtudósokból és az ország nagy biráiból február 21-re úgynevezett alkotmányjogi értekezletet hivatott össze, amely szótöbbséggel kimondotta, hogy az

országgyűlése ezidőszerint nehézségekbe ütközvén, megint nemzetgyűlést kell összehívni. Az ezt szabályozó választójog tekintetében pedig a kormánynak szabad keze van, mert szerinte az 1920:1. törvénycikk megadja a kormánynak a felhatalmazást arra, hogy oktroyjal új választójogot léptessen életbe. Március 2-án a hivatalos lapban megjelent a kormány választójogi rendelete, amely több pontban eltért az év első hónapjában a régi nemzetgyűlés elé terjesztett javaslatától is. Nemzetgyűlési választójoggal fölruházott minden 24 éves férfit, aki tíz év óta magyar állampolgár és kétéves domiciliummal rendelkezik, továbbá minden harmincéves nőt, a törvényhatósági városokban titkos és lajstromos, a községekben nyílt és községenkinti szavazással.

Az ellenzék vezetéi: Apponyi, Andrássy, Rassay Károly és Vázsonyi Vilmos törvénytelennek nyilvánították a kormány választójogi rendeletét, óvást emeltek az új nemzetgyűlés törvényessége ellen s tiltakoztak a jogfosztással szemben. Azután közös jogvédő-irodát szerveztek a kormány választási hadjáratának ellenőrzésére és megfigyelésére. A kereszténypárt megmaradt része is kettészakadt s egyik része Haller István vezetése alatt ellenzékbe ment. Viszont a miniszterelnök egységes kormánypártja felszívta a régi rendpárt, a függetlenségi mohikánok sa nemzeti középpárt tagjait; Gömbös Gyulát kinevezték választási diktátornak, aki hallatlan erőfeszítéssel feküdt rá az ország „megdolgozásá”-ra. A kormány választási propagandája a keresztény ellenzék, főképp azonban Andrássy személye ellen éleződött ki. A legitimisták egyszerre szembetalálták magukat az egész államhatalmi apparátussal, amely még Bánffy idejében sem dolgozott ekkora kíméletlenséggel az ellenzék ellen. A többit elvégezte a pénz, a kormánytól való félelem, a király váratlan, tragikus halála az óceán szigetén (április 1), az ellenzék világnézeti széttagoltsága, a rettenetes korrupció, a rágalmazási hadjárat a legitimizmus vezetéi ellen. Maga a kormány egyidejűleg élvezte a túlzó kereszténység irreguláris szervezeteinek és az úgynevezett mérsékelt liberálisoknak támogatását is. S amíg a legkonzervatívabb jogfolytonossági párt ellen a kormányzat kiadta minden energiáját, váratlanul megerősödött a baloldalnak éppen legradikálisabb szárnya: a szociáldemokrata párt, amellyel a választások előtt a kormány titkos paktumot kötött. Június 16-án ismét újjáalakult a Bethlen-kormány, háta mögött tekintélyes és

kompakt többséggel s az-
zal a programmal, hogy
minden erejét és gondját
az ország pénzügyi és gaz-
dasági rekonstrukciójára
fordítja.

A gazdasági helyzet csak-
ugyan a levegőben lógott.
A korona folytonos árfo-
lyamcsökkenése megterem-
tette a valutaspekulációt. A
közönség az értéktözsde-
re tódult, hogy kivegye részét
a konjunktúra-nyereségből
és biztosítsa vagyonát az
értékpapír-piacon. A ma-
gyar pénz elértéktelenedé-
séből egészen új kalan-
dortársadalom burjánzott
fel, amely etikai szempont-
ból még aggályosabb és
alantasabb elemekből ál-
lott, mint a háborús nyere-
ség parazita-hada, viszont
a középosztály nyomorát
növelte a tisztviselők isme-
telt létszámapasztása (B-

lista). Ez oly hathatós politikai fegyver lett a kormány kezében,
amellyel gyakran visszaélt. A drágaság fantasztikus arányokban
növekedett. A keresztény jelszavakat hangoztató kormány,
éppen szánalmas pénzügyi politikája következtében, egyre
érezhetőbb függésbe jutott a banktőkétől, amely lassankint libe-
rális irányba térítette a kormányzat fejlődését. (*Arany-középút.*)
A király halála után a nagy történelmi célok mindinkább hát-
térbe szorultak. A külpolitikai tevékenység alig lépte túl az ügyek
bürokratikus kezelésének határait. A rendszer ugyan nagy par-
lamentári többséggel bírt s Andrássy visszavonulása után meglehe-
tős veszélytelen oppozícióval állott szemben, de a kormány tekin-
télyét nemcsak alkotmányjogi kétarcúsága és elvi labilitása ron-
totta le, hanem olyan botránnyok is súlyosították, mint az Eskütt-



BETHLEN ISTVÁN GRÓF
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

panama, a kedvezményes részvények, stb., amelyeket a kormány egyik tagja, Nagy Emil igazságügyminiszter is megbélyegzett. Csoda-e, ha ebben a légkörben hitelre talált minden kósza hír, amely arról tudott, hogy a külpolitikai téren is meddőnek bizonyult kormányzatot az intranszigencia szervezetei erőszakkal akarják helyéről eltávolítani?

Régi és beteg tradíciók keltek életre abban a törekvésben, hogy a középosztály politikai befolyását olyan parlament által tartsák fenn, amelynek nincsenek gyökerei a közvéleményben s amely egyre inkább izolálja magát a tömegektől. Háború után próbálkoztak olyan politikával, amely széles kategóriákat rekeszt ki az alkotmány sáncaiból s amelyre csupán a kormány ellenőrzésének kitett nyílt szavazással lehet — amíg lehet — parlamenti többséget összeravaszkodni. Ha a kurzus virágkorának legnagyobb politikai botlása volt, hogy egyszerre magára uszította a magyar zsidóság egyetemét s az utódállamok féltékenységét: a Bethlen-korszak inkább átsiklik a nagy kérdéseken. Hogy idebenn szabadjára eresztesse rendszerének etikai, politikai és gazdasági tartalmát, hogy silányabb formában fentartassa egy romlott pártabszolutizmus minden hájjal megkent gépezetét, annak föltétele az, hogy kifelé a dermedt mozdulatlan-ság álláspontját képviselje.

A gazdasági romlást és a pénzügyi összeomlást a kormány már nem is tudta a maga koncepciója alapján az ország erőforrásainak okos felhasználásával feltartóztatni. Utolsó mentőgondolata, a külföldi kölcsön, amelyet közel egyeztetendei tárgyalás után nyelbeütött, látszólag megszilárdította a magyar pénzt s helyreállította az állami költségvetés egyensúlyát, de e merőben pénzügyi és adótechnikai rendszerre épített szanalás olyan áldozatokkal járt, amelyek messze meghaladták a külföldi segítőakció belső értékét. Időszakonként megismétlődő B-listák, amelyek e példa követésére buzdították a magánvállalatokat is, az értelmiség egy részét kenyértelenségre és hontalanságra ítélték. Az állam s a pénzintézetek és a gyári üzemek egymással vetélkedtek a *leépítés*-ben, amely a munkások tízezreit tette az utcára s ezzel a szél és a habok tehetetlen játékszerévé. Budapesten és a vidéki városokban olyan lakásnyomorúság támadt, amelynek erkölcsi és közegészségügyi káros hatásait csak a hajléktalanságból fejlődött politikai veszedelmek múlják felül. Ráadásul a szanalási jegyzőkönyvek aláírása által a magyar kormány

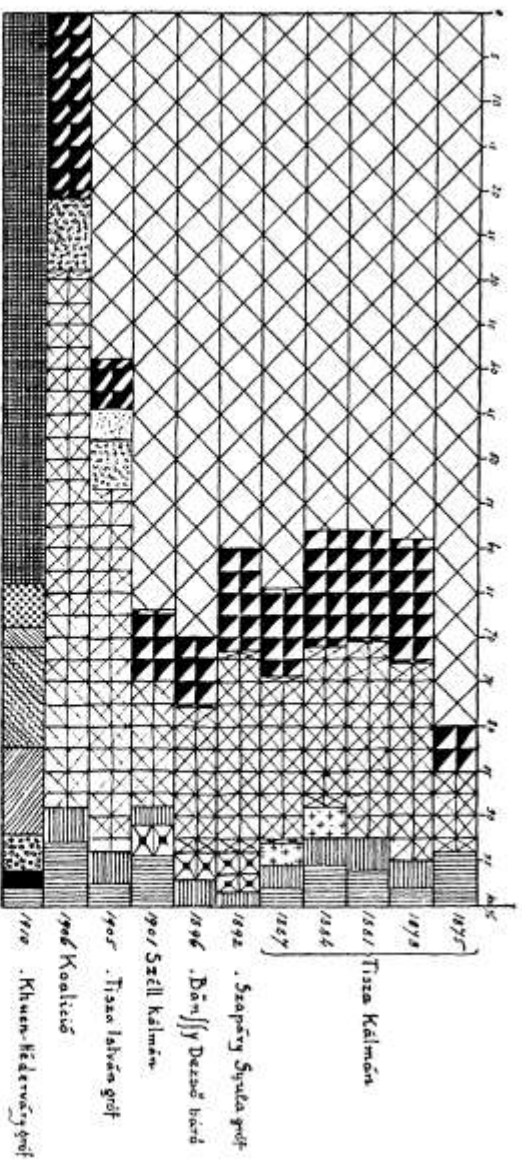
— most már kényszer nélkül, — vállalta a trianoni békét, a népszövetség leszerelő és ellenőrző bizottságait és pénzügyi protektorátusát. Magyarország, a megcsonkított Magyarország a béke áldásait élvezni végre! De milyen áron! Az utolsó hét esztendő alatt a magyar többit szenvedett és csalódott, mint eddigi történetének bármelyik viharos fázisában!










Szalay László a múlt század közepén a mostanihoz annyira hasonlatos korszakban azért mélyedt el a múlt tanulmányozásába, hogy a tudomány mikroszkopikus módszerével vizsgálja meg s feleletet adjon a szemébe sötétlő kérdésre, lehet-e még remélni? Honának feldúlt romjain tűnődve s vigasztalást keresve a múlt véres és bánatos árnyai között, szentül hitte, hogy nemcsak a maga gyötrő kétségére kapja meg a tudomány válaszában enyhítő balzsamát, hanem a nagybeteg nemzet eltikkadt ajkához is odanyújtja a lázcsillapító orvosságot, amikor saját dicsőségének tükrében felmutatja nemzetfentartó erényeit, sülyedésbe és bukásba sodró bűneit. Szalay nem érte meg művének befejezését. Nem tudjuk, azzal a lelki épüléssel zárta-e le búvárkodása mérlegét, amelynek reménységével elindult hosszú és fáradságos barangolására a magyar múlt avarján. Távol áll tőlünk az összehasonlítás hivalkodása Szalay monumentális történetírásának értéke és a magunk igénytelen vállalkozása között. Sajnos, a mi dolgozatunk tervrajza nem engedte meg, hogy az elmélyedésnek ugyanazon tüzetességével és a kutatásnak ugyanazon rendszerességével és alaposágával válaszoljunk a Szalay László előtt felrémelő kérdésre. Ami nekünk e gondolatsorok záróakkordja gyanánt elménkbe cseng, az csupán sejtés, elborongás, hozzávetés azoknak a tényeknek és jelenségeknek szintéziséhez, amelyen az előbbi fejezetekben szemlét tartottunk.

A magyarság politikai helyzete kétségkívül nem kevésbé súlyos ma, mint amikor a magyar történelmi írás klasszikusa száműzetésének magányában kétségein és reményein tépelődött. Akkor az egységes császári Ausztria és a cári birodalom hatalma állott szemben a levertt és széttépett, nemzetiségeivel is véres konfliktusba keveredett magyarság erejével. Ha önértétét dagasztotta is a szabadságharc emléke, ha mellette állott is Európa demokratikus közvéleményének rokonérzése, horizontja nagyon borúsnak látszott, azurfoltok alig ragyogtak ki a komor felhők közül. Az

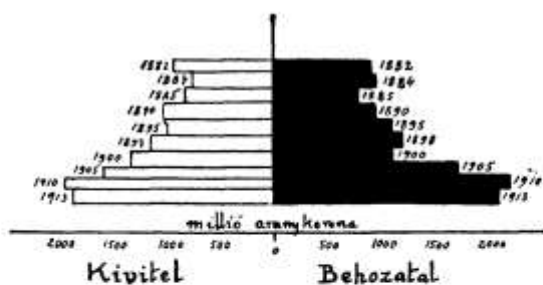
emigráció irreális tervekjavasolásai és révedezései bizonyítják leginkább, mennyire kétségbeejtőnek találták a XIX. század közepén a magyarság állapotát azok a kiváló férfiak, akiknek egyrésze itt-hon, a csüggedés pszichózisában, már-már hajlandó volt beletörödni az egységes és oszthatatlan Ausztriába, a másik, vállán a hontalanság embertelen terhével, a magyar nemzet magárahagyatottságának riasztó öntudatában a kis szláv népekkel való politikai kondomíniumban kereste a közép-európai kérdés megoldását és benne a magyarság jövőjének biztosítását. Csoda-e, ha a rezignáció a trianoni magyarságon is erőt vesz s olykor megszállja a megsemmisülés előérzete? Lengyelország felosztása óta a trianoni béke volt a világtörténelem legnagyobb gonosztette. Csakhogy nagy a különbség Lengyelország összeomlása s a történelmi Magyarország szétrombolása között. Nem tudván erőt venni a maga rossz ösztönein és anarchikus hajlamain, a lengyel nép képtelen volt a XVIII. század végén teljesíteni bizonytalan földrajzi határai között azt a történelmi feladatot, amely létének és fennmaradásának értelme volt. Oroszország emelkedésével és a cári Oroszországnak Nyugat felé törő hatalmas terjeszkedésével szemben, zárt geográfiai bástyák nélkül, prédájául dobva pártoskodó ösztöneinek, állami és nemzeti életre való tulajdonságok nélkül, nálánál nagyobb és elevebb erők ütközőpontjában sorsa megpecsételtnek látszott. De a magyar államiságot és a magyar történelmi államterület integritását a magyarnál nem hatalmasabb, hanem csupán szerencsésebb, mert Európa támogatását élvező erők rombolták le. Anélkül, hogy túlbecsülni akarnók a magyar nemzet szellemi, etikai és anyagi erőkészletét, kétségtelennek látszik, hogy egyenkint sokkal nagyobb mértékével és bőségével rendelkezik az uralomra váó rátermettségnek és az államfentartó készségnek, mint akár a cseh, akár a szerb, akár a román. E népek egyikét sem lehet a magyarság történeti, politikai és kulturértékének színvonalára állítani. Ebből természetesen az következnek, hogy a versaillesi és trianoni Európa diplomáciai csoportosulásának megbomlásával Közép-Európában is helyre állana nyomban az erők reális elhelyezkedése. Másrészt azonban a magyarság ma már sem politikai, sem szellemi, sem lelki konstrukciójában nem az a feloldhatatlan egység, mint Szalay László nemzedékének idejében volt. Ha a nyers számok tekintetében a magyarság látszólag kedvezőbb helyzetben van is, mint a XIX. század közepén, másrészt a nemzetnek a maga törté-

nelmi céljaihoz való viszonyát akkor nem zavarták meg olyan idegen és ellenséges hatású elemek, amelyeknek befolyása a további fejlődés menetébe ma még kiszámíthatatlan. Nem olyan biztos többé a magyarság belső tájékozottsága, szellemi és lelki erőinek az az összhangja, amely egységesen érezte át a katasztrófát és zárt erkölcsi frontot alkotott azokkal a kísérletekkel szemben, amelyek nemzeti életéből kiforgatni és államiságát kisajátítani iparkodtak. Vakság volna nem látni, hogy ma ez az egységes és és szerves benső orientáció a magyarságból hiányzik vagy csupán töredékesen létezik és lüktet benne. Nézetünk szerint ez a hiányosság a magyar nemzet létének alapproblémája. Mert a trianoni békét előbb vagy utóbb revidálni fogják s a magyar nemzet újból visszaszerzi állami életképességének anyagi feltételeit, de élni csak akkor tud a szerencse kerekének fordulása után, ha eszményeiben és céljaiban tisztába jön önmagával, ha nem fog-nak áthidalhatatlan szakadékok tátongani a magyar lelkiségben s ama kötelezettség homálytalan felismerésében, amellyel múltja és jövője iránt tartozik.

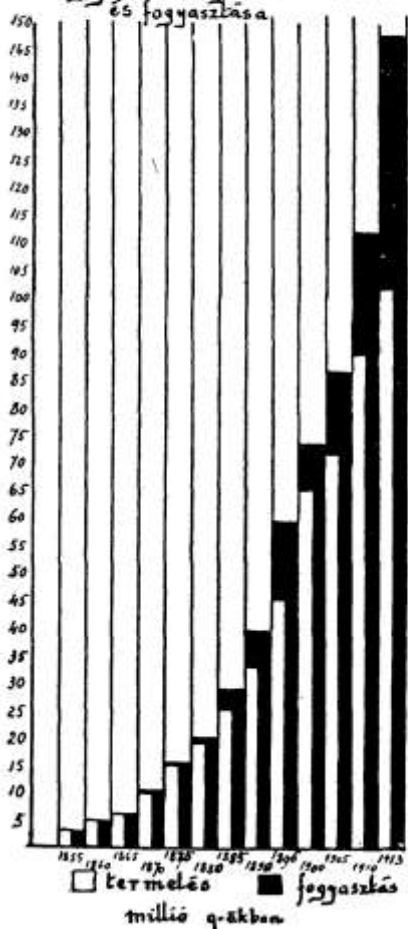


- | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|-----------|---|-----------|---|-----------|---|-------------|---|-----------|---|-----------|---|-----------|---|-----------|---|-----------|
|  | Szabolcs |  | Szilágy |  | Egyházas |  | Veresegyház |  | Szolnok |  | Disznó |  | 4-gyarmat |  | Őrvidék |  | 30-as |
| 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 | 1875-1910 |
| | | | | | | | | | | | | | | | | | |

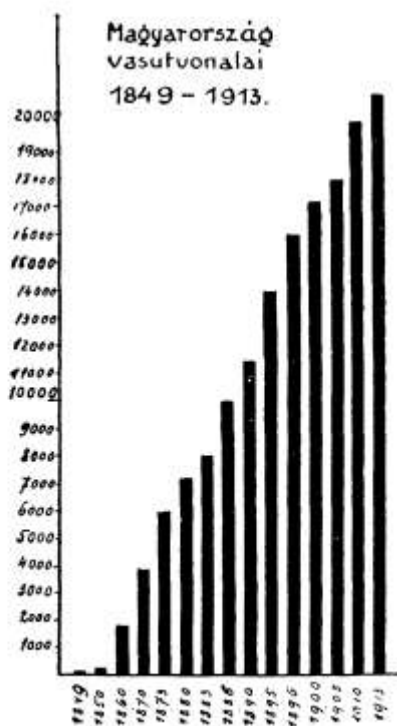
1875
 1878
 1881 Tisza Kálmán
 1884
 1887
 1892 Szapáry Gyula gróf
 1896 Bönyöly Dezsa báró
 1901 Széll Kálmán
 1905 Tisza István gróf
 1906 Koalíció
 1910 Kússen-Hédervány gróf



Magyarország szén termelése és fogyasztása



Magyarország vasútvonalai 1849 - 1913.



N É V M U T A T Ó

- Achim András 128
Adler Frigyes 192
Aehrenthal Alajos gróf 162, 163, 173, 180
Agliardi Antonio nuncius 104
Albrecht főherceg 51, 53, 84
Almásy Pál 47, 74
Andrássy Gyula id. 72, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 95, 97, 109, 130, 131, 134, 135, 139
Andrássy Gyula ifjabb 113, 115, 116, 119, 120, 121, 124, 135, 140, 144—151, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 167, 170—173, 178, 189, 192, 195, 197—201, 223, 232—234, 236
Apponyi Albert gróf 94, 97, 98, 99, 101, 105, 109, 111, 114—116, 118—124, 135, 146, 149, 150, 151, 153, 154, 156—159, 166, 167, 170, 171, 177, 178, 189, 194, 197, 220, 222, 232, 236
Apponyi György gr. 32, 62, 70, 71, 76
Árpád fejedelem 4, 5
Asbóth Lajos 75
Auffenberg Móric lovag 167
Axente Szevér 67
Bach Sándor báró 46, 50, 51, 52, 54, 58, 61, 62, 69, 70
Bacsó Béla 222
Bánffy Dezső báró 102, 103, 105, 109, 111, 112, 114, 115, 118, 123, 149, 151, 153, 236
Barabás Béla 153
Bárczy István 219
Baross Gábor 92, 95, 96
Bartal György 78
Bartha Albert 207
Bartha Miklós 100
Battenberg Sándor herceg 105
Batthyány Kázmér gróf 66
Batthyány Lajos gróf 33—36, 47
Batthyány Lajosné grófné 153
Batthyány Tivadar gróf 160, 192, 207
Beck Frigyes gróf 137
Beck Wladimir báró 155
Beksics Gusztáv 55, 86
IV. Béla király 8
Bellármín Róbert 55
Belcredi Richard gróf 76
Bem József 39, 40
Benedek Lajos lovag 51, 58
XV. Benedek pápa 191
Beniczky Ödön 231
Beóthy Pál 178
Berchtold Lipót gróf 162, 177, 178, 180, 187, 225
Berinkey Dénes 208, 210
Berzeviczy Albert 167
Bethlen István gróf 172, 196, 209, 218, 223, 232—238
Bethmann-Hollweg Theobald kancellár 191
Beust Frigyes gróf 79, 80, 84, 85
Bismarck Otto herceg 52, 79, 80, 84, 130
Bittó István 87
Briand Aristide 190
Bruzsilov orosz tábornok 188
Buol-Schauenstein Károly gróf 66
Burián István gróf 150, 187, 189, 198
Búza Barna 200
Canini Marco 73
Carol román király 176, 188
Carp Péter 176
Cavour Camillo gróf 69, 73, 79
Chotek Zsófia grófnő 114, 141
Clemenceau Georges 196, 201, 215, 216, 217, 218
Clerk George sir 219
Conrad v. Hötzendorf Ferenc gróf 180, 186
Consten őrnagy 194
Crispi Francesco 130
Cromwell Olivér 61, 145
Csáky Albin gróf 98, 99, 100, 102
Csányi László 47
Csemegi Károly 92
Csengery Antal 63
Csernátony Lajos 86
Czernin Ottokár gróf 190, 195, 196
Dániel Gábor báró 123, 124
Daránvi Ignác 102, 127
Deák Ferenc 34, 36, 50, 58, 63, 64, 71, 72, 76—82, 84, 85, 86, 87, 89, 95, 100, 109, 134, 140, 160
Dembinski Henrik 39
Désv Zoltán 162, 168, 170, 171, 172, 174, 225
Dessewffy Emil gr. 46, 49, 53, 62, 72
Doblhoff Antal báró osztr. min. 50
Ducinska Ilona 195
Dutasta francia diplomata 201
Enver pasa 198
Eötvös Károly 100

- Eötvös József báró 36, 61, 72, 82,
85, 86, 102
- Eötvös Loránd báró 102
- Erdély Sándor 102
- Erdélyi János 206
- Erzsébet királyné 68, 90, 91, 100
- Eskütt Lajos 233
- Esterházy Móric id. gróf 78, 105
- Esterházy Móric ifj. gróf 191, 192
- Fabricius Győző 149, 153
- Falk Miksa 63, 67
- Fejérváry Géza báró 116, 117, 150,
151, 152, 153
- II. Ferdinánd 62
- Ferdinánd bolgár cár 198
- I. 'Ferdinánd magyar király 14
- I. Ferenc magyar király 23, 25, 26
- V. Ferdinánd magyar király 37, 38
- Ferenc Ferdinánd főherceg 114,
116, 139—143, 147, 165, 175, 178
- Ferenc József király 38, 46, 68,
75, 76, 81, 84, 90, 98, 101, 107,
111, 125, 133, 134, 135, 136, 137,
141, 142, 163, 185, 190
- Festetics Sándor gróf 207
- Fráter Ferenc báró 62
- Foch Ferdinand 201
- Forgách Antal gróf 72
- Franchet d'Esperay tábornok 203
- Friedjung Henrik 49, 61, 157
- Friedrich István 218, 219, 220, 222,
223, 224, 235
- II. Frigyes porosz király 22, 133
- Frigyes főherceg 188
- Garami Ernő 208, 214
- Garibaldi József 73
- Geringer Károly báró 51
- Géza fejedelem 5
- Ghiczy Kálmán 86, 87
- Giessler báró belgrádi követ 185
- Goluchowski Agenor id. gróf 52, 70
- Goluchowski Agenor ifj. gróf 131,
154
- Gömbös Gyula 232, 236
- Görgey Artúr 36, 37, 39, 40, 64
- Gratz Gusztáv 231, 233
- Günther Antal 156
- Habsburg-ház 1, 17, 18, 19, 20, 21,
23, 84, 144
- Hadik János gróf 200
- Haller Ferenc gróf 73
- Ha hier Isi van 224, 236
- Hartig Ferenc gróf 33
- Haynau Gyula báró 46, 47, 50
- Hazai Samu báró 167
- Hegedűs Lóránt 230
- Hegedűs Sándor 114
- Heinrich Ferenc 207, 219
- Héjjas Iván 222
- Henczel Vilmos 214
- Herman Ottó 100
- Hieronymi Károly 161
- Hindenburg tábornagy 186, 187
- Hochoer 20
- Hódossy Imre 119
- Hobbes Tamás 16
- Hodza Milán 206
- Hohenberg hgnő I. Chotek Zsófia
- Hohemvart gróf osztrák miniszter-
elnök 83, 84
- Hohenzollern-család 110
- Holló Lajos 159, 160
- Horánszky Nándor 114, 116, 117
- Horthy Miklós 218, 219, 221, 231
- Horvát Boldizsár 82, 85, 86
- Höfer Ferenc 201
- Hugo Victor 229
- Hunyadi János 12
- Húrban József 68
- Huszár Károly 219, 220, 221, 224
- irányi Dániel 99
- I. István király 1, 5, 6, 7, 17, 28
- István főherceg nádor 35
- Jancu Avram 67
- Jászi Oszkár 129, 191, 199, 202,
203, 204, 205
- Jellachich József gróf 33, 35, 36,
68, 133
- Jókai Mór 63
- Jósika Samu báró 33, 46, 62
- József főherceg 199, 200, 218
- II. József német császár és ma-
gyar király 21, 22
- Julier Ferenc alezredes 217
- Justh Gyula 100, 158—162, 164,
165, 167, 168, 169, 172, 175
- Kálmán király 7, 259
- Kálnoky Gusztáv gróf 104, 105
- Kapisztrán János 13
- IV. Károly magyar király 190, 193,
198, 206, 218, 231, 232, 233, 234
- V. Károly német császár 14
- I. Károly angol király 61
- Károly Lajos főherceg 140
- Károlyi Gyula gróf 215
- Károlyi Imre gróf 194
- Károlyi Mihály gróf 170, 172, 174,
175, 176, 185, 186, 189, 191, 194,
195, 196, 197, 199, 200, 202, 203,
204, 206, 207, 209, 210—212, 227
- Károlyi Sándor gróf 115
- Kaunitz Vencel herceg 53
- Kecskeméthy Aurél 58, 63
- Kemény Zsigmond báró 61, 63, 86, 95
- Kerenszki Sándor orosz miniszter-
elnök 193, 210

- Khuen Héderváry Károly gróf 102, 109, 119, 120, 121, 132, 133, 160, 166, 162, 168
 Klapka György 79
 Klebelsberg Kuno gróf 234
 Kollonics Lipót gróf esztergomi érsek 18
 Komjáthy Béla 100
 Kossuth Lajos 31, 32,34—36, 38—40, 45, 66—67, 69, 71, 73, 74, 75, 78, 81,89, 94,96,97,99,100, 124,127
 Kossuth Ferenc 117, 119, 121, 122, 124, 150, 151, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 166, 172, 175
 Kovács Gyula 169, 170
 Körber Ernő osztrák miniszterelnök 117, 121
 Kövess Hermann báró, tábornagy 188
 Kramarz Károly 192
 Kristóffy József 150, 157, 165
 Kübeck Károly Frigyes báró 50
 Kühlmann Richárd 196
 XIV. Lajos francia király 24, 133
 XVI. Lajos francia király 61
 Lammasch Henrik osztrák miniszterelnök 200
 Láng Lajos báró 117
 I. László magyar király 7
 László Jenő 214
 Lehár Antal báró 219
 Lemberkovics Jenő szászados 216
 Lengyel Zoltán 156
 Lenin Vladimir 216
 Libényi bécsi szabólegény 65
 I. Lipót magyar király 17
 II. Lipót magyar király 23
 Lloyd George Dávid 190, 196
 Lobkovitz Vencel herceg 20
 Lónyay Menyhért gróf 82, 86, 89
 Lovászy Márton 186, 207
 Ludendorff Erich 189
 Ludányi Mór 76
 Lueger Károly 132
 Lukács László 112, 120, 150, 158—162, 164, 168, 170, 171, 172, 171
 Lustkandl Venzel 76
 Luther Márton 14
 Macchiavelli Niccolo 79
 Mackensen Ágost tábornagy 188
 Madarász József 113
 Mailáth György 63, 70, 77
 Marghiloman Sándor 176
 Mária Terézia királynő 22
 Massaryk Tamás 196
 I. Mátyás magyar király 12, 107
 Mayer Rudolf 95
 Mensdorff-Pouilly Sándor gróf 76
 Metianu János 186
 Metternich Kelemen herceg 30, 31, 32, 46, 48, 53, 152
 Mezőssy Béla 172
 Mihajlovics horvát bán 192
 Mikes János gróf 208, 231
 I. Miklós orosz cár 52
 II. Miklós orosz cár 176
 Mikó Imre gróf 82
 Miksa mexikói császár 80
 Miletics Szvelozár 91
 Miljukov Pál 196
 Millerand Alexander francia miniszterelnök 224
 Moltke 80
 Mocsáry Lajos 129
 Moyses beszercebányai püspök 68
 Nagyatádi Szabó István 1. Szabó István nagyatádi
 Nagy Emil 238
 I. Napoleon 20, 24, 25, 54
 III. Napóleon 52, 73, 80
 Naumann Frigyes 48
 Návay Lajos 161, 168, 171
 Nedeczky István 74, 75
 Nessi Pál 117
 Nikolényi Dezső 214
 Nitti Francesco 220
 Noske Gusztáv 209
 Obrenovics Milán szerb király 131
 Obrenovics Sándor szerb király 131
 Orsini Felice 66
 Ostenburg Gyula 233, 234
 Palacky Ferenc, cseh publicista 30, 83
 Pálffy János gróf 46
 Páll'fy Móric gróf 73
 Pallavicini György ögróf 207
 Palmerston Henrik viscount 46,53
 Papp Zoltán 120
 Pasics Nikola 185, 192
 Pavlik rendőrfelügyelő 168
 Peidl Gyula 217, 218
 Perczel Dezső 124
 Perczel Mór 36, 39
 Péter király 6
 Peyer Károly 219, 220
 Pichon Étienne 174
 Pilsudski József 195
 Plener Ignác 58
 Polit Mihály 91
 Polonyi Géza 100, 120, 153, 156
 Pombal József 49
 Potiorek Oszkár 187
 Puchner Antal báró 38
 Radetzky József gróf 34, 35, 136
 Radies István 192
 Rajasich József 33, 68

- II. Rákóczi Ferenc 16, 18, 45
 Rakovszky István 153,188,221, 233
 Rassy Károly 236
 Rechberg gróf, külügyminiszter 70, 76
 Réclus francia geográfus 249, 250
 Romanelli Guido 216, 218
 Rubinek Gyula 220
 Rudolf trónörökös 90, 97
 Salamon Ferenc 13
 II. Sándor orosz cár 80
 Sarraill Maurice 188
 Schmerling Antal lovag 53, 55, 61, 68, 70, 73, 76
 Schwarzenberg Félix herceg 39, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 62, 66
 Scolus Viator 130
 Sennyey Pál báró 62, 65, 77, 78, 81, 86, 87, 88, 94
 Serényi Béla gróf 161
 Simonyi-Semadam Sándor 218, 221, 222, 223, 231
 Sixtus páрмаi herceg 195
 Skerlecz, Iván báró 192
 Smuts Jan. Christ. 213
 Somogyi Béla 222
 Somssich Pál 61
 Stadion Ferenc gróf, osztrák miniszter 49, 50
 Stein Henrik Frigyes báró 28
 Stromfeld Aurél 213, 215
 Supilo Ferenc 133
 Starcevic 133
 Strossmayer József 133
 Szabó István nagyatádi 207, 220, 233, 234
 Szalay László 239, 241
 Szapáry Gyula gróf 97, 98, 99, 100
 Szapáry László gróf 120
 Szapolyai János magyar király 13
 Szavojai Jenő herceg 136
 Széchenyi István gróf 27, 28—32, 34, 36, 51, 63, 69, 172, 268
 Szécsen Antal gróf 62, 72
 Székely Ferenc 171
 Széll Kálmán 92, 109, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 150, 155, 180
 Szemere Bertalan 34, 66, 70, 205
 Szilágyi Dezső 94, 96, 99, 101, 102, 106, 112, 113, 115, 116, 135
 II. Szilveszter pápa 6
 Szmrecsányi György 192, 231
 Szögyény-Marich László id. 46, 50, 57, 61
 Szögyény-Marich László ifj. gróf 150
 Sztényi József báró 156, 197
 II. Szulejmán szultán 13, 15
 Szurmay Sándor báró 208
 Taaffe Eduard gróf 110
 Taine Hyppolit 224
 Talaat pasa 198
 Talleyrand Perigord Charles herceg 211
 Telegdy József 169
 Teleki László gróf 67, 71, 72
 Teleki Pál gróf 223, 224, 230, 231
 Thaly Kálmán 122
 Thun Leo gróf 55, 56
 Tisza Kálmán 72, 78, 81,87,88, 89, 90—98, 102, 103, 109, 110, 112, 113, 115, 116
 Tisza István gróf 109, 115, 116, 119, 121—125, 139, 143—146, 148, 152, 154, 159, 161, 162, 164, 166—172, 174, 176—181, 185—194, 197—199, 201,202, 223, 225, 226
 Tolsztoj Leo gróf 130
 Tomasics Miklós 133
 Treitschke Henrik 56
 Trockij Nikolaj 195
 Turgot Robert báró 29
 Ugrón Gábor 100, 112, 122, 174
 Urmánczy Nándor 194
 Vadász Lipót 169
 Vajda Sándor 186
 Vass János 209
 Vaszary Kolos 106
 Vay Miklós báró 70, 72
 Vásárhelyi Pál 268
 Vázsonyi Vilmos 170, 171, 191, 192, 194, 196, 226, 236
 II. Vilmos német császár 104, 105, 107, 190
 Vyx alezredes 205, 209
 Walpole 91
 Weber tábornok 203
 Wedgwood 223
 Wekerle Sándor 96, 99, 100, 101, 102, 119, 153, 154, 155, 158, 160, 170, 192, 193, 195—199
 Wenckheim Béla báró 88
 Wessenberg János Fülöp báró, osztrák miniszterelnök 50
 Wesselényi Miklós ifjabb báró 29
 Wilson Woodrow 185, 190, 196, 199, 200
 Windischgraetz Alfréd herceg 38, 39, 53, 62
 Wlassics Gyula báró 102
 Zichy Aladár gróf 151, 171
 Zichy Ferenc gróf 50
 Zichy János gróf 116, 161, 171
 Zichy Nándor gróf 101, 105
 Zichy Ödön gróf 37
 Zrínyi Miklós gróf a költő 17, 18,32
 Zsigmondy Vilmos 261